

CA FOUNDATION • PAPER 2 • BUSINESS LAWS

विद्यार्थी नोट्स

विषय-दर-विषय • ऑक्टोबर 2026 आवृत्ती • मराठी

7 प्रकरणे • 20 विभाग • 143 विषय • 617 वर्गीकृत प्रश्न

ICAI Study Material 2026 July + Scanner Pre CRC V13 (2026 October)

ही पुस्तिका कशी काम करते

प्रत्येक विषयासाठी सर्वप्रथम “आधी वाचा” ओळीत सांगितलेले Study Material चे परिच्छेद वाचा. त्यानंतर कौशल्य-स्तरांवर क्रमाने उतरा — प्रत्येक स्तर तेच कौशल्य सांगतो जे परीक्षकाने त्या विषयावर प्रत्यक्ष मागितले आहे, आणि त्याच स्तरावर सरावासाठी Scanner मधले नेमके तेच प्रश्न देतो.

अनुक्रमणिकेनंतर येणारा भाग — **या नोट्सचा वापर कसा करावा** — प्रश्न-ओळ, ICAI ची Manner of Assessment, आणि कौशल्य-मिश्रण तुमच्या तयारीत काय बदलेल, हे समजावून सांगतो. सुरुवात करण्यापूर्वी तो एकदा अवश्य वाचा.

अनुक्रमणिका

या नोट्सचा वापर कसा करावा.....	6
विषय रँकिंग — परीक्षा भारांक मार्गदर्शक.....	9
प्रकरण 1: भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework) (महत्त्व: C).....	21
विषय 1: प्रस्तावना (Introduction) — संकल्पना आधार.....	21
विषय 2: कायदा म्हणजे काय? (What Is Law?) — संकल्पना आधार.....	22
विषय 3: कायद्याचे स्रोत (Sources of Law).....	22
विषय 4: कायदा बनवण्याची प्रक्रिया (The Process of Making A Law).....	23
विषय 5: कायद्याची अंमलबजावणी (Enforcing The Law).....	25
विषय 6: भारतीय न्यायव्यवस्थेची रचना (Structure of the Indian Judicial System).....	26
प्रकरण 2: भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872) (महत्त्व: B).....	28
विभाग 2.1: Contract चे स्वरूप (Nature of Contract) (महत्त्व: B).....	28
विषय 1: Contract म्हणजे काय? (What is Contract?).....	28
विषय 2: Valid contract ची आवश्यक तत्त्वे (Essentials of Valid Contract).....	29
विषय 3: Contracts चे प्रकार (Types of Contracts).....	31
विषय 4: Proposal/Offer [Section 2(a) of the Indian Contract Act, 1872].....	33
विषय 5: Acceptance.....	35
विषय 6: Offer आणि Acceptance ची communication (Communication of Offer and Acceptance).....	36
विषय 7: Performance ची communication (Communication of Performance) — संकल्पना आधार.....	38
विषय 8: Offer आणि Acceptance चे revocation (Revocation of Offer and Acceptance).....	39
विभाग 2.2: Consideration (महत्त्व: D).....	40
विषय 1: Consideration म्हणजे काय? (What is Consideration?).....	41
विषय 2: Consideration बाबतचे कायदेशीर नियम (Legal Rules Regarding Consideration).....	42
विषय 3: Contract मधील तिसऱ्या पक्षाचा दावा (Suit by a Third Party to a Contract).....	43
विषय 4: Consideration शिवाय agreement ची validity (Validity of an Agreement without Consideration).....	44
विभाग 2.3: Valid contract ची इतर आवश्यक तत्त्वे (Other Essential Elements of Valid Contract) (महत्त्व: C).....	47
विषय 1: Capacity to Contract.....	47
विषय 2: Free Consent.....	49
विषय 3: Free consent दूषित करणारे घटक (Elements Vitiating Free Consent).....	50
विषय 4: Object आणि consideration ची legality (Legality of Object and Consideration).....	53
विषय 5: Void Agreements.....	55
विभाग 2.4: Contract चे Performance (Performance of Contract) (महत्त्व: C).....	58
विषय 1: Contract चे Performance (Performance of Contract).....	58
विषय 2: Valid tender किंवा attempted performance साठी पूर्ण कराव्या लागणाऱ्या अटी (Conditions to Be Satisfied for A Valid Tender or Attempted Performance) — संकल्पना आधार.....	59
विषय 3: Contract चे performance कोण करू शकते (By Whom a Contract May Be Performed (Section 40, 41 And 42)).....	60
विषय 4: Succession आणि assignment मधील फरक (Distinction Between Succession and Assignment) — संकल्पना आधार.....	61
विषय 5: Joint promisor व promisee ची जबाबदारी (Liability of Joint Promisor & Promisee).....	62
विषय 6: Promise च्या performance ची वेळ आणि ठिकाण (Time and Place for Performance of the Promise) — संकल्पना आधार.....	64
विषय 7: Reciprocal promise चे performance (Performance of Reciprocal Promise).....	64
विषय 8: Payments चे Appropriation (Appropriation of Payments).....	66
विषय 9: ज्यांचे performance आवश्यक नाही अशी contracts -- दोन्ही पक्षांच्या संमतीने (Contracts, Which Need not be Performed -- with the consent of both the parties).....	67
विषय 10: Contract चे Discharge (Discharge of a Contract).....	68
विभाग 2.5: Breach of Contract आणि त्यावरील उपाय (Breach of Contract and its Remedies) (महत्त्व: C).....	70

विषय 1: Anticipatory Breach of Contract.....	70
विषय 2: Actual Breach of Contract.....	71
विषय 3: Damages साठी दावा (Suit for Damages).....	72
विषय 4: Penalty आणि Liquidated Damages (Section 74).....	74
विभाग 2.6: Contingent आणि Quasi Contracts (Contingent and Quasi Contracts) (महत्त्व: D).....	76
विषय 1: Contingent Contracts.....	76
विषय 2: Enforcement संबंधीचे नियम (Rules Relating to Enforcement).....	77
विषय 3: Quasi Contracts.....	79
विभाग 2.7: Contract of Indemnity आणि Guarantee (Contract of Indemnity and Guarantee) (महत्त्व: C).....	81
विषय 1: Contract of Indemnity.....	81
विषय 2: Contract of Guarantee.....	82
विषय 3: Guarantees चे प्रकार (Types of Guarantees) — संकल्पना आधार.....	84
विषय 4: Contract of indemnity आणि contract of guarantee मधील फरक (Distinction Between a Contract of Indemnity and A Contract of Guarantee).....	84
विषय 5: Surety च्या जबाबदारीचे स्वरूप आणि व्याप्ती (Nature and Extent of Surety's Liability [Section 128]).....	86
विषय 6: प्राथमिक रूपाने जबाबदार असलेल्या दोन व्यक्तींची जबाबदारी, त्यांच्या आपसातील व्यवस्थेने अप्रभावित (Liability of Two Persons, Primarily Liable, Not Affected by Arrangement Between Them That One Shall Be Surety on Other's Default) — संकल्पना आधार.....	87
विषय 7: Surety चे Discharge (Discharge of A Surety).....	87
विषय 8: Surety चे हक्क (Rights of A Surety).....	89
विभाग 2.8: Bailment आणि Pledge (Bailment and Pledge) (महत्त्व: D).....	91
विषय 1: Bailment म्हणजे काय? (What is Bailment?).....	91
विषय 2: Bailor ची कर्तव्ये (Duties of A Bailor).....	93
विषय 3: Bailee ची कर्तव्ये (Duties of A Bailee).....	94
विषय 4: Bailor चे अधिकार (Rights of A Bailor).....	95
विषय 5: Bailee चे अधिकार (Rights of A Bailee) — संकल्पना आधार.....	96
विषय 6: कोणत्याही Wrong Doer (Third Party) विरुद्ध Bailor आणि Bailee चे अधिकार (Rights of Bailor and Bailee Against Any Wrong Doer (Third Party)).....	97
विषय 7: Bailment ची समाप्ती (Termination of Bailment).....	98
विषय 8: हरवलेल्या Goods चा Finder (Finder of Lost Goods).....	98
विषय 9: Lien चा अधिकार (Right of Lien).....	100
विषय 10: Pledge.....	101
विषय 11: Non-Owner ने केलेले Pledge (Pledge by Non-Owner).....	102
विषय 12: Bailment आणि Pledge मधील फरक (Distinction Between Bailment and Pledge).....	104
विभाग 2.9: Agency (महत्त्व: C).....	105
विषय 1: Agency म्हणजे काय? (What is Agency?) — संकल्पना आधार.....	105
विषय 2: Agents ची नेमणूक आणि authority (Appointment and Authority of Agents) — संकल्पना आधार.....	105
विषय 3: Agency ची निर्मिती (Creation of Agency).....	106
विषय 4: Agent च्या authority ची व्याप्ती (Extent of Agent's Authority).....	107
विषय 5: Sub-Agents.....	109
विषय 6: Substituted Agent.....	110
विषय 7: Sub-Agent आणि Substituted Agent मधील फरक (Difference Between a Sub-Agent and A Substituted Agent).....	111
विषय 8: Agent ची कर्तव्ये आणि बंधने (Duties and Obligations of An Agent).....	112
विषय 9: Agent चे हक्क (Rights of An Agent) — संकल्पना आधार.....	113
विषय 10: तिसऱ्या पक्षांप्रति principal ची जबाबदारी (Principal's Liability to Third Parties).....	114
विषय 11: तिसऱ्या पक्षांप्रति agent ची वैयक्तिक जबाबदारी (Personal Liability of Agent to Third Parties).....	115
विषय 12: Authority चे Revocation (Revocation of Authority).....	116
प्रकरण 3: माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930) (महत्त्व: B).....	119
विभाग 3.1: Contract of Sale ची निर्मिती (Formation of the Contract of Sale) (महत्त्व: D).....	119

विषय 1: Act ची व्याप्ती (Scope of the Act) — संकल्पना आधार.....	119
विषय 2: व्याख्या (Definitions).....	120
विषय 3: Sale आणि Agreement to Sell (Section 4).....	121
विषय 4: Sale आणि Agreement to Sell मधील फरक (Distinction Between Sale and an Agreement to Sell).....	123
विषय 5: Sale आणि इतर तत्सम contracts मधील फरक (Sale Distinguished from Other Similar Contracts).....	124
विषय 6: Contract of Sale कशी केली जाते (Section 5) — संकल्पना आधार.....	125
विषय 7: Contract of Sale ची विषय-वस्तू (Subject Matter of Contract of Sale).....	126
विषय 8: Price ठरवणे (Section 9 & 10).....	127
विभाग 3.2: Conditions आणि Warranties (Conditions and Warranties) (महत्त्व: B).....	129
विषय 1: वेळेबाबतची stipulation (Section 11) — संकल्पना आधार.....	129
विषय 2: प्रस्तावना - Conditions and Warranties.....	129
विषय 3: Condition ला Warranty केव्हा मानायचे (Section 13).....	131
विषय 4: Express आणि Implied Conditions व Warranties (Section 14--17).....	132
विषय 5: Caveat Emptor.....	135
विभाग 3.3: Ownership चे हस्तांतरण आणि Goods ची Delivery (Transfer of Ownership and Delivery of Goods) (महत्त्व: C)...	137
विषय 1: Property केव्हा जाते (Sections 18 -- 26).....	137
विषय 2: Risk हा prima facie property सोबतच जातो (Section 26).....	140
विषय 3: मालक नसलेल्यांकडून Transfer of Title (Sections 27 -- 30).....	141
विषय 4: Contract of Sale चे Performance (Sections 31 -- 44).....	143
विभाग 3.4: Unpaid Seller (महत्त्व: C).....	145
विषय 1: Unpaid Seller (Section 45) — संकल्पना आधार.....	145
विषय 2: Unpaid Seller चे हक्क (Section 46) — संकल्पना आधार.....	146
विषय 3: Goods विरुद्ध Unpaid Seller चा हक्क (Right of Unpaid Seller Against the Goods).....	146
विषय 4: Buyer विरुद्ध Unpaid Seller चे हक्क (Sections 55--61).....	149
विषय 5: Seller विरुद्ध Buyer चे remedies (Remedies of Buyer Against the Seller).....	151
विषय 6: Auction Sale (Section 64).....	152
विषय 7: Contract of Sale मध्ये वाढलेल्या किंवा कमी झालेल्या taxes चा समावेश (Section 64A) — संकल्पना आधार.....	153
प्रकरण 4: भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932) (महत्त्व: A).....	155
विभाग 4.1: Partnership चे सर्वसाधारण स्वरूप (General Nature of a Partnership) (महत्त्व: D).....	155
विषय 1: 'Partnership', 'Partner', 'Firm' आणि 'Firm Name' ची व्याख्या (Definition of 'Partnership', 'Partner', 'Firm' And 'Firm Name' (Section 4)) — संकल्पना आधार.....	155
विषय 2: Partnership ची तत्त्वे (Elements of Partnership).....	156
विषय 3: Partnership ची खरी कसोटी (True Test of Partnership).....	157
विषय 4: Partnership आणि इतर संघटन-प्रकार यांतील फरक (Partnership Distinguished from Other Forms of Organisation)...	160
विषय 5: Partnership चे प्रकार (Kinds of Partnerships).....	162
विषय 6: Partners चे प्रकार (Types of Partners).....	163
विभाग 4.2: Partners चे परस्पर संबंध (Relations of Partners) (महत्त्व: A).....	165
विषय 1: Partners चा एकमेकांशी संबंध (Relation of Partners to One Another).....	165
विषय 2: Partnership Property (Section 14).....	167
विषय 3: Partners नी मिळवलेला वैयक्तिक नफा (Personal Profit Earned by Partners (Section 16)).....	169
विषय 4: Firm मध्ये बदल झाल्यावर Partners चे हक्क आणि कर्तव्ये (Rights and Duties of Partners After a Change in the Firm (Section 17)) — संकल्पना आधार.....	170
विषय 5: Partners चा third parties शी संबंध (Relation of Partners to Third Parties).....	170
विषय 6: एका Partner ने केलेल्या admissions चा परिणाम (Effect of Admissions by A Partner (Section 23)) — संकल्पना आधार.....	172
विषय 7: Acting Partner ला दिलेल्या notice चा परिणाम (Effect of Notice to Acting Partner (Section 24)).....	173
विषय 8: Third Parties प्रति जबाबदारी (Liability to Third Parties (Section 25 to 27)).....	174
विषय 9: Partner च्या interest च्या transferee चे हक्क (Rights of Transferee of a Partner's Interest (Section 29)).....	175

विषय 10: Partnership च्या benefits मध्ये घेतलेले minors (Minors Admitted to the Benefits of Partnership (Section 30)).....	176
विषय 11: Partner येण्याचे आणि जाण्याचे कायदेशीर परिणाम (Legal Consequences of Partner Coming in And Going Out (Section 31 -- 35)).....	178
विषय 12: Outgoing Partner ला competing business चालवण्याचा हक्क (Rights of Outgoing Partner to Carry on Competing Business (Section 36)).....	180
विषय 13: काही प्रसंगी Outgoing Partner चा नंतरच्या profits मधील हक्क (Right of Outgoing Partner in Certain Cases to Share Subsequent Profits (Section 37)).....	181
विषय 14: Firm मधील बदलाने continuing guarantee चे revocation (Revocation of Continuing Guarantee by Change in Firm (Section 38)).....	182
विभाग 4.3: Firm चे Registration आणि Dissolution (Registration and Dissolution of Firm) (महत्त्व: B).....	183
विषय 1: Firms चे Registration (Registration of Firms).....	183
विषय 2: Non-Registration चे परिणाम (Consequences of Non-Registration (Section 69)).....	184
विषय 3: Firm चे Dissolution (Dissolution of Firm (Sections 39 -- 47)).....	186
विषय 4: Dissolution चे परिणाम (Consequences of Dissolution (Sections 45 -- 55)).....	189
प्रकरण 5: LLP कायदा (The Limited Liability Partnership Act, 2008) (महत्त्व: B).....	191
विषय 1: Limited Liability Partnership -- अर्थ आणि संकल्पना (Limited Liability Partnership -- Meaning and Concept).....	191
विषय 2: LLP ची वैशिष्ट्ये (Characteristics of LLP).....	193
विषय 3: LLP चे Incorporation (Incorporation of LLP).....	195
विषय 4: इतर संघटन-प्रकारांशी फरक (Differences With Other Forms of Organisation).....	197
प्रकरण 6: कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013) (महत्त्व: A).....	200
विषय 1: Company चा अर्थ आणि त्याची वैशिष्ट्ये (Company Meanings & its Features).....	200
विषय 2: Corporate Veil चा सिद्धांत (Corporate Veil Theory).....	202
विषय 3: Act खालील कंपन्यांचे वर्ग (Classes of Companies Under the Act).....	203
विषय 4: Company च्या Registration/Incorporation ची पद्धत (Mode of Registration/Incorporation of Company).....	207
विषय 5: Capital चे वर्गीकरण (Classification of Capital).....	209
विषय 6: Shares.....	210
विषय 7: Memorandum of Association.....	211
विषय 8: Ultra Vires चा सिद्धांत (Doctrine of Ultra Vires).....	212
विषय 9: Articles of Association.....	213
विषय 10: Indoor Management चा सिद्धांत (Doctrine of Indoor Management).....	215
प्रकरण 7: Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881) (महत्त्व: B).....	217
विषय 1: Negotiable Instruments चा अर्थ (Meaning of Negotiable Instruments).....	217
विषय 2: Promissory Note.....	218
विषय 3: Bills of Exchange.....	219
विषय 4: Cheque.....	221
विषय 5: Negotiable Instruments चे वर्गीकरण (Classification of Negotiable Instruments).....	222
विषय 6: Negotiable Instruments चे Negotiation म्हणजे हस्तांतरण (Negotiation (Transfer) of Negotiable Instruments).....	224
विषय 7: खात्यात पुरेसा निधी नसल्याने Cheques चा Dishonour (Dishonour of Cheques for Insufficiency of Funds in the Accounts (Section 138 to 142)).....	226
विषय 8: Instruments चे Presentment (Presentment of Instruments).....	228
विषय 9: Compensation चे नियम (Rules of Compensation) — संकल्पना आधार.....	230

सुरुवात करण्यापूर्वी

या नोट्सचा वापर कसा करावा

Scanner मधला प्रत्येक प्रश्न वाचून वर्गीकृत केला आहे — **या पेपरमध्ये 617 प्रश्न** — त्याच कौशल्य-चौकटीवर जी ICAI स्वतः प्रकाशित करते. या नोट्स syllabus च्या क्रमावर नाहीत, याच वर्गीकरणावर बांधल्या आहेत. या पानावर दिलेली दहा मिनिटे पूर्ण पुस्तकाच्या वापराची पद्धत बदलून टाकतील.

1. एका विषयाची रचना

हे असे वाचा	
आधी वाचा	Study Material चे नेमके तेच परिच्छेद ज्यांवर विषय उभा आहे. नोट्स वाचण्यापूर्वी आधी Study Material उघडून ते वाचा — नोट्स हेच गृहीत धरून लिहिल्या आहेत.
नोंदी	विषय प्रत्यक्षात ज्यावर उभा आहे तेच — coverage साठी नाही, परीक्षेसाठी लिहिलेले. संक्षिप्त, आणि परीक्षेच्या आदल्या रात्री पुन्हा वाचण्याजोगे.
कौशल्य-स्तर	प्रत्येक स्तर म्हणजे तेच कौशल्य जे परीक्षकाने त्या विषयावर प्रत्यक्ष मागितले आहे; सोबत काही ओळींचे मार्गदर्शन आणि सरावासाठी Scanner मधले नेमके तेच प्रश्न. स्तर छापलेल्या क्रमानेच वाचा — ते कमी मागणीच्या कौशल्याकडून अधिक मागणीच्या कौशल्याकडे जातात.
संकल्पना आधार	तो विषय जिथवर परीक्षक अजून पोहोचलेला नाही. हा पर्यायी नाही — फक्त अजूनपर्यंत विचारलेला नाही, आणि परीक्षा-योग्य आहे. या पेपरमध्ये असे 22 विषय आहेत.

2. प्रश्न-ओळ कशी वाचावी

PQ 5.24 • PYQ 2026-Sep [2] (b) • 10M • Pg 173

LEVEL II
उपयोजन (Application)

कठीण

ओळीचा भाग	तो तुम्हाला काय सांगतो
PQ 5.24	Scanner चा स्वतःचा प्रश्न-क्रमांक. PQ व्यावहारिक प्रश्न, TQ सैद्धांतिक प्रश्न.
PYQ 2026-Sep [2] (b)	कुठे विचारला — PYQ मागील परीक्षा, MTP mock test paper, RTP revision test paper — मग ते sitting, आणि त्या पेपरमधला त्याचा क्रमांक.
{C}	Case-scenario प्रश्न.
DESC • TF • SN • DB	सैद्धांतिक प्रश्नाचा प्रकार: वर्णनात्मक, खरे/खोटे, संक्षिप्त टिपण, फरक सांगा. व्यावहारिक प्रश्नांवर असा कुठलाही tag नसतो.
10M	गुण, जसे Scanner मध्ये छापले आहेत. जिथे स्रोत गुण छापत नाही तिथे रिकामे — RTP सहसा

ओळीचा भाग	तो तुम्हाला काय सांगतो
	छापत नाहीत.
Pg 173	Scanner चे ते पान जिथे प्रश्न आणि त्याचे उत्तर छापले आहे.
LEVEL II उपयोजन	ICAI चा कौशल्य-स्तर, आणि त्यातले कौशल्य. भाग 3 हे समजावून सांगतो.
8x विचारला	तोच प्रश्न मागील परीक्षा, mock tests आणि revision tests मध्ये इतक्या वेळा विचारला गेला आहे. यांना सर्वोच्च प्राधान्य द्या.
कठीण	प्रश्न किती मागणीचा आहे — त्याचे गुण आणि त्यात विचारलेल्या वेगवेगळ्या गोष्टींची संख्या यांवर आधारित.

3. मूल्यांकनाची पद्धत — प्रत्येक कौशल्य तुमच्याकडून काय मागते

ICAI एक **Skill Assessment Specification Grid** प्रकाशित करते. त्यात तीन कौशल्य-स्तर दिले आहेत, आणि **Manner of Assessment of Skills** स्तंभात प्रत्येक स्तराचे वर्णन दोन वेगवेगळ्या कौशल्यांच्या रूपात केले आहे. तीच सहा कौशल्ये या पुस्तकात चालणारी बँड-शीर्षके आहेत.

कौशल्य	स्तर	परीक्षकाला तुमच्याकडून काय हवे आहे	लक्ष देण्याजोगे directive verbs
स्मरण (Remembering)	Level I	जे शिकलात ते जसेच्या तसे मांडा.	Define • List • State • Name • Enumerate • Recognise
आकलन (Understanding)	Level I	ते समजावून सांगा आणि संदर्भात ठेवा — नियम जसा आहे तसा का आहे, हे तुम्हाला समजले आहे हे दाखवा.	Describe • Explain • Distinguish • Identify • Illustrate • Outline
उपयोजन (Application)	Level II	ज्ञान, संकल्पना किंवा तंत्राचा वापर करा किंवा ते दाखवा. प्रश्न सोडवा.	Apply • Calculate • Determine • Prepare • Reconcile • Record • Perform • Use • Conduct • Demonstrate
विश्लेषण (Analysis)	Level II	मूळ कारण ओळखण्यासाठी वेगवेगळ्या क्षेत्रांचा परस्परसंबंध तपासा आणि निर्णयाला आधार देणारा पुरावा शोधा.	Analyse • Discuss • Compare and Contrast • Examine • Develop • Monitor • Prioritise • Align • Communicate
मूल्यमापन (Evaluation)	Level III	समस्येची तपासणी करा आणि विवेकाने निष्कर्षपर्यंत पोहोचा.	Advise • Evaluate • Recommend • Review • Select • Assess
संश्लेषण (Synthesis)	Level III	आकडेवारी आणि माहिती जोडा, समर्पक तथ्ये असमर्पकापासून वेगळी करत.	संश्लेषणासाठी ICAI कुठलेही verb देत नाही.

ICAI **Application** आणि **Analysis** चे verbs दोन वेगळ्या याद्यांत छापते, म्हणून ते विभाजन स्वतः Institute चे आहे. Level I आणि Level III साठी ती एकेक संयुक्त यादी छापते — म्हणून **स्मरण आणि आकलन** यांच्यातली तसेच

मूल्यमापन आणि संश्लेषण यांच्यातली रेषा verbs च्या प्रकाशित यादीवर नाही, तर ICAI च्या Manner of Assessment च्या वर्णनावर आधारित आहे.

CA Foundation चे मूल्यांकन फक्त Level I आणि Level II वर होते — Prospectus या अभ्यासक्रमासाठी Level III स्तंभ छापत नाही, म्हणूनच वरच्या शेवटच्या दोन ओळी फिकट आहेत. मूल्यमापन आणि संश्लेषण Final पासून सुरू होतात.

4. कौशल्य-मिश्रण तुमच्या तयारीत काय बदलेल

ICAI या पेपरचे गुणांच्या आधारे Level I 5-20% आणि Level II 80-95% असे वर्गीकरण करते. यातून दोन गोष्टी निघतात, ज्या सहज निसटतात.

- **वाचून होणे म्हणजे तयारी नव्हे.** पाचांपैकी चार गुण प्रश्न सोडवण्यासाठी आहेत, त्याचे वर्णन करण्यासाठी नाहीत. जो विषय तुम्ही समजावून सांगू शकता पण कधी सोडवलाच नाही, तो विषय तयार नाही.
- **पेपरचा समतोल म्हणजे प्रत्येक प्रकरणाचा समतोल नव्हे.** प्रत्येक प्रकरण स्वतःच्या ICAI कौशल्य प्रोफाइल पॅनलने सुरू होते, जे सांगते की त्या प्रकरणाचे गुण प्रत्यक्षात कसे वाटले आहेत आणि त्याच्या तयारीसाठी याचा काय अर्थ आहे. काही प्रकरणे जवळजवळ पूर्ण सैद्धांतिक आहेत; काहीत सिद्धांत नाममात्र आहे. प्रकरण सुरू करण्यापूर्वी ते पॅनल वाचा.

5. पुस्तकाच्या सुरुवातीला दोन मार्गदर्शक

हे कशासाठी आहे	
विषय रँकिंग	वर्गीकृत Scanner प्रश्नांतील स्वतःच्या वाढत्याच्या आधारे प्रत्येक परीक्षित विषयाची रँकिंग, आणि संचयी coverage वर A, B किंवा C वर्ग. वर्ग A एकूण प्रश्नांतील पहिले 60% सामावतो — आधी तेच पूर्ण प्रभुत्वापर्यंत तयार करा.
महत्त्व ग्रेड	अनुक्रमणिकेत प्रत्येक प्रकरण आणि विभागासमोर छापलेला A-D ग्रेड. हा ICAI चा syllabus भारांक संकेत आहे, जसा Scanner तो प्रकाशित करते, आणि प्रश्न-वारंवारतेच्या रँकिंगपेक्षा वेगळा आहे. जिथे दोन्ही जुळत नाहीत, तिथे दोहोंपैकी उच्च मानकावर तयारी करा.

अभ्यास प्राधान्य मार्गदर्शक

विषय रँकिंग — परीक्षा भारांक

आधी वाचा: या पुस्तिकेतील परीक्षकाने प्रत्यक्ष विचारलेला प्रत्येक विषय, खाली 617 वर्गीकृत Scanner प्रश्नांतील त्याच्या वाट्याच्या आधारे — सर्व 20 विभाग मिळून — रँक केला आहे, आणि संचयी coverage वर A, B किंवा C वर्ग दिला आहे. **वर्ग A (रँक 1-35)** सर्व वर्गीकृत प्रश्नांतील पहिले 60% सामावतो. **वर्ग B (रँक 36-56)** पुढचे सुमारे 15% जोडतो, त्यामुळे coverage सुमारे 75% होते. **वर्ग C** उरलेले 25% आहे: एक लांब शीट, जिथून गुण काढणे संथ आहे आणि जिचा बराचसा भाग A आणि B ची तयारी करतानाच आपोआप तयार होतो. **पान** स्तंभ सांगतो की त्या विषयाच्या नोट्स कोणत्या पानावर सुरू होतात.

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
1	A	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Act खालील कंपन्यांचे वर्ग (Classes of Companies Under the Act)	6.3%	6.3%	203
2	A	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Express आणि Implied Conditions व Warranties (Section 14--17)	4.2%	10.5%	132
3	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Free consent दूषित करणारे घटक (Elements Vitiating Free Consent)	3.6%	14.1%	50
4	A	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Property केव्हा जाते (Sections 18 -- 26)	2.6%	16.7%	137
5	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partner येण्याचे आणि जाण्याचे कायदेशीर परिणाम (Legal Consequences of Partner Coming in And Going Out (Section 31 -- 35))	2.4%	19.1%	178
6	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Firm चे Dissolution (Dissolution of Firm (Sections 39 -- 47))	1.9%	21.1%	186
7	A	LLP कायदा (The Limited Liability Partnership Act, 2008)	Limited Liability Partnership -- अर्थ आणि संकल्पना (Limited Liability Partnership -- Meaning and Concept)	1.9%	23.0%	191
8	A	LLP कायदा (The Limited Liability Partnership)	LLP चे Incorporation (Incorporation of LLP)	1.9%	25.0%	195

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
		Act, 2008)				
9	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Void Agreements	1.8%	26.7%	55
10	A	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Corporate Veil चा सिद्धांत (Corporate Veil Theory)	1.8%	28.5%	202
11	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Consideration शिवाय agreement ची validity (Validity of an Agreement without Consideration)	1.6%	30.1%	44
12	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Capacity to Contract	1.6%	31.8%	47
13	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Surety चे Discharge (Discharge of A Surety)	1.6%	33.4%	87
14	A	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Goods विरुद्ध Unpaid Seller चा हक्क (Right of Unpaid Seller Against the Goods)	1.6%	35.0%	146
15	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contracts चे प्रकार (Types of Contracts)	1.5%	36.5%	31
16	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership ची खरी कसोटी (True Test of Partnership)	1.5%	37.9%	157
17	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partners चा third parties शी संबंध (Relation of Partners to Third Parties)	1.5%	39.4%	170
18	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	खात्यात पुरेसा निधी नसल्याने Cheques चा Dishonour (Dishonour of Cheques for Insufficiency of Funds in the Accounts (Section 138 to 142))	1.5%	40.8%	226
19	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Object आणि consideration ची legality (Legality of Object and Consideration)	1.3%	42.1%	53
20	A	भारतीय करार कायदा	Quasi Contracts	1.3%	43.4%	79

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
		(The Indian Contract Act, 1872)				
21	A	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Indoor Management चा सिद्धांत (Doctrine of Indoor Management)	1.3%	44.7%	215
22	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Damages साठी दावा (Suit for Damages)	1.1%	45.9%	72
23	A	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	मालक नसलेल्यांकडून Transfer of Title (Sections 27 -- 30)	1.1%	47.0%	141
24	A	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Contract of Sale चे Performance (Sections 31 -- 44)	1.1%	48.1%	143
25	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partners चा एकमेकांशी संबंध (Relation of Partners to One Another)	1.1%	49.3%	165
26	A	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Company चा अर्थ आणि त्याची वैशिष्ट्ये (Company Meanings & its Features)	1.1%	50.4%	200
27	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Bills of Exchange	1.1%	51.5%	219
28	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Negotiable Instruments चे वर्गीकरण (Classification of Negotiable Instruments)	1.1%	52.7%	222
29	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Instruments चे Presentment (Presentment of Instruments)	1.1%	53.8%	228
30	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership चे प्रकार (Kinds of Partnerships)	1.0%	54.8%	162
31	A	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partner च्या interest च्या transferee चे हक्क (Rights of Transferee of a Partner's	1.0%	55.8%	175

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
Interest (Section 29))						
32	A	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Articles of Association	1.0%	56.7%	213
33	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Cheque	1.0%	57.7%	221
34	A	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Negotiable Instruments चे Negotiation म्हणजे हस्तांतरण (Negotiation (Transfer) of Negotiable Instruments)	1.0%	58.7%	224
35	A	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Valid contract ची आवश्यक तत्त्वे (Essentials of Valid Contract)	0.8%	59.5%	29
36	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Proposal/Offer [Section 2(a) of the Indian Contract Act, 1872]	0.8%	60.3%	33
37	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Offer आणि Acceptance ची communication (Communication of Offer and Acceptance)	0.8%	61.1%	36
38	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract मधील तिसऱ्या पक्षाचा दावा (Suit by a Third Party to a Contract)	0.8%	61.9%	43
39	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Joint promisor व promisee ची जबाबदारी (Liability of Joint Promisor & Promisee)	0.8%	62.7%	62
40	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract चे Discharge (Discharge of a Contract)	0.8%	63.5%	68
41	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Anticipatory Breach of Contract	0.8%	64.3%	70
42	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Surety चे हक्क (Rights of A Surety)	0.8%	65.2%	89
43	B	माल विक्री कायदा (The	Price ठरवणे (Section 9 & 10)	0.8%	66.0%	127

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
		Sale of Goods Act, 1930)				
44	B	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Auction Sale (Section 64)	0.8%	66.8%	152
45	B	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Ultra Vires चा सिद्धांत (Doctrine of Ultra Vires)	0.8%	67.6%	212
46	B	भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework)	कायदा बनवण्याची प्रक्रिया (The Process of Making A Law)	0.6%	68.2%	23
47	B	भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework)	कायद्याची अंमलबजावणी (Enforcing The Law)	0.6%	68.9%	25
48	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Offer आणि Acceptance चे revocation (Revocation of Offer and Acceptance)	0.6%	69.5%	39
49	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract चे performance कोण करू शकते (By Whom a Contract May Be Performed (Section 40, 41 And 42))	0.6%	70.2%	60
50	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Reciprocal promise चे performance (Performance of Reciprocal Promise)	0.6%	70.8%	64
51	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Payments चे Appropriation (Appropriation of Payments)	0.6%	71.5%	66
52	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Penalty आणि Liquidated Damages (Section 74)	0.6%	72.1%	74
53	B	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Authority चे Revocation (Revocation of Authority)	0.6%	72.8%	116
54	B	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Sale आणि Agreement to Sell (Section 4)	0.6%	73.4%	121
55	B	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act,	Caveat Emptor	0.6%	74.1%	135

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
		1930)				
56	B	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership ची तत्त्वे (Elements of Partnership)	0.6%	74.7%	156
57	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partners चे प्रकार (Types of Partners)	0.6%	75.4%	163
58	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership Property (Section 14)	0.6%	76.0%	167
59	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Third Parties प्रति जबाबदारी (Liability to Third Parties (Section 25 to 27))	0.6%	76.7%	174
60	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership च्या benefits मध्ये घेतलेले minors (Minors Admitted to the Benefits of Partnership (Section 30))	0.6%	77.3%	176
61	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Non-Registration चे परिणाम (Consequences of Non-Registration (Section 69))	0.6%	78.0%	184
62	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Dissolution चे परिणाम (Consequences of Dissolution (Sections 45 -- 55))	0.6%	78.6%	189
63	C	LLP कायदा (The Limited Liability Partnership Act, 2008)	LLP ची वैशिष्ट्ये (Characteristics of LLP)	0.6%	79.3%	193
64	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Consideration बाबतचे कायदेशीर नियम (Legal Rules Regarding Consideration)	0.5%	79.7%	42
65	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract चे Performance (Performance of Contract)	0.5%	80.2%	58
66	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contingent Contracts	0.5%	80.7%	76
67	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract	Contract of Guarantee	0.5%	81.2%	82

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
		Act, 1872)				
68	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailment म्हणजे काय? (What is Bailment?)	0.5%	81.7%	91
69	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailee ची कर्तव्ये (Duties of A Bailee)	0.5%	82.2%	94
70	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Non-Owner ने केलेले Pledge (Pledge by Non-Owner)	0.5%	82.7%	102
71	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Agency ची निर्मिती (Creation of Agency)	0.5%	83.1%	106
72	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Agent च्या authority ची व्याप्ती (Extent of Agent's Authority)	0.5%	83.6%	107
73	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	व्याख्या (Definitions)	0.5%	84.1%	120
74	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Contract of Sale ची विषय-वस्तू (Subject Matter of Contract of Sale)	0.5%	84.6%	126
75	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Condition ला Warranty केव्हा मानायचे (Section 13)	0.5%	85.1%	131
76	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Buyer विरुद्ध Unpaid Seller चे हक्क (Sections 55--61)	0.5%	85.6%	149
77	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partnership आणि इतर संघटन-प्रकार यांतील फरक (Partnership Distinguished from Other Forms of Organisation)	0.5%	86.1%	160
78	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	काही प्रसंगी Outgoing Partner चा नंतरच्या profits मधील हक्क (Right of Outgoing Partner in Certain Cases to Share Subsequent Profits (Section 37))	0.5%	86.5%	181

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
79	C	भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework)	भारतीय न्यायव्यवस्थेची रचना (Structure of the Indian Judicial System)	0.3%	86.9%	26
80	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Acceptance	0.3%	87.2%	35
81	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Free Consent	0.3%	87.5%	49
82	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	ज्यांचे performance आवश्यक नाही अशी contracts -- दोन्ही पक्षांच्या संमतीने (Contracts, Which Need not be Performed -- with the consent of both the parties)	0.3%	87.8%	67
83	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract of Indemnity	0.3%	88.2%	81
84	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract of indemnity आणि contract of guarantee मधील फरक (Distinction Between a Contract of Indemnity and A Contract of Guarantee)	0.3%	88.5%	84
85	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailment ची समाप्ती (Termination of Bailment)	0.3%	88.8%	98
86	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	ह्रवलेल्या Goods चा Finder (Finder of Lost Goods)	0.3%	89.1%	98
87	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Pledge	0.3%	89.5%	101
88	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	प्रस्तावना - Conditions and Warranties	0.3%	89.8%	129
89	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Partners नी मिळवलेला वैयक्तिक नफा (Personal Profit Earned by Partners (Section 16))	0.3%	90.1%	169

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
90	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Outgoing Partner ला competing business चालवण्याचा हक्क (Rights of Outgoing Partner to Carry on Competing Business (Section 36))	0.3%	90.4%	180
91	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Firm मधील बदलाने continuing guarantee चे revocation (Revocation of Continuing Guarantee by Change in Firm (Section 38))	0.3%	90.8%	182
92	C	LLP कायदा (The Limited Liability Partnership Act, 2008)	इतर संघटन-प्रकारांशी फरक (Differences With Other Forms of Organisation)	0.3%	91.1%	197
93	C	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Company च्या Registration/Incorporation ची पद्धत (Mode of Registration/Incorporation of Company)	0.3%	91.4%	207
94	C	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Capital चे वर्गीकरण (Classification of Capital)	0.3%	91.7%	209
95	C	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Shares	0.3%	92.1%	210
96	C	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Promissory Note	0.3%	92.4%	218
97	C	भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework)	कायद्याचे स्रोत (Sources of Law)	0.2%	92.5%	22
98	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Contract म्हणजे काय? (What is Contract?)	0.2%	92.7%	28
99	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Consideration म्हणजे काय? (What is Consideration?)	0.2%	92.9%	41
100	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Enforcement संबंधीचे नियम (Rules Relating to Enforcement)	0.2%	93.0%	77

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
101	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Surety च्या जबाबदारीचे स्वरूप आणि व्याप्ती (Nature and Extent of Surety's Liability [Section 128])	0.2%	93.2%	86
102	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailor ची कर्तव्ये (Duties of A Bailor)	0.2%	93.4%	93
103	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailor चे अधिकार (Rights of A Bailor)	0.2%	93.5%	95
104	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	कोणत्याही Wrong Doer (Third Party) विरुद्ध Bailor आणि Bailee चे अधिकार (Rights of Bailor and Bailee Against Any Wrong Doer (Third Party))	0.2%	93.7%	97
105	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Lien चा अधिकार (Right of Lien)	0.2%	93.8%	100
106	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Bailment आणि Pledge मधील फरक (Distinction Between Bailment and Pledge)	0.2%	94.0%	104
107	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Sub-Agents	0.2%	94.2%	109
108	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Substituted Agent	0.2%	94.3%	110
109	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Sub-Agent आणि Substituted Agent मधील फरक (Difference Between a Sub-Agent and A Substituted Agent)	0.2%	94.5%	111
110	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	Agent ची कर्तव्ये आणि बंधने (Duties and Obligations of An Agent)	0.2%	94.7%	112
111	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	तिसऱ्या पक्षांप्रति principal ची जबाबदारी (Principal's Liability to Third Parties)	0.2%	94.8%	114

#	वर्ग	प्रकरण	विषय	वाटा	संचयी	पान
112	C	भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)	तिसऱ्या पक्षांप्रति agent ची वैयक्तिक जबाबदारी (Personal Liability of Agent to Third Parties)	0.2%	95.0%	115
113	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Sale आणि Agreement to Sell मधील फरक (Distinction Between Sale and an Agreement to Sell)	0.2%	95.1%	123
114	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Sale आणि इतर तत्सम contracts मधील फरक (Sale Distinguished from Other Similar Contracts)	0.2%	95.3%	124
115	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Risk हा prima facie property सोबतच जातो (Section 26)	0.2%	95.5%	140
116	C	माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)	Seller विरुद्ध Buyer चे remedies (Remedies of Buyer Against the Seller)	0.2%	95.6%	151
117	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Acting Partner ला दिलेल्या notice चा परिणाम (Effect of Notice to Acting Partner (Section 24))	0.2%	95.8%	173
118	C	भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)	Firms चे Registration (Registration of Firms)	0.2%	95.9%	183
119	C	कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)	Memorandum of Association	0.2%	96.1%	211
120	C	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Negotiable Instruments चा अर्थ (Meaning of Negotiable Instruments)	0.2%	96.3%	217
121	C	Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)	Compensation चे नियम (Rules of Compensation)	0.2%	96.4%	230

वाटा % हा Scanner मधून घेतलेला प्रश्न-वारंवारता संकेत आहे — म्हणजे प्रत्यक्षात काय विचारले गेले आहे. प्रत्येक प्रकरण आणि विभागासमोर छापलेला **महत्त्व ग्रेड (A-D)** हा ICAI चा स्वतःचा भारांक संकेत आहे, जसा Scanner च्या front matter मध्ये प्रकाशित होतो. दोन्ही वेगवेगळ्या गोष्टी मोजतात; जिथे त्या भिन्न असतील, तिथे दोहोंपैकी उच्च मानकावर तयारी करा. यांव्यतिरिक्त **22 विषय** Scanner च्या frequency tables मध्ये घोषित आहेत पण त्यांवर अजून एकही प्रश्न नाही; नोट्समध्ये त्यांना **संकल्पना आधार** चा बॅज

दिला आहे आणि इथे रँक केलेले नाही.

प्रकरण 1

भारतीय नियामक चौकट (Indian Regulatory Framework)

Indian Regulatory Framework

6 विषय • 10 वर्गीकृत प्रश्न • महत्त्व: C

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% • Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे सिद्धांत-प्रधान

Level I — स्मरण आणि आकलन

100.0%

51 पैकी 51 गुण

Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण

0.0%

51 पैकी 0 गुण

विषय 1: प्रस्तावना (Introduction)

P2-C1-U1-T01 • Topic 1: Introduction

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Chapter 1 चा §1 ('Introduction') वाचा: Chartered Accountant ला कायदेशीर जाणिवेची गरज का असते, नियामक चौकटीचा उद्देश काय आहे, आणि Study Material ने उद्धृत केलेल्या दोन प्राचीन संहिता कोणत्या.

नोंदी

CA कायदा का शिकतो: पूर्ण अर्थाने Chartered Accountant होण्यासाठी कायद्याची जाणीव अत्यावश्यक आहे — अनेक कायदेशीर बाबींमध्ये CA हाच संपर्काचा पहिला टप्पा असतो, आणि management व clients यांना कायदेशीर बाबींवर प्राथमिक किंवा प्रवेश-पातळीवर सल्ला देता येणे हे त्याला जमलेच पाहिजे.

नियामक चौकटीचा उद्देश: वैयक्तिक तसेच व्यावसायिक नात्यांमध्ये एकमेकांशी व्यवहार करणाऱ्या लोकांचे वर्तन नियंत्रित करणारे एकसमान rules आणि regulations यांचा संच देणे हा आहे; मानवजात शिकारी-संग्राहक समाजातून कृषी आणि औद्योगिक क्रांत्यांमार्गे गुंतागुंतीच्या सामाजिक चौकटीपर्यंत जसजशी पोहोचत गेली, तसतशी योग्य वर्तनाची दिशा दाखवण्यासाठी आणि उल्लंघने ओळखून त्यांना शिक्षा करण्यासाठी कायद्यांची गरज नेहमीच राहिली आहे.

प्राचीन संहिता: "Code of Hammurabi" ही लेखी स्वरूपातील सर्वात जुनी कायदा-संहिता मानली जाते — King Hammurabi याने 1792 BC ते 1758 BC या काळात Babylon वर राज्य केले, ती संहिता मोठ्या दगडी शिळांवर कोरून सर्व शहरभर लावली, जेणेकरून लोकांना ती कळावी, आणि लोक कायदे पाळतात की नाही हे पाहण्यासाठी न्यायाधीश नेमले; 450 BC मध्ये Rome येथे 12 कांस्य पट्ट्यांवर कायद्यांचा एक संच कोरला गेला — त्या Twelve Tables, ज्या कोणत्याही संस्कृतीतील पहिली सर्वात तपशीलवार संहिता मानल्या जातात; लोकांच्या हक्कांचे रक्षण करणे आणि अन्यायावर उपाय देणे हा त्यांचा हेतू होता, आणि Rome च्या प्रत्येक नागरिकाला त्या माहीत असणे अपेक्षित होते.

विषय 2: कायदा म्हणजे काय? (What Is Law?)

P2-C1-U1-T02 • Topic 2: What Is Law?

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Chapter 1 चा §2 ('What Is Law?') वाचा: Study Material मधील कायद्याची एका ओळीची व्याख्या, आणि भारताची कायदेशीर चौकट काय प्रतिबिंबित करते हे पाहा.

नोंदी

व्याख्या (SM): "Law is a set of obligations and duties imposed by the government for securing welfare and providing justice to society." — ही शब्दरचना जशीच्या तशी पाठ करा; 'Define Law' अशा कोणत्याही उत्तराची पहिली ओळ परीक्षकाला हीच अपेक्षित असते.

भारतीय संदर्भ: भारताची कायदेशीर चौकट ही आपल्या विशाल आणि विविधतेने नटलेल्या देशाच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि सांस्कृतिक पैलूंचे प्रतिबिंब दाखवते.

परीक्षेत कुठे: Scanner मध्ये या विषयावर स्वतंत्र प्रश्न नोंदलेला नाही, पण ही व्याख्या Topic 3 (Sources of Law) खालील TQ 3.1 चा पहिला अर्धा भाग आहे — 'Define Law and explain various sources of Law', PYQ 2025-Sep, 6 गुण.

विषय 3: कायद्याचे स्रोत (Sources of Law)

P2-C1-U1-T03 • Topic 3: Sources of Law

आधी वाचा Ch. 1, Indian Regulatory Framework चे paras 2 ('What is Law?') आणि 3 ('Sources of Law') वाचा: कायद्याची व्याख्या, चार मुख्य स्रोत, संविधानाचा पूर्वसूरी असलेला Government of India Act, 1935, आणि तीन कायदेविषयक याद्या हे मुद्दे पाहा.

नोंदी

Law (SM): "Law is a set of obligations and duties imposed by the government for securing welfare and providing justice to society" — भारताची कायदेशीर चौकट ही विशाल आणि विविधतेने भरलेल्या देशाच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि सांस्कृतिक पैलूंचे प्रतिबिंब दाखवते.

चार मुख्य स्रोत: (1) संविधान, (2) Parliament आणि State Assemblies यांनी केलेले statutes, (3) न्यायालयांचे precedents/न्यायिक निर्णय, (4) रूढ झालेल्या चालीरीती आणि प्रथा; Parliament हीच अंतिम कायदा करणारी संस्था आहे — तिचे कायदे संपूर्ण भारताला किंवा त्याच्या काही भागाला लागू होऊ शकतात, तर राज्याचे कायदे फक्त त्या राज्यापुरतेच असतात.

Constitution of India, 1950: हा सर्वोच्च कायदा असून सर्व कायद्यांचा आधार आणि स्रोत आहे; तो लोकशाही व्यवस्थेची चौकट घालून देतो, Fundamental Rights देतो आणि त्यांचे रक्षण करतो, तसेच Fundamental Duties

आणि Central व State Governments यांचे अधिकार/कर्तव्ये ठरवून देतो — भारतीय कायदे एकमेकांशी जोडलेले आहेत आणि त्यातून hybrid कायदेशीर प्रणाली तयार होते.

Gol Act, 1935 (UK Parliament): हा संविधानाचा पूर्वसूरी; याने शासनाचे स्वरूप “unitary” वरून “federal” असे बदलले आणि केंद्र व राज्ये यांच्यात अधिकारांची विभागणी केली; Federal Court (1937 — appellate, original आणि advisory jurisdiction; 12 वर्षांत सुमारे 151 खटले) याच्या जागी पुढे Supreme Court of India आला.

तीन कायदेविषयक याद्या: कायदा कोण करणार हे Central, State आणि Joint List ठरवतात — Income Tax हा Central विषय आहे (संपूर्ण भारतासाठी एकच कायदा, जो Ministry of Finance राबवते); stamp duty आकारणे हे Joint-List चे उदाहरण आहे — त्यावर Central आणि State Governments या दोघांचेही कायदे आहेत.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- प्रत्येक उत्तराची सुरुवात या व्याख्येने करा: law is a set of obligations and duties imposed by the government for securing welfare and providing justice to society.
- चार मुख्य स्रोत समजावून सांगा: संविधान (सर्वोच्च कायदा; मूलभूत हक्क आणि कर्तव्ये), Parliament/State Assemblies यांनी केलेले statutes (Parliament हीच अंतिम कायदा करणारी संस्था आहे), न्यायिक precedents, आणि रूढ झालेल्या चालीरीती व प्रथा.
- संघराज्य रचनेशी जोडा: कायदा कोण करणार हे Central, State आणि Joint (Concurrent) Lists ठरवतात -- Income Tax हा Central विषय आहे; stamp duty केंद्र आणि राज्ये दोघेही आकारू शकतात.
- पार्श्वभूमी सांगायला तयार राहा: Gol Act, 1935 ने रचना unitary वरून federal केली; आणि Federal Court (1937) च्या जागी Supreme Court आला.

TQ 3.1 · PYQ 2025-Sep [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 2

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 4: कायदा बनवण्याची प्रक्रिया (The Process of Making A Law)

P2-C1-U1-T04 · Topic 4: The Process of Making A Law

आधी वाचा Ch. 1 चा para 4 वाचा: Bill पासून Act पर्यंतची प्रक्रिया, आणि 'Types of laws in the Indian Legal System' हे प्रकार (Criminal, Civil, Common Law, Principles of Natural Justice).

नोंदी

Bill पासून Act पर्यंत: Parliament मध्ये मांडलेला प्रस्तावित कायदा म्हणजे Bill → चर्चा आणि वादविवादानंतर Lok Sabha मध्ये मंजूर → Rajya Sabha मध्ये मंजूर → President of India यांची संमती → Official Gazette of India मध्ये अधिसूचित → अधिसूचनेतील प्रभावी तारखेपासून लागू → अधिसूचित होऊन प्रभावी झाल्यावर तो Parliament चा Act ठरतो.

Criminal law: हा कायद्याच्या राज्याचे उल्लंघन/सार्वजनिक अपकृत्ये आणि त्यांची शिक्षा यांच्याशी संबंधित आहे; IPC,

1860 गुन्हा, त्याचे स्वरूप आणि शिक्षा ठरवतो; CrPC, 1973 शिक्षा अमलात आणण्याची सविस्तर प्रक्रिया देतो; उदा. — खून, बलात्कार, चोरी, fraud, फसवणूक, मारहाण.

Civil law: यात व्यक्ती/संस्था यांच्यातील वाद येतात, जे civil suit द्वारे अमलात आणले जातात; इथे भर शिक्षेवर नसून वाद मिटवण्यावर असतो; प्रक्रिया CPC, 1908 नुसार चालते; वर्गीकरण — Law of Contract, Family Law, Property Law आणि Law of Tort; उदा. — breach of contract, goods ची non-delivery, येणे बाकी रकमेचा भरणा न होणे, बदनामी, घरमालक-भाडेकरू वाद.

Common law: म्हणजे न्यायिक precedent किंवा case law; Art. 141 नुसार Supreme Court चा निकाल भारतातील सर्व न्यायालयांवर बंधनकारक असतो; याला stare decisis या सिद्धांताचा आधार आहे — “to stand by that which is decided” — जिथे तथ्ये सारखी असतात/“on all four legs” बसतात, तिथे न्यायालये आधीचे निर्णय पाळतात.

नैसर्गिक न्याय (Jus Natural): ही लिखित कायद्यापलीकडील न्यायाची मूलभूत तत्त्वे आहेत — nemo judex in causa sua (स्वतःच्याच खटल्यात कोणीही न्यायाधीश नसतो; पूर्वग्रहाविरुद्धचा नियम), audi alteram partem (दुसऱ्या पक्षाचे म्हणणे ऐकणे/न्याय्य सुनावणी) आणि सकारण निर्णय; एखादा निकाल common law वर मात करू शकतो किंवा तो बदलू शकतो, पण statute वर मात करू शकत नाही आणि तो बदलूही शकत नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 4 प्रश्न

- ही साखळी क्रमाने लिहा: Parliament मध्ये Bill मांडला -> Lok Sabha मध्ये मंजूर -> Rajya Sabha मध्ये मंजूर -> President ची संमती -> Official Gazette मध्ये अधिसूचना -> अधिसूचित तारखेपासून प्रभावी -> Parliament चा Act होतो; प्रश्नात बऱ्याचदा 'who enforces it' हेही जोडलेले असते -- कार्यकारी यंत्रणा, Central/State ministries मार्फत.
- कायद्याचे चार प्रकार उदाहरणांसह समजावून सांगा: Criminal (IPC, 1860 गुन्हे आणि शिक्षा ठरवतो; CrPC, 1973 प्रक्रिया देतो) आणि Civil (CPC, 1908; contract, family, property, tort -- शिक्षा नव्हे, वाद मिटवणे).
- Common Law = न्यायिक precedent; Art. 141 नुसार Supreme Court चे निकाल सर्व न्यायालयांवर बंधनकारक असतात; आणि stare decisis चा सिद्धांत -- 'to stand by that which is decided'.
- नैसर्गिक न्याय (Jus Natural): nemo judex in causa sua (पूर्वग्रहाविरुद्धचा नियम), audi alteram partem (न्याय्य सुनावणी) आणि सकारण निर्णय; निकाल common law बदलू शकतो, पण statute वर तो कधीच मात करू शकत नाही.

TQ 4.1 · PYQ 2024-Sep [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 3	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 4.2 · MTP 2024-Dec S1 [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 5	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 4.3 · MTP 2025-Aug S1 [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 5	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 4.4 · PYQ 2026-May [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 6		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

विषय 5: कायद्याची अंमलबजावणी (Enforcing The Law)

P2-C1-U1-T05 · Topic 5: Enforcing The Law

आधी वाचा Ch. 1 चा para 5 वाचा: Ministries मार्फत कार्यकारी यंत्रणा कायदा कसा राबवते (Finance, Corporate Affairs, Home Affairs, Law and Justice), आणि SEBI, RBI व IBBI हे नियामक.

नोंदी

अंमलबजावणी कोण करते: कायदा मंजूर झाल्यावर कार्यकारी यंत्रणा त्याची अंमलबजावणी करते — कायद्यानुसार ती Central किंवा State Government असते — आणि हे काम civil servants नी बनलेल्या Ministries मार्फत होते, ज्या एका मंत्र्यामार्फत राजकीयदृष्ट्या जबाबदार असतात (Cabinet Minister, ज्यांना Ministers of State मदत करतात); उदा. Income Tax Act ची अंमलबजावणी Ministry of Finance ही CBDT (Department of Revenue) मार्फत करते, आणि ते काम Indian Revenue Service चे अधिकारी पाहतात.

Ministry of Finance (वित्त मंत्रालय): हा भारताचा खजिना — करआकारणी, आर्थिक कायदेनिर्मिती, वित्तीय संस्था, capital markets, केंद्र आणि राज्यांचे वित्त तसेच Union Budget सादर करणे या गोष्टी याच्याकडे येतात; याचे सहा विभाग: Economic Affairs, Expenditure, Revenue, Financial Services, Investment and Public Asset Management, Public Enterprises; चार Central Civil Services (Indian Revenue, Indian Audit & Accounts, Indian Economic, Indian Civil Accounts) आणि त्यांखेरीज Indian Cost and Management Accounts Service यांवरील हेच सर्वोच्च नियंत्रक प्राधिकरण आहे.

MCA: हे Companies Act, 2013/1956, LLP Act, 2008 आणि IBC, 2016 यांचे प्रशासन पाहते; औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्रातील भारतीय उद्योगांचे नियमन करते; ICLS संवर्गाचे अधिकारी हे काम चालवतात (निवड UPSC Civil Services Examination मधून); सर्वोच्च पद — Apex Scale वरील Director General of Corporate Affairs (DGCoA). **Ministry of Home Affairs (गृह मंत्रालय):** हे अंतर्गत सुरक्षा आणि देशांतर्गत धोरणाची जबाबदारी असलेले गृहखाते, ज्याचे प्रमुख Union Minister of Home Affairs असतात; विभाग — Internal Security, Border Management, Home, States, Official Language, J&K and Ladakh Affairs.

Ministry of Law and Justice: हे तीन विभाग असलेले Cabinet Ministry आहे — Department of Legal Affairs (Central Government च्या विविध Ministries ना सल्ला देते), Legislative Department (Central Government साठी मुख्य कायद्यांचा मसुदा तयार करते), आणि Department of Justice (भारतातील न्यायाचे प्रशासन).

नियामक: SEBI — securities आणि commodity market साठीची नियामक संस्था, मालकी Ministry of Finance कडे, 12.4.1988 रोजी कार्यकारी संस्था म्हणून स्थापन, आणि वैधानिक अधिकार 30.1.1992 रोजी SEBI Act, 1992 द्वारे; RBI — भारताची Central Bank, जी banking प्रणालीचे नियमन करते, रुपयाचा पुरवठा नियंत्रित करते/काढते/सांभाळते आणि मुख्य payment systems चालवते; तिचे विभाग — BRBNM (Nashik आणि Dewas येथील छापखाने), NPCI (payment and settlement systems), DICGC (deposit insurance and credit guarantee); IBBI — insolvency कार्यवाही तसेच IPAs, IPs आणि IUs यांवर देखरेख करणारा नियामक, 1.10.2016 रोजी Insolvency and Bankruptcy Code खालील वैधानिक अधिकारांसह स्थापन (हा Code Lok Sabha ने 5.5.2016 रोजी संमत केला), याच्या व्याप्तीत व्यक्ती, companies, LLPs आणि partnership firms येतात, आणि प्रकरणे NCLT व Debt Recovery Tribunal मार्फत हाताळली जातात.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 2 प्रश्न

- Ministry of Home Affairs: हे अंतर्गत सुरक्षा आणि देशांतर्गत धोरणाची जबाबदारी असलेले गृहखाते; याचे प्रमुख Union Home Minister; विभागांत Internal Security, Border Management, Home, States, Official Language, आणि J&K and Ladakh Affairs यांचा समावेश होतो.
- Ministry of Finance: याचे सहा विभाग -- Economic Affairs, Expenditure, Revenue, Financial Services, DIPAM, Public Enterprises; आणि IRS, Indian Audit & Accounts, Indian Economic व Indian Civil Accounts Services यांवर याचा सर्वोच्च अधिकार.
- नियामकांची पाठ करायची माहिती: SEBI -- securities/commodity market चा नियामक, स्थापना 12.4.1988, वैधानिक अधिकार 30.1.1992 रोजी SEBI Act, 1992 द्वारे; RBI -- Central Bank, रुपया काढते/नियंत्रित करते, विभागांत NPCI, DICGC आणि BRBNM छापखाने (Nashik, Dewas); IBBI -- स्थापना 1.10.2016, Insolvency and Bankruptcy Code खाली, IPAs, IPs आणि IUs यांचे नियमन, आणि काम NCLT व DRT मार्फत.

TQ 5.1 · MTP 2024-Jun [4] (c) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 7

LEVEL I
स्मरण (Remembering)**सोपा**TQ 5.3 · PYQ 2026-Jan [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 9 **2x विचारला****LEVEL I**
स्मरण (Remembering)**मध्यम****आकलन (Understanding)** कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Ministry of Finance ची कार्ये समजावून सांगा: करआकारणी, आर्थिक कायदेनिर्मिती, वित्तीय संस्था, capital markets, केंद्र-राज्य वित्त आणि Union Budget सादर करणे.
- MCA: हे Companies Act, 2013/1956, LLP Act, 2008 आणि IBC, 2016 यांचे प्रशासन पाहते; औद्योगिक/सेवा क्षेत्रातील उद्योगांचे नियमन; ICLS अधिकारी चालवतात, आणि सर्वोच्च पद DGC&A.
- Ministry of Law and Justice: याचे तीन विभाग -- Legal Affairs (केंद्रीय Ministries ना सल्ला), Legislative (मुख्य कायद्यांचा मसुदा), आणि Justice (न्यायाचे प्रशासन).
- उत्तराची मांडणी अशी करा: कायदा मंजूर -> कार्यकारी यंत्रणा अंमलबजावणी करते -> मंत्रालयनिहाय कार्ये (6 गुणांचा प्रश्न सहसा तीन मंत्रालये एकत्र विचारतो).

TQ 5.2 · PYQ 2025-May [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 7 **3x विचारला****LEVEL I**
आकलन (Understanding)**मध्यम**

TQ 5.4 · PYQ 2026-Sep [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 10

LEVEL I
आकलन (Understanding)**मध्यम****विषय 6: भारतीय न्यायव्यवस्थेची रचना (Structure of the Indian Judicial System)**

P2-C1-U1-T06 · Topic 6: Structure of the Indian Judicial System

आधी वाचा Ch. 1 चा para 6 वाचा: न्यायव्यवस्थेची कार्ये आणि तिची उतरंड -- Supreme Court, High Courts, District Courts आणि Metropolitan Courts, संविधानाच्या संबंधित Articles सह.

नोंदी

न्यायव्यवस्थेची तीन कार्ये: (1) Acts आणि Codes च्या अर्थनिर्णयाचे नियमन, (2) वाद मिटवणे, आणि (3) देशातील नागरिकांमध्ये निष्पक्षता वाढवणे.

उतरंड: सर्वात वर Supreme Court, मग High Courts आणि District Courts; एखाद्या High Court चे निर्णय त्याच्या स्वतःच्या राज्यावर बंधनकारक असतात आणि इतर राज्यांत ते फक्त persuasive असतात; Art. 141 नुसार Supreme Court चे निर्णय सर्व High Courts वर बंधनकारक असतात — तोच त्या विषयावरचा अंतिम शब्द.

Supreme Court: ही न्यायव्यवस्थेची सर्वोच्च संस्था, स्थापना 26.1.1950; Chief Justice of India हे सर्वोच्च अधिकारी असतात, नियुक्ती Art. 126 खाली; मूळ खंडपीठ CJI धरून सात जणांचे होते, वाढत्या खटल्यांमुळे सध्या ते 34 न्यायाधीशांपर्यंत वाढवले आहे; Art. 32 खाली writ petition द्वारे दाद मागता येते.

High Courts: हे प्रत्येक राज्य/UT मधील सर्वोच्च अपील न्यायालय; Art. 214 नुसार प्रत्येक राज्यात High Court असणे बंधनकारक आहे; त्याला appellate, original आणि supervisory jurisdiction असते — supervisory अधिकार Art. 227 ने मर्यादित; एकूण पंचवीस High Courts आहेत, आणि त्यांपैकी सहा राज्ये एकच High Court वाटून घेतात; मूलभूत हक्कांच्या उल्लंघनाविरुद्ध Art. 226 खाली writs; सर्वात जुने — Calcutta High Court (2.7.1862).

District आणि Metropolitan न्यायालये: Courts of District Judge ही civil प्रकरणे पाहतात (कराराचे वाद, damages चे दावे); Courts of Sessions ही फौजदारी प्रकरणे पाहतात; pecuniary jurisdiction — civil judge ₹2 crore पेक्षा जास्त नसलेल्या मूल्याचे दावे चालवतो; territorial jurisdiction ही पक्षकार जिथे राहतात किंवा वादग्रस्त मालमत्ता जिथे आहे त्या स्थानिक हद्दीवरून ठरते; दहा लाख किंवा त्याहून अधिक लोकसंख्येच्या शहरांत High Court च्या सल्ल्याने Metropolitan न्यायालये स्थापन होतात — Chief Metropolitan Magistrate ला Chief Judicial Magistrate चे अधिकार असतात, तर Metropolitan Magistrate ला first-class Magistrate चे.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- न्यायव्यवस्थेची तीन कार्ये सांगा: Acts आणि Codes च्या अर्थनिर्णयाचे नियमन, वाद मिटवणे, आणि नागरिकांमध्ये निष्पक्षता वाढवणे.
- मुख्य तथ्यांसह उतरंड: Supreme Court -- सर्वोच्च, स्थापना 26.1.1950, CJI ची नियुक्ती Art. 126 खाली, आता 34 न्यायाधीश, writs Art. 32 खाली, आणि निर्णय सर्व न्यायालयांवर बंधनकारक (Art. 141); High Courts -- Art. 214, 25 High Courts (सहा राज्ये एकच वाटून घेतात), writs Art. 226 खाली, supervisory अधिकार Art. 227 ने मर्यादित; सर्वात जुने Calcutta HC (2.7.1862).
- जिल्हा पातळी: Courts of District Judge (civil -- कराराचे वाद, damages; pecuniary मर्यादा Rs. 2 crore) आणि Courts of Sessions (फौजदारी); दहा लाख किंवा त्याहून अधिक लोकसंख्येच्या शहरांत Metropolitan Courts.
- Jurisdiction समजावून सांगा: territorial (जिथे पक्षकार राहतात किंवा मालमत्ता आहे) आणि pecuniary; आणि HC चे निर्णय फक्त त्याच्या स्वतःच्या राज्यावर बंधनकारक, इतरत्र ते persuasive.

TQ 6.1 · RTP 2024-Jun [1] · Descriptive · ---- · Pg 11

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 6.2 · PYQ 2025-Jan [4] (c) · Descriptive · 6M · Pg 12 5× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

प्रकरण 2

भारतीय करार कायदा (The Indian Contract Act, 1872)

The Indian Contract Act, 1872

66 विषय • 234 वर्गीकृत प्रश्न • महत्त्व: B

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5–20% • Level II 80–95% — हे प्रकरण आहे सिद्धांत-प्रधान

Level I — स्मरण आणि आकलन

44.7%

778 पैकी 348 गुण

Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण

55.3%

778 पैकी 430 गुण

विभाग 2.1: Contract चे स्वरूप (Nature of Contract)

Nature of Contract

P2-C2-U2.1 • महत्त्व B • प्रकरणात Rank 2 • वर्ग A • प्रकरणातील 13.2% प्रश्न • 31 प्रश्न

विषय 1: Contract म्हणजे काय? (What is Contract?)

P2-C2-U2.1-T01 • Topic 1: What is Contract?

आधी वाचा Indian Contract Act, 1872 च्या Unit 1 (Nature of Contracts) चा para 1.1 वाचा: Sec. 2(h) contract, Sec. 2(e) agreement, Sec. 2(b) promise, आणि agreement विरुद्ध contract ची फरक-तालिका.

नोंदी

Sec 2(h) contract (SM): “an agreement enforceable by law” — दोन आवश्यक घटक: (i) agreement आणि (ii) कायद्याने त्याची enforceability; Contract = Agreement + Enforceability by law.

Sec 2(e) agreement (SM): “every promise and every set of promises, forming the consideration for each other”; **Sec 2(b) promise (SM):** “when the person to whom the proposal is made signifies his assent thereto, the proposal is said to be accepted. Proposal when accepted, becomes a promise”; म्हणून Agreement = Offer/Proposal + Acceptance + Consideration.

All contracts are agreements but all agreements are not contracts: social/domestic agreements मध्ये legal relations निर्माण करण्याचा हेतू नसतो — वडिलांनी दरमहा ₹500 pocket allowance देण्याचे दिलेले वचन वसूल करता येत नाही; पत्नीला पतीने कबूल केलेला maintenance वसूल करता आला नाही (Balfour v. Balfour); status मधून येणाऱ्या जबाबदाऱ्या (पत्नी व मुलांचा सांभाळ, न्यायालयाचे आदेश) Contract Act च्या बाहेर आहेत.

Agreement विरुद्ध Contract: चार मुद्द्यांचा फरक; Sec 10 पूर्ण झाल्यावरच agreement चे contract मध्ये रूपांतर होते — free consent, competent parties, lawful consideration and object, आणि स्पष्टपणे void घोषित न केलेले असणे.

Agreement	Contract
एकमेकांसाठी consideration ठरणारे promise/promises चा संच (Promise + Consideration)	कायद्याने enforceable असे agreement (Agreement + Legal enforceability)
व्यापक संज्ञा — legal आणि social दोन्ही agreements येतात	संकुचित अर्थ — फक्त कायद्याने enforceable agreements
legal obligation निर्माण होईलच असे नाही; हक्क नेहमी मिळत नाहीत	legal obligation अपरिहार्य; प्रत्येक पक्षाला नेहमी हक्क देते
सर्व agreements contracts नसतात	सर्व contracts agreements असतात

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- 'All contracts are agreements but all agreements are not contracts' हे सूत्र मांडा: Contract = Agreement + Enforceability by law [Sec. 2(h)]; Agreement = Offer + Acceptance + Consideration [Secs. 2(a), 2(b), 2(e)].
- कारण सांगा: social/domestic agreements मध्ये (वडिलांचे pocket-money चे वचन; Balfour v. Balfour) legal relations निर्माण करण्याचा हेतू नसतो, म्हणून त्यांचे contracts कधीच होत नाहीत.
- 4-point फरकाची तालिका जशीच्या तशी लिहा -- अर्थ, व्याप्ती (agreement अधिक व्यापक), कायदेशीर जबाबदारी, स्वरूप -- आणि agreements चे contracts मध्ये रूपांतर करणाऱ्या Sec. 10 च्या अटींनी शेवट करा.

TQ 1.1 · MTP 2022-Jun [2] (i) · Descriptive · 4M · Pg 18 **2x विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

विषय 2: Valid contract ची आवश्यक तत्त्वे (Essentials of Valid Contract)

P2-C2-U2.1-T02 · Topic 2: Essentials of Valid Contract

आधी वाचा para 1.2 वाचा: Sec. 10 ची आवश्यक तत्त्वे (free consent, competency u/s 11, lawful consideration and object u/s 23, u/ss 24-30, 56 खाली स्पष्टपणे void नसणे) आणि Sec. 10 पलीकडची तत्त्वे -- दोन पक्ष, legal relations निर्माण करण्याचा हेतू, निश्चितता, performance ची शक्यता, कायदेशीर औपचारिकता.

नोंदी

Sec 10 (SM): हे कलम जसेच्या तसे पाठ करा — “all agreements are contracts if they are made by the free consent of the parties competent to contract, for a lawful consideration and with a lawful object and

are not expressly declared to be void”.

Sec 10 ची आवश्यक तत्त्वे: (1) agreement — consideration साठी offer + acceptance [Secs 2(e), 2(b)]; (2) free consent — consensus ad idem (लाल कार/काळी कार: contract नाही), coercion, undue influence, fraud, misrepresentation किंवा mistake मुळे न आलेली संमती (बंदुकीच्या धाकाने ठरलेले कर्ज = coercion, valid नाही); (3) capacity [Sec 11] — सज्जन वयाचा (18), sound mind चा, अन्यथा अपात्र नसलेला (minor, lunatic, idiot, दारू प्यालेला, alien enemy, foreign sovereign, convict हे incompetent); (4) consideration — quid pro quo, ‘something in return’; (5) lawful consideration and object [Sec 23] — कायद्याने निषिद्ध नसलेले, कोणताही कायदा निष्फळ न करणारे, fraudulent नसलेले, व्यक्ती/मालमत्तेला इजा न करणारे, अनैतिक किंवा public policy विरोधी नसलेले (100 kg cocaine च्या बदल्यात घर = illegal; दरोड्याचा खटला मागे घेणे = void); (6) स्पष्टपणे void घोषित नसलेले [Secs 24–30, 56] — उदा. restraint of trade, विवाह आणि legal proceedings वरील बंधनाची agreements.

Sec 10 बाहेरची आवश्यक तत्त्वे: दोन पक्ष — स्वतःशी स्वतःच contract करता येत नाही (State of Gujarat v. Ramanlal S & Co.: partners मध्ये firm च्या assets ची वाटणी ही sale नव्हे); legal obligations निर्माण करण्याचा हेतू — social agreements टिकत नाहीत (Balfour v. Balfour; CA परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यास वडिलांनी ₹5 lakh देण्याचे दिलेले वचन enforceable नाही, पण 30-day मुदतीची credit sale मात्र contract आहे); कायदेशीर औपचारिकता — insurance लेखी हवे, स्थावर मालमत्तेची नोंदणी लागते; अर्थाची निश्चितता — “a hundred tons of oil” किंवा अनिश्चित वर्षांचा lease अस्पष्टतेमुळे void ठरतो; performance ची शक्यता — जादूने खजिना शोधण्याचा agreement अमलात आणता येत नाही.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- मांडणीचा सराव करा: Sec. 10 उद्धृत करा -> तथ्यांवरून कोणते आवश्यक तत्त्व कमी पडते ते नेमके सांगा - > valid/void/voidable असा निष्कर्ष काढा.
- पती-पत्नी/कुटुंबातील वचनाचे प्रसंग वारंवार येतात (वाढदिवसासाठी पैसे, पत्नीला पाठवायची रक्कम): लेखी व नोंदणीकृत घरगुती वचनसुद्धा legal relations निर्माण करण्याचा हेतू नसल्याने टिकत नाही (Balfour v. Balfour).
- Social invitations मुळे (हॉटेलातील वाढदिवसाची पार्टी) contract होत नाही -- झालेला खर्च वसूल करता येत नाही.
- कोणते आवश्यक तत्त्व कमी पडते ते पटकन ओळखा: अस्पष्ट अटी ('100 tons of oil') = निश्चितता नाही; 'discover treasure by magic' = अशक्यता; u/s 11 अपात्र पक्ष = void.

CSQ 2.1 · PYQ 2018-Nov [3] (b) (i) · Case Scenario · 3M · Pg 19	2x विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 2.5 · PYQ 2025-Sep [4] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 23		LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 2.3 · PYQ 2023-Jun [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 21		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.4 · MTP 2023-Nov [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 22		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- अनेक उपप्रश्न असलेले validity चे प्रश्न प्रत्येक उपप्रश्नात वेगळे आवश्यक तत्त्व तपासतात: गोळी घालण्याची धमकी -> coercion, contract voidable; 100 kg cocaine च्या बदल्यात घर -> u/s 23 unlawful consideration, void/illegal -- आधी consent, मग कायदेशीरपणा हाताळा.
- प्रत्येक उपप्रश्नासाठी निघणारी स्थिती (valid / void / voidable / illegal) आणि त्रस्त पक्षाचे हक्क दोन्ही लिहा, कारण marks उपप्रश्नानुसार मिळतात.

CSQ 2.2 · RTP 2023-Jun [1] · Case Scenario · --- · Pg 20

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)**मध्यम****विषय 3: Contracts चे प्रकार (Types of Contracts)**

P2-C2-U2.1-T03 · Topic 3: Types of Contracts

आधी वाचा para 1.3 वाचा: validity नुसार वर्गीकरण (valid; void Sec. 2(j); voidable Sec. 2(i); illegal; unenforceable), formation नुसार (express/implied Sec. 9, tacit, quasi, e-contracts) आणि performance नुसार (executed, executory, unilateral, bilateral).

नोंदी

वर्गीकरणाचे तीन आधार: validity/enforceability — valid, void [Sec 2(j)], voidable [Sec 2(i)], illegal, unenforceable; formation — express, implied (tacit सह), quasi, e-contracts; performance — executed, executory (unilateral आणि bilateral हे executory चेच प्रकार आहेत).

Validity नुसार प्रकार: void contract (SM) [Sec 2(j)] — “A contract which ceases to be enforceable by law becomes void when it ceases to be enforceable” (पुस्तक लिहिण्याआधीच लेखक मरण पावतो; 10 tons साखर पुरवण्याआधीच कारखाना जळतो); voidable (SM) [Sec 2(i)] — “an agreement which is enforceable by law at the option of one or more parties thereto, but not at the option of the other or others” — संमती free नसेल (बंदुकीच्या धाकावर विकलेली scooter), एका पक्षाने performance अडवले, किंवा ठरलेल्या मुदतीत काम झाले नाही (31-3-2022 पर्यंत घर बांधले नाही — B च्या मर्जीवर voidable) तेव्हा ही स्थिती येते; illegal — कायद्याने निषिद्ध, सुरुवातीपासूनच void, त्याची collateral agreements सुद्धा void; सर्व illegal agreements void असतात, पण सर्व void agreements illegal नसतात (brown sugar ची खरेदी); unenforceable — मूलतः बरोबर पण तांत्रिक दोष असलेले, उदा. तीन वर्षांहून अधिक काळ न फेडलेले कर्ज जे Limitation Act मुळे बाद झाले, किंवा स्थावर मालमत्तेचे लेखी नसलेले हस्तांतरण.

Void विरुद्ध voidable — ठरलेला फरक:

Void contract [Sec 2(j)]	Voidable contract [Sec 2(i)]
कायद्याने enforceable राहत नाही	एक वा अधिक पक्षांच्या मर्जीवर enforceable, इतरांच्या नाही

मुळीच बजावता येत नाही	फक्त पीडित पक्षाच्या मर्जीवर enforceable
कारण: कायद्यात वा पक्षांच्या कल्पनेबाहेरच्या परिस्थितीत बदल	कारण: पक्षाची consent free नव्हती
performance होऊ शकत नाही	वाजवी मुदतीत रद्द न केल्यास कोणताही पक्ष performance साठी दावा करू शकतो
कोणत्याही पक्षाला legal remedy मिळत नाही	पीडित पक्ष वाजवी मुदतीत rescind करू शकतो; न केल्यास valid होते

Formation नुसार प्रकार: express — अटी बोललेल्या किंवा लिहिलेल्या शब्दांत [Sec 9] (telephone वर घराचे offer व acceptance); implied — कृती/वर्तनातून किंवा चालू व्यवहारपद्धतीतून (गणवेशातील हमालाने सामान उचलणे; हॉटेलात कॉफी पिणे); tacit — शब्दांविना वर्तनातून अनुमानित, implied contracts च्याच आत (ATM मधून पैसे काढणे; लिलावात हातोडा पडताच होणारी sale); quasi — खरा contract नसताना, offer नाही आणि संमतीही नाही, तरीही कायद्याने निर्माण केलेला व लादलेला (हरवलेला माल सापडणाऱ्याने तो परत करावा; चुकून ठेवलेला व्यापाऱ्याचा माल स्वतःचा मानून वापरल्यास C ने त्याची किंमत द्यावी); e-contracts — electronic means/EDI networks द्वारे केलेले, ज्यांना EDI, cyber किंवा mouse-click contracts असेही म्हणतात.

Performance नुसार प्रकार: executed — दोन्ही बाजूंनी जे करायचे ते करून झाले आहे (किराणा दुकानदाराची साखरेची रोख sale); executory — consideration म्हणजे भविष्यात पार पाडायचे reciprocal promise (G पुढच्या महिन्यापासून tuition देणार, H दरमहा ₹1,000 देणार); unilateral — एकतर्फी: एका पक्षाने performance केले, दुसऱ्याची जबाबदारी शिल्लक (₹50,000 बक्षिसाची जाहिरात, B हरवलेल्या मुलाचा शोध लावतो); bilateral — दोन्ही पक्षांवर जबाबदारी शिल्लक (₹10 lacs ला plot विकला, ₹2,50,000 बयाणा दिला, ताबा दिला, sale deed व उरलेली रक्कम बाकी).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- void विरुद्ध voidable ची तालिका पक्की करा [Secs. 2(j)/2(i)]: अर्थ, enforceability, कारण (कायदा/परिस्थिती बदलणे विरुद्ध consent free नसणे), performance, हक्क -- हा ठरलेला 5-mark distinguish प्रश्न आहे.
- Formation वर आधारित प्रकार SM च्या उदाहरणांसह: express (शब्द, Sec. 9), implied (हमाल, कॉफी), tacit (ATM मधून पैसे काढणे, हातोडा पडणे), quasi (कायद्याने लादलेले -- finder of goods), e-contracts (EDI/cyber/mouse-click).
- Void विरुद्ध illegal: प्रत्येक illegal agreement void असते, उलट नाही; illegal agreements ना जोडून येणारी agreements सुद्धा void असतात.

TQ 3.1 · PYQ 2023-Jun [6] (a) · Distinguish Between · 5M · Pg 24

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 3.3 · MTP 2025-Aug S2 [3] (c) · Descriptive · 6M · Pg 26

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 5 प्रश्न

- तथ्यांचे वर्गीकरण कारणासह करा: पुरवठ्याआधी कारखाना जळाला -> contract void होतो (अशक्यता); 2015 च्या goods चे पैसे 2019 पर्यंत न मिळणे -> unenforceable (Limitation Act); पुढच्या महिन्यापासून tuition -> executory/bilateral.
- दोघांनाही माहीत नसताना हत्ती मेलेला -> void (mistake/अशक्यता); ठरलेल्या तारखेपर्यंत काम झाले नाही -> promisee च्या मर्जीवर voidable.

CSQ 3.1 · RTP 2021-May [1] (ii) · Case Scenario · --- · Pg 27	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.2 · RTP 2021-May [1] (iii) · Case Scenario · --- · Pg 27	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
TQ 3.2 · RTP 2024-Sep [2] · Descriptive · --- · Pg 25 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · RTP 2022-Nov [1] · Case Scenario · --- · Pg 28	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.6 · RTP 2025-Sep [3] · Case Scenario · --- · Pg 30	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 2 प्रश्न

- मिश्र प्रश्नसंचात प्रत्येक उपप्रश्नाला वेगळा नियम लागतो: अशक्य promise (मेलेल्याला जिवंत करणे) -> void; वाटेत नाश पावणारा goods; विवाह-मंडळाचे payment -- आधी विचारलेला वर्गीकरणाचा आधार निश्चित करा, मग उपप्रश्नानुसार लावा.
- आच्छादन लक्षात ठेवा: एकच तथ्यरचना एकाच वेळी implied, executed आणि unilateral असू शकते -- विचारलेल्या वर्गीकरणाचेच उत्तर द्या.

CSQ 3.4 · RTP 2024-Sep [5] · Case Scenario · --- · Pg 28 3× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.5 · PYQ 2025-Jan [1] (a) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 29 3× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 4: Proposal/Offer [Section 2(a) of the Indian Contract Act, 1872]

P2-C2-U2.1-T04 · Topic 4: Proposal/Offer [Section 2(a) of the Indian Contract Act, 1872]

आधी वाचा para 1.4 वाचा: Sec. 2(a) ची व्याख्या, valid offer ची आवश्यक तत्त्वे, offer चे प्रकार (general, specific, cross, counter, standing) आणि offer विरुद्ध invitation to offer — Carlill v. Carbolic Smoke Ball Co., Lalman Shukla v. Gauri Dutt, Harvey v. Facey आणि Harris v. Nickerson यांच्यासह.

नोंदी

Sec 2(a) (SM): “when one person signifies to another his willingness to do or to abstain from doing anything with a view to obtaining the assent of that other to such act or abstinence, he is said to make a proposal” — करणारा तो promisor/offeror, ज्याला केले तो offeree, आणि स्वीकारणारा तो promisee; offer positive (करणे) किंवा negative (abstinence — B न्यायालयात गेला नाही तर दुरुस्तीचा खर्च देणे) असू शकते,

express किंवा implied सुद्धा (सिग्नलवर गाडी पुसणारा मुलगा).

Valid offer ची आवश्यक तत्त्वे: (1) legal relations निर्माण करण्यास समर्थ — social invitation स्वीकारली तरी तशी काहीच निर्माण होत नाहीत (वाढदिवसाच्या पाहुण्याला प्रवासखर्च वसूल करता येत नाही); (2) निश्चित, नेमके, अस्पष्ट नाही — “100 quintals of oil” चे acceptance होऊच शकत नाही, A फक्त मोहरीच्या तेलाचाच व्यापार करत असेल तर मात्र होते; (3) offeree ला कळवलेले — offer माहीत नसताना केलेले acceptance कोणताही हक्क देत नाही (Lalman Shukla v. Gauri Dutt: नोकराने बक्षिसाची माहिती नसताना पुतण्याचा शोध लावला, तो हक्कदार ठरला नाही); (4) संमती मिळवण्याच्या हेतूने केलेले, नुसते इराद्याचे कथन नव्हे (वडिलांचे इच्छा कळवणारे पत्र; scholarship ची घोषणा); (5) conditional असू शकते (RTGS/NEFT ने payment); (6) ज्याचे पालन न करणे म्हणजेच acceptance ठरेल अशी अट त्यात असू नये — “if no reply in a week, offer deemed accepted” यातून contract होत नाही.

Offer चे पाच प्रकार: general — सर्वसामान्य जनतेला, त्यातील अटी पूर्ण करणारा कोणीही ते स्वीकारतो [Sec 8] (Carlill v. Carbolic Smoke Ball Co.: सांगितल्याप्रमाणे smoke balls वापरणाऱ्या Mrs Carlill ना £100 बक्षीस मिळू शकले); specific — ठरावीक व्यक्तीला, फक्त तीच ते स्वीकारू शकते (Boulton v. Jones); cross — एकमेकांना माहीत नसताना दिलेली सारखीच offers, त्यातून बंधनकारक contract होत नाही; counter — बदलांसह दिलेले सशर्त acceptance, म्हणजे मूळ offer नाकारणे/संपवणे (₹10 lakh चा plot ₹8 lakh ला मागितला — पुढे A ₹10 lakh सुद्धा नाकारू शकतो); standing/continuing/open — ठरावीक काळासाठी acceptance साठी खुले ठेवलेले, उदा. माल पुरवठ्याची tenders.

Offer विरुद्ध invitation to offer: कसोटी हेतूची — समोरच्याने स्वीकारताच बांधील होण्याचा इरादा असणारा offer करतो; वाटाघाटीसाठी किंवा offers मिळवण्यासाठी अटी मांडणारा मात्र फक्त invitation करतो; invitations मध्ये येतात (i) company prospectus, (ii) दुकानाच्या काचेतील मालाची मांडणी, (iii) auction sales ची जाहिरात — auctioneer चा कोणत्याही उपस्थितीशी contract होत नाही, लिलाव रद्द झाल्यास प्रवासखर्च वसूल होत नाही (Harris v. Nickerson), (iv) भावाचे quotations — “lowest price for Bumper Hall Pen £900” यातून फक्त भावाच्या प्रश्नाचे उत्तर मिळाले, offer नव्हे (Harvey v. Facey; Mac Pherson v. Appanna मध्ये तेच पाळले); invitation चे acceptance केल्याने फक्त offer तयार होते, contract नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- u/s 2(a) offer ची व्याख्या द्या आणि आवश्यक तत्त्वे लिहा: legal relations निर्माण करण्यास समर्थ, निश्चित व नेमके, offeree ला कळवलेले, संमती मिळवण्यासाठी केलेले, conditional असू शकते, आणि मौन/उत्तर न देणे हेच acceptance ठरेल असे नसावे.
- Offer विरुद्ध invitation to offer: कसोटी म्हणजे acceptance होताच बांधील होण्याचा हेतू; invitations मध्ये company prospectus, दुकानाच्या काचेतील मालाची मांडणी, auction ची जाहिरात आणि भावाचे quotations येतात (Harvey v. Facey -- 'lowest price' चा telegram हे offer नव्हते).
- Offer चे पाच प्रकार एका ओळीच्या अर्थासह माहीत असू द्या; counter offer मूळ offer संपवते, आणि cross offers मधून contract होत नाही.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- बक्षिसाच्या जाहिरातीचे प्रसंग: general offer (Carlill); offer माहीत असताना त्याच्या अटी पूर्ण करणे हेच acceptance (Sec. 8), पण माहिती नसताना वागणाऱ्याला बक्षिस मागता येत नाही (Lalman Shukla v. Gauri Dutt).
- किंमत-चिठ्ठी/self-service mall मधील मांडणी = invitation to offer; ग्राहक counter वर offer करतो आणि दुकानदार नाकारू शकतो -- चिठ्ठीवरील किमतीला contract झाला नाही असा निष्कर्ष काढा.
- रद्द झालेला auction: जाहिरात ही फक्त invitation होती, म्हणून उपस्थित राहणाऱ्याला प्रवासखर्च वसूल करता येत नाही (Harris v. Nickerson).

CSQ 4.1 · RTP 2022-May [4] · Case Scenario · --- · Pg 32

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.2 · PYQ 2023-Dec [3] (b) (i) · Case Scenario · 3M · Pg 32 7× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.3 · PYQ 2025-Sep [4] (a) (I) · Case Scenario · 4M · Pg 33

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.4 · RTP 2026-Jan [2] · Case Scenario · --- · Pg 34

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 5: Acceptance

P2-C2-U2.1-T05 · Topic 5: Acceptance

आधी वाचा para 1.5 वाचा: Sec. 2(b) ची व्याख्या, valid acceptance चे सात कायदेशीर नियम (Secs. 7 and 8) आणि Anson ची gunpowder ची उपमा; खटले — Boulton v. Jones, Neale v. Merret, Brogden v. Metropolitan Rly. आणि Felthouse v. Bindley.

नोंदी

Sec 2(b) (SM): acceptance ची व्याख्या — “When the person to whom the proposal is made signifies his assent thereto, proposal is said to be accepted. The proposal, when accepted, becomes a promise”.

Anson (SM): “Acceptance is to offer what a lighted match is to a train of gun powder” — offer स्वतःहून निष्क्रिय असते आणि acceptance च्या आधी ते मागे घेता येते (काडी लावण्यापूर्वी दारूची रेष हटवता येते); acceptance मुळेच कायदेशीर नाते तयार होते, आणि offer एकदा स्वीकारले की त्याचे promise होते, जे परत घेता किंवा revoke करता येत नाही.

Valid acceptance चे कायदेशीर नियम: (1) ज्याला offer केले आहे त्यानेच करायचे — specific offer (Boulton v. Jones: Brocklehurst ला दिलेली order Boulton स्वीकारू शकत नव्हता, contract झाला नाही), तर general offer ज्याला त्याची माहिती आहे असा कोणीही स्वीकारू शकतो (Carlill); (2) संपूर्ण व बिनशर्त [Sec 7] — £280 च्या offer समोर हप्त्यांच्या वचनासह दिलेला £80 चा cheque म्हणजे acceptance नव्हे (Neale v. Merret); “₹24 lakh for a ₹30 lakh house” हे counter offer ठरते, आणि पुढे ₹30 lakh ला झालेले agreement सुद्धा नवे counter offer च (Union of India v. Bahulal); (3) कळेल अशा स्वरूपात कळवलेले — मसुद्यावर “Approved” लिहून ते खणातच राहिले तर contract होत नाही (Brogden v. Metropolitan Rly. Co.); A च्या बहिणीला सांगितलेले, A ला नाही, असे

acceptance चालत नाही; (4) ठरलेल्या रीतीने — नाहीतर offeror हरकत घेऊ शकतो; त्याने घेतली नाही तर त्याची संमती गृहीत धरली जाते; (5) ठरलेल्या किंवा वाजवी मुदतीत — नाशवंत केळ्यांसाठी चार दिवस फार झाले, पण घराच्या sale साठी ते वाजवी; (6) नुसते मौन म्हणजे acceptance नव्हे (Felthouse v. Bindley: "If I hear no more I shall consider the horse mine" — पुतण्याने उत्तर न दिल्याने कोणीच बांधला गेला नाही), मात्र आधीच्या वर्तनामुळे मौन हाच संमतीचा पुरावा ठरत असेल तर गोष्ट वेगळी (subscription संपल्यावरही मासिक वापरत राहणे); (7) वर्तनातून acceptance [Sec 8] — proposal च्या अटी पार पाडणे हेच acceptance (व्यापाऱ्याने माल पाठवून ग्राहकाची order पूर्ण करणे).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- u/s 2(b) acceptance ची व्याख्या द्या आणि नियम लिहा: ज्याला offer केले त्यानेच करायचे (Boulton v. Jones); संपूर्ण व बिनशर्त [Sec. 7]; कळवलेले (Brogden); ठरलेल्या रीतीने; ठरलेल्या/वाजवी मुदतीत; नुसते मौन म्हणजे acceptance नव्हे (Felthouse v. Bindley); वर्तनातून acceptance [Sec. 8].
- Anson समजावून सांगा: 'Acceptance is to offer what a lighted match is to a train of gun powder' -- acceptance होईपर्यंत offer मागे घेता येते; एकदा स्वीकारले की त्याचे promise होते आणि ते परत घेता येत नाही.
- अंशतः/सशर्त acceptance (किमतीच्या काही भागाचा cheque -- Neale v. Merret) हे counter offer असते, acceptance नव्हे.

TQ 5.1 · PYQ 2021-Jan [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 35 2× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- 'If you do not reply within a week I shall treat the offer as accepted' -- हे चालत नाही: offeror मौनालाच acceptance ठरवू शकत नाही; आणि ठरलेल्या मुदतीनंतरचे acceptance म्हणजे acceptance नव्हे (offer संपते).
- उत्तराची मांडणी: नियम (Sec. 2(b)/7 + खटला) -> तथ्ये -> बंधनकारक contract झाला का.

CSQ 5.1 · RTP 2019-Nov [3] · Case Scenario · --- · Pg 39

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 6: Offer आणि Acceptance ची communication (Communication of Offer and Acceptance)

P2-C2-U2.1-T06 · Topic 6: Communication of Offer and Acceptance

आधी वाचा paras 1.6 आणि 1.7 वाचा: Sec. 4 (offer/acceptance ची communication कधी पूर्ण होते), Sec. 3 मधील रीती, telephone/telex वरून acceptance (Entores चा खटला), आणि special conditions ची communication (Mukul Datta v. Indian Airlines, Lilly White v. Mannuswamy).

नोंदी

Sec 4 — offer (SM): “the communication of offer is complete when it comes to the knowledge of the person to whom it is made” — 10th March ला पत्र टाकले, 12th ला मिळाले पण वाचले 15th ला: offer ची communication 15th ला झाली; **रीती [Sec 3]:** कृतीने (लिहिलेले किंवा बोललेले शब्द — पत्रे, telegrams, faxes, emails, telephone), वगळण्याने (forbearance, पण मौन कधीच नाही — B ने ₹50,000 साठी न्यायालयात न जाणे), आणि वर्तनाने (bus मध्ये चढणे, वजनकाट्यात नाणे टाकणे).

Sec 4 — acceptance: proposer च्या विरुद्ध ते तेव्हा पूर्ण होते जेव्हा acceptance त्याच्याकडे पाठवण्याच्या मार्गी लागते आणि acceptor च्या ताब्यातून बाहेर जाते (पत्र टाकले); acceptor च्या विरुद्ध तेव्हा, जेव्हा ते proposer ला कळते (पत्र त्याला मिळते) — म्हणून प्रत्येक timeline proposer आणि acceptor यांच्यासाठी वेगवेगळी सोडवावी लागते.

Postal/golden rule: acceptance चे पत्र — बरोबर पत्ता, पुरेसे तिकीट आणि रीतसर टाकलेले — पोस्टात पडताच proposer बांधला जातो, मग ते उशिरा पोहोचो, हरवो वा चुकीच्या ठिकाणी जावो; पण नुसती मनातली एकतर्फी संमती म्हणजे communication नव्हे: जमीन विकण्याचा bank चा ठराव कळवलाच गेला नाही, त्यामुळे contract झाला नाही (Central Bank Yeotmal v. Vyankatesh; Brogden).

Instantaneous modes: telephone/telex/fax/e-mail — acceptance मिळाल्यावरच contract पूर्ण होतो, आणि जिथे acceptance मिळाले त्याच ठिकाणी तो झाला असे मानतात (Entores Ltd. v. Miles Far East Corporation); call तुटला किंवा line मध्ये अडथळा आला तर offeror ला शब्द ऐकू गेले याची खात्री acceptor ने करून घ्यावी, नाहीतर contract नाही.

Special conditions आणि standard forms: tickets/receipts वर छापलेल्या अटी वाजवी रीतीने कळवल्या असतील तर tacit acceptance ने बांधतात — विमानाच्या तिकिटावरील बारीक अक्षरांतील अटी कळवल्या गेल्या असे ठरले (Mukul Datta v. Indian Airlines) — पण अवाजवी अटी टिकत नाहीत: laundry च्या पावतीने claim मूल्याच्या 15% पुरता मर्यादित केला होता; तरीही ग्राहकाला साडीची पूर्ण किंमत मिळाली (Lilly White v. Mannuswamy); contract झाल्यानंतर काढलेल्या अटी बांधत नाहीत (Raipur Transport Co. v. Ghanshyam); **Carlill ची तत्त्वे:** (i) offer मध्ये बांधील होण्याचे नेमके promise असलेच पाहिजे, (ii) offer ठरावीक व्यक्तीला किंवा सर्वसामान्य जनतेला करता येते, (iii) offer हे एखाद्या कृतीच्या बदल्यात दिलेले promise असेल तेव्हा ती कृती करणे हेच acceptance, वेगळी communication लागत नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 4: offer ची communication offeree ला कळल्यावर पूर्ण होते (पत्र मिळाले आणि वाचलेही); acceptance ची -- proposer च्या विरुद्ध पोस्ट केल्यावर (acceptor च्या ताब्याबाहेर), acceptor च्या विरुद्ध ते proposer ला पोहोचल्यावर.
- Postal rule: बरोबर पत्ता, तिकीट लावलेले आणि रीतसर टाकलेले acceptance चे पत्र रवाना होताच proposer बांधला जातो, मग ते उशिरा पोहोचो वा हरवो; पण नुसती मनातली संमती किंवा न कळवलेली 'Approved' अशी नोंद म्हणजे acceptance नव्हे (Brogden; Central Bank Yeotmal v. Vyankatesh).
- Instantaneous modes (telephone/telex/e-mail): acceptance प्रत्यक्ष मिळाल्यावरच contract पूर्ण होतो, आणि तो मिळण्याच्या ठिकाणीच झाला असे मानतात (Entores).

TQ 6.1 · RTP 2020-Nov [3] · Descriptive · --- · Pg 40

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- नेमणुकीचे प्रसंग (principal/शाळेच्या निवडयाद्या): अधिकार नसलेल्या व्यक्तीकडून मिळालेली माहिती किंवा कधीच न लावलेली यादी म्हणजे acceptance ची communication नव्हे -- contract पूर्ण झालेला नसतो.
- Timeline चे प्रश्न: प्रत्येक तारीख निश्चित करा -- revocation चे पत्र acceptor ला मिळण्याआधी acceptance पोस्ट झाले असेल तर proposer बांधला जातो; उत्तर 'as against proposer' आणि 'as against acceptor' असे वेगवेगळे सोडवा.
- Special conditions (tickets, laundry च्या पावत्या) वाजवी सूचना दिली असेल तर tacit रीतीने बांधतात, पण अवाजवी अटी टिकत नाहीत (Lilly White v. Mannuswamy).

CSQ 6.1 · RTP 2024-Jun [2] · Case Scenario · --- · Pg 41 2× विचारला

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 6.2 · PYQ 2026-Jan [1] (a) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 42

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 6.3 · RTP 2026-May [2] · Case Scenario · --- · Pg 44

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 6.4 · PYQ 2026-Sep [1] (a) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 45

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 7: Performance ची communication (Communication of Performance)

P2-C2-U2.1-T07 · Topic 7: Communication of Performance

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.1 मधील §1.7 ('Communication of Performance') वाचा: proposer आणि acceptor यांच्यासाठी acceptance ची communication कधी पूर्ण होते, आणि Carlill v. Carbolic Smoke Ball Co. मध्ये मांडलेली तीन तत्त्वे.

नोंदी

दोन दृष्टिकोन: proposal ची communication ज्याच्यासाठी ते आहे त्याला कळल्यावर पूर्ण होते (Section 4); acceptance ची communication **as against the proposer** तेव्हा पूर्ण होते जेव्हा ते पाठवण्याच्या मार्गी लागून acceptor च्या ताब्याबाहेर जाते, आणि **as against the acceptor** तेव्हा, जेव्हा ते proposer ला कळते.

Performance हेच acceptance: acceptance म्हणून offeree ने performance (एखादी कृती) कळवणे अपेक्षित असेल, तेव्हा नुसती कृती करून भागत नाही — ती केल्याचे त्याने कळवलेही पाहिजे, **unless** नुसत्या performance नेच acceptance होईल अशी अट offer मध्येच असेल.

Carlill v. Carbolic & Smokeball Co.: company ने जाहिरात केली की तिचा carbolic smoke ball वापरल्यानंतर ज्याला influenza होईल त्याला \$100 बक्षीस मिळेल; Mrs. Carlill ने तो सांगितल्याप्रमाणे वापरला, तिला influenza झाला, आणि ती बक्षिसास पात्र ठरली — जाहिरातीत अटीचे पालन कळवण्याची गरज सांगितलेली नसल्याने तशी

communication आवश्यकच नव्हती. मांडलेली तीन तत्त्वे: (i) offer स्वीकारण्याजोगे होण्यासाठी त्यात offeror चे नेमके promise असावे लागते की त्याच्या अटी स्वीकारल्या गेल्यास तो बांधील राहील; (ii) offer संपूर्ण जगाला करता येते; (iii) offer मध्ये communication ची गरज वगळलेली असेल तेव्हा अटीचे पालन हेच acceptance ठरते.

विषय 8: Offer आणि Acceptance चे revocation (Revocation of Offer and Acceptance)

P2-C2-U2.1-T08 · Topic 8: Revocation of Offer and Acceptance

आधी वाचा para 1.8 वाचा: Sec. 4 (revocation ची communication कधी पूर्ण होते), Sec. 5 (मुदती), Sec. 6 मधील revocation च्या रीती, आणि पोस्टाने पाठवलेले acceptance मागे घेण्याबाबत India-England फरक.

नोंदी

Sec 4 — revocation: जो ते करतो त्याच्या विरुद्ध ते तेव्हा पूर्ण होते जेव्हा ते पाठवण्याच्या मार्गी लागून त्याच्या ताब्याबाहेर जाते (telegram रवाना); ज्याला ते केले जाते त्याच्या विरुद्ध, जेव्हा ते त्याला कळते (telegram मिळाले).

Sec 5: proposal च्या acceptance ची communication proposer च्या विरुद्ध पूर्ण होण्याआधी कधीही ते मागे घेता येते — म्हणजे acceptance चे पत्र टाकले जाण्याआधी किंवा नेमके त्याच क्षणी, नंतर नाही; तसेच acceptance ची communication acceptor च्या विरुद्ध पूर्ण होण्याआधी ते मागे घेता येते — म्हणजे पत्र proposer ला मिळण्याआधी किंवा नेमके त्याच क्षणी.

Offer चे revocation होण्याच्या रीती [Sec 6]: (1) revocation ची सूचना (B स्वीकारण्याआधी A त्याला फोन करतो आणि C ला विकतो); (2) मुदत संपणे — ठरलेली किंवा वाजवी (Ramsgate Victoria Hotel v. Montefiore: June मध्ये share साठी अर्ज करणारा November च्या allotment ने बांधला जात नाही); (3) पूर्वअट पूर्ण न होणे (मागणीप्रमाणे B आपली जमीन भाड्याने द्यायला नकार देतो — A चे offer मागे घेतले गेले असे ठरते); (4) proposer चा मृत्यू किंवा त्याचे वेडेपण, ते acceptance च्या आधी acceptor ला कळले तर; (5) counter offer; (6) ठरलेल्या किंवा नेहमीच्या रीतीने acceptance न होणे; (7) पुढे येणारी बेकायदेशीरता.

Offer खुले ठेवणे: ठरावीक वेळेपर्यंत offer खुले ठेवण्याचे offeror ने कबूल केले असले तरी acceptance च्या आधी ते मागे घेता येते — X ने आपल्या 50 कापूस गाठी 6 pm पर्यंत खुल्या ठेवण्याचे वचन दिले, पण त्याआधीच Z ला विकल्या; Y चे acceptance 6 pm च्या आत पण revocation नंतर आल्याने चालले नाही; लिलावात बोली लावणारा हातोडा पडण्याआधी आपली बोली मागे घेऊ शकतो; मात्र offeree ला revocation कळल्यावरच तो त्याने बांधला जातो.

पोस्टाने पाठवलेल्या acceptance वर India विरुद्ध England: English law मध्ये acceptance एकदा व्यक्त/पोस्ट झाले की contract पूर्ण होतो आणि ते मागे घेता येत नाही; Indian law मध्ये acceptance चे पत्र offeror ला मिळण्याआधी कधीही acceptor ते मागे घेऊ शकतो — revocation चा telegram acceptance च्या पत्राआधी किंवा त्याच वेळी पोहोचला तर revocation संपूर्ण ठरते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Offer चे revocation होण्याच्या रीती [Sec. 6]: revocation ची सूचना; मुदत संपणे (Ramsgate Victoria Hotel v. Montefiore); पूर्वअट पूर्ण न होणे; acceptance आधी acceptor ला कळले असेल तर proposer चा मृत्यू किंवा वेडेपण; counter offer; ठरलेल्या/नेहमीच्या रीतीने acceptance न होणे; पुढे येणारी बेकायदेशीरता.
- Sec. 5: proposal च्या acceptance ची communication proposer च्या विरुद्ध पूर्ण होण्याआधी कधीही ते मागे घेता येते; आणि acceptance, त्याची communication acceptor च्या विरुद्ध पूर्ण होण्याआधी.
- Sec. 4: revocation हे करणाऱ्याच्या विरुद्ध ते खाना होताच पूर्ण होते, आणि दुसऱ्या पक्षाच्या विरुद्ध ते त्याला कळल्यावर.

TQ 8.1 • PYQ 2018-Nov [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 46

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

मध्यम**उपयोजन (Application)** तरतुद तथ्यांवर लागू करा • 2 प्रश्न

- पोस्ट केलेले acceptance telegram ने मागे घेणे: acceptance च्या पत्राआधी किंवा त्यासोबत पोहोचले तर भारतात ते चालते (English law वेगळा आहे -- पोस्ट होताच contract पूर्ण होतो).
- Offer खुले ठेवण्याचे वचन (consideration शिवाय) acceptance आधीच्या revocation ला आडकाठी करत नाही; पण revocation offeree ला कळल्यावरच त्याला बांधते.

CSQ 8.3 • PYQ 2024-Sep [1] (a) (ii) {C} • Case Scenario • 2M • Pg 49

LEVEL II

उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 8.1 • RTP 2018-Nov [1] (i) • Case Scenario • ---- • Pg 47

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम**विश्लेषण (Analysis)** बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 1 प्रश्न

- तारखांचे प्रश्न: प्रत्येक तारीख Sec. 4 च्या एका घटनेला जोडा (पत्र वाचल्यावर offer पूर्ण; acceptance proposer च्या विरुद्ध पोस्ट केल्यावर, acceptor च्या विरुद्ध मिळाल्यावर पूर्ण), मग प्रत्येक पक्षाला revocation करता येण्याचा शेवटचा क्षण शोधा.
- Revocation आणि acceptance वाटेत एकमेकांना ओलांडून गेले, तर ज्या communication संबंधित पक्षाच्या विरुद्ध आधी पूर्ण झाली तिला प्राधान्य मिळते.

CSQ 8.2 • PYQ 2021-Jan [3] (c) • Case Scenario • 6M • Pg 48

LEVEL II

विश्लेषण (Analysis)

कठीण**विभाग 2.2: Consideration**

Consideration

P2-C2-U2.2 • महत्त्व D • प्रकरणात Rank 7 • वर्ग C • प्रकरणातील 7.3% प्रश्न • 17 प्रश्न

विषय 1: Consideration म्हणजे काय? (What is Consideration?)

P2-C2-U2.2-T01 · Topic 1: What is Consideration?

आधी वाचा Unit 2 (Consideration) चा para 2.1 वाचा: Sec. 2(d) ची व्याख्या, Misa v. Currie मधील वर्णन आणि consideration चा benefit-detriment हा दुहेरी पैलू.

नोंदी

Sec 2(d) (SM): व्याख्या जशीच्या तशी पाठ करा — “When at the desire of the promisor, the promisee or any other person has done or abstained from doing, or does or abstains from doing or promises to do or abstain from doing something, such an act or abstinence or promise is called consideration for the promise”.

Misa v. Currie (SM): “A valuable consideration in the sense of law may consist either in some right, interest, profit or benefit accruing to one party (i.e. promisor) or forbearance, detriment, loss or responsibility given, suffered or undertaken by the other (i.e. the promisee)” — हाच तो दुहेरी पैलू: promisor ला benefit आणि promisee ला detriment.

घटक: quid pro quo — ‘something in return’, म्हणजे promisor च्या obligation बदल्यात promisee ने द्यायची ठरलेली किंमत; ते एखादे कृत्य असू शकते (guarantee च्या आधारावर उधारीवर goods विकणे), एखादे abstinence असू शकते (₹1,00,000 चा दावा न करणे; ₹2,00,000 घेऊन प्रतिस्पर्धी वीज-दुकान 1 km दूर हलवणे) किंवा एखादे promise असू शकते; ते पैशातच असावे असे नाही (95% पेक्षा जास्त गुण मिळाल्यास MNC ची नोकरी देण्याचे promise); ते promisor च्या इच्छेने असावे; promisee कडून किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीकडून येऊ शकते; आणि past, present किंवा future असू शकते — Consideration = पक्ष ज्याची देवाणघेवाण करतात ते promise/performance; स्वरूप = एका पक्षाला benefit/right/profit किंवा दुसऱ्याला detriment/loss/forbearance.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 2(d) जसेच्या तसे लिहा: ‘when at the desire of the promisor, the promisee or any other person has done or abstained from doing, or does or abstains from doing, or promises to do or abstain from doing something, such act or abstinence or promise is called a consideration for the promise’.
- घटक समजावून सांगा: quid pro quo (‘something in return’); ते कृत्य, abstinence किंवा promise असू शकते; promisor ला benefit किंवा promisee ला detriment (Misa v. Currie); ते पैशातच असावे असे नाही.
- 7-mark प्रश्नात व्याख्या आणि para 2.2 मधील आठ कायदेशीर नियम एकत्रच विचारतात -- दोन्ही एकत्रच तयार करा.

TQ 1.1 · PYQ 2019-Nov [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 54 7× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 2: Consideration बाबतचे कायदेशीर नियम (Legal Rules Regarding Consideration)

P2-C2-U2.2-T02 · Topic 2: Legal Rules Regarding Consideration

आधी वाचा para 2.2 वाचा: consideration बाबतचे आठ कायदेशीर नियम — Durga Prasad v. Baldeo, Chinnayya v. Ramayya आणि Explanation 2 to Sec. 25 यांच्यासह.

नोंदी

आठ नियम: (1) ते promisor च्या इच्छेनेच निर्माण झाले पाहिजे — तिसऱ्या व्यक्तीच्या इच्छेने केलेले कृत्य consideration ठरत नाही (Durga Prasad v. Baldeo: Collector च्या इच्छेने बाजार बांधला, commission देण्याचे promise void; आगीतून S चा माल R ने स्वतःहून वाचवला तरी R ला बक्षीस मागता येत नाही); (2) ते promisee कडून किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीकडून येऊ शकते — भारतात stranger to consideration चालतो; (3) ते executed (कृत्याचे performance) किंवा executory (एक promise) असू शकते — A आता ₹5,000 देतो, B महिन्याभरात गहू देण्याचे promise करतो; (4) ते past, present किंवा future असू शकते — Sec 2(d) मधील “has done or abstained” हे past consideration मान्य करते, पण ते promisor च्या आधीच्या विनंतीने वा इच्छेने आलेले हवे; रोख विक्री = present consideration; (5) ते adequate असलेच पाहिजे असे नाही; (6) आधीपासून असलेल्या कायदेशीर कर्तव्याचे performance हे consideration नव्हे — साक्षीदाराला पैसे देण्याचे, किंवा doctor ला त्याच्या fees वर आणखी ₹2,000 देण्याचे promise void आहे; कायद्याने बांधील असलेल्यापेक्षा जास्त करणे हे public policy विरोधी नसेल तर चांगले consideration ठरते; (7) ते खरे असावे, भ्रामक नको — जादूने खजिना शोधणे किंवा मेलेल्याला जिवंत करणे void; (8) ते lawful असावे, अनैतिक किंवा public policy विरोधी नको — सरकारी बँकेतील नोकरीसाठी ₹50,000 देणे void.

Adequacy (Explanation 2 to Sec 25): ज्या agreement ला promisor ची consent मुक्तपणे दिलेली आहे, ते केवळ consideration अपुरे आहे म्हणून void ठरत नाही — ₹60 lacs किमतीचे घर ₹10 lacs ला विकले तरी ते टिकते; पण धक्कादायकरीत्या अपुरे consideration हे consent मुक्त नव्हती (coercion, undue influence, fraud) या आरोपाच्या पुष्टीसाठी पुरावा म्हणून घेतले जाऊ शकते; म्हणून “consideration must be adequate” हे चुकीचे आहे — ते फक्त खरे, lawful आणि काही मूल्य असलेले असावे लागते.

Chinnayya v. Ramayya (1882): एका वृद्ध स्त्रीने आपली मालमत्ता मुलीला gift दिली आणि मामाला annuity देण्याची अट घातली; मुलीने ते देण्याचे लेखी मान्य केले पण नंतर चुकवले — consideration पुरेसे आहे (ते आईकडून आले, promisee असलेल्या मामाकडून नव्हे) असे ठरले आणि मामाला वसुली करता आली; उत्तराची मांडणी: Sec 2(d) चा नियम → consideration कोणी आणि कोणाच्या इच्छेने दिले → enforceability.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- 'Consideration must be adequate' हे विधान चूक आहे: ते adequate असावेच लागत नाही, पण खरे, lawful आणि काही मूल्य असलेले असावे लागते; Explanation 2 to Sec. 25 नुसार free consent असलेले agreement नुसत्या अपुरेपणामुळे void ठरत नाही -- अपुरेपणा हा फक्त consent मुक्त होती का यावरचा पुरावा आहे.
- आठही नियम पक्के करा: promisor च्या इच्छेने (Durga Prasad v. Baldeo -- तिसऱ्याच्या इच्छेने केलेले कृत्य consideration नव्हे); promisee कडून किंवा इतर कोणाकडूनही येऊ शकते; executed किंवा executory; past, present

किंवा future; adequate असावेच असे नाही; आधीच कायद्याने बांधील असलेले काम नको; खरे असावे, भ्रामक नको; lawful असावे.

TQ 2.1 · MTP 2022-Nov S1 [2] (ii) · Descriptive · 3M · Pg 56	4x विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 2.2 · PYQ 2026-Sep [6] (Or) (b) · Descriptive · 6M · Pg 56		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Annuity ची अट असलेले gift deed (Balwant/Reema प्रकार = Chinnayya v. Ramayya): consideration हे promisee खेरीज दुसऱ्या व्यक्तीकडूनही येऊ शकते, म्हणून annuity देण्याचे promise enforceable आहे.
- उत्तराची मांडणी: Sec. 2(d) चा नियम -> consideration कोणी आणि कोणाच्या इच्छेने दिले ते ओळखा -> enforceability वरचा निष्कर्ष.

CSQ 2.1 · RTP 2018-Nov [2] (i) · Case Scenario · --- · Pg 57	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
--	----------------------------------	-------

विषय 3: Contract मधील तिसऱ्या पक्षाचा दावा (Suit by a Third Party to a Contract)

P2-C2-U2.2-T03 · Topic 3: Suit by a Third Party to a Contract

आधी वाचा para 2.3 वाचा: doctrine of privity of contract ('stranger to a contract cannot sue') आणि त्याचे सात exceptions.

नोंदी

Doctrine of privity of contract: भारतात consideration तिसऱ्या पक्षाकडून येऊ शकते, तरी contract वर दावा फक्त त्याचा पक्ष असलेली व्यक्तीच करू शकते — stranger to consideration (चालतो) आणि stranger to contract (दावा करू शकत नाही) हे वेगळे: Q चे देणे असलेला P आपली मालमत्ता R ला विकतो आणि R ते Q ला फेडण्याचे promise करतो; R ने चुकवले तरी Q दावा करू शकत नाही, कारण तो contract चा पक्ष नाही.

सात exceptions (stranger दावा करू शकतो): (1) trust — beneficiary हा settlor-trustee contract चा पक्ष नसला तरी आपला हक्क बजावू शकतो; (2) लेखी स्वरूपातील family settlement — वाटणीच्या वेळी मुलांनी दिलेले ₹20,000 भत्त्याचे promise आई बजावू शकते; (3) marriage contracts/arrangements — नवऱ्याने तिच्या वडिलांना तिला नीट वागवण्याचे किंवा मासिक भत्ता देण्याचे promise दिले असेल तर टाकलेली पत्नी दावा करू शकते; (4) वैयक्तिक कौशल्य नसलेल्या contract चे assignment — त्याच्या नावे केलेल्या insurance policy खाली मुलगा हक्क सांगू शकतो; (5) acknowledgement किंवा estoppel — promisor च्या वर्तनाने तो तिसऱ्या पक्षाचा agent ठरतो (M ने N ला सांगितले की त्याच्यासाठी ₹20,000 ठेवले आहेत; N ते M कडून वसूल करू शकतो); (6) covenant running with the land — जमिनीवरील कर्तव्यांची माहिती असलेला खरेदीदार बांधील असतो; restrictive covenants सर्व वारसांना बांधतात; (7) agent मार्फत केलेले contracts — आपल्या agent ने अधिकारात आणि आपल्या नावाने केलेले contracts principal बजावू शकतो.

जमिनीच्या अटीचे प्रश्न (Sohanlal-Chotelal प्रकार): विक्रेत्याच्या मुलासाठी 1 acre उपलब्ध राहिल या अटीवर जमीन विकली — Sec 2(d) (consideration तिसऱ्या पक्षाकडून येणे रास्त आहे, Chinnayya v. Ramayya; sale deed आणि promise एकाच वेळी केल्याने तो एकच व्यवहार ठरतो) हे covenant-running-with-the-land च्या exception सोबत जोडा — मुलगा contract चा पक्ष नसला तरी promise ची अंमलबजावणी व्हावी म्हणून खरेदीदाराविरुद्ध दावा दाखल करू शकतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- नियम मांडा: contract वर दावा फक्त त्याचा पक्ष असलेली व्यक्तीच करू शकते (doctrine of privity); पण stranger to CONSIDERATION हे वेगळे आहे -- भारतात consideration तिसऱ्या पक्षाकडून येऊ शकते, तरीही stranger to the CONTRACT दावा करू शकत नाही.
- सात exceptions प्रत्येकी एका उदाहरणासह पाठ करा: (1) trust -- beneficiary दावा करू शकतो; (2) लेखी केलेले family settlement; (3) marriage contracts/arrangements; (4) contract चे assignment (वैयक्तिक कौशल्य नसलेले); (5) acknowledgement किंवा estoppel (promisor तिसऱ्या पक्षाचा agent असल्यासारखा वागतो); (6) covenant running with the land; (7) agent मार्फत केलेले contracts -- principal ते बजावू शकतो.

TQ 3.1 · PYQ 2023-Jun [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 58	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.2 · PYQ 2026-May [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 59		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.3 · PYQ 2026-Sep [6] (b) · Descriptive · 6M · Pg 60		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- विक्रेत्याच्या मुलासाठी वापर राखून किंवा मामाला annuity देण्याच्या अटीवर विकलेली जमीन (Sohanlal-Chotelal; Das-Geeta-Gopal): Sec. 2(d) (तिसऱ्या पक्षाकडून आलेले consideration valid आहे, Chinnayya v. Ramayya) हे trust/covenant-running-with- land च्या exception सोबत जोडा -- privity असूनही beneficiary दावा करू शकतो.
- मांडणी: सर्वसाधारण नियम -> तथ्यांवरून लागू होणारा exception -> तिसऱ्या पक्षाचा दावा टिकतो (की नाही) असा निष्कर्ष.

CSQ 3.1 · PYQ 2019-Jun [1] (a) · Case Scenario · 4M · Pg 61	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 · RTP 2026-May [3] · Case Scenario · --- · Pg 62		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 4: Consideration शिवाय agreement ची validity (Validity of an Agreement without Consideration)

P2-C2-U2.2-T04 · Topic 4: Validity of an Agreement without Consideration

आधी वाचा para 2.4 वाचा: Sec. 25 चा 'no consideration, no contract' हा नियम आणि त्याचे exceptions -- Sec. 25(1) natural love and affection, 25(2) past voluntary services, 25(3) time-barred debt, agency (Sec. 185),

completed gift (Expl. 1 to Sec. 25), bailment (Sec. 148) आणि charity (Kedarnath v. Gorie Mohammad).

नोंदी

Sec 25 चा नियम: consideration शिवाय केलेले agreement void असते हा सर्वसाधारण नियम — “no consideration, no contract”; **exceptions:** 25(1) natural love and affection; 25(2) past voluntary services ची भरपाई; 25(3) time-barred debt फेडण्याचे promise; agency (Sec 185); completed gift (Explanation 1 to Sec 25); bailment (Sec 148); charity (Kedarnath v. Gorie Mohammad).

Sec 25(1) — चार अटी: (i) ते natural love and affection मधून आलेले असावे, (ii) पक्ष एकमेकांचे जवळचे नातेवाईक असावेत, (iii) ते लेखी असावे, (iv) ते नोंदणीकृत असावे — नवऱ्याने बायकोला आपली कमाई देण्याचे नोंदणीकृत promise valid; नव्या सुनेला ₹5,00,000 चा सोन्याचा हार देण्याचे लेखी, सहीचे आणि नोंदणीकृत promise valid; मित्राला gift देण्याचे नुसते promise मात्र टिकत नाही — मित्र हे जवळचे नातेवाईक नव्हेत.

Sec 25(2) — past voluntary services: ज्याने promisor साठी आधीच स्वतःहून काहीतरी केले आहे त्याला पूर्ण किंवा अंशतः भरपाई देण्याचे promise तेव्हाच enforceable असते जेव्हा (i) services स्वतःहून दिलेल्या असतील, (ii) त्या promisor साठी असतील, (iii) त्या दिल्या तेव्हा promisor अस्तित्वात असेल, (iv) promisor चा भरपाई देण्याचा हेतू असेल — P ने R चे हरवलेले पाकीट परत केले, तर R चे ₹10,000 चे promise बांधील करते; काकांनी खटला जिंकण्यास मदत केल्यावर पुतण्याने दिलेले ₹10,000 चे promise valid आहे.

Sec 25(3) — time-barred debt: limitation मुळे बाद झालेले कर्ज फेडण्याचे, ते करणाऱ्याने किंवा त्याच्या अधिकृत agent ने सही केलेले लेखी promise हे consideration शिवाय valid असते — पण फक्त promise केलेल्या रकमेपुरतेच enforceable: ₹60,000 च्या बाद कर्जाविरुद्ध ₹50,000 चे लेखी सहीचे promise फक्त ₹50,000 पुरते enforceable.

उरलेली exceptions: agency — agency निर्माण करण्यासाठी consideration लागत नाही (Sec 185); completed gift — Explanation 1 to Sec 25: प्रत्यक्ष दिलेल्या कोणत्याही gift ची validity donor आणि donee यांच्यापुरती अबाधित राहते (ताब्यात दिलेली gift valid; फक्त gift देण्याच्या नुसत्या promise ला Sec 25(1) च्या अटी लागतात); bailment (Sec 148) — एखाद्या हेतूसाठी goods चा ताबा देणे, आणि हेतू पूर्ण झाल्यावर ते परत करणे किंवा सूचनेनुसार विल्हेवाट लावणे, यासाठी consideration लागत नाही (ठेवलेल्या goods साठी godown च्या किल्ल्या देणे); charity — ज्या promise वर विश्वास ठेवून promisee ने जबाबदारी अंगावर घेतली, ते promise enforceable (Kedarnath v. Gorie Mohammad; जीर्णोद्धारवर खर्च केलेला मंदिराचा secretary promise केलेले ₹1,00,000 मागू शकतो — काहीच खर्च नाही तर दावाही नाही).

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 25(1) च्या चार अटी: (i) natural love and affection, (ii) पक्ष जवळचे नातेवाईक, (iii) लेखी, (iv) नोंदणीकृत.
- Sec. 25(3): time-barred debt फेडण्याचे promise लेखी असावे आणि कर्जदाराने किंवा त्याच्या अधिकृत agent ने सही केलेले असावे; ते फक्त promise केलेल्या रकमेपुरतेच enforceable.
- Exceptions ची यादी लक्षात ठेवा: 25(1); 25(2); 25(3); agency (Sec. 185); completed gifts; bailment (Sec. 148); charity.

TQ 4.2 · PYQ 2024-Sep [3] (c) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 65 7× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- प्रत्येक exception Sec. 25 वर का मात करतो ते प्रत्येकी एका SM उदाहरणासह समजावून सांगा.
- सापळा: COMPLETED gift ला consideration लागत नाही, पण gift देण्याचे नुसते PROMISE फक्त Sec. 25(1) च्या सर्व अटी पूर्ण झाल्यासच enforceable -- मित्र हे 'near relations' नव्हेत.

TQ 4.1 · PYQ 2021-Jan [6] (a) · Descriptive · 5M · Pg 63 4× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 8 प्रश्न

- Time-barred debt: लेखी, सही केलेले promise -> बांधील, फक्त promise केलेल्या रकमेपुरते (Rs. 60,000 पैकी Rs. 50,000).
- Charity: promise वर विश्वास ठेवून promisee ने जबाबदारी घेतली असेल तरच ते enforceable (Kedarnath); काहीच खर्च नाही तर दावाही नाही.
- Gifts: वाढदिवसाला प्रत्यक्ष दिलेला iPhone = valid completed gift; मित्राला सोन्याची अंगठी देण्याचे promise = unenforceable; जवळचे नातेवाईक + लेखी + नोंदणीकृत असेल तर उत्तर उलटे होते.
- Past voluntary service (हरवलेली कागदपत्रे परत करणे): नंतर दिलेले भरपाईचे promise u/s 25(2) बांधील करते -- चार आवश्यक घटक तपासा.

CSQ 4.3 · PYQ 2024-Sep [1] (a) (iii) {C} · Case Scenario · 2M · Pg 68

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 4.6 · PYQ 2026-Jan [4] (a) (i) · Case Scenario · 2M · Pg 71

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 4.7 · PYQ 2026-Jan [4] (a) (ii) · Case Scenario · 2M · Pg 71

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 4.8 · PYQ 2026-Jan [4] (a) (iii) · Case Scenario · 3M · Pg 72

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 4.1 · PYQ 2020-Nov [3] (c) (ii) · Case Scenario · 6M · Pg 67 3× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.2 · MTP 2024-Jul [4] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 67 5× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.4 · RTP 2025-May [2] · Case Scenario · --- · Pg 69

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.5 · RTP 2026-Jan [3] · Case Scenario · --- · Pg 70

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विभाग 2.3: Valid contract ची इतर आवश्यक तत्त्वे (Other Essential Elements of Valid Contract)

Other Essential Elements of Valid Contract

P2-C2-U2.3 · महत्त्व C · प्रकरणात Rank 1 · वर्ग A · प्रकरणातील 22.6% प्रश्न · 53 प्रश्न

विषय 1: Capacity to Contract

P2-C2-U2.3-T01 · Topic 1: Capacity to Contract

आधी वाचा Unit 3 चा Section 3.1 'Capacity to Contract' अभ्यासा: Sec. 11 (कोण competent आहे), minor च्या agreement चे नियम (Mohori Bibi vs. Dharmo Das Ghose), Sec. 12 (sound mind), Sec. 68 (necessaries) आणि अपात्र व्यक्ती.

नोंदी

Sec 11 — कोण competent आहे: अशी प्रत्येक व्यक्ती जी (a) सज्जान झाली आहे (18 years पूर्ण — Indian Majority Act, 1875), (b) sound mind ची आहे, आणि (c) तिला लागू असलेल्या कोणत्याही कायद्याने contract करण्यास अपात्र ठरवलेली नाही.

Minor चे agreement — void ab-initio: Mohori Bibi vs. Dharmo Das Ghose (1903) — minor चे mortgage void ठरले, सावकाराला परतफेड करण्यास minor जबाबदार नाही; सज्जान झाल्यावरही ratification होत नाही (जुन्याऐवजी दिलेली नवी note consideration अभावी void); पण minor हा beneficiary मात्र होऊ शकतो — त्याच्या नावे केलेले promissory note किंवा mortgage तो बजावू शकतो; सर्व partners च्या consent ने त्याला partnership च्या फायद्यांत घेता येते (Sec 30, Partnership Act) पण तो partner होऊ शकत नाही.

Estoppel लागू नाही: खोटे सांगून सज्जान असल्याचे भासवले तरी minor ला नेहमीच अल्पवयीनत्वाचा बचाव घेता येतो — तसे मिळवलेले कर्ज फेडण्यास तो जबाबदार नाही; पैसे अजून खर्च झाले नसतील तरच ते परत करण्यास सांगता येते, खर्च झालेल्या रकमेसाठी तो कधीच जबाबदार नाही.

Necessaries (Sec 68): फक्त minor ची मालमत्ताच जबाबदार असते — वैयक्तिक जबाबदारी नाही, आणि मूल्यापेक्षा जास्त कधीच नाही; दोन अटी: त्याच्या समाजातील स्थानानुसार निर्वाहासाठी वाजवीपणे आवश्यक असलेले goods, आणि तसा पुरेसा साठा आधीच उपलब्ध नसणे; शिक्षण आणि अंत्यविधीचा खर्च यात येतो, चैनीच्या वस्तू येत नाहीत — उपयुक्तता हा निकष आहे, शोभा नव्हे (Shruti चा ₹70,000 चा laptop — वसुली तिच्या ₹20,000 च्या assets पुरतीच).

इतर नियम: minor हा agent होऊ शकतो पण आपल्या principal समोर त्याची कोणतीही जबाबदारी नसते; आई-वडिलांचा agent म्हणून वागला नसेल तर तो त्यांना बांधू शकत नाही; सज्जान व्यक्तीसोबतच्या joint contract मध्ये फक्त सज्जान व्यक्तीच जबाबदार (Sain Das vs. Ram Chand); minor साठी उभा राहिलेला सज्जान surety मात्र जबाबदार असतो — surety आणि तिसरा पक्ष यांच्यात थेट contract असते; specific performance नाही, insolvency नाही, shareholding नाही (guardian मार्फत fully paid shares चे transfer/transmission वगळता); torts मध्ये मात्र minor जबाबदार असतो. **Sec 12 sound mind (SM):** “a person is said to be of sound mind for the purposes of making a contract if, at the time when he makes it is capable of understanding it and of forming a rational judgement as to its effect upon his interests” — unsound mind च्या व्यक्तीने

केलेले contract VOID असते; सहसा unsound पण अधूनमधून sound असणारी व्यक्ती sound असताना contract करू शकते (lucid-interval चा नियम; भ्रमिष्ठ किंवा दारू प्यालेली व्यक्ती करू शकत नाही); अपात्र व्यक्ती: foreign sovereigns आणि ambassadors, alien enemy, corporations, convicts, insolvents.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- Minor चे agreement void ab-initio का असते (Sec. 11, Mohori Bibi) आणि तरीही minor beneficiary का होऊ शकतो ते सांगा --- त्याच्या नावे केलेले promissory note/mortgage तो बजावू शकतो.
- Necessaries (Sec. 68): फक्त minor ची मालमत्ताच जबाबदार, minor स्वतः कधीच नाही, आणि तीही त्याच्या स्थानाला साजेशा necessities पुरतीच --- म्हणून 'minor is liable to pay' हे शब्दरचनेनुसार चुकीचे आहे.

TQ 1.1 · PYQ 2018-May [2] (c) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 74	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 1.2 · RTP 2022-Nov [5] · Descriptive · --- · Pg 75	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
CSQ 1.2 · PYQ 2021-Jul [1] (c) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 76	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- मांडणी: Sec. 11 + void ab-initio नियम → तथ्ये (fees वा पुस्तकांसाठीचे कर्ज = necessities → इस्टेट जबाबदार; वैयक्तिक कर्ज → सज्ञान झाल्यावरही ratification नाही) → निष्कर्ष.
- Agent म्हणून minor: त्याची कृत्ये principal ला बांधतात, पण principal समोर त्याची वैयक्तिक जबाबदारी नसते (Parth ने Mukund ची कार सांगितलेल्या किमतीपेक्षा कमी भावात विकली).
- Unsound mind (Sec. 12): contract void असते --- ₹2,00,000 ची मालमत्ता ₹25,000 ला विकल्याच्या प्रसंगाला हे लावा.

CSQ 1.1 · RTP 2020-May [9] · Case Scenario · --- · Pg 75	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.4 · PYQ 2021-Dec [3] (b) (i) · Case Scenario · 6M · Pg 77 3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.6 · RTP 2023-Jun [4] · Case Scenario · --- · Pg 79 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.8 · PYQ 2025-Jan [1] (a) (iv) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 80	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 3 प्रश्न

- Minor साठीचा surety: minor चे स्वतःचे contract void असले तरी सज्ञान surety मात्र तिसऱ्या पक्षाला जबाबदार असतो (थेट surety-- creditor contract) --- दोन्ही contracts वेगळी करून पाहा.
- वयाबद्दल खोटे सांगणे: तरीही minor अल्पवयीनत्वाचा बचाव घेतो (estoppel नाही), खर्च न झालेले पैसे परत करण्यास सांगता येते, खर्च झालेल्या रकमेसाठी तो कधीच जबाबदार नाही.

- बहु-मुद्रा प्रश्नांत necessities ची कसोटी (classes साठी mobile वा laptop), minor त्यांचा agent म्हणून वागला नसेल तर आई-वडील जबाबदार नाहीत, आणि फक्त इस्टेटज जबाबदार, हे एकत्र येते --- प्रत्येक मुद्रा क्रमाने घ्या.

CSQ 1.7 · MTP 2023-Nov [3] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 80	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 1.3 · RTP 2021-Nov [2] · Case Scenario · --- · Pg 76	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 1.5 · PYQ 2022-May [3] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 78 3× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 2: Free Consent

P2-C2-U2.3-T02 · Topic 2: Free Consent

आधी वाचा Section 3.2 'Free Consent' वाचा: Sec. 13 खालील consent ची व्याख्या (consensus ad idem --- एकच गोष्ट एकाच अर्थाने), Sec. 14 खालील free consent, आणि consent नसणे विरुद्ध consent मुक्तपणे दिलेली नसणे यांचा परिणाम.

नोंदी

Consent (Sec 13, SM): "two or more persons are said to consent when they agree upon the same thing in the same sense" — म्हणजे consensus ad idem; व्यवहाराचे स्वरूप, समोरची व्यक्ती किंवा subject-matter याबाबत मूलभूत चूक झाली तर पक्षांचे एकाच अर्थाने एकमत झालेच नाही, म्हणून contract निर्माण होत नाही (एकाच नावाची दोन जहाजे वा दोन व्यक्ती — पक्ष ad idem नाहीत).

Free consent (Sec 14): (1) coercion — Sec 15, (2) undue influence — Sec 16, (3) fraud — Sec 17, (4) misrepresentation — Sec 18, (5) mistake — Secs 20-22 च्या अधीन; यांपैकी कशानेही आलेली नसेल तेव्हा consent free असते.

परिणाम: coercion, undue influence, fraud किंवा misrepresentation मुळे आलेली consent → ज्याची consent तशी आली त्या पक्षाच्या मर्जीवर contract VOIDABLE; (bilateral) mistake ने दूषित consent → agreement VOID; consensus ad idem पूर्णपणे नसेल → contract होतच नाही — इथे उत्तराचा शब्द void आहे, voidable नव्हे.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- Subject-matter च्या ओळखीच्या प्रसंगांची मांडणी: Sec. 13 (एकाच गोष्टीवर एकाच अर्थाने एकमत) आणि Sec. 20 (आवश्यक वस्तुस्थितीबाबतची bilateral mistake agreement void करते) उद्धृत करा → पक्षांना वेगवेगळे flats वा cars अभिप्रेत होते ते दाखवा → contract नाही वा void असा निष्कर्ष काढा.
- फरक ओळखा: दोन्ही पक्षांची subject-matter बाबत चूक झाली असेल (flat 101 विरुद्ध 102, लाल कार विरुद्ध काळी कार) तर agreement void; नुसती unilateral mistake (Sec. 22) मात्र contract टाळत नाही.
- उत्तराचा शब्द लक्षात ठेवा: consensus ad idem नसणे = void agreement, voidable नव्हे.

CSQ 2.2 · RTP 2023-Jun [1] (a) · Case Scenario · --- · Pg 82

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 2.1 · MTP 2022-Jun [1] (i) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 81

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 3: Free consent दूषित करणारे घटक (Elements Vitiating Free Consent)

P2-C2-U2.3-T03 · Topic 3: Elements Vitiating Free Consent

आधी वाचा Section 3.3 पक्के करा: Coercion (Sec. 15, परिणाम Secs. 19/72), Undue Influence (Sec. 16, परिणाम Sec. 19A), Fraud (Sec. 17), Misrepresentation (Sec. 18), Mistake (Secs. 20-22), आणि दोन्ही फरक-तालिका.

नोंदी

Coercion (Sec 15, SM): “the committing, or threatening to commit, any act forbidden by the Indian Penal Code or the unlawful detaining, or threatening to detain any property, to the prejudice of any person whatever, with the intention of causing any person to enter into an agreement” — ते एखाद्या पक्षाकडूनच यावे किंवा दुसऱ्या पक्षाविरुद्धच असावे असे नाही; आत्महत्येची धमकी ही coercion ठरते (आत्महत्या IPC ने निषिद्ध आहे, शिक्षापात्र नसली तरी); सुटकापत्रासाठी agent ने principal ची हिशेबाची पुस्तके अडवणे = coercion; परिणाम — voidable (Sec 19) आणि मिळालेले पैसे वा वस्तू परत करावी लागते (Sec 72).

Undue influence (Sec 16, SM): “A contract is said to be induced by ‘undue influence’ where the relations subsisting between the parties are such that one of the parties is in a position to dominate the will of the other and he uses that position to obtain an unfair advantage over the other”; इच्छेवर वर्चस्व गाजवण्याच्या चार स्थिती: (a) real/apparent authority (मालक-नोकर, वडील-मुलगा), (b) fiduciary relationship (solicitor-client, गुरू-शिष्य, trustee-beneficiary), (c) mental distress (आजाराने किंवा वार्धक्याने खंगलेल्या रुग्णावर doctor), (d) unconscionable bargains (गावातील सावकाराचे नवे कर्ज; पण बँकेचे बाजारभावाने जास्त व्याज हा नेहमीचा व्यवहार आहे, undue influence नव्हे); परिणाम (Sec 19A) — voidable; न्यायालय ते पूर्णपणे किंवा रास्त अटींवर रद्द करू शकते (₹1,00,000 दिल्याबद्दलचा ₹2,00,000 चा बंध रद्द झाला); वर्चस्व + त्या स्थानाचा वापर + अन्याय्य व्यवहार हे पीडिताने सिद्ध करावे लागते, मग पुराव्याचा भार सरकतो.

Fraud (Sec 17): फसवण्याच्या किंवा भुलवण्याच्या हेतूने केलेली पाच कृत्ये: (1) खरी वाटत नसतानाही एखाद्या गोष्टीचे खोटे सूचन, (2) एखादी गोष्ट सक्रियपणे लपवणे, (3) पाळण्याचा कोणताही हेतू नसताना केलेले promise, (4) फसवण्यास योग्य असे इतर कोणतेही कृत्य, (5) कायद्याने खास fraudulent ठरवलेले कोणतेही कृत्य वा अकृत्य; नुसते मौन हे fraud नव्हे — Exceptions: (1) बोलण्याचे कर्तव्य (लिलावात विकलेला आजारी घोडा — fraud नाही; पण खरेदीदार विक्रेत्याची मुलगी असेल — बोलण्याचे कर्तव्य, म्हणून fraud), (2) बोलण्यासारखेच ठरणारे मौन (“If you do not deny it, I shall assume the horse is sound”); परिणाम — voidable, पीडित पक्ष contract रद्द करू शकतो, damages साठी दावा करू शकतो, किंवा विधान खरे असल्याप्रमाणे performance ची मागणी करू शकतो; फसलेल्या पक्षाला नेहमीच्या काळजीने सत्य शोधता आले असते, किंवा fraud मुळे consent आली नसेल, तर ते voidable नाही.

Misrepresentation (Sec 18): (1) करणाऱ्याला खरे वाटणारे पण त्याच्याकडील माहितीने समर्थन न मिळणारे खोटे विधान (न तपासताच motorcycle “in excellent condition” असल्याचे सांगणे), (2) फसवण्याचा हेतू नसताना

कर्तव्यभंग करून फायदा मिळवणे, (3) subject-matter बाबत दुसऱ्या पक्षाकडून निरागसपणे चूक घडवणे — परिणाम: voidable, contract रद्द करणे वा restitution मिळते पण damages मिळत नाहीत. **Mistake (Secs 20-22):** agreement साठी आवश्यक अशा वस्तुस्थितीबाबतची bilateral mistake → VOID (Sec 20 — subject-matter चा दर्जा, अस्तित्व, ओळख, title, किंमत, प्रमाण); unilateral mistake → contract voidable होत नाही (Sec 22); भारतीय कायद्याबाबतची mistake — दिलासा नाही (Sec 21); परकीय कायद्याबाबतची mistake = वस्तुस्थितीची mistake, agreement void.

Coercion (Sec 15)	Undue influence (Sec 16)
शारीरिक बळ वा धमकीने consent घेतली जाते	नैतिक वा मानसिक दडपण
IPC ने निषिद्ध कृत्य किंवा मालमत्ता बेकायदा अडवणे	illegal कृत्य वा गुन्ह्याची धमकी नसते
पक्षांत नाते असणे आवश्यक नाही	पक्षांत काहीतरी नाते असणे अत्यावश्यक
contract च्या त्रयस्थाकडूनही येऊ शकते	नेहमी contract च्या पक्षांतच वापरले जाते
Voidable; मिळालेला लाभ परत करावा लागतो (Secs 64, 72)	Voidable, किंवा रद्द/बदललेल्या रूपात enforce; परतफेड न्यायालयाच्या मर्जीवर

Fraud (Sec 17)	Misrepresentation (Sec 18)
सत्य लपवून फसवण्याचा हेतू असतो	फसवण्याचा हेतू नसतो
करणाऱ्याला विधान खोटे आहे हे माहीत असते	करणाऱ्याला विधान खरे वाटत असते
पीडित पक्ष contract रद्द करू शकतो AND damages मागू शकतो	फक्त रद्द करणे/restitution — damages नाहीत
पीडिताला सत्य शोधता आले असते हा बचाव चालत नाही	पीडिताला सत्य शोधता आले असते हा बचाव घेता येतो

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- 'Position to dominate the will' च्या चार स्थिती पाठ करा (Sec. 16): real/apparent authority, fiduciary relationship, mental distress, unconscionable bargains.
- कलमांचा नकाशा: coercion 15, undue influence 16, fraud 17, misrepresentation 18, परिणाम 19/19A, mistake 20-22, coercion खाली परतफेड 72.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 9 प्रश्न

- Fraud (Sec. 17): पाच कृत्ये --- खोटे सूचन, सक्रिय लपवणूक, पाळण्याच्या हेतूशिवाय दिलेले promise, फसवण्यास योग्य कृत्य, fraudulent ठरवलेले कृत्य वा अकृत्य; परिणाम --- voidable, शिवाय damages.
- 'Mere silence is not fraud' --- exceptions: बोलण्याचे कर्तव्य, आणि बोलण्यासारखेच ठरणारे मौन; फसलेल्या पक्षाला नेहमीच्या काळजीने सत्य कळू शकले असते तर ते voidable नाही.
- दोन्ही तालिका पक्क्या करा: fraud विरुद्ध misrepresentation (हेतू, माहिती, damages) आणि coercion विरुद्ध undue influence (शारीरिक विरुद्ध नैतिक दबाव, नाते).
- Coercion (Sec. 15): IPC ने निषिद्ध कृत्य किंवा मालमत्तेची बेकायदेशीर अडवणूक; आत्महत्येची धमकी ही coercion ठरतेच; परिणाम --- voidable (Sec. 19), पैसे परत करावे लागतात (Sec. 72).

TQ 3.2 • RTP 2019-May [2] (i) (a) • Descriptive • --- • Pg 83	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 3.10 • PYQ 2025-May [5] (c) (ii) • Descriptive • 2M • Pg 90 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 3.1 • PYQ 2018-May [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 82	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.3 • PYQ 2019-Jun [2] (a) • Descriptive • 7M • Pg 83	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.4 • PYQ 2019-Jun [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 84	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.5 • PYQ 2019-Nov [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 86 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.7 • PYQ 2020-Nov [2] (a) • Descriptive • 7M • Pg 87 3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.9 • PYQ 2023-Dec [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 89 3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.11 • PYQ 2025-Sep [6] (b) • Descriptive • 6M • Pg 90	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 10 प्रश्न

- मांडणी: दूषित करणारा घटक ओळखा → कलम आणि व्याख्या → परिणाम (पीडित पक्षाच्या मर्जीवर voidable; undue influence साठी Sec. 19A) → निष्कर्ष.
- तथ्य-प्रकार: गुण वा पदोन्नतीच्या आमिषाने शिक्षक किंवा मालकाने विक्री घडवणे = undue influence; वेदनेत असलेल्या रुग्णाकडून doctor ने घेतलेली ₹5,000 ची note = unconscionable; बंदुकीचा धाक वा खोट्या फौजदारी खटल्याची धमकी = coercion.
- Misrepresentation (चालू meters, motorcycle 'in good condition'): voidable, contract रद्द होते पण damages नाहीत; ज्या खरेदीदाराने स्वतः goods तपासले (मोडका टेबलाचा पाय) तो contract टाळू शकत नाही.

TQ 3.8 • RTP 2021-May [1] (I) • Descriptive • --- • Pg 89	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
---	----------------------------------	------

CSQ 3.4 • RTP 2022-Nov [2] (i) • Case Scenario • --- • Pg 94 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.6 • MTP 2023-May [3] (c) • Case Scenario • 3M • Pg 96 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.7 • PYQ 2023-Jun [3] (b) (i) • Case Scenario • 2M • Pg 97 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.1 • RTP 2021-May [3] • Case Scenario • --- • Pg 91 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 • MTP 2022-Mar [3] (b) • Case Scenario • 6M • Pg 92	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 • RTP 2022-May [3] • Case Scenario • --- • Pg 93	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.5 • RTP 2022-Nov [3] • Case Scenario • --- • Pg 95 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.9 • RTP 2025-Jan [6] (ii) • Case Scenario • --- • Pg 98 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.11 • RTP 2026-May [4] • Descriptive • --- • Pg 100	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 2 प्रश्न

- लिलाव वा मौन (आजारी घोडा): नुसते मौन = fraud नाही; बोलण्याचे कर्तव्य (खरेदीदार मुलगी आहे) = fraud; 'if you don't deny I'll assume soundness' = बोलण्यासारखेच मौन = fraud.
- विक्रीची साखळी: स्वतःच फसलेला विक्रेता तेच विधान निरागसपणे पुढे सांगत असेल तर ते misrepresentation आहे, fraud नाही --- कोण कोणाविरुद्ध contract रद्द करतो आणि damages मिळतात का ते ठरवा.

CSQ 3.8 • MTP 2024-Jul [1] (a) (ii) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 97 asked	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.10 • RTP 2025-May [3] • Case Scenario • --- • Pg 98	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम

विषय 4: Object आणि consideration ची legality (Legality of Object and Consideration)

P2-C2-U2.3-T04 • Topic 4: Legality of Object and Consideration

आधी वाचा Section 3.4 अभ्यासा: Sec. 23 खालील unlawful consideration/object ची सहा शीर्षके, public policy विरोधी agreements, आणि Sec. 24 (अंशतः unlawful consideration).

नोंदी

Sec 23 — unlawful consideration/object ची सहा शीर्षके: (1) कायद्याने निषिद्ध (हुंडा, 17-year-old मुलाचे लग्न); (2) परवानगी दिल्यास कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदी निष्फळ ठरतील असे स्वरूप (सारा थकवणाऱ्याने B मार्फत आपली इस्टेट पुन्हा विकत घेणे); (3) fraudulent (fraud ने मिळवलेल्या नफ्याची वाटणी); (4) दुसऱ्याच्या शरीराला

किंवा मालमत्तेला इजा (copyright मोडून पुस्तक छापणे; रोजची अंगमेहनत करून कर्ज फेडणे = गुलामगिरी); (5) अनैतिक (लग्नाच्या promise सह घटस्फोटासाठी दिलेले पैसे — परत मिळत नाहीत); (6) public policy विरोधी — प्रत्येक बाबतीत agreement VOID ठरते.

Public policy विरोधी agreements: (1) शत्रूशी व्यापार; (2) stifling prosecution — consideration घेऊन खटला मागे घेणे void, पण CrPC नुसार compoundable गुन्ह्यांची तडजोड चालते, uncompoundable ची नाही; (3) maintenance (हितसंबंध नसताना दाव्याला पाठबळ) आणि champerty (मिळकतीतील वाट्यासाठी खटल्याला पैसा पुरवणे) — वाजवी आणि सद्भावनेने असेल तरच valid, दुष्ट हेतूने नको; (4) सरकारी पदांचा आणि किताबांचा व्यापार — दुसऱ्याला पद मिळावे म्हणून सरकारी नोकरीला निवृत्त होण्यास पैसे देणे, किंवा Padma Vibhushan सारखा किताब मिळवणे, हे void आहे, कारण त्याने गुणवत्तेवरील नेमणुकीत अडथळा येतो; (5) मक्तेदारी निर्माण करणारी agreements; (6) marriage brokerage (मोबदल्यासाठी लग्न जुळवणे; फक्त माहिती पुरवणारे marriage bureau यात येत नाही); (7) न्यायप्रक्रियेत हस्तक्षेप — न्यायिक अधिकाऱ्याला पक्षपाती वा भ्रष्ट वागण्यास प्रवृत्त करणे, साक्षीदाराला गैरहजर राहण्यासाठी पैसे देणे; (8) कर्तव्याविरुद्ध हितसंबंध — agent ने गुप्त मोबदला घेणे, manager ने खाजगी रकमेसाठी contract मंजूर करणे.

Sec 24 — अंशतः unlawful: एक किंवा अधिक objects साठीच्या एकाच consideration चा कोणताही भाग, किंवा एकाच object साठीच्या अनेक considerations पैकी कोणतेही एक unlawful असेल, तर agreement void ठरते; कायदेशीर भाग बेकायदेशीर भागापासून वेगळा करता येत असेल तर चांगला भाग टिकतो; वेगळा करता येत नसेल तर पूर्णपणे void.

वापर: Sec 23 चे शीर्षक ओळखा → ते लावा → agreement void आणि दिलेले पैसे परत मिळत नाहीत असा निष्कर्ष काढा (Harish ने मुलाच्या नोकरीसाठी अधिकाऱ्याला दिलेले ₹15,000 परत मिळू शकले नाहीत — सरकारी पदाचा व्यापार).

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 2 प्रश्न

- Sec. 23 ची सहा शीर्षके जशीच्या तशी लिहा: forbidden by law; would defeat provisions of law; fraudulent; involves injury to person or property; immoral; opposed to public policy.
- Public policy ची यादी पाठ करा: trading with enemy, stifling prosecution, maintenance & champerty, trafficking in public offices/titles, monopolies, marriage brokerage, interference with course of justice, interest against obligation.

TQ 4.2 · PYQ 2026-Jan [6] (b) · Descriptive · 6M · Pg 101 **2× विचारला**

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

TQ 4.3 · PYQ 2026-Jan [6] (Or) (b) · Descriptive · 6M · Pg 103

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Trafficking in public offices: सरकारी पदावर नेमणुकीसाठी वा त्यातून निवृत्तीसाठी पैसे देणे, किंवा Padma Vibhushan सारखे किताब मिळवणे, हे void --- जनहितासाठी नेमणुका गुणवत्तेवरच हव्यात.

- Stifling prosecution: consideration घेऊन फौजदारी खटला मागे घेणे uncompoundable गुन्ह्यांत void; CrPC नुसार compoundable गुन्ह्यांची तडजोड मात्र चालते.

TQ 4.1 · PYQ 2023-Dec [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 101 2× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- मांडणी: Sec. 23 चे शीर्षक ओळखा → तथ्यांना लावा → agreement void आणि दिलेले पैसे परत मिळत नाहीत असा निष्कर्ष.
- ठरलेले प्रसंग: दुसऱ्याला पद मिळावे म्हणून स्वेच्छानिवृत्तीसाठी ₹10 lakh = trafficking in public office; न्यायिक अधिकाऱ्याला पैसे देणे = न्यायात हस्तक्षेप; तस्करी = forbidden by law.
- वाजवी स्थानिक मर्यादेतील goodwill-विक्रीचे बंधन हा Sec. 27 चा valid अपवाद आहे --- निष्कर्षाआधी वाजवीपणा तपासा (Rishabh--Omkar प्रसंग).

CSQ 4.5 · RTP 2026-Jan [4] · Case Scenario · --- · Pg 107

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 4.1 · PYQ 2020-Nov [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 104 asked

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.2 · PYQ 2021-Jan [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 105 asked

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.4 · PYQ 2025-Jan [1] (a) (iii) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 106

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- मुख्य विरुद्ध collateral contract: Z ला मारण्याचे agreement void; हेतू माहीत असलेल्या W कडून घेतलेले कर्जही तितकेच दूषित आणि परत न मिळणारे --- प्रत्येक नाते वेगळे तपासा.
- मिश्र प्रकरणांत Sec. 24: एकाच consideration चा कोणताही भाग unlawful असेल आणि तो वेगळा करता येत नसेल, तर संपूर्ण agreement void.

CSQ 4.3 · PYQ 2022-Nov [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 106 asked

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

मध्यम

विषय 5: Void Agreements

P2-C2-U2.3-T05 · Topic 5: Void Agreements

आधी वाचा Section 3.5 'Void Agreements' अभ्यासा: restraint of marriage (Sec. 26), goodwill च्या exception सह restraint of trade (Sec. 27), restraint of legal proceedings (Sec. 28), uncertain agreements (Sec. 29), wagers (Sec. 30), आणि वैध/अवैध reciprocal promises (Sec. 57).

नोंदी

स्पष्टपणे void: minor खेरीज कोणत्याही व्यक्तीच्या लग्नावरील बंधन, म्हणजे restraint of marriage (Sec 26); restraint of legal proceedings (Sec 28) — न्यायालयामार्फत हक्क बजावण्यावर पूर्ण बंदी घालणे किंवा limitation ची मुदत कमी करणे void, पण वाद (चालू किंवा भावी) लेखी स्वरूपात arbitration कडे नेण्याचे ठरवणे valid; uncertain agreements (Sec 29) — निश्चित करता येण्याजोगे नसेल तर void ("a hundred tons of oil" void, पण विक्रेता फक्त खोबरेल तेलाचाच व्यापार करत असेल तर valid).

Restraint of trade (Sec 27): कोणालाही कायदेशीर व्यवसाय, व्यापार किंवा धंदा करण्यापासून रोखणारे agreement तेवढ्या मर्यादपर्यंत void असते; Exceptions: (1) goodwill ची विक्री — खरेदीदार तसाच धंदा करत असेपर्यंत विक्रेता ठरावीक वाजवी स्थानिक मर्यादित तसाच धंदा न करण्याचे मान्य करू शकतो; (2) बाहेर पडणाऱ्या partner वरील वाजवी बंधन (Sec 36, Partnership Act) आणि partnership चालू असताना partners चे स्पर्धा-बंदीचे कलम (Sec 11); (3) नोकरीच्या मुदतीत स्पर्धा न करण्याचे employee चे कलम (surgeon च्या मदतनिसावर 3-year मुदतीपुरते बंधन); संपूर्ण उत्पादन एकाच wholesaler ला विकणे किंवा विक्रेत्यांमधील किमान-किंमत ठरवणारी agreements ही बंधने नव्हेत.

Wager (Sec 30): अनिश्चित घटनेच्या निकालावर पैसे किंवा पैशाइतके मूल्य देण्याचे agreement; आवश्यक तत्वे — (1) पैसे वा पैशाइतके मूल्य देण्याचे promise, (2) अनिश्चित घटना, (3) दोघांनाही जिंकण्याची वा हरण्याची शक्यता, (4) घटनेवर ताबा नसणे, (5) लावलेल्या पणाखेरीज दुसरा हितसंबंध नसणे; परिणाम — void, जिंकलेली रक्कम वसूल करण्यासाठी दावा करता येत नाही; wagers मध्ये येतात: lotteries (सरकारमान्य असली तरी — Sec 294A IPC, collateral व्यवहारही दूषित होतात), संपादकाने राखून ठेवलेल्या उत्तराशी जुळणारी शब्दकोड्याची बक्षिसे (State of Bombay vs. R.M.D. Chamarbaugwala), shares वा goods मधील फरक-भरपाईचे सट्टेबाज व्यवहार, आणि बक्षीस ₹500 पेक्षा कमी असलेल्या घोड्यांच्या शर्यतीवरील पैजा.

Wager नसलेली: (1) chit funds; (2) delivery अभिप्रेत असलेले व्यापारी वा shares चे व्यवहार; (3) कौशल्याचे खेळ — कौशल्यावर ठरणार्या शब्दकोडे, चित्र आणि क्रीडा स्पर्धा, जिथे बक्षीस ₹1,000 पेक्षा जास्त नाही (Prize Competition Act, 1955); (4) घोड्यांच्या शर्यतीतील विजेत्यासाठी ₹500 किंवा त्याहून अधिक रकमेच्या बक्षिसात वर्गणी; (5) insurance चे contracts (contingent contracts).

Contract of insurance	Wagering agreement
तोट्याची indemnity देणारे contract	अनिश्चित घटना घडण्या/न घडण्यावर पैसे देण्याचे promise
परस्पर consideration — premium आणि भरपाई	consideration नाही — नुसता पैशाचा जुगार
insured ला जीव/मालमत्तेत insurable interest असतो	हितसंबंध नाही — दुसऱ्याच्या जिवावर वा मालमत्तेवर पैज
insured ला भरपाई मिळते (life insurance खेरीज)	अनिश्चित घटनेवर हरणारा ठरलेली रक्कम देतो
risk च्या scientific/actuarial गणनेवर premium	तर्कशुद्ध गणना नसते
Valid, enforceable, समाजाला हितकारक	Void, unenforceable, जनहिताविरुद्ध

Secs 57-58: अंशतः कायदेशीर आणि अंशतः बेकायदेशीर असलेली reciprocal promises — पहिला (कायदेशीर) संच हा valid contract असतो, दुसरा हा void agreement असतो (₹50,00,000 ला घराची विक्री valid; जुगाराचा अड्डा म्हणून वापरल्यास आणखी ₹75,00,000 देण्याचे promise void — फक्त कायदेशीर संचच अमलात आणा); एक कायदेशीर फांदी असलेले alternative promise — फक्त तीच फांदी enforceable (तांदूळ देणे valid, तस्करीचे अफू void).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 4 प्रश्न

- Wager ची आवश्यक तत्त्वे (Sec. 30): अनिश्चित घटनेवर पैसे देण्याचे promise, दोघांनाही जिंकण्याची वा हरण्याची शक्यता, घटनेवर ताबा नाही आणि दुसरा हितसंबंध नाही --- void, जिंकलेली रक्कम वसूल करण्यास दावा नाही.
- Wager विरुद्ध Insurance ची तालिका पक्की करा: insurable interest, mutual consideration, indemnity, actuarial premium, public welfare.
- Sec. 29: uncertain agreement void, पण निश्चित करता येण्याजोगे असेल तर valid ('hundred tons of oil' void, मात्र विक्रेता फक्त खोबरेल तेलाचाच व्यापार करत असेल तर नाही).
- Wager नव्हेत: chit funds, delivery अभिप्रेत असलेले share व्यवहार, कौशल्याचे खेळ (बक्षीस ≤ ₹1,000), घोड्यांच्या शर्यतीचे बक्षीस ≥ ₹500, insurance.

TQ 5.1 · PYQ 2020-Nov [6] (a) · Distinguish Between · 5M · Pg 108	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 5.2 · RTP 2021-Nov [6] · Descriptive · --- · Pg 109	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 5.3 · PYQ 2024-Jun [6] (b) · Descriptive · 6M · Pg 109 4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 5.4 · PYQ 2026-Sep [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 110	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 5 प्रश्न

- Restraint of trade (Sec. 27): तेवढ्या मर्यादपर्यंत void; अपवाद फक्त वाजवी स्थानिक मर्यादिसह केलेली goodwill ची विक्री --- विकलेल्या goodwill पलीकडे बंधन जाते का ते तपासा (artificial jewellery च्या goodwill पलीकडे जाऊन खऱ्या हिऱ्यांचे दागिने = void).
- Sec. 57: घराची विक्री valid; जुगारासाठी वापरल्यास पैसे देण्याचे पुढचे promise हे वेगळे void agreement --- फक्त कायदेशीर संचच अमलात आणा.
- न्यायिक अधिकाऱ्याला पैसे दिल्याचे प्रसंग: public policy विरोधी म्हणून void; दिलेले पैसे परत मिळत नाहीत.

CSQ 5.2 · RTP 2022-May [1] · Case Scenario · --- · Pg 112	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.3 · RTP 2023-Jun [5] · Case Scenario · --- · Pg 113 3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

CSQ 5.4 • RTP 2023-Dec [6] • Case Scenario • --- • Pg 114	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.5 • MTP 2024-Apr [1] (a) {C} • Case Scenario • 7M • Pg 114 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.7 • MTP 2025-Aug S2 [1] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 116	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 2 प्रश्न

- बहु-भागी valid-की-void प्रश्न: कर्जासाठी विवाह मोडणे = restraint of marriage वा अनैतिक; मृत subject-matter = bilateral mistake (Sec. 20); प्रत्येक भाग त्याच्या स्वतःच्या कलमाखाली वर्गीकृत करा.
- Sec. 28 ची बारकी: दोन्ही न्यायालयांना jurisdiction असताना त्यांपैकी एकाची निवड करणे valid; दाव्यांवर पूर्ण बंदी किंवा limitation ची मुदत कमी करणे void --- उत्तर देण्याआधी दोन्ही वेगळी करा.

CSQ 5.1 • MTP 2019-Oct [1] (a) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 111 asked	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 5.6 • RTP 2025-Jan [6] • Case Scenario • --- • Pg 115 2x विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम

विभाग 2.4: Contract चे Performance (Performance of Contract)

Performance of Contract

P2-C2-U2.4 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 4 • वर्ग A • प्रकरणातील 11.5% प्रश्न • 27 प्रश्न

विषय 1: Contract चे Performance (Performance of Contract)

P2-C2-U2.4-T01 • Topic 1: Performance of Contract

आधी वाचा Unit 4 (Performance of Contract) ची Sections 4.1 आणि 4.2 वाचा: Sec. 37 खालील performance करण्याचे किंवा performance ची offer देण्याचे बंधन, actual विरुद्ध attempted performance (tender), आणि valid tender च्या चार अटी (Sec. 38).

नोंदी

Sec 37: पक्षांनी आपापली promises एकतर पूर्ण करावीत, किंवा ती पूर्ण करण्याची offer द्यावी — जोपर्यंत Contract Act किंवा इतर कोणत्या कायद्याने ते performance माफ केलेले वा वगळलेले नसेल; performance दोन प्रकारचे: (a) actual — ठरलेल्या मुदतीत व ठरलेल्या पद्धतीने पक्षाने जे कबूल केले ते केले, किंवा (b) attempted/tender — promisor performance ची offer देतो पण promisee ती स्वीकारायला नकार देतो (ठरलेल्या ठिकाणी व्यवसायाच्या वेळेत goods आणले, delivery नाकारली).

Valid tender (Sec 38) — चार अटी: (1) ते unconditional असावे (interest न देता नुसते principal देऊ करणे invalid); (2) योग्य वेळी व योग्य ठिकाणी (रात्री 2 a.m. ची delivery, तसे ठरले नसेल तर invalid); (3) goods तपासण्याची वाजवी संधी promisee ला मिळालीच पाहिजे (गहू ठरल्या दर्जाचा व ठरल्या प्रमाणात आहे हे पाहता यावे);

(4) ते संपूर्ण obligation साठी असावे (100 promise केलेले असताना 80 bales देऊ करणे = invalid tender).

नाकारलेल्या tender चा परिणाम: promisor non-performance साठी जबाबदार राहत नाही आणि contract खालील त्याचे हक्कही जात नाहीत — valid tender त्याला जबाबदारीतून मोकळे करते पण त्याचे remedies शाबूत ठेवते.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 37: performance माफ केलेले वा वगळलेले नसेल तर पक्षांनी आपली promises पूर्ण केली पाहिजेत किंवा ती पूर्ण करण्याची offer दिली पाहिजे; promisor ने जे promise केले ते नेमके तसेच केले पाहिजे.
- Actual performance (obligation पूर्ण) आणि attempted performance/tender (promisor offer देतो, promisee नाकारतो) यांतील फरक ओळखा --- valid tender promisor ला non-performance च्या जबाबदारीतून मोकळे करते, तरी त्याचे हक्क जात नाहीत.
- Valid tender च्या अटी: unconditional; योग्य वेळी व ठिकाणी; goods तपासण्याची वाजवी संधी; संपूर्ण obligation साठी (100 च्या बदल्यात 80 bales देऊ करणे = invalid tender).

TQ 1.1 · RTP 2020-May [5] · Descriptive · --- · Pg 122

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- मांडणी: Sec. 37/38 सांगा → तथ्यांवर tender ची चारही अटींशी तपासणी करा → promisee च्या नकाराने promisor सुटतो का ते ठरवा.
- अर्धवट delivery (10,000 च्या बदल्यात 5,000 विटा) हे संपूर्ण obligation चे tender नव्हे --- promisee नाकारू शकतो; वेळ गाभा असल्याचे ठरलेले असताना उशिरा दिलेली delivery (25.06 पूर्वी ताग) promisee ला नाकारण्याचा आणि contract voidable मानण्याचा हक्क देते (Sec. 55).

CSQ 1.1 · MTP 2024-Apr [4] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 124

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 1.2 · MTP 2025-Aug S2 [4] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 125

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 2: Valid tender किंवा attempted performance साठी पूर्ण कराव्या लागणाऱ्या अटी (Conditions to Be Satisfied for A Valid Tender or Attempted Performance)

P2-C2-U2.4-T02 · Topic 2: Conditions to Be Satisfied for A Valid Tender or Attempted Performance

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.4 मधील §4.2 वाचा: attempted performance (tender) म्हणजे काय आणि tender ला valid करणाऱ्या चार अटी, प्रत्येकासोबत Study Material ची उदाहरणे.

नोंदी

Tender म्हणजे काय: performance ची वेळ आल्यावर promisor आपले obligation पूर्ण करण्याची offer देतो पण promisee ती स्वीकारायला नकार देतो — तेव्हा contract ने त्याच्याकडून जे मागितले ते त्याने केलेले असते.

Example: A ठरलेल्या ठिकाणी व्यवसायाच्या वेळेत goods नेतो पण B delivery घ्यायला नकार देतो; हे attempted performance आहे.

Valid tender साठी चार अटी: (i) **unconditional** — principal आणि interest दोन्ही देय असताना फक्त principal परत करण्याची offer देणे हे valid tender नव्हे; (ii) **at proper time and place** — रात्री 2 a.m. delivery देऊ करणे, तसे ठरले नसेल तर valid नाही; (iii) **reasonable opportunity to examine the goods** — 1,000 kg गहू ठरलेल्या दिवशी warehouse वर अशा परिस्थितीत आणावा की खरेदीदाराला दर्जा व प्रमाणाची खात्री करून घेता यावी; (iv) **for the whole obligation** — 100 promise केलेले असताना 80 bales देऊ करणे हे valid tender नव्हे.

परिणाम: नाकारलेले valid tender promisor ला non-performance च्या जबाबदारीतून मोकळे करते आणि contract खालील त्याचे हक्कही काढून घेत नाही; अर्धवट किंवा सशर्त tender मात्र तसे करत नाही.

विषय 3: Contract चे performance कोण करू शकते (By Whom a Contract May Be Performed (Section 40, 41 And 42))

P2-C2-U2.4-T03 · Topic 3: By Whom a Contract May Be Performed (Section 40, 41 And 42)

आधी वाचा Section 4.3 अभ्यासा: promisor स्वतः (वैयक्तिक कौशल्याची contracts), agent, legal representatives (जबाबदारी वारशाने मिळालेल्या मालमत्तेपुरती), तिसऱ्या व्यक्ती (Sec. 41), आणि joint promisors (Sec. 42) यांच्याकडून होणारे performance.

नोंदी

Performance कोण करू शकते: (1) promisor स्वतः — contract मध्ये वैयक्तिक कौशल्य, दक्षता किंवा विश्वास गुंतलेला असतो तेव्हा (चित्र रंगवणे, गाणे); (2) agent — वैयक्तिक विचार हा पाया नसेल तेव्हा सक्षम व्यक्ती नेमता येते; (3) legal representatives — promisor च्या मृत्यूनंतर वैयक्तिक नसलेली contracts त्यांना पूर्ण करावी लागतात, पण जबाबदारी मर्यादाकडून वारशाने मिळालेल्या मालमत्तेच्या मूल्यापुरतीच; वैयक्तिक कौशल्याचे contract मात्र मृत्युनेच संपते — त्याची अंमलबजावणी representative ला किंवा promisee ला करता येत नाही; (4) तिसरी व्यक्ती (Sec 41); (5) joint promisors (Sec 42).

Sec 41: promisee ने तिसऱ्या व्यक्तीकडून performance स्वीकारले, की नंतर तो ते promisor विरुद्ध बजावू शकत नाही — promisor ने ते अधिकृत केले नसले वा ratify केले नसले तरीही — A चे B कडे ₹1,00,000 कर्ज आहे, त्यातले ₹60,000 C भरतो; मग B फक्त उरलेल्या ₹40,000 साठीच A वर दावा करू शकतो.

Sec 42: joint promisors नी हयात असेपर्यंत promise संयुक्तपणे पूर्ण केले पाहिजे; त्यांपैकी एकाच्या मृत्यूनंतर त्याचे legal representatives उरलेल्यांसोबत संयुक्तपणे; सर्वांच्या मृत्यूनंतर सर्वांचे representatives संयुक्तपणे.

वैयक्तिक कौशल्याचे contract void होणे: कलाकार अपंग झाला (लकवा) तर त्याच्या मुलाला किंवा representative ला काम पूर्ण करण्याची सक्ती करता येत नाही, पण घेतलेली आगाऊ रक्कम Sec 65 खाली परत करावी लागते — void होणाऱ्या contract खाली मिळालेला कोणताही फायदा परत करावाच लागतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Performance कोण करू शकते ते सांगा: promisor स्वतः (वैयक्तिक कौशल्य/विश्वास असलेली contracts, उदा. चित्र रंगवणे); agent (वैयक्तिक consideration नसेल तेव्हा); मृत्यूनंतर legal representatives (वैयक्तिक कौशल्याची contracts वगळून); तिसरी व्यक्ती (Sec. 41); joint promisors (Sec. 42).
- Legal representatives ची जबाबदारी मयत promisor कडून वारशाने मिळालेल्या मालमत्तेच्या मूल्यापुरतीच असते.

TQ 3.1 · MTP 2025-Aug S1 [3] (c) · Descriptive · 6M · Pg 126

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- Sec. 41: promisee ने तिसऱ्या व्यक्तीकडून performance एकदा स्वीकारले, की नंतर त्याला ते promisor विरुद्ध बजावता येत नाही --- म्हणून Z कडून ₹40,000 स्वीकारणारा Y हा X वर फक्त उरलेल्या ₹20,000 साठीच दावा करू शकतो.
- वैयक्तिक कौशल्याची contracts (गाणे, व्यक्तिचित्र रंगवणे) promisor च्या मृत्यूने किंवा अक्षमतेने संपतात --- legal representatives ना performance ची सक्ती करता येत नाही; पण contract void होत असल्याने घेतलेली आगाऊ रक्कम Sec. 65 खाली परत करावी लागते.
- उत्तराची मांडणी: contract चे वर्गीकरण करा (वैयक्तिक कौशल्याचे की नाही) → performance कोण करू शकतो ते ठरवा → मृत्यू व तिसऱ्या पक्षाच्या भरण्याची तथ्ये लावा → निष्कर्ष काढा.

CSQ 3.1 · RTP 2019-May [2] (ii) · Case Scenario · --- · Pg 127

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.2 · RTP 2022-May [5] · Case Scenario · --- · Pg 127

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.3 · PYQ 2023-Jun [3] (b) (ii) · Case Scenario · 4M · Pg 128 asked

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 4: Succession आणि assignment मधील फरक (Distinction Between Succession and Assignment)

P2-C2-U2.4-T04 · Topic 4: Distinction Between Succession and Assignment

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.4 मधील §4.4 वाचा: succession मध्ये आणि त्याउलट assignment मध्ये benefits व burdens कसे जातात, आणि liabilities चे assignment का करता येत नाही.

नोंदी

Succession: कायद्याच्या प्रक्रियेने contract चे benefits वारसाकडे जातात तेव्हा **burden आणि benefits दोन्ही** legal heir कडे येऊ शकतात — वडिलांच्या इस्टेटीचा वारसा घेणारा मुलगा वडिलांच्या कर्जांना जबाबदार असतो, पण फक्त वारशाने मिळालेल्या मालमत्तेपुरता; त्यापेक्षा जास्त भरण्यास त्याला सांगता येत नाही.

Assignment: contract चा फक्त **benefit** assign करता येतो, liabilities कधीच नाही — debtor दुसऱ्या कोणाला परतफेडीचे कर्तव्य assign करून creditor प्रती असलेल्या आपल्या obligation मधून सुटू शकत नाही, कारण त्याने तिसरा पक्ष त्या जबाबदारीत ओढला जाईल.

Benefit च्या assignment ची मर्यादा: promise चा benefit assign करणारा creditor त्या assignee ला debtor कडून कर्ज वसूल करण्याचा हक्क देतो; पण benefit सोबत एखादी liability जोडलेली असेल, किंवा contract घडताना वैयक्तिक consideration आलेले असेल, तर तो benefit assign करता येत नाही.

विषय 5: Joint promisor व promisee ची जबाबदारी (Liability of Joint Promisor & Promisee)

P2-C2-U2.4-T05 · Topic 5: Liability of Joint Promisor & Promisee

आधी वाचा Sections 42-45 पक्की करा: joint liabilities चे devolution (Sec. 42), contribution सह joint and several liability (Sec. 43), एका joint promisor ची release (Sec. 44), आणि joint promisees चे हक्क (Sec. 45).

नोंदी

Sec 42 — joint liabilities चे devolution: सर्व joint promisors नी हयातीत promise संयुक्तपणे पूर्ण केले पाहिजे; त्यांपैकी एकाच्या मृत्यूनंतर त्याचा legal representative उरलेल्यांसोबत संयुक्तपणे performance करतो (जबाबदारी वारशाने मिळालेल्या इस्टेटीपुरती); शेवटचा हयात असलेला गेल्यावर सर्वांचे representatives संयुक्तपणे performance करतात — contract मध्ये वेगळा हेतू दिसत नसेल तर.

Sec 43 — joint AND several: promisee कोणत्याही एका किंवा अधिक joint promisors कडून संपूर्ण promise चे performance करून घेऊ शकतो; जो performance करतो तो इतर प्रत्येकाकडून समान contribution मागू शकतो; एखादा contribution देण्यात चुकला तर उरलेले joint promisors तो तोटा समान वाट्याने सोसतात; Explanation — पैसे भरणारा surety ते आपल्या principal कडून वसूल करू शकतो, पण principal ला surety कडून काहीही वसूल करता येत नाही.

आकडेमोड (SM): X, Y, Z यांचे A कडे संयुक्तपणे ₹6,000 देणे आहे; संपूर्ण रक्कम भरण्याची सक्ती Z वर होते; X दिवाळखोर आहे पण त्याची assets त्याच्या कर्जांपैकी निम्मी फेडू शकतात — Z ला X च्या इस्टेटीतून ₹1,000 आणि Y कडून ₹2,500 मिळतात (X ची ₹1,000 ची तूट Y आणि Z समान वाटून घेतात).

Sec 44 — एका joint promisor ची release: त्याने इतर joint promisors discharge होत नाहीत, आणि release केलेला promisor आपल्या co-promisors प्रतीच्या जबाबदारीतून (contribution मधून) मोकळाही होत नाही — D ने A ला release केले तरी B आणि C संपूर्ण ₹9,00,000 साठी जबाबदार राहतात आणि A ला B व C ला contribution

द्यावेच लागते.

Sec 45 — joint promisees चे हक्क: performance मागण्याचा हक्क ह्यात असेपर्यंत त्या सर्वांना संयुक्तपणे असतो; एकाच्या मृत्यूनंतर त्याच्या representative ला उरलेल्यांसोबत संयुक्तपणे; शेवटचा ह्यात गेल्यावर सर्वांच्या representatives ना संयुक्तपणे (B आणि C यांनी संयुक्तपणे ₹5,00,000 कर्जाऊ दिले; B च्या मृत्यूनंतर B चे representatives C सोबत संयुक्तपणे मागणी करतात).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 42: joint promisors ह्यातीत संयुक्तपणे performance करतात; एकाच्या मृत्यूनंतर त्याचे legal representatives उरलेल्यांसोबत संयुक्तपणे (जबाबदारी वारशाने मिळालेल्या इस्टेटीपुरती); सर्वांच्या मृत्यूनंतर सर्वांचे representatives संयुक्तपणे.
- Sec. 43 जबाबदारी joint and several करते: promisee कोणत्याही एका promisor कडून संपूर्ण performance करून घेऊ शकतो; मग तो promisor समान contribution मागू शकतो, आणि चुकणाऱ्याच्या अक्षमतेमुळे होणारा तोटा उरलेले समान वाटून घेतात.

TQ 5.1 · PYQ 2025-May [5] (c) (i) · Descriptive · 4M · Pg 129

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- आकडेमोड सराव करा: दिवाळखोर promisor ची इस्टेट त्याच्या वाट्यापैकी वसूल होईल तेवढाच भाग देते; उरलेली तूट सधन promisors समान वाटून घेतात --- प्रत्येक वसुलीचा आकडा दाखवा.
- Sec. 44: एका joint promisor ला release केल्याने इतर discharge होत नाहीत, आणि release झालेला promisor co-promisors ना contribution देण्यातूनही सुटत नाही.
- मांडणी: Secs. 42/43 (joint and several) उद्धृत करा → तथ्यांवर वाटे व contributions काढा → कोण कोणाला किती देतो ते ठरवा.

CSQ 5.1 · MTP 2020-Oct [1] (i) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 130 asked

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 5.3 · PYQ 2021-Dec [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 132 asked

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 2 प्रश्न

- अनेक भागांचे प्रश्न: creditor एकाच promisor वर सक्ती करू शकतो का (होय, Sec. 43)? फक्त मयत promisor च्या legal representatives वर दावा (फक्त उरलेल्यांसोबत संयुक्तपणे, इस्टेटीपुरता --- Sec. 42)? सक्तीच्या भरण्यानंतर contribution (Sec. 43)? प्रत्येक भागाचे उत्तर त्याच्या कलमासह द्या.
- आधी दिवाळखोरीचा भाग सोडवा (इस्टेट प्रत्यक्षात किती देऊ शकते), मग उरलेल्या promisors मध्ये त्या तुटीची समान वाटणी लावा आणि नंतरच निव्वळ वसुली सांगा.

CSQ 5.2 · PYQ 2021-Jul [3] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 131

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

मध्यम

CSQ 5.4 · PYQ 2025-Jan [4] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 133 2× विचारला

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

मध्यम

विषय 6: Promise च्या performance ची वेळ आणि ठिकाण (Time and Place for Performance of the Promise)

P2-C2-U2.4-T06 · Topic 6: Time and Place for Performance of the Promise

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.4 मधील §4.6 वाचा: promise चे performance केव्हा आणि कुठे करावे लागते यावरील Sections 46 to 50.

नोंदी

Section 46 — application नाही, वेळही ठरलेली नाही: promisee ने मागणी न करता promisor ने performance करायचे असेल आणि वेळ ठरलेली नसेल, तर ते काम **reasonable time** मध्ये पूर्ण करावे लागते; 'reasonable time' म्हणजे काय हे प्रत्येक प्रकरणातील तथ्ये व परिस्थितीवर अवलंबून असते असे Explanation सांगते.

Section 47 — वेळ ठरलेली, application नाही: promisee ने मागणी न करता ठरावीक दिवशी promise चे performance करायचे असेल, तर promisor ते त्या दिवशी **at any time during the usual hours of business** आणि जिथे performance व्हायला हवे त्या ठिकाणी करू शकतो. **Example:** रात्री 8.30 p.m. नंतर देऊ केलेली delivery नाकारता येते, कारण व्यवसायाची नेहमीची वेळ संपलेली असते.

Section 48 — ठरावीक दिवशी application: promisor ने मागणीशिवाय performance करण्याचे कबूल केलेले नसेल, तेव्हा योग्य ठिकाणी आणि व्यवसायाच्या नेहमीच्या वेळेत performance ची मागणी करणे हे **promisee चे कर्तव्य** असते; योग्य वेळ व ठिकाण कोणते हा प्रत्येक प्रकरणात तथ्याचा प्रश्न असतो.

Sections 49 and 50: ठिकाण ठरलेले नसेल आणि मागणीही करायची नसेल, तर promisor ने promisee ला वाजवी ठिकाण ठरवून देण्यास सांगावे आणि तिथे performance करावे; तसेच promisee जी पद्धत किंवा जी वेळ सांगेल वा मान्य करेल, त्याप्रमाणे केलेले performance हे चांगले performance ठरते.

विषय 7: Reciprocal promise चे performance (Performance of Reciprocal Promise)

P2-C2-U2.4-T07 · Topic 7: Performance of Reciprocal Promise

आधी वाचा Section 4.7 (Secs. 51-58) अभ्यासा: mutual व concurrent promises (Sec. 51), performance चा क्रम (Sec. 52), performance रोखणारा पक्ष (Sec. 53), dependent promises मधील चूक (Sec. 54), time as essence (Sec. 55), impossibility (Sec. 56) आणि legal/illegal sets (Secs. 57-58).

नोंदी

Sec 51 — mutual and concurrent: reciprocal promises एकाच वेळी पूर्ण करायची असतील, तर promisee आपले reciprocal promise पूर्ण करायला तयार व राजी असल्याशिवाय कोणत्याही promisor ला performance करण्याची गरज नाही (B delivery च्या वेळी पैसे द्यायला तयार व राजी असल्याशिवाय A ला goods ची delivery द्यावी लागत नाही); **Sec 52 — क्रम:** स्पष्टपणे ठरलेल्या क्रमाने promises पूर्ण होतात, तसे नसेल तर व्यवहाराच्या स्वरूपाला जो क्रम लागतो त्याने (पैसे देण्यापूर्वी घर बांधले गेले पाहिजे).

Sec 53 — performance रोखणारा पक्ष: ज्याला रोखले गेले त्या पक्षाच्या मर्जीनुसार contract voidable होते, आणि non-performance मुळे झालेल्या तोट्याची भरपाईही त्याला मागता येते; **Sec 54 — mutual and dependent:** ज्याला आधी performance करायचे आहे तो चुकला, तर त्याला दुसऱ्याकडे performance मागता येत नाही आणि दुसऱ्याच्या तोट्याची भरपाई द्यावी लागते (cargo न देणारा charterer; shoe rack साठी materials न पुरवणारा hirer).

Sec 55 — time as essence: वेळ हाच करारातला गाभा असावा असा हेतू असेल, तर ठरलेल्या वेळी performance न झाल्यास contract (किंवा त्याचा न झालेला भाग) promisee च्या मर्जीनुसार voidable होते; वेळ गाभा नसेल तर — contract voidable होत नाही, promisee ला फक्त भरपाई मिळते; promisee ने उशिरा झालेले performance स्वीकारले, तर स्वीकारतेवेळीच तसा हेतू कळवल्याशिवाय त्याला भरपाई मागता येत नाही.

Secs 56-58: अशक्य कृत्य करण्याचे agreement void असते — सुरुवातीपासूनची अशक्यता माहीत असो (Indian Ocean पोहून पार करणे) की नसो (घोडा आधीच मेलेल्या), agreement void होते, आणि ती फक्त promisor ला माहीत होती किंवा माहीत असायला हवी होती, तर त्याने promisee ला भरपाई दिली पाहिजे; नंतर उद्भवलेली अशक्यता किंवा बेकायदेशीरपणा contract void करतो; **Sec 57 — reciprocal promises च्या legal व illegal संचांपैकी legal संच हा valid contract, illegal संच void;** **Sec 58 — पर्यायी promise मध्ये फक्त legal फांदी enforceable (तांदूळ enforceable, तस्करीचे अफू void).**

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- Sec. 51: एकाच वेळी पूर्ण व्हायच्या reciprocal promises मध्ये (पैशाच्या बदल्यात delivery), दुसरा तयार व राजी असल्याशिवाय कोणत्याही promisor ला performance करावे लागत नाही --- खरेदीदार delivery च्या वेळी पैसे देत नसेल तर विक्रेता delivery नाकारू शकतो.
- Sec. 54 (mutual and dependent): ज्याला आधी performance करायचे आहे (उदा. materials पुरवणे, आगाऊ रक्कम देणे) तो चुकला, तर त्याला दुसऱ्याचे performance मागता येत नाही आणि दुसऱ्याच्या तोट्याची भरपाई द्यावी लागते.
- Sec. 55: वेळ हाच गाभा असेल आणि performance उशिरा झाले, तर contract promisee च्या मर्जीनुसार voidable; गाभा नसेल तर फक्त भरपाई; उशिरा झालेले performance स्वीकारले, तर स्वीकारतेवेळी नोटीस दिल्याशिवाय भरपाई मिळत नाही.
- मांडणी: promises चे वर्गीकरण करा (concurrent/dependent/independent) → Secs. 51-55 उद्धृत करा → तयारी, अडवणूक व विलंबाची तथ्ये लावा → उपाय सांगा.

CSQ 7.1 · PYQ 2019-Jun [3] (c) · Case Scenario · 6M · Pg 134

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 7.2 · PYQ 2020-Nov [3] (c) (i) · Case Scenario · 6M · Pg 135 3× विचारला

LEVEL II

मध्यम

	उपयोजन (Application)	
CSQ 7.3 · PYQ 2024-Sep [4] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 136	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.4 · RTP 2026-Jan [5] · Case Scenario · --- · Pg 138	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 8: Payments चे Appropriation (Appropriation of Payments)

P2-C2-U2.4-T08 · Topic 8: Appropriation of Payments

आधी वाचा Payments च्या appropriation वरील Section 4.8 वाचा (Secs. 59-61): debtor कडून, creditor कडून, आणि दोघेही appropriate करत नसतील तेव्हा कायद्याने होणारे appropriation.

नोंदी

Sec 59 — debtor कडून: अनेक वेगवेगळी कर्जे असलेला debtor, ती रक्कम एका ठरावीक कर्जात वळती करावी असे स्पष्ट कळवून, किंवा तसा अर्थ निघेल अशा परिस्थितीत पैसे देतो, तेव्हा ती रक्कम स्वीकारली गेल्यास त्याच प्रमाणे वळती करावी लागते (एका bill इतकाच नेमका cheque त्याच bill ला अध्याहृतपणे appropriate होतो).

Sec 60 — creditor कडून: debtor काहीच कळवत नाही आणि परिस्थितीतूनही काही सूचित होत नाही, तेव्हा creditor ती रक्कम आपल्या मर्जीने प्रत्यक्ष देय असलेल्या कोणत्याही lawful कर्जात वळवू शकतो — limitation मुळे बाद झालेल्या कर्जातही — पण वादग्रस्त कर्जात मात्र नाही.

Sec 61 — कायद्याने: दोघांपैकी कोणीच appropriate करत नाही, तेव्हा ती रक्कम कर्जाच्या कालानुक्रमाने (बाद झालेली कर्जेही धरून) discharge साठी लावली जाते; कर्जे सारख्याच दर्जाची असतील तर प्रमाणशीर.

आकडेमोड (SM — Murari/Girdhari): ₹12,120 (2018, बाद झालेले), ₹5,650 आणि ₹9,680 ची bills; ₹9,680 चा cheque एका bill शी नेमका जुळतो → तो त्याच bill ला appropriate (Sec 59); ₹15,000 चा cheque → creditor तो बाद झालेल्या ₹12,120 ला आणि उरलेला ₹5,650 ला appropriate करू शकतो (Sec 60); एक guaranteed व एक unguaranteed loan असलेला creditor तसाच दिशा न दिलेला भरणा unguaranteed loan ला लावू शकतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

TQ 8.1 · PYQ 2026-Sep [3] (c) · Descriptive · 6M · Pg 139	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
---	---------------------------------	-------

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- तीन नियम क्रमाने लावा: Sec. 59 --- रक्कम स्वीकारली गेली तर debtor ची स्पष्ट वा अध्याहृत सूचना बांधील करते (एका bill इतकाच नेमका cheque त्याच bill ला appropriation सुचवतो); Sec. 60 --- सूचना नसेल तर creditor ती कोणत्याही lawful कर्जाला लावू शकतो, बाद झालेल्यालाही, पण वादग्रस्त कर्जाला नाही; Sec. 61 --- दोघेही appropriate करत नसतील: कर्जे कालानुक्रमाने discharge होतात, सारख्या दर्जाची असतील तर प्रमाणशीर.

- अनेक कर्जाची आकडेमोड सराव करा: आधी नेमक्या रकमेचे cheques जुळवा, मग उरलेली रक्कम creditor ला सर्वात जुन्या किंवा बाद झालेल्या कर्जांना appropriate करू द्या.
- Guaranteed loan चा सापळा: दोन loans पैकी एक guaranteed असेल आणि debtor ने दिशा दिली नसेल, तर creditor (बँक) ती रक्कम unguaranteed loan ला appropriate करू शकतो --- surety ला हरकत घेता येत नाही.

CSQ 8.1 · RTP 2023-Jun [2] · Case Scenario · --- · Pg 140	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.3 · MTP 2025-Apr S1 [1] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 143		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.2 · PYQ 2023-Dec [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 141 asked		LEVEL II उपयोजन (Application)	कठीण

विषय 9: ज्यांचे performance आवश्यक नाही अशी contracts -- दोन्ही पक्षांच्या संमतीने (Contracts, Which Need not be Performed -- with the consent of both the parties)

P2-C2-U2.4-T09 · Topic 9: Contracts, Which Need not be Performed -- with the consent of both the parties

आधी वाचा Section 4.9 (Secs. 62-67) अभ्यासा: novation, rescission आणि alteration (Sec. 62), remission/waiver (Sec. 63), voidable contract खाली मिळालेल्या benefit ची restoration (Sec. 64), void agreement खालील advantage (Sec. 65), rescission चे communication (Sec. 66) आणि promisee चे दुर्लक्ष (Sec. 67).

नोंदी

Sec 62: मूळ contract च्या जागी नवे contract आणायला, किंवा ते rescind वा alter करायला पक्ष तयार झाले, तर मूळ contract चे performance करावे लागत नाही — novation: नव्या contract ने जागा घेणे (तेच किंवा वेगळे पक्ष; consideration = जुन्या contract चा परस्पर discharge; B चा debtor म्हणून A च्या जागी C येणे); rescission: जुने contract रद्द, नवे काहीच नाही; alteration: परस्पर संमतीने अटी बदलणे.

Novation vs alteration: novation मध्ये अटी किंवा पक्ष बदलू शकतात आणि नव्या contract ने जागा घेणे नेहमी होतेच; alteration मध्ये पक्ष तेच राहतात आणि नवे contract आणावे लागत नाही — मूळ contract च्या फक्त काही अटी बदलतात.

Sec 63 — remission: प्रत्येक promisee हा promise चे performance पूर्णतः किंवा अंशतः सोडू वा माफ करू शकतो, performance ची मुदत वाढवू शकतो, किंवा त्याऐवजी त्याला योग्य वाटेल ते समाधान स्वीकारू शकतो — भारतात यासाठी consideration लागत नाही: ₹5,00,000 देय होते त्याच वेळी व ठिकाणी B ने ₹2,00,000 स्वीकारले तर संपूर्ण कर्ज discharge होते; A च्या कर्जापोटी C ची अंशतः भरपाई स्वीकारली तर संपूर्ण दावा discharge होतो.

Secs 64-67: Sec 64 — voidable contract rescind करणाऱ्या पक्षाने त्याखाली मिळालेला कोणताही benefit परत केला पाहिजे (policy rescind करणारी विमा कंपनी खर्च वजा करून premium परत करते); Sec 65 — void असल्याचे उघड झालेल्या agreement खाली किंवा void होणाऱ्या contract खाली मिळालेला advantage परत करावा किंवा त्याची भरपाई द्यावी लागते (आधीच मरण पावलेल्या C शी लग्न करण्याच्या B च्या promise साठी दिलेले

₹1,00,000 परत करावे लागतात; पण security deposit हा “benefit received under the contract” नव्हे, म्हणून खरेदीदार चुकल्यास तो ठेवून घेता येतो); Sec 66 — rescission हे proposal प्रमाणेच कळवावे लागते (आणि मागेही घेता येते); Sec 67 — promisee ने वाजवी सोयी देण्यास दुर्लक्ष वा नकार दिला तर promisor सुटतो (शिकण्यास नकार देणारा उमेदवार; आपल्या घराची दुरुस्ती कुठे हवी हे न दाखवणारा B).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- कोणतीही पाच कारणे सांगायला तयार राहा: novation, rescission, alteration (Sec. 62); remission --- promisee हा performance पूर्णतः वा अंशतः सोडू शकतो, मुदत वाढवू शकतो किंवा दुसरे समाधान स्वीकारू शकतो (Sec. 63); voidable contract चे rescission (Sec. 64); promisee ने सोयी पुरवण्यात केलेले दुर्लक्ष (Sec. 67).
- Novation vs alteration: novation मध्ये नवे contract जागा घेते (अटी किंवा पक्ष बदलू शकतात; जुने contract discharge); alteration मध्ये परस्पर संमतीने अटी बदलतात पण पक्ष तेच राहतात आणि नवे contract आणावे लागत नाही.
- भारतात remission साठी consideration लागत नाही --- ₹5,00,000 च्या पूर्ण समाधानासाठी ₹2,00,000 स्वीकारले तर संपूर्ण कर्ज discharge होते (Sec. 63).

TQ 9.2 · PYQ 2022-Nov [6] (a) · Distinguish Between · 5M · Pg 145

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 9.1 · PYQ 2021-Dec [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 144 **5× विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 10: Contract चे Discharge (Discharge of a Contract)

P2-C2-U2.4-T10 · Topic 10: Discharge of a Contract

आधी वाचा Discharge चे प्रकार सांगणारा Section 4.10 अभ्यासा: performance, mutual agreement (Sec. 62-63), supervening impossibility सह impossibility (Sec. 56), मुदत संपणे (Limitation Act, 1963), operation of law, breach, remission आणि merger; तसेच contract void झाल्यावर Sec. 65 खाली होणारे restitution.

नोंदी

Discharge चे प्रकार: (1) performance — actual किंवा attempted (tender); (2) mutual agreement — novation, rescission, alteration, remission (Secs 62-63); (3) performance ची impossibility — ab initio किंवा supervening (Sec 56); (4) मुदत संपणे — Limitation Act, 1963 (3 वर्षात दावा न केल्यास किंमत बाद होते आणि वसूल होत नाही); (5) operation of law — promisor चा मृत्यू, दिवाळखोरी; (6) breach — actual किंवा anticipatory, नुकसान झालेल्या पक्षाला damages मिळतात आणि तो आपल्या भागातून मोकळा होतो; (7) remission/waiver (Sec 63); (8) promisee ने सोयी पुरवण्यात केलेले दुर्लक्ष (Sec 67); (9) merger of rights — कनिष्ठ हक्क वरिष्ठ हक्कात विलीन होतो (भाडेकरूने भाड्याची जमीन विकत घेणे — lease संपते).

Supervening impossibility (Sec 56): contract झाल्यानंतर, पक्षांच्या कल्पनेपलीकडच्या अनपेक्षित घटनेने किंवा परिस्थितीतील बदलाने performance अशक्य वा बेकायदेशीर होते, तेव्हा contract VOID होते आणि दोन्ही पक्ष

discharge होतात; कारणे: (a) कायद्यातील अनपेक्षित बदल, (b) subject-matter चा नाश, (c) गृहीत धरलेली स्थिती न घडणे किंवा वैयक्तिक अक्षमता (लग्नाआधी पक्ष वेडा होणे; ठरल्या प्रसंगी काम करण्याइतका अभिनेता आजारी असणे), (d) युद्धाची घोषणा (शत्रू बनलेल्या देशाशी केलेले import contract रद्द वा स्थगित).

Sec 65 खालील restitution: contract void झाले की मिळालेला कोणताही advantage (आगाऊ रक्कम, टोकन वा security money) परत करावा किंवा त्याची भरपाई द्यावी लागते — agreement च्या मुदतीत motor car (subject-matter) नष्ट झाली, तर security ची रक्कम परत करावी लागते; याउलट खरेदीदार स्वतःच चुकला, तर विक्रेता rescind करून security ठेवून घेऊ शकतो.

ठरावीक वापर: विक्रीपूर्वी अपघातात घोडा मरणे — subject-matter चा नाश, contract void; आयातीवर बंदी — नंतर आलेला बेकायदेशीरपणा, discharge; वेळ गाभा असताना उशिरा दिलेली सडकी सफरचंदे — discharge किंवा नकार; वेळ गाभा असताना उशिरा झालेली delivery स्वीकारली — स्वीकारतेवेळी नोटीस दिली असेल तरच भरपाई मागता येते (Sec 55).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Supervening impossibility (Sec. 56): contract झाल्यावर पक्षांच्या कल्पनेपलीकडच्या घटनेने performance अशक्य वा बेकायदेशीर झाले, तर contract VOID होते आणि दोन्ही पक्ष discharge होतात --- उदा. लग्नाआधी पक्ष वेडा होणे, अभिनेता काम करण्याइतका आजारी असणे.
- त्याची कारणे पाठ करा: कायद्यातील अनपेक्षित बदल, subject-matter चा नाश, गृहीत धरलेली स्थिती न घडणे किंवा वैयक्तिक अक्षमता, युद्धाची घोषणा.
- Discharge चे सर्व प्रकार एकेका ओळीत लिहा: performance (actual/attempted), mutual agreement (novation/rescission/alteration/remission), impossibility, मुदत संपणे, operation of law (मृत्यू, दिवाळखोरी), breach, merger of rights.

TQ 10.1 · PYQ 2021-Jul [6] (a) · Descriptive · 5M · Pg 146	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 10.2 · MTP 2024-Jul [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 146	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- मांडणी: discharge करणारी घटना ओळखा → Sec. 56 (किंवा 62/63) उद्धृत करा → परिणाम सांगा (contract void, पक्ष discharge) → Sec. 65 लावा: मिळालेला advantage (आगाऊ/टोकन रक्कम) परत करावाच लागतो.
- ठरावीक प्रसंग: बंदर असलेल्या देशाविरुद्ध युद्ध घोषित = शत्रूशी व्यापार, contract discharge; विक्रीपूर्वी घर पाडले = subject-matter चा नाश, ₹50,000 टोकन Sec. 65 खाली परत; वेळ गाभा असताना उशिरा झालेली साखरेची delivery स्वीकारली --- स्वीकारतेवेळी नोटीस दिली असेल तरच भरपाई मागा (Sec. 55).

CSQ 10.1 · PYQ 2018-Nov [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 148 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 10.2 · PYQ 2021-Dec [3] (b) (ii) · Case Scenario · 6M · Pg 149 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विभाग 2.5: Breach of Contract आणि त्यावरील उपाय (Breach of Contract and its Remedies)

Breach of Contract and its Remedies

P2-C2-U2.5 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 8 • वर्ग C • प्रकरणातील 7.3% प्रश्न • 17 प्रश्न

विषय 1: Anticipatory Breach of Contract

P2-C2-U2.5-T01 • Topic 1: Anticipatory Breach of Contract

आधी वाचा Unit 5 (Breach of Contract and its Remedies) चे Section 5.1 अभ्यासा: Sec. 39 --- देय तारखेपूर्वी performance ला नकार देणे किंवा स्वतःला असमर्थ करून घेणे, express (शब्दांनी) किंवा implied (वर्तनाने) repudiation, आणि promisee समोरचे दोन पर्याय.

नोंदी

अर्थ: performance साठी ठरलेली वेळ येण्यापूर्वीच होणारा breach — promisor performance ला पूर्णपणे नकार देतो आणि आपली अनिच्छा आधीच स्पष्ट करतो; तो (a) express असू शकतो, बोललेल्या वा लिहिलेल्या शब्दांनी (30 July रोजी A हे B ला कळवतो की 14 August ला देय असलेला cotton तो पुरवणार नाही), किंवा (b) implied, वर्तनाने (A ठरलेला पांढरा घोडा देय तारखेपूर्वीच C ला विकून टाकतो).

Sec 39 (SM): Study Material चे शब्द असे — “When a party to a contract has refused to perform or disable himself from performing, his promise in its entirety, the promisee may put an end to the contract, unless he has signified, but words or conduct, his acquiescence in its continuance.”

परिणाम — promisee चे दोन पर्याय: (1) contract rescinded मानून देय तारखेची वाट न पाहता लगेच damages साठी दावा करणे; किंवा (2) rescind न करणे — contract अजूनही चालू आहे असे मानून देय तारखेला दोषी पक्षाला जबाबदार धरणे; पण मग contract दोन्ही पक्षांच्या फायद्यासाठी जिवंत राहते: दोषी पक्ष पुनर्विचार करून performance करू शकतो, आणि contract चे discharge करणाऱ्या supervening impossibility चा फायदाही घेऊ शकतो.

मर्यादा: acquiescence चा सापळा — ज्या promisee ने शब्दांनी वा वर्तनाने contract चालू राहण्यास संमती दर्शवली आहे, तो त्या नकाराच्या आधारे contract संपवू शकत नाही; आणि संपूर्ण contract rescind करता यावे म्हणून नकार/असमर्थता ही promise च्या “in its entirety” बाबत असली पाहिजे (SM मधील अग्रणी cases: Frost v. Knight, Hochster v. DelaTour).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Anticipatory breach ची व्याख्या द्या: performance साठी ठरलेल्या वेळेआधीच केलेले repudiation --- बोललेल्या/लिहिलेल्या शब्दांनी express, किंवा वर्तमाने implied (उदा. देय तारखेपूर्वीच ठरलेला घोडा तिसऱ्या व्यक्तीला विकणे).
- Sec. 39: पक्षाने आपले promise संपूर्णपणे पूर्ण करण्यास नकार दिला, किंवा स्वतःला ते करण्यास असमर्थ करून घेतले, तर promisee contract संपवू शकतो --- जोपर्यंत त्याने ते चालू राहण्यास संमती दर्शवली नसेल.
- परिणाम --- promisee चे दोन पर्याय: (1) लगेच rescind करून damages साठी दावा करणे, किंवा (2) देय तारखेपर्यंत contract जिवंत ठेवणे; पण मग contract दोन्ही पक्षांसाठी जिवंत राहते आणि दोषी पक्ष अजूनही performance करू शकतो किंवा supervening impossibility चा फायदा घेऊ शकतो.

TQ 1.1 · PYQ 2024-Jun [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 154	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 1.2 · MTP 2024-Aug [3] (c) · Descriptive · 6M · Pg 155	10× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- मांडणी: repudiation ओळखा ('in its entirety' नकार, उदा. नर्तिकेचे गैरहजर राहणे, पुरवठादाराने आधीच दिलेली न-पुरवठ्याची सूचना) → Sec. 39 सांगा → aggrieved party चा पर्याय आणि damages चा परिणाम मांडा.
- Acquiescence चा सापळा लक्षात ठेवा: promisee ने performance चालू दिले (चालू राहण्यास संमती दर्शवली), तर त्या नकाराच्या आधारे contract संपवण्याचा त्याचा हक्क जातो.
- अर्धवट नकार (अनेकांपैकी shirts चा एकच size/प्रकार) --- संपूर्ण contract च्या rescission ला परवानगी देण्यापूर्वी तो promise चा 'in its entirety' नकार आहे का ते तपासा.

CSQ 1.1 · PYQ 2022-May [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 156 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.2 · PYQ 2023-Dec [3] (b) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 157	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.3 · PYQ 2026-Sep [4](a) · Case Scenario · 7M · Pg 158	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 2: Actual Breach of Contract

P2-C2-U2.5-T02 · Topic 2: Actual Breach of Contract

आधी वाचा Section 5.2 वाचा: performance ची वेळ येते तेव्हा किंवा performance दरम्यान होणारा actual breach, आणि aggrieved party ला उपलब्ध असलेल्या remedies चा तक्ता.

नोंदी

अर्थ: ठरलेल्या तारखेला performance करण्यास नकार देणे किंवा ते न करणे — हे (a) performance देय असण्याच्या वेळी घडते (1 February रोजी A साखरेच्या 100 bags ची delivery देत नाही), किंवा (b) contract च्या

performance दरम्यान, मध्येच express वा implied नकार/कसूर करून; दुसऱ्या पक्षाला दावा करण्याचा हक्क मिळतो.

Breach साठी पाच remedies: (1) damages साठी दावा — Sec 73 खाली पैशातील भरपाई; (2) rescission of contract — aggrieved party आपल्या obligations मधून मोकळा होतो आणि त्याला भरपाई मिळते (A cement ची delivery देत नाही, B किंमत देण्यातून मोकळा होतो); (3) specific performance साठी दावा — damages पुरेसा उपाय नसतो तेव्हा न्यायालय breach करणाऱ्या पक्षाला त्याचे promise पूर्ण करण्याचा आदेश देते; (4) injunction साठी दावा — जे न करण्याचे वचन दिले तेच करण्यापासून न्यायालय पक्षाला रोखते; (5) quantum meruit वर दावा — आधीच केलेल्या कामाचा वाजवी मोबदला.

Sec 75: जो contract रास्तपणे rescind करतो त्याला non-fulfilment मुळे झालेल्या कोणत्याही नुकसानीची भरपाई मिळण्याचा हक्क असतो — गायिका सहाय्या रात्री मुद्दाम गैरहजर राहते; manager contract rescind करून भरपाई मागतो.

स्मरण (Remembering) पाठ करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Breach साठीचे पाच remedies पाठ करा: (1) damages साठी दावा (Sec. 73), (2) rescission of contract, (3) specific performance साठी दावा, (4) injunction साठी दावा, (5) quantum meruit वर दावा --- प्रत्येक केव्हा उपलब्ध होतो यावर एकेक ओळ.
- Actual breach हा performance देय असण्याच्या वेळी होतो (ठरलेल्या तारखेला delivery न देणे) किंवा performance दरम्यान होतो (मध्येच express/implied नकार).
- Sec. 75 जोडा: contract रास्तपणे rescind करणाऱ्या पक्षाला contract पूर्ण न झाल्याने झालेल्या कोणत्याही नुकसानीची भरपाई मिळण्याचा हक्क असतो.

विषय 3: Damages साठी दावा (Suit for Damages)

P2-C2-U2.5-T03 · Topic 3: Suit for Damages

आधी वाचा Sec. 73 आणि Hadley vs. Baxendale वरील Section 5.3 पक्की करा: ordinary, special, vindictive/exemplary, nominal आणि deterioration-by-delay damages, नुकसान कमी करण्याचे कर्तव्य, आणि remote/indirect loss वरील बंदी.

नोंदी

Sec 73 चा नियम: breach सोसणाऱ्या पक्षाला अशा loss किंवा damage ची भरपाई मिळते जे (1) breach मुळे नेहमीच्या घटनाक्रमात स्वाभाविकपणे उद्भवते, किंवा (2) contract करताना पक्षांना breach मुळे होण्याची शक्यता माहित होती — special damage फक्त आधी notice दिली असेल तरच; remote किंवा indirect loss ची भरपाई नाही; aggrieved party ने loss कमी करण्यासाठी वाजवी पावले उचलली पाहिजेत.

Hadley vs. Baxendale: carrier ने तुटलेला mill crankshaft पोहोचवण्यास उशीर केला; mill 5 दिवस जास्त बंद राहिली, पण carrier ला फक्त एवढेच सांगितले होते की वस्तू तुटलेला shaft आहे — उशिरामुळे mill बंद पडेल हे नाही

— निकाल: फक्त ordinary damages, नफ्याचे नुकसान वसूल होत नाही, कारण special circumstances कळवले नव्हते.

Damages चे प्रकार: ordinary — स्वाभाविक व थेट नुकसान, प्रमाणित मोजमाप = breach च्या तारखेला contract price आणि market price यांतील फरक (₹5,000 ला ठरलेला तांदूळ ₹5,500 वर गेला — प्रत्येक bag मागे ₹500); special — special circumstances ची notice दिली असेल तरच वसूल होतात (mill बंद आहे हे सांगितलेला carrier उशिरासाठी सरासरी नफा देतो, पण न कळवलेल्या Government contract च्या नुकसानीची नाही); vindictive/exemplary — फक्त दोनच बाबतीत दिले जातात: लग्नाच्या promise चा breach (भावना दुखावणे) आणि व्यापारी ग्राहकाचा cheque banker ने चुकीने dishonour करणे, जिथे पैशाचे नुकसान नसतानाही पत व प्रतिष्ठा सोसते (Gibbons v West Minster Bank); nominal — breach सिद्ध होतो पण खरे नुकसान नाही: फक्त हक्क प्रस्थापित करण्यापुरती नाममात्र रक्कम (एक रुपया, अगदी 10 पैसेसुद्धा); deterioration by delay — carrier कडून notice नसतानाही वसूल होते, 'deterioration' मध्ये प्रत्यक्ष हानी आणि विक्रीची खास संधी गमावणे दोन्ही येते.

Notice ची गणना (SM — water bottles): Z ला माहीत होते की 1,000 bottles ₹4.50 ला घेऊन X ने Y ला ₹5.00 ला resale करायच्या आहेत, म्हणून तो गमावलेला resale नफा ₹500 ($1,000 \times ₹0.50$) देतो; Z ला सांगितले नसते, तर damages = default च्या तारखेचा market-price फरक, ₹750 ($1,000 \times ₹0.75$, market ₹5.25 असताना).

Remoteness (SM — bus breakdown): थंड रात्री प्रवाशांना चालत hotel पर्यंत जावे लागले — वैयक्तिक गैरसोय आणि hotel चा खर्च स्वाभाविकपणे उद्भवलेले नुकसान म्हणून वसूल होतो; पत्नीचा वैद्यकीय उपचार मात्र remote/indirect असल्याने वसूल होत नाही — बेरीज करण्यापूर्वी मागितलेला प्रत्येक मुद्दा Sec 73 च्या दोन्ही कसोट्यांवर तपासा.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 73 चा नियम: नेहमीच्या घटनाक्रमात स्वाभाविकपणे उद्भवणाऱ्या loss ची भरपाई, किंवा contract करताना पक्षांना होण्याची शक्यता माहीत असलेल्या loss ची; remote/indirect loss ची कधीच नाही; aggrieved party ने नुकसान कमी केले पाहिजे.
- Hadley vs. Baxendale: उशिरामुळे mill बंद पडेल हे carrier ला सांगितले नव्हते --- नफ्याचे नुकसान वसूल होत नाही; special damages साठी special circumstances ची आधीची notice लागते.

TQ 3.1 · RTP 2019-Nov [7] · Descriptive · --- · Pg 160

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.2 · PYQ 2026-May [3] (c) · Descriptive · 6M · Pg 161

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- प्रमाणित मोजमाप: breach च्या तारखेचा contract price विरुद्ध market price (rice/water-bottle ची उदाहरणे) --- उत्तरात आकडा काढून दाखवा.
- Notice ची प्रकरणे: goods हे resale contract साठी आहेत हे माहीत असलेला पुरवठादार गमावलेला resale नफा देतो; notice नसेल तर फक्त market-price चा फरक --- काय कळवले होते ते नेहमी तपासा.

- गैरसोयीची प्रकरणे (bus breakdown, exhibition consignment): स्वाभाविकपणे उद्धवणारी गैरसोय/hotel खर्च वसूल होतो; notice शिवाय वैद्यकीय उपचार किंवा exhibition चा गमावलेला नफा remote ठरतात.

CSQ 3.2 · RTP 2020-Nov [1] · Case Scenario · --- · Pg 163	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · MTP 2022-Mar [1] (a) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 164	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.4 · RTP 2024-Sep [6] · Case Scenario · --- · Pg 165 6× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.5 · RTP 2026-May [5] · Descriptive · --- · Pg 166	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- दोन टप्प्यांची प्रकरणे (M Ltd. machinery case): पर्यायी machinery ची जादा किंमत = ordinary damage, वसूल होते; खरेदीदाराने स्वतःच्या ग्राहकाला दिलेली भरपाई = special damage, contract करताना कळवले असेल तरच वसूल होते.
- बेरीज करण्यापूर्वी मागितलेला प्रत्येक मुद्दा Sec. 73 च्या दोन कसोट्यांवर (स्वाभाविक loss विरुद्ध कळवलेले special loss) आणि remoteness च्या बंदीवर तपासा.

CSQ 3.1 · PYQ 2018-May [3] (c) · Case Scenario · 6M · Pg 162 4× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
---	---------------------------------	-------

स्मरण (Remembering) पाठ करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Vindictive/exemplary damages फक्त दोनच बाबतीत दिले जातात: लग्नाच्या promise चा breach (भावना दुखावणे) आणि व्यापारी ग्राहकाचा cheque banker ने चुकीने dishonour करणे (Gibbons v Westminster Bank).
- Nominal damages: breach सिद्ध होतो पण खरे नुकसान झालेले नसते तेव्हा दिले जातात --- फक्त हक्क प्रस्थापित करण्यापुरती नाममात्र रक्कम.

विषय 4: Penalty आणि Liquidated Damages (Section 74)

P2-C2-U2.5-T04 · Topic 4: Penalty and Liquidated Damages (Section 74)

आधी वाचा Section 5.4 अभ्यासा: Sec. 74 --- नमूद रकमेपेक्षा जास्त नसेल अशी वाजवी भरपाई, English विरुद्ध Indian कायद्याची भूमिका, government-bond चा अपवाद, तसेच इतर remedies (rescission, specific performance, injunction, quantum meruit आणि Sec. 75).

नोंदी

संकल्पना: liquidated damages = भविष्यातील breach मुळे होणाऱ्या नुकसानीचा पक्षांनी आधीच केलेला खराखुरा अंदाज; penalty = प्रत्यक्ष नुकसानाशी काहीच ताळमेळ नसलेली, दोषी पक्षाला धाक दाखवण्यासाठी (in terrorem) ठरवलेली अवाजवी व जाचक रक्कम; पक्षांनी दिलेले नाव अंतिम नसते — न्यायालय आशय पाहते, आणि liquidated damages असे म्हटले तरी बेसुमार रक्कम penalty च ठरते; default च्या तारखेपासून वाढीव व्याजाची अट penalty

असू शकते, पण एक हप्ता चुकल्यावर संपूर्ण उरलेली रक्कम देय करणारी अट मात्र penalty नाही.

Sec 74 — Indian कायदा: penalty आणि liquidated damages यांत फरक करत नाही — प्रत्यक्ष damage सिद्ध झाले असो वा नसो, aggrieved party ला नमूद रकमेपेक्षा जास्त नसेल अशी फक्त वाजवी भरपाई मिळते (न्यायालय कमी देऊ शकते, जास्त कधीच नाही) — Sri Chunni Lal vs. Mehta & Sons Ltd (SC): दावेदार नमूद रकमेपेक्षा जास्त वसूल करू शकत नाही, आणि न्यायालय ती कमी करू शकते; याउलट English कायदा liquidated damages बजावतो पण penalties कडे दुर्लक्ष करतो; अपवाद — सार्वजनिक कर्तव्याच्या performance साठी Central/State Government ला दिलेला bond breach झाल्यास नमूद केलेल्या संपूर्ण रकमेसाठी बजावता येतो.

Quantum meruit — “as much as earned”: आधीच केलेल्या कामाच्या मूल्यासाठीचा restitutory दावा (damages मात्र compensatory असतात); दोन अटी — मूळ contract चे discharge झालेले असावे, आणि दावा default नसलेल्या पक्षाकडून असावा; बाबी: (a) agreement void असल्याचे उघड होणे / contract void होणे, (b) non-gratuitous कृती (स्वीकारलेल्या 2 जादा brandy bottles ची किंमत द्यावीच लागते), (c) मोबदला न ठरवता दिलेल्या services, (d) दुसरा पक्ष काम सोडून देतो वा performance ला नकार देतो (ज्याचे authority चुकीच्या पद्धतीने revoke झाले तो agent केलेले काम व खर्च वसूल करतो), (e) विभाज्य contract अंशतः पूर्ण होऊन फायदा घेतला गेला (100 पैकी 50 cotton bales दिल्या — B ला 50 चे पैसे द्यावेच लागतात), (f) अविभाज्य lump-sum contract पूर्ण पण सदोष केले — निकृष्ट कामाची वजावट करून lump sum वसूल होते.

Specific performance आणि injunction: damages पुरेसा उपाय नसेल तेव्हा (विषयवस्तू अनन्य, बाजारात पर्याय नाही) न्यायालय आपल्या विवेकबुद्धीने breach करणाऱ्या पक्षाला contract च्या अटीनुसार त्याचे promise पूर्ण करण्याचा आदेश देऊ शकते; जे न करण्याचे वचन दिले तेच पक्ष करत राहिला, तर न्यायालय injunction ने त्याला रोखते — एकाच producer साठी अनन्यपणे काम करायचे कबूल केलेल्या film star ला दुसऱ्यासाठी काम करण्यापासून रोखले; दोन महिन्यांसाठी करारबद्ध गायिकेला अन्यत्र कार्यक्रम करण्यापासून रोखले; मांडणी: remedies चा क्रम → तथ्यांवर damages अपुरे → specific performance/injunction.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- Liquidated damages = नुकसानीचा खराखुरा पूर्वअंदाज; penalty = in terrorem ठरवलेली अवाजवी, जाचक रक्कम; पक्षांनी वापरलेले नाव अंतिम नसते --- न्यायालये आशय पाहतात.
- Sec. 74 (Indian कायदा): penalty आणि liquidated damages यांत फरक नाही --- प्रत्यक्ष नुकसान सिद्ध होवो वा न होवो, न्यायालय नमूद रकमेपेक्षा जास्त नसेल अशी फक्त वाजवी भरपाई देते (Sri Chunni Lal vs. Mehta & Sons); अपवाद --- सार्वजनिक कर्तव्यासाठी Central/State Government ला दिलेले bonds संपूर्ण रकमेसाठी बजावता येतात.
- Quantum meruit ('as much as earned'): आधीच केलेल्या कामासाठीचा restitutory दावा; अटी --- मूळ contract चे discharge झालेले, दावा default नसलेल्या पक्षाकडून; बाबी: contract void असल्याचे उघड होणे, non-gratuitous कृती, मोबदला न ठरलेला, दुसरा पक्ष काम सोडतो/नकार देतो, विभाज्य contract अंशतः पूर्ण, lump-sum काम सदोष केलेले.
- Default च्या तारखेपासूनचे वाढीव व्याज penalty असू शकते; default वर संपूर्ण देय रक्कम लगेच मागणारी नुसती अट मात्र penalty नाही.

TQ 4.1 • PYQ 2022-May [6] (a) • Descriptive • 5M • Pg 167 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 4.3 • PYQ 2025-Sep [6] (Or) (b) • Descriptive • 6M • Pg 170 4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यावर लागू करा • 1 प्रश्न

- अनन्य goods ची प्रकरणे: वस्तूला बाजारात पर्याय नसेल तेव्हा damages अपुरे ठरतात --- न्यायालय contract प्रमाणे delivery चा आदेश देऊन specific performance चा हुकूम देऊ शकते; जे न करण्याचे वचन दिले तेच पक्ष करत राहिला, तर injunction जोडा (film-star/singer exclusivity ची प्रकरणे).
- उत्तराची मांडणी: remedies चा क्रम सांगा → तथ्यावर damages का अपुरे ठरतात ते दाखवा (अनन्यता/नुकसानाचे मोजमाप नाही) → specific performance/injunction ने समारोप करा.

CSQ 4.1 • PYQ 2020-Nov [3] (c) (iii) • Case Scenario • 7M • Pg 171 asked LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विभाग 2.6: Contingent आणि Quasi Contracts (Contingent and Quasi Contracts)

Contingent and Quasi Contracts

P2-C2-U2.6 • महत्त्व D • प्रकरणात Rank 9 • वर्ग C • प्रकरणातील 6.0% प्रश्न • 14 प्रश्न

विषय 1: Contingent Contracts

P2-C2-U2.6-T01 • Topic 1: Contingent Contracts

आधी वाचा Unit 6 (Contingent and Quasi Contracts), Indian Contract Act, 1872 चे Section 6.1 'Contingent Contracts' अभ्यासा --- Sec. 31 ची definition, 'collateral event' चा अर्थ (Pollock & Mulla) आणि contingent contract ची चार आवश्यक तत्त्वे.

नोंदी

Sec 31 (SM): “A contract to do or not to do something, if some event, collateral to such contract, does or does not happen” — insurance, indemnity आणि guarantee ची contracts याच प्रकारात येतात; उदा. B चे घर जळाले तर B ला ₹10,00,000 देण्याचे A contract करतो (याउलट absolute contract कोणत्याही परिस्थितीत, अटीशिवाय पूर्ण होते).

Collateral event (Pollock & Mulla): “an event which is neither a performance directly promised as part of the contract, nor the whole of the consideration for a promise” — collateral event घडले तरच A ची जबाबदारी निर्माण होते.

चार आवश्यक तत्त्वे: (a) performance हे एखादी घटना किंवा condition (precedent वा subsequent) घडण्यावर/न घडण्यावर अवलंबून असते; (b) घटना collateral असते — ती contract चा भाग नसते, promise केलेले

performance नसते की consideration नसते; (c) घटना केवल promisor च्या इच्छेवर नसावी — त्याच्या इच्छेत असूनही ती केवल त्याची इच्छा नसेल तर contract contingent राहू शकते (पाऊस पडला आणि A ने Delhi सोडले तर पैसे द्यायचे); (d) घटना अनिश्चित असली पाहिजे — ती निश्चित असेल किंवा घडणारच असेल (collector ची परवानगी नेहमीप्रमाणे मिळणारच), तर ते contingent नाही.

Contingent नाही (सापळे): 100 bags गहू delivery झाल्यावरच पैसे द्यायचे, किंवा swimming pool पूर्ण झाल्यावर ₹20,00,000 द्यायचे — इथे घटना हीच promise चा भाग आहे, म्हणून ते conditional (contingent नव्हे) contract आहे; “pay ₹1,00,000 if he so chooses” हे contract च नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 31 ची definition समजावून सांगा --- 'a contract to do or not to do something, if some event, collateral to such contract, does or does not happen' --- उदाहरणांसह (insurance, indemnity, guarantee).
- चारही आवश्यक तत्वे कारणांसह पक्की करा: (i) performance घटना घडण्यावर/न घडण्यावर अवलंबून असते, (ii) घटना collateral असते (promise केलेले performance नाही की consideration नाही), (iii) घटना केवल promisor च्या इच्छेवर नसावी, (iv) घटना अनिश्चित असली पाहिजे.
- 'essentials plus any three rules' विचारले तर Secs. 32--36 चे enforcement नियम जोडायला तयार राहा (6--7 गुणांचे हे नेहमीचे PYQ संयोजन आहे).
- सापळा: काम पूर्ण करण्यावरच अवलंबून असलेले payment (उदा. swimming pool पूर्ण झाल्यावर पैसे) हे conditional contract असते, contingent नव्हे --- ती घटना collateral नाही.

TQ 1.1 · PYQ 2018-Nov [2] (a) · Descriptive · 7M · Pg 174 7× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 1.2 · PYQ 2024-Jun [6] Or (b) · Descriptive · 6M · Pg 175 8× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- तथ्यांमध्ये contingent contract ओळखण्याचा सराव करा: अनिश्चित collateral घटना घडल्यास ठोक रक्कम देण्याचे promise (उदा. Dr. A ची Covid चाचणी positive आल्यास hospital ₹1,00,000 देण्याचे कबूल करते) --- मांडणी: Sec. 31 ची definition → तथ्यांवर आवश्यक तत्वे पूर्ण → निष्कर्ष valid contingent contract.
- निष्कर्ष काढण्यापूर्वी प्रत्येक आवश्यक तत्त्व तथ्यांवर तपासा, विशेषतः collateral असणे आणि अनिश्चितता.

CSQ 1.1 · RTP 2021-Nov [5] · Case Scenario · --- · Pg 177

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 2: Enforcement संबंधीचे नियम (Rules Relating to Enforcement)

P2-C2-U2.6-T02 · Topic 2: Rules Relating to Enforcement

आधी वाचा Section 6.2 'Rules Relating to Enforcement' अभ्यासा --- Secs. 32 to 36 --- आणि विशेषतः त्या section च्या शेवटी दिलेला 'Difference between a contingent contract and a wagering contract' हा तक्ता.

नोंदी

Secs 32-36 चे enforcement नियम: Sec 32 — घटना घडण्यावर contingent: घटना घडल्याशिवाय त्याची अंमलबजावणी होत नाही; घटना अशक्य झाली तर void (B ने C शी लग्न केल्यावर पैसे द्यायचे; C मरण पावली — void); Sec 33 — घटना न घडण्यावर contingent: तिचे घडणे अशक्य झाले तरच बजावता येते (जहाज बुडते), जहाज परतले तर void; Sec 34 — हयात व्यक्तीच्या वर्तनावर contingent: ती व्यक्ती ठरावीक मुदतीत ते अशक्य करणारे काही करते तेव्हा घटना अशक्य ठरते (C ने D शी लग्न केले; Frost v. Knight — वडिलांच्या मृत्यूनंतर लग्न करण्याचे वचन, वडील हयात असतानाच दुसरीशी लग्न, breach); Sec 35 — ठरावीक मुदतीत घटना घडणे: घटना न घडता मुदत संपली किंवा त्याआधीच घटना अशक्य झाली तर void; ठरावीक मुदतीत घटना न घडणे: घटना न घडता मुदत संपल्यावर बजावता येते, किंवा ती घडणारच नाही हे निश्चित झाल्यास त्याआधीच; Sec 36 — अशक्य घटनेवर contingent: पक्षांना ती अशक्यता माहीत असो वा नसो, void (सूर्य पश्चिमेला उगवतो; दोन सरळ रेषा जागा वेढतात).

Contingent vs. wagering: SM प्रमाणे फरक-तालिका — wager हा मुळात contingent असतो, पण contingent contract valid असते तर wagering agreement void असते; insurance मध्ये पक्षांना विषयवस्तूत insurable interest असतो, wager मध्ये मुळीच नाही.

Contingent contract	Wagering contract
collateral घटना घडण्या/न घडण्याच्या संदर्भात काही करण्याचे/न करण्याचे contract	अनिश्चित घटना घडण्या/न घडण्याच्या संदर्भात पैसे वा पैशाइतके मूल्य देण्याचे promise
reciprocal promises असतीलच असे नाही	यात reciprocal promises असतातच
अनिश्चित घटना collateral असते	अनिश्चित घटना हाच गाभा असतो
स्वरूपाने wagering असेलच असे नाही	स्वरूपाने मूलतः contingent असते
पक्षांना subject matter मध्ये हितसंबंध असतो	पक्षांना subject matter मध्ये हितसंबंध नसतो
तोटा-नफ्याच्या परस्परतेच्या doctrine वर आधारित नाही	एक खेळ — फक्त हरणे आणि जिंकणेच महत्त्वाचे
Valid	Void

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Contingent विरुद्ध wagering contract ची फरक-तालिका सहा आधारांवर पक्की करा: अर्थ, reciprocal promises, अनिश्चित घटनेची भूमिका (collateral विरुद्ध गाभा), स्वरूप, विषयवस्तूत पक्षांचा interest, आणि validity (contingent valid; wager void).
- 'wagering agreement vs. contract of insurance' च्या उत्तरांसाठी हाच तर्क वापरा: insurance मध्ये पक्षांना विषयवस्तूत insurable interest असतो आणि ते valid contingent contract असते; wager मध्ये असा interest नसतो --- फक्त परस्पर नफा/तोट्याची शक्यता --- आणि ते void असते.

- Enforcement नियमही तयार ठेवा: Sec. 32 (घटना घडण्यावर contingent), Sec. 33 (घटना न घडणे), Sec. 34 (हयात व्यक्तीचे वर्तन), Sec. 35 (ठरावीक मुदतीतील घटना), Sec. 36 (अशक्य घटना --- void ab initio).

TQ 2.1 · PYQ 2018-May [2] (c) (i) · Distinguish Between · 2M · Pg 177

LEVEL I

आकलन (Understanding)

सोपा

विषय 3: Quasi Contracts

P2-C2-U2.6-T03 · Topic 3: Quasi Contracts

आधी वाचा Section 6.3 'Quasi Contracts' अभ्यासा --- अर्थ, ठळक वैशिष्ट्ये, आणि Secs. 68 to 72 खाली quasi-contracts मानल्या जाणाऱ्या पाच बाबी.

नोंदी

अर्थ: contract ने निर्माण होणाऱ्या obligations सारख्याच जबाबदाऱ्या, ज्या offer, acceptance, संमती किंवा agreement नसतानाही कायद्याने लादल्या जातात — त्यांचा पाया equity, justice आणि good conscience हा आहे; त्या “No man must grow rich out of another person's loss” या सूत्रावर (doctrine of unjust enrichment) उभ्या आहेत; भारतात त्यांना ‘certain relations resembling those created by contracts’ म्हणतात.

ठळक वैशिष्ट्ये: (i) हक्क नेहमी पैशाचाच असतो, सर्वसाधारणपणे (नेहमीच नाही) liquidated रकमेचा; (ii) तो agreement मधून येत नाही — कायद्याने लादलेला असतो; त्याचा पाया promise नव्हे तर कर्तव्य आहे; (iii) तो फक्त ठरावीक व्यक्ती(व्यक्तीं)विरुद्धच चालतो, सर्व जगाविरुद्ध नाही; breach साठी पूर्ण contract प्रमाणेच दावा करता येतो.

Quasi-contracts मानल्या जाणाऱ्या पाच बाबी: Sec 68 असमर्थ व्यक्तींना पुरवलेल्या necessities; Sec 69 हितसंबंधी व्यक्तीने केलेले payment; Sec 70 non-gratuitous कृतीचा फायदा; Sec 71 finder of goods; Sec 72 mistake ने किंवा coercion खाली दिलेले पैसे.

Sec 68: contract करण्यास असमर्थ व्यक्तीला (minor/वेडसर) किंवा तिने कायद्याने ज्यांचा सांभाळ करायचा आहे अशा कोणालाही तिच्या जीवनस्थितीला शोभतील अशा necessities पुरवल्या तर — पुरवठादाराला परतफेड फक्त त्या असमर्थ व्यक्तीच्या मालमत्तेतूनच मिळते, वैयक्तिकरीत्या कधीच नाही; sale आणि delivery च्या वेळी त्या goods प्रत्यक्ष गरजेला शोभणाऱ्या होत्या हे पुरवठादाराने सिद्ध करावे लागते. **Sec 69:** दुसऱ्याने कायद्याने द्यावयाचे पैसे देण्यात ज्याचा हितसंबंध आहे आणि म्हणून जो ते देतो, त्याला परतफेड मिळण्याचा हक्क असतो (lessee B आपला lease वाचवण्यासाठी zamindar A ची थकीत महसूल रक्कम भरतो; जप्त झालेली गाडी सोडवण्यासाठी P हा D चे भाडे भरतो).

Sec 70: जो दुसऱ्यासाठी फुकट देण्याचा हेतू नसताना कायदेशीरपणे काही करतो किंवा देतो आणि त्या दुसऱ्याला त्याचा फायदा मिळतो — त्या दुसऱ्याने भरपाई द्यावी किंवा वस्तू परत करावी (व्यापाऱ्याच्या goods चुकून तिथे राहिल्या आणि वापरल्या गेल्या; Shyam Lal v. State of U.P. — पगार परत करावा लागला); वादीने सिद्ध करावे (i) कायदेशीर कृती/delivery (ii) फुकट देण्याचा हेतू नव्हता (iii) फायदा घेतला गेला. **Sec 71:** finder of goods वर bailee इतकीच जबाबदारी असते — सामान्य दक्ष माणसाची काळजी, ती वस्तू स्वतःची करून घेण्याचा हक्क नाही, मालक सापडल्यास

परत करावी; खऱ्या मालकाखेरीज इतर सर्वाविरुद्ध तो ती ठेवू शकतो (Hollins v. Howler — दुकानदाराला हिरा finder ला परत द्यावा लागला). **Sec 72:** mistake ने किंवा coercion खाली दिलेले पैसे वा वस्तू परत करावीच लागते (Sales Tax Officer v. Kanhaiyalal; गहू चुकीच्या व्यक्तीला दिला); 'coercion' हा शब्द व्यापक अर्थाने घेतात — जुलूम, पिळवणूक (tram-penalty चे प्रकरण, Trikamdas v. Bombay Municipal Corpn.).

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- व्याख्या: contracts सारख्याच जबाबदाऱ्या, ज्या equity, justice आणि good conscience च्या आधारे कायद्याने लादल्या जातात --- 'no man must grow rich out of another's loss'.
- ठळक वैशिष्ट्ये: (i) पैशाचा हक्क, सर्वसाधारणपणे liquidated रक्कम; (ii) agreement नव्हे तर कायद्याने लादलेला; (iii) फक्त ठरावीक व्यक्तीविरुद्धच चालतो; त्याचा पाया promise नव्हे तर कर्तव्य.
- पाच बाबी: Sec. 68 necessities, Sec. 69 हितसंबंधी व्यक्तीने केलेले payment, Sec. 70 non-gratuitous कृती, Sec. 71 finder of goods, Sec. 72 mistake/coercion.

TQ 3.1 • PYQ 2002-May [5] (c) • Descriptive • 5M • Pg 179 4× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- Finder of goods हा bailee च्या बरोबरीचा का असतो ते समजावून सांगा (Sec. 71): सामान्य दक्ष माणसाची काळजी, ती वस्तू स्वतःची करून घेण्याचा हक्क नाही, मालकाला परत करावीच लागते; खऱ्या मालकाखेरीज इतर सर्वाविरुद्ध तो ती ठेवू शकतो (Hollins v. Howler).

TQ 3.2 • PYQ 2025-May [6] (b) • Descriptive • 6M • Pg 180 7× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 6 प्रश्न

- Sec. 68: minor/वेडसर किंवा अवलंबून असलेल्या व्यक्तीला necessities --- परतफेड फक्त त्या असमर्थ व्यक्तीच्या मालमत्तेतून, वैयक्तिकरीत्या कधीच नाही (Aarthi/Naresh, वेडसर पत्नीची प्रकरणे; ₹15-lakh चा हिऱ्यांचा संच 'necessaries' नव्हे).
- Sec. 69: दुसऱ्याने कायद्याने द्यावयाचे पैसे हितसंबंधी व्यक्तीने दिले तर ती ते वसूल करू शकते (जप्त गाडी सोडवण्यासाठी P हा D चे भाडे भरतो).
- Sec. 70/72: non-gratuitous कृतीचा फायदा, किंवा mistake ने दिलेल्या goods (चुकीच्या शेजाऱ्याला गहू) --- त्याचे पैसे द्यावे लागतात किंवा वस्तू परत करावी लागते --- उत्तर असे: section → अटी → तथ्ये → निष्कर्ष.

CSQ 3.1 • RTP 2025-Jan [4] • Case Scenario • --- • Pg 181 3× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.2 • PYQ 2022-Nov [3] (b) • Case Scenario • 6M • Pg 182

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.3 • RTP 2023-Jun [6] • Case Scenario • --- • Pg 183

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.4 • PYQ 2024-Sep [1] (a) (i) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 184

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.5 • MTP 2025-Aug S2 [4] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 184

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.6 • RTP 2025-Sep [5] • Case Scenario • ---- • Pg 185

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विभाग 2.7: Contract of Indemnity आणि Guarantee (Contract of Indemnity and Guarantee)

Contract of Indemnity and Guarantee

P2-C2-U2.7 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 5 • वर्ग A • प्रकरणातील 11.1% प्रश्न • 26 प्रश्न

विषय 1: Contract of Indemnity

P2-C2-U2.7-T01 • Topic 1: Contract of Indemnity

आधी वाचा Unit 7 चे Section 7.1 'Contract of Indemnity' अभ्यासा --- Sec. 124 ची व्याख्या, पक्षकार (indemnifier/indemnity-holder), Sec. 125 खाली दावा झाल्यावर indemnity-holder चे हक्क, आणि indemnifier ची जबाबदारी कधी सुरू होते याची नोंद (Gajanan Moreshwar केस).

नोंदी

Sec 124 (SM): "a contract by which one party promises to save the other from loss caused to him by the conduct of the promisor himself, or by the conduct of any other person" — 'indemnity' चा शब्दशः अर्थ loss पासूनचे संरक्षण / झालेला loss भरून देणे; पक्षकार: **indemnifier** (promisor) आणि **indemnified/indemnity-holder**; ती express किंवा implied असू शकते आणि valid contract ची सर्व आवश्यक तत्वे तिने पूर्ण केली पाहिजेत (C ला मारहाण करण्यासाठी indemnify करण्याचे promise unenforceable — unlawful object).

व्याप्ती फक्त माणसाच्या वर्तनापुरती: Sec 124 मध्ये फक्त promisor च्या किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या वर्तनामुळे झालेला loss येतो — कोणत्याही व्यक्तीमुळे न होता अपघाताने किंवा act of God/नैसर्गिक घटनेने झालेला loss यात येत नाही; याउलट English law (Gajanan Moreshwar v. Moreshwar Madan, 1942) मध्ये promisee च्या निष्काळजीपणाने, नैसर्गिक आपत्तीने वा अपघाताने झालेला प्रत्येक loss indemnity मध्ये येतो.

Sec 125 — दावा झाल्यावर indemnity-holder चे हक्क (आपल्या authority च्या मर्यादित वागला असताना) — indemnifier कडून वसूल: (a) कोणत्याही suit मध्ये भरावे लागतील असे सर्व damages, (b) suit दाखल करताना वा लढवताना भरावे लागलेले सर्व costs, (c) suit च्या कोणत्याही compromise च्या अटीनुसार दिलेल्या सर्व रकमा; हे हक्क मर्यादित नाहीत — त्याची जबाबदारी absolute असेल तर ती फेडण्यास तो indemnifier ला सांगू शकतो.

जबाबदारी कधी सुरू होते: Act यावर मौन आहे, पण न्यायालयीन निर्णयानुसार indemnity-holder ची जबाबदारी absolute आणि निश्चित होताच indemnifier ची जबाबदारी सुरू होते. **Insurance:** fire आणि marine insurance ही नेहमीच contracts of indemnity असतात, पण life insurance मध्ये contract of indemnity नसतोच (insurer

ठरावीक रक्कम देतो, तो नुसता loss भरून देत नाही).

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 125 — दावा झाल्यावर indemnity-holder चे हक्क (authority च्या मर्यादित वागला असताना): वसूल करा (a) कोणत्याही suit मध्ये भरावे लागलेले सर्व DAMAGES, (b) suit दाखल करण्याचे/लढवण्याचे सर्व COSTS, (c) suit च्या कोणत्याही compromise खाली दिलेल्या सर्व SUMS --- तिन्ही मुद्दे जसेच्या तसे पाठ करा.
- Sec. 124 ची व्याख्या: असे contract ज्याने एक पक्ष दुसऱ्याला promisor च्या स्वतःच्या किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीच्या वर्तनामुळे होणाऱ्या loss पासून वाचवण्याचे promise देतो.

TQ 1.1 • PYQ 2024-Sep [6] (b) (ii) • Descriptive • 2M • Pg 190 3× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- True/False चे तर्कशास्त्र: Sec. 124 मध्ये फक्त माणसाच्या वर्तनामुळे झालेला loss येतो --- अपघाताने किंवा act of God ने झालेला loss वगळला जातो (याउलट English law / Gajanan Moreshwar v. Moreshwar Madan).
- Fire आणि marine insurance ही contracts of indemnity आहेत, पण LIFE insurance पूर्णपणे तसे नाही --- insurer मृत्यूवर (एका निश्चित घटनेवर) ठरावीक रक्कम देतो, तो नुसता loss भरून देत नाही; 'True' उत्तराचे समर्थन असे करा.
- indemnity-holder ची जबाबदारी absolute आणि निश्चित होताच indemnifier ची जबाबदारी सुरू होते हा न्यायालयीन नियम लक्षात ठेवा.

TQ 1.2 • PYQ 2025-Sep [5] (c) (iii) • True/False • 2M • Pg 191

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

विषय 2: Contract of Guarantee

P2-C2-U2.7-T02 • Topic 2: Contract of Guarantee

आधी वाचा Section 7.2 अभ्यासा --- Sec. 126 च्या व्याख्या, तीन contracts ची tripartite रचना, सहा आवश्यक वैशिष्ट्ये (Sec. 127 consideration, Secs. 142--144), आणि Section 7.3 मधील specific विरुद्ध continuing guarantee (Sec. 129).

नोंदी

Sec 126 (SM): "A contract to perform the promise made or discharge the liability, of a third person in case of his default"; ती तोंडी किंवा लेखी असू शकते; तीन पक्षकार — **surety** (guarantee देणारा), **principal debtor** (ज्याच्या default साठी ती दिली जाते), **creditor** (ज्याला ती दिली जाते).

Tripartite — तीन contracts: (i) principal debtor आणि creditor मधील principal contract, (ii) creditor आणि surety मधील secondary contract, (iii) surety ला पैसे भरावे लागले तर त्याला indemnify करण्याचे surety आणि principal debtor मधील implied contract; creditor ने दावा करण्यास नकार दिला किंवा principal

debtor कडे मागणीच केली नाही तरी surety चा हक्क अबाधित राहतो.

सहा आवश्यक वैशिष्ट्ये: (1) हेतू — वसूल करण्याजोगे principal debt असलेच पाहिजे, principal debt नाही तर valid guarantee नाही; (2) consideration — Sec 127: principal debtor ला मिळालेले consideration surety साठी पुरेसे असते, स्वतंत्र consideration लागत नाही, पण past consideration हे consideration नव्हे (आधीच delivery झालेल्या goods चे पैसे consideration शिवाय देण्याचे C ने कबूल करणे — void); (3) सध्या कायदेशीर रीत्या enforceable असलेली जबाबदारी, time-barred नसलेली; (4) creditor कडून misrepresentation (Sec 142) किंवा महत्त्वाच्या परिस्थितीचे concealment (Sec 143) नसावे; (5) लेखी असणे आवश्यक नाही — तोंडी किंवा लेखी; (6) Sec 144 — co-surety सामील होण्याच्या अटीवर दिलेली असेल तर ती व्यक्ती सामील न झाल्यास guarantee invalid.

Competency: principal debtor incompetent (minor) असला तरी guarantee VALID असते; पण surety incompetent असेल तर guarantee void होते (creditor minor असेल तरी void).

प्रकार (Sec 129): specific guarantee — एकाच debt/specific transaction पुरती, guarantee दिलेले debt discharge होताच जबाबदारी संपते (Kay v. Groves); continuing guarantee — व्यवहारांच्या मालिकेपर्यंत, revocation होईपर्यंत unpaid balance साठी surety जबाबदार (tea-dealer चे उदाहरण: वेळोवेळी पुरवल्या जाणाऱ्या चहासाठी ₹10,000 पर्यंत guarantee — पुढे ₹20,000 चा default झाल्यावर surety ₹10,000 पर्यंत जबाबदार).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 126 नुसार व्याख्या करा: तिसऱ्या व्यक्तीच्या default च्या वेळी तिचे promise पार पाडण्याचे किंवा तिची जबाबदारी discharge करण्याचे contract; तोंडी किंवा लेखी; तीन पक्षकार --- surety, principal debtor, creditor --- आणि तीन contracts (principal, secondary, implied indemnity).
- आवश्यक वैशिष्ट्ये: वसूल करण्याजोगे principal debt असणे; consideration (Sec. 127 --- principal debtor ला मिळालेला लाभ पुरेसा, past consideration हे consideration नव्हे); enforceable जबाबदारी; misrepresentation/concealment नसणे (Secs. 142--143); अट तशी असल्यास co-surety सामील होणे आवश्यक (Sec. 144).

TQ 2.1 · MTP 2025-Aug S2 [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 192 2x विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 2 प्रश्न

- बहु-मुद्दा scenarios मध्ये guarantee ची validity, surety ची जबाबदारी आणि creditor च्या securities एकत्र येतात (उदा. guarantee दिलेली credit sale + दोषाचे मुद्दे; mortgage सह bank loan + guarantee): प्रथम त्या व्यवस्थेचे वर्गीकरण करा (guarantee की indemnity), मग आवश्यक तत्वे तपासा, मग Sec. 128 खाली surety च्या जबाबदारीची व्याप्ती आणि Sec. 141 खाली securities वरील परिणाम ठरवा.
- क्रमाने सोडवा: principal debt आहे का? → guarantee valid रीतीने तयार झाली का (Secs. 127, 142--144)? → creditor च्या एखाद्या कृतीने surety ची जबाबदारी discharge किंवा कमी झाली का?

CSQ 2.1 • PYQ 2024-Jun [1] (a) {C} • Case Scenario • 7M • Pg 193 asked	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 2.2 • PYQ 2026-May [4] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 195	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Principal debtor म्हणून minor: guarantee VALID राहते (surety प्राथमिक रूपाने जबाबदार असल्यासारखा जबाबदार), पण SURETY incompetent असेल तर guarantee void --- Manish (minor), Sohel आणि एक guarantor अशा scenarios ना हे लावा (2022 PYQ प्रकार).

विषय 3: Guarantees चे प्रकार (Types of Guarantees)

P2-C2-U2.7-T03 • Topic 3: Types of Guarantees

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.7 मधील §7.3 वाचा: guarantee चे दोन प्रकार — specific आणि continuing — आणि प्रत्येकात surety ची जबाबदारी कधी संपते.

नोंदी

Specific Guarantee: अशी guarantee जी **single debt or specific transaction** पुरती असते; guarantee दिलेले debt रीतसर discharge झाले किंवा promise रीतसर पार पडले की surety ची जबाबदारी संपते. **Example:** B ने C ला दिलेल्या पाच पोती तांदळाच्या किमतीच्या भरण्याची A guarantee देतो; C ने पैसे दिले की guarantee संपुष्टात येते [Kay v. Groves].

Continuing Guarantee [Section 129]: अशी guarantee जी **series of transactions** पर्यंत पोहोचते; guarantee revoke होईपर्यंत surety ची जबाबदारी चालू राहते. तिचा गाभा असा की ती ठरावीक संख्येच्या व्यवहारांना नव्हे तर कितीही व्यवहारांना लागू होते, त्यामुळे guarantee संपताना उरलेल्या **unpaid balance** साठी surety जबाबदार ठरतो.

Continuing guarantee चे उदाहरण: C ला वेळोवेळी पुरवल्या जाणाऱ्या चहासाठी A हा tea dealer B ला ₹10,000 पर्यंत भरण्याची guarantee देतो; B ₹10,000 हून अधिक चहा पुरवतो, त्याचे पैसे C देतो, नंतर आणखी ₹20,000 चा माल पुरवतो पण त्याचे पैसे C देत नाही — guarantee continuing असल्याने A ₹10,000 पर्यंत जबाबदार राहतो.

विषय 4: Contract of indemnity आणि contract of guarantee मधील फरक (Distinction Between a Contract of Indemnity and A Contract of Guarantee)

P2-C2-U2.7-T04 • Topic 4: Distinction Between a Contract of Indemnity and A Contract of Guarantee

आधी वाचा Section 7.4 अभ्यासा --- contract of indemnity (Sec. 124) आणि contract of guarantee (Sec. 126) यांतील सात मुद्द्यांवरील फरक-तालिका.

नोंदी

Intro: दोन्ही समान तत्वांवर आधारलेले भरपाईचे मार्ग आहेत (Secs 124-147), पण त्यांत बराच फरक आहे — indemnity (Sec 124, दोन पक्षकार) विरुद्ध guarantee (Sec 126, तीन पक्षकार, tripartite).

Contract of Indemnity	Contract of Guarantee
दोन पक्ष — indemnifier (promisor) आणि indemnified (promisee)	तीन पक्ष — creditor, principal debtor आणि surety
indemnifier ची जबाबदारी primary आणि बिनशर्त असते	surety ची जबाबदारी secondary व सशर्त; primary जबाबदारी debtor ची
जबाबदारी फक्त contingency घडल्यावरच येते	विद्यमान promise चे performance न झाल्यास वा विद्यमान कर्ज न फेडल्यास जबाबदारी येते
indemnifier ने indemnity-holder च्या विनंतीवरून कृती करावी असे नाही	surety हा principal debtor च्या विनंतीवरून कृती करतो
स्वतःच्या नावाने त्रयस्थावर दावा नाही — privity नाही (assignment खेरीज)	surety स्वतःच्या हक्काने दावा करू शकतो — फेड केल्यावर creditor चे सर्व हक्क मिळतात
हेतू: तोट्याची भरपाई	हेतू: creditor ची security
सर्व पक्ष competent to contract असावे लागतात	principal debtor minor असला तरी valid

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- किमान चार आधार पक्के करा: (i) पक्षकार --- दोन (indemnifier, indemnified) विरुद्ध तीन (creditor, principal debtor, surety); (ii) जबाबदारी --- indemnifier ची primary व unconditional विरुद्ध surety ची secondary व conditional; (iii) कशाने सुरू होते --- contingency घडणे विरुद्ध अस्तित्वातील debt/promise चा default; (iv) तिसऱ्यावर दावा करण्याचा हक्क --- indemnifier स्वतःच्या नावाने दावा करू शकत नाही (privity नाही) विरुद्ध surety पैसे भरल्यावर creditor च्या जागी येतो.
- मोठ्या संचातून 'any four' विचारले तर जादा आधार: हेतू (loss ची भरपाई विरुद्ध creditor ला security), विनंती (indemnifier ला विनंतीवरून वागावे लागत नाही विरुद्ध surety principal debtor च्या विनंतीवरून वागतो), competency (सर्व पक्षकार competent विरुद्ध minor principal debtor असूनही valid).
- दोन columns च्या फरक-तालिकेत शीर्षक असलेल्या ओळींसह मांडा --- नेहमीचे 4-mark स्वरूप.

TQ 4.1 · PYQ 2024-Sep [6] (Or) (b) (I) · Distinguish Between · 4M · Pg 197
3× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 4.2 · MTP 2026-Apr S1 [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 198

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 5: Surety च्या जबाबदारीचे स्वरूप आणि व्याप्ती (Nature and Extent of Surety's Liability [Section 128])

P2-C2-U2.7-T05 · Topic 5: Nature and Extent of Surety's Liability [Section 128]

आधी वाचा Section 7.5 'Nature and Extent of Surety's Liability [Section 128]' अभ्यासा, आणि प्राथमिक रूपाने जबाबदार असलेल्या दोन व्यक्तींविषयीचा Sec. 132 चा संबंधित नियम.

नोंदी

Sec 128: contract मध्ये वेगळे ठरले नसेल तर surety ची जबाबदारी principal debtor च्या जबाबदारीशी CO-EXTENSIVE असते — C च्या bill of exchange ची guarantee देणारा A फक्त bill च्या रकमेसाठी नव्हे तर त्यावरील देय interest आणि charges साठीही जबाबदार असतो.

चार पैलू: (i) जबाबदारी secondary असते — ती फक्त principal debtor च्या default वरच उभी राहते; (ii) कागदपत्रातील दोषामुळे debtor ला जबाबदार धरता येत नसेल तर surety ची जबाबदारीही संपते; (iii) वेगळे ठरले नसेल तर creditor प्रथम surety विरुद्धच कारवाई करू शकतो; (iv) contract मध्ये surety ची जबाबदारी मर्यादित करता येते.

Debtor जबाबदार नसतानाही surety जबाबदार (SM सारांश): (1) principal debtor contract करण्यास incompetent, (2) principal debtor दिवाळखोर ठरवलेला, (3) debt time-barred झालेले.

Sec 132: दोन व्यक्ती तिसऱ्या व्यक्तीशी contract करून एखादी जबाबदारी घेतात आणि आपापसात ठरवतात की एकाने दुसऱ्याच्या default वरच जबाबदार राहायचे, तेव्हा त्या व्यवस्थेत पक्षकार नसलेली तिसरी व्यक्ती तिची माहिती असूनही अप्रभावित राहते — joint and several promissory note: A हा खरे तर B साठी surety आहे हे C ला माहीत असूनही A त्या note वर C ला जबाबदार राहतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 128 सांगा: contract मध्ये वेगळे ठरले नसेल तर surety ची जबाबदारी principal debtor च्या जबाबदारीशी CO-EXTENSIVE असते --- तो debt सोबत interest आणि charges साठीही जबाबदार असतो (bill of exchange चे उदाहरण).
- तिचे चार पैलू समजावून सांगा: जबाबदारी secondary असते (default वर उभी राहते); कागदपत्रातील दोषामुळे debtor ला जबाबदार धरता येत नसेल तर ती संपते; debtor विरुद्धचे उपाय संपवल्याशिवायही creditor प्रथम surety वर दावा करू शकतो; contract मध्ये surety ची जबाबदारी मर्यादित करता येते.
- Debtor जबाबदार नसतानाही surety जबाबदार असतो ते अपवाद लक्षात ठेवा: debtor incompetent (minor), debtor दिवाळखोर ठरवलेला, debt time-barred.

TQ 5.1 · PYQ 2025-May [3] (c) (I) · Descriptive · 6M · Pg 199

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 6: प्राथमिक रूपाने जबाबदार असलेल्या दोन व्यक्तींची जबाबदारी, त्यांच्या आपसातील व्यवस्थेने अप्रभावित (Liability of Two Persons, Primarily Liable, Not Affected by Arrangement Between Them That One Shall Be Surety on Other's Default)

P2-C2-U2.7-T06 · Topic 6: Liability of Two Persons, Primarily Liable, Not Affected by Arrangement Between Them That One Shall Be Surety on Other's Default

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.7 मधील §7.6 वाचा: Section 132, आणि दोन co-promisors मधील खाजगी suretyship व्यवस्था त्यांनी ज्याच्याशी contract केला त्या तिसऱ्या व्यक्तीवर का बंधनकारक नसते.

नोंदी

Section 132: दोन व्यक्ती तिसऱ्या व्यक्तीशी contract करून एक ठरावीक जबाबदारी घेतात, आणि **between themselves** असेही ठरवतात की एकाने दुसऱ्याच्या default वरच जबाबदार राहायचे, तेव्हा पहिल्या contract खाली तिसऱ्या व्यक्तीप्रति प्रत्येकाची जबाबदारी दुसऱ्या contract मुळे **not affected** राहते — आणि **even if the third person was aware of it** हेच लागू होते, कारण ती तिसरी व्यक्ती त्या व्यवस्थेत पक्षकार नसते.

Example: A आणि B हे C ला joint and several promissory note देतात; खरे तर A ती B साठी surety म्हणून देतो, आणि note होताना हे C ला माहीत असते. ती गोष्ट म्हणजे C ने A विरुद्ध त्या note वर दाखल केलेल्या suit ला उत्तर ठरत नाही.

हे का महत्वाचे: ती व्यवस्था फक्त A आणि B यांच्या आपापसातील हक्कांना लागू होते; creditor समोर दोघेही प्राथमिक रूपाने जबाबदार राहतात, म्हणून 'I was only the surety' हा बचाव टिकत नाही.

विषय 7: Surety चे Discharge (Discharge of A Surety)

P2-C2-U2.7-T07 · Topic 7: Discharge of A Surety

आधी वाचा Section 7.7 'Discharge of a Surety' अभ्यासा --- तीन मार्ग: revocation (Secs. 130, 131, 62), creditor चे वर्तन (Secs. 133--137, 139), invalidation (Secs. 142--144); या unit मधील सर्वाधिक विचारला जाणारा मुद्दा.

नोंदी

तीन मार्ग: (i) contract of guarantee च्या revocation ने, (ii) creditor च्या वर्तनाने, (iii) contract of guarantee च्या invalidation ने.

Revocation चा भाग: Sec 130 — continuing guarantee ही FUTURE transactions पुरती creditor ला NOTICE देऊन कधीही revoke करता येते; notice पूर्वीच्या व्यवहारांसाठी surety जबाबदार राहतो (Arun notice पूर्वीच्या ₹2,000 च्या किराण्यासाठी जबाबदार, नंतरच्या ₹1,000 साठी नाही; Manoj revocation पूर्वी पुरवलेल्या

₹40,000 साठी जबाबदार); specific guarantee ही जबाबदारी उभी राहिली नसेल तरच revoke करता येते; Sec 131 — surety च्या मृत्यूने continuing guarantee पुढील व्यवहारांपुरती revoke होते (notice लागत नाही), मागील व्यवहारांसाठी त्याची इस्टेट जबाबदार राहते; Sec 62 — novation: जुने contract परस्पर discharge करून नवे contract केल्यास मूळ contract खालील surety discharge होतो.

Creditor च्या वर्तनाचा भाग: Sec 133 — surety च्या संमतीविना debtor आणि creditor यांच्या अटीत बदल झाला तर पुढील सर्व SUBSEQUENT व्यवहारांसाठी surety discharge होतो (surety च्या संमतीविना cashier चा पगार वाढवला/कमी केला — बदलापूर्वीच्या अफरातफरीपुरताच surety जबाबदार, उदा. Chetan/Pawan चे पहिले सहा महिने); Sec 134 — नव्या contract ने किंवा creditor च्या कृती/कसुरीने principal debtor ची सुटका/discharge (B लाकूड पुरवत नाही — surety C discharge); Sec 135 — creditor ने principal debtor शी तडजोड केली, त्याला मुदत देण्याचे वा दावा न करण्याचे कबूल केले तर surety discharge होतो, मात्र surety ची संमती असेल तर नाही; Sec 139 — surety च्या हक्कांशी विसंगत creditor ची कृती, किंवा त्याच्याप्रति असलेल्या कर्तव्याची कसूर, ज्याने surety चा पुढील उपाय बाधित होतो, त्यामुळे तो discharge होतो (State Bank of Saurashtra v. Chitranjan Rangnath Raja — बँकेच्या निष्काळजीपणाने godown मधील stock गेला, तेवढ्या मूल्यापर्यंत surety discharge; apprentice ची रोकड दरमहा तपासण्यात employer ची कसूर).

Discharge न होण्याचे सापळे: Sec 136 — मुदत देण्याचा contract principal debtor शी नव्हे तर THIRD person शी केलेला असेल: surety discharge होत नाही; Sec 137 — नुसते दावा न करणे किंवा अन्य उपाय न वापरणे: surety discharge होत नाही (C ने वर्षभर B विरुद्ध दावा केला नाही — तरी A जबाबदार).

Invalidation चा भाग: Sec 142 — व्यवहाराच्या महत्त्वाच्या भागाविषयी creditor च्या misrepresentation ने (किंवा त्याच्या माहितीत व संमतीने) मिळवलेली guarantee invalid असते; Sec 143 — महत्त्वाच्या परिस्थितीविषयी मौन बाळगून मिळवलेली guarantee invalid असते (clerk च्या आधीच्या defaults surety पासून लपवणे; ₹5-per-ton जादा किमतीचा गुप्त करार); Sec 144 — co-surety सामील होण्याच्या अटीवरची guarantee तो सामील न झाल्यास invalid.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- Revocation चा भाग: Sec. 130 --- notice ने continuing guarantee फक्त FUTURE transactions पुरती revoke होते; Sec. 131 --- surety च्या मृत्यूने ती पुढील व्यवहारांपुरती revoke होते, मागील व्यवहारांसाठी इस्टेट जबाबदार; Sec. 62 novation.
- Creditor च्या वर्तनाचा भाग: Sec. 133 surety च्या संमतीविना अटीत बदल; Sec. 134 principal debtor ची सुटका; Sec. 135 तडजोड/मुदत देणे/दावा न करण्याचे वचन; Sec. 139 surety चा पुढील उपाय बाधित करणे (State Bank of Saurashtra केस).
- Invalidation चा भाग: Sec. 142 misrepresentation, Sec. 143 concealment, Sec. 144 co-surety सामील न होणे.
- Discharge न होण्याचे सापळे: Sec. 136 (THIRD person मार्फत मुदत दिली) आणि Sec. 137 (नुसते दावा न करणे) --- surety discharge होत नाही.

TQ 7.2 • PYQ 2025-May [3] (c) (ii) • Descriptive • 6M • Pg 201 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 7.3 • PYQ 2026-Jan [5] (c) • Descriptive • 6M • Pg 201	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा • 3 प्रश्न

- Sec. 130 ची गणिते (Ramesh/Suresh, Manoj/Sharma): जबाबदारी = notice पूर्वीचे व्यवहार, guarantee च्या कमाल मर्यादपर्यंत; notice नंतर शून्य.
- Sec. 131 (Sooraj च्या मृत्यूची केस): इस्टेट फक्त मृत्यूपूर्वीच्या पुरवठ्यासाठी जबाबदार; notice लागत नाही.
- Sec. 133 (Amit चे rent, Kishore चे interest या केसेस): संमतीविना बदल --- वाढलेले rent, बदललेले interest, वाढवलेली मुदत --- यामुळे पुढील व्यवहारांसाठी surety discharge होतो.

CSQ 7.3 • PYQ 2021-Jan [5] (c) (ii) • Case Scenario • 4M • Pg 205	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.6 • RTP 2024-Sep [8] • Case Scenario • --- • Pg 208	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.7 • RTP 2025-May [7] • Case Scenario • --- • Pg 209	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 4 प्रश्न

- नोकरीच्या guarantees (Chetan, Sarthak cashier): surety च्या संमतीविना पगारात बदल → पुढील वर्तनासाठी Sec. 133 खाली discharge; बदलापूर्वीची व बदलानंतरची जबाबदारी वेगवेगळी काढा.
- मिश्र scenarios: प्रत्येक उप-मुद्द्यासाठी योग्य section निवडा --- काढून टाकलेल्या कर्मचाऱ्याविषयीचे concealment → Sec. 143 खाली guarantee invalid; hire-purchase चे पुनर्नियोजन/मुदत देणे → Secs. 133/135; surety ची संमती असेल तर Sec. 135 त्याला discharge करत नाही.

CSQ 7.1 • PYQ 2018-Nov [1] (d) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 203	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 7.2 • PYQ 2020-Nov [2] (d) • Case Scenario • 4M • Pg 204	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 7.4 • PYQ 2021-Dec [5] (c) • Case Scenario • 4M • Pg 206	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 7.5 • RTP 2024-Jun [3] • Case Scenario • --- • Pg 207	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम

विषय 8: Surety चे हक्क (Rights of A Surety)

P2-C2-U2.7-T08 • Topic 8: Rights of A Surety

आधी वाचा Section 7.8 'Rights of a Surety' अभ्यासा --- principal debtor विरुद्धचे हक्क (Secs. 140, 145), creditor विरुद्धचे (Sec. 141, set-off, share in reduction), आणि co-sureties विरुद्धचे (Secs. 146, 147).

नोंदी

Principal debtor विरुद्ध: Sec 140 subrogation — ज्यासाठी तो जबाबदार आहे ते सर्व भरल्यावर/पार पाडल्यावर creditor ला principal debtor विरुद्ध असलेले सर्व हक्क surety ला मिळतात (तो creditor च्या जागी येतो — उदा. Raju चे housing loan फेडणारा surety 15 days च्या notice वर गहाण घराचा लिलाव करू शकतो); Sec 145 implied indemnity — प्रत्येक guarantee मध्ये surety ला indemnify करण्याचे principal debtor चे implied promise असते; surety RIGHTFULLY भरलेल्या रकमा वसूल करतो (वाजवी कारणाने बचाव करण्याच्या costs सह), चुकीने भरलेल्या नाही.

Creditor विरुद्ध: Sec 141 — suretyship contract होते त्या वेळी creditor कडे principal debtor विरुद्ध असलेल्या प्रत्येक security चा लाभ surety ला मिळतो, ती security त्याला माहीत असो वा नसो; creditor ने ती गमावली किंवा surety च्या संमतीविना सोडून दिली तर तिच्या मूल्याइतका surety discharge होतो (C हा B च्या ₹80,000 किमतीच्या furniture चे mortgage रद्द करतो — A ₹80,000 पर्यंत discharge, उरलेल्या ₹1,20,000 साठी जबाबदार); शिवाय debtor च्या counter-claim चा SET-OFF घेण्याचा हक्क (loan ₹50,000, set-off ₹10,000 → surety ₹40,000 भरतो) आणि debtor दिवाळखोर झाल्यास प्रमाणशीर घट मिळण्याचा हक्क (25% वसूल → surety ₹37,500 भरतो).

Co-sureties विरुद्ध: co-sureties = एकाच debt किंवा कर्तव्याची guarantee देणाऱ्या दोन वा अधिक व्यक्ती; Sec 146 — वेगळे ठरले नसेल तर, joint असो वा several, एकच contract असो वा वेगवेगळे, एकमेकांची माहिती असो वा नसो, प्रत्येकजण न भरलेल्या debt मध्ये EQUALLY वाटा उचलतो (A, B, C हे ₹3,00,000 साठी sureties — प्रत्येकी ₹1,00,000; B नकार देऊ शकत नाही); Sec 147 — वेगवेगळ्या रकमांनी बांधलेले co-sureties आपापल्या obligations च्या मर्यादा परवानगी देतील तिथवर सारखेच भरतात.

Sec 147 चे गणित (bonds ₹1L/₹2L/₹4L): default ₹3,00,000 → प्रत्येकजण ₹1,00,000 भरतो; default ₹4,00,000 → A ₹1,00,000 (मर्यादा गाठली), B आणि C प्रत्येकी ₹1,50,000; default ₹7,00,000 → प्रत्येकजण आपल्या bond ची पूर्ण penalty भरतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 2 प्रश्न

- Principal debtor विरुद्ध: Sec. 140 subrogation --- पैसे भरल्यावर surety creditor च्या जागी येतो; Sec. 145 implied indemnity --- rightfully भरलेल्या रकमा वसूल होतात (वाजवी बचावाच्या costs सह), चुकीने भरलेल्या नाहीत.
- Creditor विरुद्ध: Sec. 141 --- guarantee होताना creditor कडे असलेल्या प्रत्येक security चा लाभ (surety ला माहीत असो वा नसो); creditor ने ती गमावली/सोडून दिली तर तिच्या मूल्यापर्यंत surety discharge; शिवाय set-off आणि दिवाळखोरीत प्रमाणशीर घट.
- Co-sureties विरुद्ध: Sec. 146 --- वेगळे ठरले नसेल तर समान वाटा; Sec. 147 --- वेगवेगळ्या रकमांनी बांधलेले sureties आपापल्या मर्यादित सारखेच भरतात.

TQ 8.1 • PYQ 2024-Jun [3] (c) • Descriptive • 6M • Pg 210 **6× विचारला****LEVEL I**

आकलन (Understanding)

मध्यम

CSQ 8.2 • PYQ 2021-Dec [1] (c) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 212 asked

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 2 प्रश्न

- Sec. 141 (C/B चे furniture mortgage): surety ला न कळवता creditor ने ₹2,00,000 चे mortgage रद्द केले → तेवढ्या मूल्यापर्यंत surety discharge.
- Sec. 146 (Pawan--Suraj/Tarun/Usha): आपापसात contract नसतानाही co-sureties समान वाटा उचलतात.
- Sec. 147 (A/B/C च्या मर्यादा ₹1L/₹2L/₹3L, default ₹4,00,000): प्रत्येकाच्या मर्यादेपर्यंत सारखेच भरतात --- टप्प्याटप्प्याचे गणित सोडवा.

CSQ 8.1 • PYQ 2019-Nov [5] (c) • Case Scenario • 4M • Pg 211

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम**

CSQ 8.4 • PYQ 2025-Sep [3] (c) • Case Scenario • 6M • Pg 213

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम****विश्लेषण (Analysis)** बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 1 प्रश्न

- वेगवेगळ्या penalty च्या bonds चे प्रश्न (X ₹10,000, Y ₹20,000, Z ₹40,000): एखाद्या surety ची मर्यादा गाठेपर्यंत समान वाटे, मग उरलेली रक्कम इतरांत वाटा; आधी Sec. 147 सांगा, मग दिलेल्या default च्या आकड्यासाठी वाटप दाखवा.

CSQ 8.3 • MTP 2024-Dec S1 [4] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 213

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)**कठीण****विभाग 2.8: Bailment आणि Pledge (Bailment and Pledge)**

Bailment and Pledge

P2-C2-U2.8 • महत्त्व D • प्रकरणात Rank 3 • वर्ग A • प्रकरणातील 12.4% प्रश्न • 29 प्रश्न

विषय 1: Bailment म्हणजे काय? (What is Bailment?)

P2-C2-U2.8-T01 • Topic 1: What is Bailment?

आधी वाचा Unit 8 चे Section 8.1 'What is Bailment?' अभ्यासा --- Sec. 148 ची definition, पक्षकार (bailor/bailee), पाच आवश्यक घटक, delivery चे प्रकार (actual/constructive), आणि bailment चे प्रकार (gratuitous/non-gratuitous; bailor/bailee/दोघांचा फायदा).

नोंदी

Sec 148 (SM): bailment म्हणजे “the delivery of goods by one person to another for some purpose, upon a contract, that the goods shall, when the purpose is accomplished, be returned or otherwise disposed of according to the directions of the person delivering them” — हा शब्द French ‘ballier’ = सुपूर्द करणे यावरून आला; पक्षकार: **bailor** (देणारा) आणि **bailee** (घेणारा) — दुरुस्तीसाठी car, शिंप्याकडे कापड, carrier कडे goods.

पाच आवश्यक तत्त्वे: (1) contract — express किंवा implied, consideration आवश्यक नाही; (2) फक्त

MOVABLE goods ची delivery (immovables किंवा पैसे कधीच नाहीत) — actual (workshop ला दिलेली car) किंवा constructive (Sec 149 — goods ही bailee च्या किंवा त्याच्यासाठी ती ठेवण्यास अधिकृत व्यक्तीच्या possession मध्ये आणणारी कोणतीही कृती, उदा. car ची किल्ली देणे); (3) कोणता तरी purpose, express किंवा implied; (4) POSSESSION चा बदल, ownership चा नाही — bailor मालक राहतो; possession शिवाय नुसती custody म्हणजे bailment नाही (मालकाचे goods जवळ असलेला नोकर); (5) SAME goods परत करणे (किंवा bailor च्या directions नुसार विल्हेवाट) — अदलाबदल नाही, जास्त मूल्याच्या goods बदल्यात मिळत असली तरी नाही.

Bailment नाही: बँकेत पैसे जमा करणे (तीच notes परत येत नाहीत; पैसे म्हणजे 'goods' नव्हेत); bank locker मधील दागिने जेव्हा किल्ली मालकाकडेच असते (possession चा transfer नाही); parking lot मध्ये बंद केलेली car जिच्या किल्ल्या मालकाकडेच — delivery नाही, Sec 148 लागू नाही; पण customs ने केलेली जप्ती = possession हस्तांतरित → bailment अस्तित्वात.

प्रकार: फायद्यानुसार — फक्त bailor च्या फायद्यासाठी (शेजाऱ्याला फुकट दिलेल्या मौल्यवान वस्तू), फक्त bailee च्या फायद्यासाठी (फुकट उसनी दिलेली सायकल), किंवा दोघांच्या फायद्यासाठी (दुरुस्तीसाठी घड्याळ); मोबदल्यानुसार — gratuitous (फुकट) विरुद्ध non-gratuitous (दोन्ही पक्षांना फायदा); भाड्याच्या bailments मध्ये Sec 150 (दोष माहीत असो वा नसो, नुकसानीस bailor जबाबदार) आणि Sec 158 (petrol/toll सारखे साधारण खर्च bailee वर, ₹5,000 च्या engine दुरुस्तीसारखे असाधारण खर्च bailor वर) लक्षात ठेवा.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 148: एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीला कोणत्या तरी purpose साठी, contract नुसार goods ची delivery करणे, आणि purpose पूर्ण झाल्यावर ती परत करणे किंवा देणाऱ्याच्या directions नुसार तिची विल्हेवाट लावणे.
- आवश्यक तत्त्वे: (i) contract (express/implied, consideration नको), (ii) movable goods ची delivery --- actual किंवा constructive, (iii) purpose, (iv) ownership नव्हे तर POSSESSION चा बदल, (v) SAME goods परत करणे.
- उदाहरणादाखल सांगायची non-bailments: बँकेत पैसे जमा करणे, किल्ल्या स्वतःकडे ठेवून घेतलेले locker, मालकाच्या goods ची नोकराकडील custody.

TQ 1.1 • MTP 2024-Jun [5] (c) • Descriptive • 6M • Pg 218 3x विचारला

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- possession चा घटक तपासा: parking lot मध्ये बंद केलेली car आणि किल्ल्या मालकाकडेच → delivery नाही → bailment नाही; customs ची जप्ती → कायद्याने गृहीत धरलेले bailment.
- Constructive delivery (bank साठी 'in trust' म्हणून pledgor कडेच ठेवलेली pledged goods): goods bailee च्या possession मध्ये आणणारी कोणतीही कृती पुरते --- उत्तर Sec. 148 → तथ्ये → निष्कर्ष अशा क्रमाने लिहा.

CSQ 1.1 • RTP 2024-Jun [5] • Case Scenario • --- • Pg 219

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 1 प्रश्न

- Car-hire च्या बहु-मुद्दा प्रश्नांत (Honda City case): Sec. 148 ची आवश्यक तत्त्वे, Sec. 150 (hire मध्ये माहीत नसलेल्या faults साठीही bailor जबाबदार) आणि Sec. 158 ची खर्च-विभागणी (साधारण bailee वर, असाधारण bailor वर) एकत्र वापरा; प्रत्येक उप-प्रश्न स्वतंत्रपणे सोडवा.

CSQ 1.2 • PYQ 2025-May [4] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 220 2x विचारला LEVEL II विश्लेषण (Analysis)

मध्यम

विषय 2: Bailor ची कर्तव्ये (Duties of A Bailor)

P2-C2-U2.8-T02 • Topic 2: Duties of A Bailor

आधी वाचा Section 8.2 'Duties of a Bailor' अभ्यासा --- माहीत असलेले faults सांगणे (Sec. 150), आवश्यक/असाधारण खर्च सोसणे (Sec. 158), मुदतपूर्व समाप्तीबद्दल bailee ला indemnify करणे (Sec. 159), आणि goods परत घेणे (Sec. 164).

नोंदी

चार कर्तव्ये (Secs 150, 158, 159, 164): माहीत असलेले faults सांगणे; आवश्यक/असाधारण खर्च सोसणे; bailee ला indemnify करणे; goods परत घेणे.

Sec 150 — faults सांगणे: gratuitous bailment — वापरात मोठा अडथळा आणणारे किंवा bailee ला असाधारण धोक्यात टाकणारे, स्वतःला माहीत असलेले faults bailor ने सांगितलेच पाहिजेत, नाहीतर होणाऱ्या नुकसानीस तो जबाबदार (न सांगता उसना दिलेला मारका घोडा); non-gratuitous/hire — असा दोष त्याला माहीत होता की नाही याची पर्वा न करता bailor जबाबदार (असुरक्षित carriage; Hyman v. Nye — carriage चा bolt तुटला, purpose ला योग्य carriage देण्यास bailor जबाबदार); धोकादायक goods (स्फोटके) — त्यांचे स्वरूप सांगणे आवश्यक (Great Northern Ry case).

Sec 158 — खर्च: gratuitous — आवश्यक आणि असाधारण दोन्ही खर्च bailor परत देतो; non-gratuitous — bailor फक्त असाधारण खर्च सोसतो, साधारण/नेहमीचे खर्च bailee वर पडतात.

Sec 159 — मुदतपूर्व समाप्ती: gratuitous उसनी दिलेली goods कधीही परत मागता येतात, पण मुदतपूर्व परतीमुळे bailee चे होणारे नुकसान त्याला मिळालेल्या फायद्यापेक्षा जास्त असेल तर तेवढा जादा भाग bailor ने भरून दिला पाहिजे — ठरावीक मुदतीसाठी goods HIRED असतील तर bailee च्या इच्छेविरुद्ध bailor ती आधी परत मागू शकत नाही; **Sec 164:** bailor च्या सदोष title मुळे झालेल्या नुकसानीबद्दल bailee ला indemnify करणे, आणि मुदत संपल्यावर/purpose पूर्ण झाल्यावर goods परत घेणे — नकार दिल्यास सुरक्षित custody चे सर्व आवश्यक खर्च bailee मागू शकतो (महिनाभर न नेलेली car).

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- Gratuitous उसनी दिलेली goods विरुद्ध भाड्याने दिलेली goods यांची मुदतपूर्व मागणी: Sec. 159 खाली फक्त GRATUITOUS bailment कधीही संपवता येते (bailee चे नुकसान फायद्यापेक्षा जास्त असल्यास भरपाईसह); ठरावीक

मुदतीसाठी goods भाड्याने दिली असतील (Kushwah Travels ची car 15 दिवसांसाठी), तर bailee च्या इच्छेविरुद्ध bailor ती आधी परत मागू शकत नाही --- Secs. 153/159 → तथ्ये → निष्कर्ष असे लावा.

- Sec. 150 सुद्धा जवळ ठेवा: भाड्याच्या bailments मध्ये दोष माहीत असो वा नसो, त्यामुळे झालेल्या नुकसानीस bailor जबाबदार असतो (Hyman v. Nye).

CSQ 2.1 · RTP 2025-Sep [6] · Case Scenario · --- · Pg 221

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 3: Bailee ची कर्तव्ये (Duties of A Bailee)

P2-C2-U2.8-T03 · Topic 3: Duties of A Bailee

आधी वाचा Section 8.3 'Duties of a Bailee' अभ्यासा --- reasonable care (Secs. 151-- 152), अनधिकृत/विसंगत वापर नको (Secs. 153--154), mixing नको (Secs. 155-- 157), goods परत करणे (Secs. 160--161), accretion परत करणे (Sec. 163).

नोंदी

सहा कर्तव्ये: reasonable care (Secs 151-152); अनधिकृत/विसंगत वापर नको (Secs 153-154); mixing नको (Secs 155-157); goods परत करणे (Secs 160-161); accretion परत करणे (Sec 163 — गायीसोबत दिलेले वासरू); bailor विरुद्ध title सांगायचे नाही.

Secs 151-152 — care: bailee ने “as much care of the goods bailed to him as a man of ordinary prudence would, under similar circumstances, take of his own goods of the same bulk, quality and value” घेतली पाहिजे; Sec 152 — विशेष contract नसेल तर, एवढी care घेतली असल्यास loss/destruction/deterioration साठी तो जबाबदार नाही (bailee च्या स्वतःच्या दागिन्यांसोबत ठेवलेले दागिने दंगलीत नष्ट झाले — जबाबदार नाही; पुरात खराब झालेला warehouse मधील माल — Shanti Lal v. Takechand); पण विशेष सूचनेचा भंग (bank locker मध्ये ठेवायचे दागिने घरीच ठेवले) त्याला जबाबदार करतो.

Sec 154: bailment च्या conditions नुसार नसलेला goods चा वापर करणारा bailee कोणत्याही loss किंवा destruction ची भरपाई bailor ला देण्यास जबाबदार — अपघाती आणि negligence नसतानाही (स्वतः सवारीसाठी उसना घेतलेला घोडा घरातल्या दुसऱ्याला दिला; Varanasi साठी भाड्याने घेतलेला घोडा Cuttack पर्यंत नेला); Sec 153 खाली असा विसंगत वापर bailment ला bailor च्या मर्जीनुसार voidable करतो.

Mixing: Sec 155 — bailor च्या consent ने: मिश्रणात दोघांचाही प्रमाणशीर interest; Sec 156 — consent शिवाय पण वेगळे करता येण्यासारखे: मालकी ज्याची त्याचीच राहते, वेगळे करण्याचा खर्च आणि नुकसान bailee सोसतो (खुणा केलेल्या 100 कापसाच्या गाठी; Amar ची साखर वेगळी करता येत असेल तर); Sec 157 — consent शिवाय आणि वेगळे करता न येणारे: goods च्या LOSS ची भरपाई bailor ला मिळते (Cape flour देशी पिठात मिसळले; Srijiith च्या कामगाराने Amar ची साखर मिसळून पॅक केली — Srijiith ने भरपाई दिली पाहिजे).

Secs 160-161 — परत करणे: मुदत संपली किंवा purpose पूर्ण झाला की मागणी न करताही bailee ने directions नुसार goods परत/सुपूर्द केली पाहिजेत; कसूर केल्यास त्या वेळेपासूनचे कोणतेही loss, destruction किंवा

deterioration तो सोसतो, reasonable care घेतली असली तरी (वाजवी मुदतीनंतरही ठेवलेली पुस्तके अपघाती आगीत जळाली; दोन दिवसांऐवजी आठवडाभर ठेवलेली छत्री — नुकसान M सोसतो).

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- Reasonable care घेतल्यानंतरची चोरी/आग (सोनार Arun ने locker मध्ये ठेवलेले दागिने): Secs. 151--152 → bailee जबाबदार नाही; याउलट Sec. 161 --- bailment ची मुदत संपल्यावर किंवा मागणी झाल्यावरही goods ठेवून घेतली (Kartik चा AC, R ची आठवडाभर ठेवलेली छत्री), तर त्यानंतरचे कोणतेही नुकसान bailee सोसतो, अपघाताने वा आगीने झाले तरी.
- Mixing चे प्रश्न: consent ने → प्रमाणशीर interest (Sec. 155); consent शिवाय पण वेगळे करता येण्यासारखे (Amar ची साखर) → वेगळे करण्याचा खर्च आणि नुकसान bailee सोसतो (Sec. 156); delivery-boy ने शेजाऱ्याकडे goods ठेवणे = अनधिकृत कृती, त्यामुळे bailee जबाबदार. उत्तराची मांडणी: कोणते कर्तव्य मोडले → section → तथ्ये → नुकसान कोण सोसणार.

CSQ 3.1 · MTP 2024-Aug [4] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 222 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 · PYQ 2025-Sep [1] (a) (ii) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 223	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · RTP 2026-Jan [6] · Case Scenario · --- · Pg 224 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

स्मरण (Remembering) पाठ करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Sec. 154 जसाच्या तसा: bailment च्या conditions शी विसंगत goods चा वापर करणारा bailee कोणत्याही loss/destruction ची भरपाई bailor ला देण्यास जबाबदार --- negligence नसतानाही.
- Sec. 151 चा care चा निकष: same bulk, quality and value च्या स्वतःच्या goods ची ordinary prudence असलेला माणूस जेवढी काळजी घेईल तेवढी; Sec. 152: विशेष contract नसताना एवढी care घेतली असल्यास जबाबदारी नाही.

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Consent ने केलेले, वेगळे न करता येणारे mixing आणि नंतर CONSUMPTION (Mr. Truth चे भुईमूग): Sec. 155 (consent ने mixing) विरुद्ध goods चे conversion असे सोडवा --- mixing ला consent होती पण ती वापरून टाकणे हा अनधिकृत वापर (Sec. 154), म्हणून भरपाई द्यावी लागते; निष्कर्षाआधी दोन्ही मुद्दे वेगळे करा.

विषय 4: Bailor चे अधिकार (Rights of A Bailor)

P2-C2-U2.8-T04 · Topic 4: Rights of A Bailor

आधी वाचा Section 8.4 'Rights of a Bailor' अभ्यासा --- bailment संपवण्याचा अधिकार (Sec. 153), gratuitous दिलेली goods परत मागणे (Sec. 159), wrongdoers वर दावा (Secs. 180--181), bailee वर दावा, आणि भरपाईची मागणी.

नोंदी

पाच अधिकार: bailment संपवणे (Sec 153); gratuitous उसनी दिलेली goods कधीही परत मागणे (Sec 159);

कोणत्याही wrongdoer/third party वर दावा (Secs 180-181); bailee ची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या वसूल करण्यासाठी त्याच्यावर दावा; अनधिकृत वापर किंवा अनधिकृत mixing मुळे झालेल्या नुकसानीची भरपाई मागणे.

Sec 153 चा सापळा: विसंगत वापरामुळे bailment चा contract bailor च्या मर्जीनुसार VOIDABLE होतो — आपोआप void होत नाही (A स्वतः सवारीसाठी B ला घोडा देतो, B तो C ला देतो — A च्या मर्जीनुसार voidable); Sec 154 सोबत घेतल्यास अनधिकृत वापरामुळे झालेल्या कोणत्याही नुकसानीची भरपाईही bailor मागू शकतो.

Sec 159: ठरलेली मुदत/purpose पूर्ण होण्याआधीही gratuitous goods मागणीनुसार परत मिळतात (महिन्यासाठी ठेवलेले दागिने आठवड्यानंतर मागितले), पण bailee चे नुकसान त्याच्या फायद्यापेक्षा जास्त असेल तिथे त्याला भरपाई द्यावी लागते.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Validity विधानाचा सापळा: Sec. 153 खाली bailment च्या conditions शी विसंगत goods चा वापर contract ला bailor च्या मर्जीनुसार VOIDABLE करतो --- आपोआप void करत नाही; म्हणून 'the contract of bailment becomes void' हे विधान INCORRECT आहे, आणि void/voidable फरकाने ते सिद्ध करावे लागते.
- Sec. 153 ला Sec. 154 शी जोडा: contract रद्द करण्याखेरीज, goods च्या अनधिकृत वापरामुळे झालेल्या कोणत्याही नुकसानीची भरपाईही bailor मागू शकतो.
- Descriptive उत्तरांसाठी अधिकारांची पूर्ण यादी तयार ठेवा: bailment संपवणे (Sec. 153), gratuitous उसनी दिलेली goods कधीही परत मागणे (Sec. 159), चूक करणाऱ्या third party वर दावा (Secs. 180--181), कर्तव्ये वसूल करण्यासाठी bailee वर दावा, आणि अनधिकृत वापर/mixing ची भरपाई मागणे.

TQ 4.1 · PYQ 2022-May [2] (c) (iv) · Descriptive · 1M · Pg 225

LEVEL I

आकलन (Understanding)

सोपा

विषय 5: Bailee चे अधिकार (Rights of A Bailee)

P2-C2-U2.8-T05 · Topic 5: Rights of A Bailee

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.8 मधील §8.5 वाचा: bailee चे सात अधिकार आणि त्यांचे section numbers.

नोंदी

Section 165 — कोणत्याही एका joint bailor ला सुपूर्द: अनेक joint owners नी goods bail केली असतील, तर विरुद्ध contract नसल्यास bailee ती त्यांच्यापैकी कोणत्याही एकाला परत करू शकतो. **उदाहरण:** A, B आणि C मिळून D ला harvesting combine भाड्याने देतात; मुदत संपल्यावर D ते त्यांच्यापैकी कोणालाही परत करू शकतो.

Section 166 — indemnity चा अधिकार: bailment करण्याचा, goods परत घेण्याचा किंवा त्यांविषयी directions देण्याचा अधिकार bailor ला नव्हता म्हणून होणाऱ्या कोणत्याही नुकसानीबद्दल bailee ला bailor कडून indemnify

होण्याचा हक्क आहे; आणि bailor ला title नसताना bailee ने सद्भावनेने bailor च्या directions नुसार goods परत दिली, तर त्या delivery बदल तो खऱ्या मालकाला जबाबदार नाही.

Section 150 — सदोष goods ची भरपाई: स्वतःला माहीत असलेले faults bailor ने न सांगितल्यामुळे झालेले कोणतेही नुकसान bailee त्याच्याकडून वसूल करू शकतो — आणि bailment for hire असेल, तर दोष माहीत नसतानाही bailor जबाबदार असतो.

Section 158 — आवश्यक खर्च: gratuitous bailment मध्ये bailment च्या purpose साठी झालेले आवश्यक खर्च आणि कोणतेही असाधारण खर्च bailor ने bailee ला परत दिले पाहिजेत.

Section 167 — title बाबत न्यायालयात अर्ज: bail केलेल्या goods वर bailor खेरीज दुसरा कोणी दावा करत असेल, तर delivery थांबवून title ठरवण्यासाठी bailee न्यायालयात अर्ज करू शकतो. **Sections 170 आणि 171:** services च्या payment साठी bailee ला particular lien असतो, आणि ठरावीक व्यवसायांत general lien असतो.

विषय 6: कोणत्याही Wrong Doer (Third Party) विरुद्ध Bailor आणि Bailee चे अधिकार (Rights of Bailor and Bailee Against Any Wrong Doer (Third Party))

P2-C2-U2.8-T06 · Topic 6: Rights of Bailor and Bailee Against Any Wrong Doer (Third Party)

आधी वाचा Section 8.6 अभ्यासा --- Sec. 180 खाली wrongdoers विरुद्ध दावे आणि Sec. 181 खाली relief ची वाटणी.

नोंदी

Sec 180 (SM): तिसऱ्या व्यक्तीने bail केलेल्या goods चा वापर किंवा possession bailee कडून बेकायदेशीरपणे हिरावून घेतले, किंवा त्यांना काही इजा पोहोचवली, तर bailment झालेच नसते तर अशाच प्रसंगी मालकाला जे remedies वापरता आले असते ते bailee ला वापरता येतात — आणि अशा हिरावणुकीबद्दल किंवा इजेबद्दल bailor किंवा bailee यांपैकी कोणीही त्या तिसऱ्या व्यक्तीवर दावा दाखल करू शकतो.

Sec 181: अशा कोणत्याही दाव्यात relief किंवा भरपाई म्हणून जे काही मिळेल, त्याची bailor आणि bailee यांच्यात त्यांच्या RESPECTIVE INTERESTS नुसार वाटणी होते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 180: तिसऱ्या व्यक्तीने bail केलेल्या goods चा वापर किंवा possession bailee कडून बेकायदेशीरपणे हिरावला, किंवा त्यांना काही इजा पोहोचवली, तर bailment झालेच नसते तर मालकाला जे remedies वापरता आले असते तेच bailee ला वापरता येतात; bailor किंवा bailee यांपैकी कोणीही wrongdoer वर दावा दाखल करू शकतो.
- Sec. 181: अशा दाव्यात relief किंवा भरपाई म्हणून जे मिळेल, त्याची bailor आणि bailee यांच्यात त्यांच्या RESPECTIVE INTERESTS नुसार विभागणी होते.
- 6-mark उत्तरात दोन्ही section numbers लिहा आणि Sec. 180 ची भाषा जवळपास जशीच्या तशी द्या --- प्रश्न नेमका wrongdoer विरुद्ध bailor च्या अधिकारांबद्दल असतो, म्हणून सुरुवात bailor च्या दावा करण्याच्या अधिकाराने करा.

TQ 6.1 • PYQ 2024-Sep [5] (c) (I) • Descriptive • 6M • Pg 225

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

विषय 7: Bailment ची समाप्ती (Termination of Bailment)

P2-C2-U2.8-T07 • Topic 7: Termination of Bailment

आधी वाचा Section 8.7 'Termination of Bailment' अभ्यासा --- पाच परिस्थिती (मुदत संपणे, purpose पूर्ण होणे, notice, मृत्यू, subject matter चा नाश).

नोंदी

पाच मार्ग: (1) ठरलेली मुदत संपणे (महिन्यासाठी उसनी दिलेली motorcycle); (2) विशिष्ट purpose पूर्ण होणे (लग्नासाठी भाड्याने घेतलेले तंबू आणि भांडी); (3) notice ने — bailee bailment च्या अटींशी विसंगत वागतो तेव्हा, किंवा bailor gratuitous bailment कधीही संपवतो तेव्हा; (4) bailor किंवा bailee यांपैकी कोणाचाही मृत्यू GRATUITOUS bailment संपवतो; (5) subject matter चा नाश किंवा goods च्या स्वरूपात असा बदल की purpose अशक्य होतो (दुरुस्तीपलीकडे मोडलेली सायकल).

अटी: मृत्यू फक्त gratuitous bailment संपवतो; gratuitous bailment ची मुदतपूर्व समाप्ती bailee ला त्याच्या फायद्यापेक्षा जास्त नुकसान देणारी असता कामा नये — तशी असेल तर तेवढा जादा भाग bailor ने भरून दिला पाहिजे (Sec 159).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 2 प्रश्न

- पाचही मार्ग समजावून सांगा: (i) ठरलेली मुदत संपणे; (ii) purpose पूर्ण होणे; (iii) notice ने --- bailee अटींशी विसंगत वागतो तेव्हा, किंवा bailor gratuitous bailment कधीही संपवतो तेव्हा (Sec. 159 च्या भरपाईच्या अधीन); (iv) bailor किंवा bailee चा मृत्यू GRATUITOUS bailment संपवतो; (v) subject matter चा नाश/स्वरूपातील बदल.
- परीक्षक तपासतात त्या अटी लक्षात ठेवा: मृत्यू फक्त gratuitous bailment संपवतो; gratuitous bailment ची मुदतपूर्व समाप्ती केल्यास bailee च्या जादा नुकसानाची भरपाई द्यावी लागते.
- हा भाग बऱ्याचदा असंबंधित उप-प्रश्नासोबत येतो (उदा. फसवणूक झालेल्या पक्षाचे remedies) --- गुण समान वाटून प्रत्येक भाग स्वतंत्रपणे लिहा.

TQ 7.1 • MTP 2025-May S2 [6] (b) • Descriptive • 6M • Pg 226

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 7.2 • PYQ 2026-May [6] (Or) (b) • Descriptive • 6M • Pg 227

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 8: हरवलेल्या Goods चा Finder (Finder of Lost Goods)

P2-C2-U2.8-T08 • Topic 8: Finder of Lost Goods

आधी वाचा Section 8.8 'Finder of Lost Goods' अभ्यासा --- Sec. 168 खालील अधिकार (goods रोखून ठेवणे, specific reward साठी दावा) आणि Sec. 169 (finder कधी विकू शकतो), Sec. 71 (finder म्हणजे bailee) सोबत वाचा.

नोंदी

Sec 168: मालक शोधण्यात आणि goods सांभाळण्यात स्वखुशीने घेतलेल्या त्रासाची व खर्चाची भरपाई मागण्यासाठी मालकावर दावा करण्याचा अधिकार finder ला नाही, पण अशी भरपाई मिळेपर्यंत तो मालकाविरुद्ध goods रोखून ठेवू शकतो; मालकाने विशिष्ट reward जाहीर केले असेल, तर त्या reward साठी finder दावा करू शकतो आणि ते मिळेपर्यंत goods रोखून ठेवू शकतो.

Sec 169 — विकण्याचा अधिकार (सर्रास विकली जाणारी वस्तू): वाजवी प्रयत्न करूनही मालक सापडत नसेल, किंवा मागणी करूनही finder चे lawful charges देण्यास नकार देत असेल, तर finder ती विकू शकतो — (1) वस्तू नष्ट होण्याच्या किंवा तिचे बहुतांश मूल्य गमावण्याच्या धोक्यात असेल तेव्हा, किंवा (2) finder चे lawful charges तिच्या मूल्याच्या दोन-तृतीयांश इतके झाले असतील तेव्हा.

कर्तव्ये (Sec 71, finder = bailee): ordinary prudence असलेल्या माणसासारखी काळजी घेणे, वस्तू स्वतःची करून घेण्याचा अधिकार नाही, मालक सापडल्यावर goods परत करणे; खऱ्या मालकाखेरीज इतर सर्वांविरुद्ध तो ती रोखून ठेवू शकतो — म्हणून सापडलेले, जाहिरात देऊन सुपूर्द केलेले घड्याळ finder ला परत मिळाले पाहिजे, तिसऱ्या व्यक्तीने ठेवून घ्यायचे नाही.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 168: स्वखुशीने घेतलेल्या त्रासाची/खर्चाची भरपाई मागण्यासाठी finder मालकावर दावा करू शकत नाही, पण अशी भरपाई मिळेपर्यंत तो goods रोखून ठेवू शकतो; मालकाने विशिष्ट reward जाहीर केले असेल, तर त्यासाठी दावा करून पैसे मिळेपर्यंत goods रोखता येतात.
- Sec. 169: वाजवी प्रयत्नांनी मालक सापडत नसेल किंवा lawful charges देण्यास नकार देत असेल, आणि (1) वस्तू नष्ट होण्याच्या किंवा बहुतांश मूल्य गमावण्याच्या धोक्यात असेल, किंवा (2) finder चे lawful charges तिच्या मूल्याच्या दोन-तृतीयांश झाले असतील, तर सर्रास विकली जाणारी वस्तू finder विकू शकतो.
- कर्तव्ये (Sec. 71): ordinary prudent माणसासारखी काळजी, वस्तू स्वतःची करून घ्यायची नाही, खऱ्या मालकाला परत करणे.

TQ 8.1 • PYQ 2026-May [6] (b) • Descriptive • 6M • Pg 228

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

मध्यम**उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- Raghav च्या मनगटी घड्याळाचा प्रसंग: त्याने जाहिरात देऊन वाट पाहिली → खऱ्या मालकाखेरीज सर्वांविरुद्ध ते रोखून ठेवू शकतो; विकू मात्र Sec. 169 च्या मर्यादितच शकतो (घड्याळ नाशवंत नाही; charges ₹1,00,000 च्या दोन-तृतीयांशपेक्षा कमी) --- निष्कर्षाआधी प्रत्येक अट तथ्यांना लावा.

CSQ 8.1 • PYQ 2024-Sep [4] (a) (I) • Case Scenario • 4M • Pg 230

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 9: Lien चा अधिकार (Right of Lien)

P2-C2-U2.8-T09 · Topic 9: Right of Lien

आधी वाचा Section 8.9 'Right of Lien' अभ्यासा --- particular lien (Sec. 170), bankers, factors, wharfingers, policy brokers आणि attorneys चा general lien (Sec. 171), आणि फरक-तालिका.

नोंदी

Lien: स्वतःचा दावा पूर्ण होईपर्यंत किंवा येणे असलेले कर्ज फिटेपर्यंत दुसऱ्याच्या मालकीची goods रोखून ठेवण्याचा एखाद्या व्यक्तीचा अधिकार; दोन प्रकार — particular (Sec 170) आणि general (Sec 171); हा अधिकार contract ने सोडता/वगळता येतो.

Sec 170 particular lien: bailment च्या purpose नुसार bailee ने goods वर LABOUR किंवा SKILL लावून सेवा दिली असेल, तर (विरुद्ध contract नसल्यास) देय मोबदला मिळेपर्यंत तो तीच विशिष्ट goods रोखून ठेवू शकतो (शिंपी कोट रोखतो; सोनार तासलेला व पॉलिश केलेला हिरा रोखतो); तो आपोआप निर्माण होतो आणि काम पूर्ण झाल्यावरच.

Sec 171 general lien: खात्याच्या GENERAL balance साठी goods रोखून ठेवण्याचा अधिकार, जो (विरुद्ध contract नसल्यास) फक्त bankers, factors, wharfingers, policy brokers आणि attorneys of law यांनाच मिळतो — फिटलेल्या दुसऱ्या कर्जाची security म्हणून दिलेले दागिने banker आधीच्या न फिटलेल्या कर्जापोटी रोखून ठेवू शकतो; general lien खालील goods रोखून ठेवता येते पण विकता येत नाही; contract ने bank ला pledged goods वर फक्त particular lien पुरते मर्यादित केले असेल, तर वेगळ्या कर्जासाठी ती रोखता येत नाहीत.

General lien (Sec 171)	Particular lien (Sec 170)
खात्याच्या general balance साठी दुसऱ्याची goods रोखणे	त्यावरील देय रक्कम न मिळाल्यास bail केलेली तीच goods रोखणे
आपोआप नाही — agreement ने मान्य होतो	आपोआप
goods वर labour वा skill लावल्याविनाही वापरता येतो	labour/skill लावून goods चे मूल्य वाढले तरच निर्माण होतो
फक्त नमूद वर्ग — bankers, factors, wharfingers, policy brokers, attorneys	Bailee, finder of goods, pledgee, unpaid seller, agent, partner इत्यादी

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Banker's lien चा प्रसंग (Radheshyam चे सोने): करारानेच bank ला pledged सोन्यावर फक्त PARTICULAR lien पुरते मर्यादित केले असेल, तर वेगळ्या unsecured loan साठी ते रोखता येत नाही; असा contract नसेल, तर banker चा Sec. 171 general lien general balance ला लागू होईल --- आधी contract ची clause वाचा, मग Sec. 170 विरुद्ध 171 लावून → निष्कर्ष.

- तर्कासाठी लक्षात ठेवा: particular lien आपोआप निर्माण होतो आणि त्यासाठी goods वर labour/skill लागते; general lien फक्त नमूद वर्गानाच मिळतो आणि contract ने तो वगळता/निर्माण करता येतो; general lien खालील goods रोखून ठेवता येते पण विकता येत नाही.

CSQ 9.1 · PYQ 2021-Jan [1] (c) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 232

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 10: Pledge

P2-C2-U2.8-T10 · Topic 10: Pledge

आधी वाचा Section 8.10 'Pledge' अभ्यासा --- Sec. 172 मधील व्याख्या (pledge, pawnor, pawnee), आवश्यक तत्त्वे, pawnee चे अधिकार (Secs. 173--176), pawnor चा redeem करण्याचा अधिकार (Sec. 177), आणि pawnee व pawnor ची दिलेली कर्तव्ये.

नोंदी

Sec 172 (SM): "The bailment of goods as security for payment of a debt or performance of a promise is called 'pledge'" — bailor = **pawnor**, bailee = **pawnee** (Secs 172-182); आवश्यक तत्त्वे = bailment ची सर्व आवश्यक तत्त्वे अधिक payment/performance साठी security म्हणून केलेले bailment, विषय goods असणे, goods अस्तित्वात असणे, आणि pledger कडून pledgee ला delivery.

Pawnee चे अधिकार: Sec 173 — कर्ज, त्यावरील INTEREST आणि possession किंवा जतनाचे सर्व आवश्यक खर्च यांसाठी pledged goods रोखून ठेवणे; Sec 174 — नंतरच्या कर्जासाठी रोखून ठेवणे तसा करार असेल तरच; Sec 175 — जतनाचे असाधारण खर्च दाव्याने (SUIT) वसूल होतात, त्यांसाठी रोखून ठेवण्याचा अधिकार नाही; Sec 176 — pawnor ने कसूर केल्यावर — (i) goods collateral security म्हणून ठेवून कर्ज/promise वर दावा करणे, किंवा (ii) विक्रीची वाजवी NOTICE pawnor ला देऊन विकणे; विक्रीनंतरची तूट pawnor नेच भरायची असते, शिल्लक त्याला द्यावी लागते — वाजवी notice शिवाय केलेली विक्री Sec 176 नुसार नाही.

Sec 177 — pawnor चा redeem करण्याचा अधिकार: ठरलेल्या वेळी कसूर झाली तरी, goods ची प्रत्यक्ष विक्री होण्याआधी कोणत्याही वेळी pawnor ती redeem करू शकतो, त्याच्या कसुरीमुळे आलेले खर्चही जादा देऊन (redemption म्हणजे कर्ज फेडून/promise पार पाडून goods परत मिळवणे).

Pawnee ची कर्तव्ये (सहा): pledged goods ची reasonable care; अनधिकृत वापर नको; परतफेड/performance झाल्यावर goods परत करणे; स्वतःची goods pledged goods मध्ये मिसळायची नाहीत; pledge च्या अटींशी विसंगत कृती करायची नाही; कोणतेही accretion परत करणे. **Pawnor ची कर्तव्ये:** कर्ज फेडणे/promise पार पाडणे; जतनाच्या असाधारण खर्चाची भरपाई देणे; pawnee ला असाधारण धोक्यात टाकणारे faults सांगणे; title मधील दोषाबद्दल pawnee ला indemnify करणे; कसुरीनंतरच्या विक्रीतील तूट भरणे.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 173: कर्ज, त्यावरील INTEREST आणि possession/जतनाचे सर्व आवश्यक खर्च यांसाठी pawnee pledged goods रोखून ठेवू शकतो; Sec. 174: नंतरच्या कर्जासाठी रोखून ठेवणे तसा करार असेल तरच; Sec. 175: असाधारण खर्च दाव्याने वसूल होतात (रोखून ठेवण्याचा अधिकार नाही).
- Sec. 176 — कसूर झाल्यावरचे अधिकार: goods collateral security म्हणून ठेवून कर्जावर दावा करणे, किंवा वाजवी NOTICE देऊन विकणे --- तूट pawnor कडून वसूल होते, शिल्लक त्याला द्यावी लागते.
- Pawnee ची कर्तव्ये (सहाची यादी): reasonable care, अनधिकृत वापर नको, परतफेडीवर परत करणे, mixing नको, pledge च्या अटीशी विसंगत कृती नको, accretion परत करणे.

TQ 10.1 · PYQ 2024-Sep [5] (c) (ii) · Descriptive · 6M · Pg 233 3x विचारला LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Notice शिवाय विक्रीचे प्रसंग (Stefen/Flemming प्रकार): pawnor ला वाजवी notice न देता Sec. 176 खाली केलेली विक्री त्याच्याविरुद्ध invalid असते; प्रत्यक्ष विक्रीआधी कधीही कसुरीचे खर्च देऊन redeem करण्याचा Sec. 177 चा अधिकार pawnor कडे राहतोच --- व्याख्या (Sec. 172) → संबंधित अधिकार/कर्तव्य → निष्कर्ष असे लावा.

CSQ 10.1 · RTP 2024-Sep [9] · Case Scenario · --- · Pg 234

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 11: Non-Owner ने केलेले Pledge (Pledge by Non-Owner)

P2-C2-U2.8-T11 · Topic 11: Pledge by Non-Owner

आधी वाचा Section 8.11 'Pledge by Non-Owners' अभ्यासा --- mercantile agent (Sec. 178), voidable contract खाली possession असलेली व्यक्ती (Sec. 178A), limited interest (Sec. 179), possession मधील co-owner, आणि possession मधील seller/buyer.

नोंदी

नियम: सामान्यतः फक्त मालकच (किंवा त्याने अधिकृत केलेली व्यक्ती) pledge करू शकतो; goods च्या possession मध्ये राहिलेल्या non-owners नी सद्भावनेने केलेल्या pledges साठी अपवाद आहेत.

Sec 178 mercantile agent: मालकाच्या consent ने goods किंवा documents of title च्या possession मध्ये असलेला agent व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात pledge करतो, तेव्हा ते pledge मालकाच्या authority ने केल्यासारखेच valid ठरते — अट अशी की pawnee ने सद्भावनेने वागलेले असावे आणि pawnor ला authority नाही याची notice त्याला नसावी.

Sec 178A voidable contract: fraud, coercion, misrepresentation, undue influence मुळे दिलेल्या consent वर Sec 19/19A खाली voidable ठरणाऱ्या contract खाली pawnor ला possession मिळाले असेल, पण pledge च्या वेळी तो contract rescind झालेला नसेल, तर सद्भावनेने आणि title मधील दोषाची notice नसताना

वागणाऱ्या pawnee ला चांगले title मिळते — Srushti चा हिरा Mr. VK ला pledge केला ते valid pledge आहे.

Sec 179 limited interest: फक्त limited interest असलेल्या व्यक्तीने केलेले pledge त्या interest पुरते valid असते (finder ₹5,000 खर्चून phone दुरुस्त करतो, ₹2,000 ला pledge करतो — मालकाला ₹5,000 दिल्यावरच तो परत मिळतो; ₹70,000 ला pledge केलेले दागिने ₹90,000 ला पुन्हा pledge केले — ₹70,000 अधिक interest पुरते valid).

इतर अपवाद: इतर मालकांच्या consent ने possession मध्ये असलेला co-owner valid pledge करू शकतो; विक्रीनंतरही possession मध्ये राहिलेला seller, किंवा विक्रीआधी seller च्या consent ने possession मध्ये असलेला buyer, title मधील दोषाची माहिती नसताना सद्भावनेने वागणाऱ्या pawnee ला valid pledge करून देऊ शकतो (seller B कडे राहिलेली सायकल C ला सद्भावनेने pledge केली — valid); विल्हेवाट लावण्याचा अधिकारच नसलेला नुसता possessor कोणत्याही अपवादात बसत नाही — खरा मालक ती परत मिळवतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 178: मालकाच्या consent ने goods/documents of title च्या possession मध्ये असलेला mercantile agent व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात pledge करतो, तेव्हा ते valid pledge ठरते --- अट अशी की pawnee ने authority नसल्याची notice नसताना सद्भावनेने वागावे; म्हणून असे pledge 'invalid' म्हणणारे True/False विधान FALSE आहे.
- Sec. 178A: fraud, misrepresentation, coercion, undue influence मुळे Sec. 19/19A खाली voidable ठरणाऱ्या contract खाली goods बाळगणाऱ्या व्यक्तीने केलेले pledge, तो contract pledge च्या वेळी rescind झालेला नसेल आणि pawnee ने दोषाची notice नसताना सद्भावनेने वागले असेल, तर valid असते.
- Sec. 179 (limited interest --- त्या मर्यादेपुरते pledge valid) आणि possession मधील co-owner व seller/buyer ची pledges सुद्धा माहित असू द्या.

TQ 11.2 · PYQ 2025-Sep [5] (c) (I) · True/False · 2M · Pg 236

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 11.1 · PYQ 2025-May [6] (Or) (b) · Descriptive · 6M · Pg 235

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Srushti च्या हिऱ्याचा case: voidable contract rescind झालेला नाही + VK ला सद्भावनेने केलेले pledge → Sec. 178A खाली valid pledge --- अट-दर-अट लागू करून लिहा.
- विल्हेवाट लावण्याचा अधिकार नसलेल्या possessor ची विक्री/pledge (Shyam--Govind--Manohar): कोणताही अपवाद लागू होत नाही, खरा मालक ती परत मिळवू शकतो; नुसते possession आणि mercantile agent म्हणून मालकाच्या consent ने मिळालेले possession यांतील फरक दाखवा.

CSQ 11.1 · PYQ 2021-Dec [2] (c) · Case Scenario · 4M · Pg 236

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 12: Bailment आणि Pledge मधील फरक (Distinction Between Bailment and Pledge)

P2-C2-U2.8-T12 · Topic 12: Distinction Between Bailment and Pledge

आधी वाचा Section 8.12 अभ्यासा --- meaning, पक्षकार, purpose, consideration, विकण्याचा अधिकार आणि वापरण्याचा अधिकार यांवर bailment (Sec. 148) व pledge (Sec. 172) मधील फरक-तालिका.

नोंदी

प्रस्तावना: pledge (Sec 172) हा bailment (Sec 148) चाच एक विशेष प्रकार, जो कर्जाच्या payment साठी किंवा promise च्या performance साठी security म्हणून केला जातो — लक्षात ठेवण्याची ओळ: all pledges are bailments, but all bailments are not pledges.

Bailment (Sec 148)	Pledge (Sec 172)
एखाद्या विशिष्ट हेतूसाठी goods चे हस्तांतरण	कर्जफेड वा promise च्या performance साठी security म्हणून goods चे हस्तांतरण
पक्ष: bailor आणि bailee	पक्ष: pawnor आणि pawnee
कोणताही हेतू — सुरक्षित सांभाळ, दुरुस्ती, प्रक्रिया	फक्त कर्जाची वा promise ची security म्हणून
consideration सह किंवा त्याविना असू शकते	नेहमी consideration साठीच
bailee विकू शकत नाही — फक्त रोखणे (lien) वा येण्यासाठी दावा	pawnor ने कसूर केल्यास योग्य notice देऊन pawnee विकू शकतो (Sec 176)
contract मध्ये नमूद हेतूसाठी bailee goods वापरू शकतो	pledged goods pawnee वापरू शकत नाही

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- चार फरक पक्के करा: (i) purpose --- कोणताही purpose (सुरक्षित custody, दुरुस्ती) विरुद्ध कर्ज/promise ची security; (ii) पक्षकार --- bailor/bailee विरुद्ध pawnor/pawnee; (iii) विकण्याचा अधिकार --- bailee ला तो नाही (फक्त lien/दावा) विरुद्ध pawnee कसुरीनंतर notice देऊन विकू शकतो (Sec. 176); (iv) goods चा वापर --- bailee contract नुसार वापरू शकतो विरुद्ध pawnee अजिबात वापरू शकत नाही.
- गरज असल्यास जोडा: consideration --- bailment gratuitous असू शकते, pledge नेहमी consideration साठीच असते; आणि लक्षात ठेवण्याची ओळ 'all pledges are bailments, but all bailments are not pledges'.
- 4-mark प्रकारासाठी शीर्षके दिलेल्या दोन columns च्या तालिकेत लिहा.

विभाग 2.9: Agency

Agency

P2-C2-U2.9 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 6 • वर्ग B • प्रकरणातील 8.5% प्रश्न • 20 प्रश्न

विषय 1: Agency म्हणजे काय? (What is Agency?)

P2-C2-U2.9-T01 • Topic 1: What is Agency?

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.9 मधील §9.1 वाचा: Act मध्ये 'agency' ची व्याख्या दिलेली नाही, Section 182 मधील agent व principal च्या व्याख्या, आणि agency ची दोन भागांची कसोटी.

नोंदी

व्याख्या नाही: Indian Contract Act, 1872 मध्ये 'Agency' या शब्दाची व्याख्या केलेली नाही. त्याऐवजी **Section 182** पक्षकारांची व्याख्या करते — **agent** म्हणजे "a person employed to do any act for another or to represent another in dealing with the third persons", आणि **principal** म्हणजे "a person for whom such act is done or who is so represented".

Agency ची कसोटी: (a) त्या व्यक्तीला **principal ला बांधून** टाकण्याची आणि त्याला तिसऱ्या पक्षाप्रति जबाबदार करण्याची क्षमता आहे का; आणि (b) तो principal व तिसऱ्या पक्षांमध्ये **privity of contract** निर्माण करू शकतो का. दोन्ही उत्तरे होय असतील, तर agency चे नाते अस्तित्वात आहे.

मूळ maxim: agency चा नियम "Qui facit per alium, facit per se" यावर उभा आहे — जो agent मार्फत कृती करतो तो स्वतःच कृती करत असतो; म्हणून agency म्हणजे असे नाते, ज्याद्वारे पहिली व्यक्ती दुसरीला इतरांशी कायदेशीर संबंधात आणते.

विषय 2: Agents ची नेमणूक आणि authority (Appointment and Authority of Agents)

P2-C2-U2.9-T02 • Topic 2: Appointment and Authority of Agents

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.9 मधील §9.2 वाचा: agent कोण नेमू शकतो, agent कोण होऊ शकतो, आणि agency निर्माण करायला consideration का लागत नाही.

नोंदी

Agent कोण नेमू शकतो [Section 183]: “any person who has attained majority according to the law to which he is subject, and who is of sound mind, may employ an agent” — म्हणजे minor किंवा unsound mind ची व्यक्ती agent नेमू शकत नाही.

Agent कोण होऊ शकतो [Section 184]: कोणतीही व्यक्ती agent होऊ शकते, अगदी minor किंवा unsound mind ची व्यक्तीसुद्धा, आणि तिच्या कृतींनी principal बांधला जातो. सावधगिरीचा नियम म्हणून अशी व्यक्ती नेमू नये, कारण contract करायला अक्षम असल्याने तिच्याविरुद्ध misconduct किंवा निष्काळजीपणासाठी कारवाई करता येत नाही. **Example:** P आपली कार ₹2,50,000 पेक्षा कमी किमतीला विकू नये या अटीवर minor Q ला नेमतो; Q ती ₹2,00,000 ला विकतो — P बांधला जातो, आणि Q विरुद्ध त्याला कोणताही दावा नाही.

Consideration आवश्यक नाही [Section 185]: agency निर्माण करायला कोणतेही consideration लागत नाही; agent चे पद स्वीकारणे हेच नेमणुकीसाठी पुरेसे consideration मानले जाते.

विषय 3: Agency ची निर्मिती (Creation of Agency)

P2-C2-U2.9-T03 · Topic 3: Creation of Agency

आधी वाचा Indian Contract Act, 1872 च्या Unit 9 (Agency) मधील Para 9.3 'Creation of Agency' वाचा --- express/implied authority (Sec. 186-187), agency by estoppel (Sec. 237), agency by necessity, आणि विशेषतः ratification (Sec. 196) तिच्या सात आवश्यक अटींसह (Sec. 197-200).

नोंदी

निर्मितीचे चार प्रकार: (1) express agreement (Sec 186-187 — बोलून किंवा लिहून दिलेली authority, उदा. घरावरील power of attorney); (2) implied agreement — प्रकरणाची परिस्थिती, पक्षांचे वर्तन किंवा व्यवहाराची नेहमीची रीत यांवरून अनुमान काढले जाते, यात agency by estoppel (Sec 237) आणि agency by necessity येतात (emergency मुळे principal ला तोट्यापासून वाचवण्याची विशेष authority मिळते, उदा. शेतातील आग विझवणारा राखणदार); (3) operation of law (partner हा firm चा agent असतो); (4) ratification (Sec 196).

Estoppel (Sec 237) ची आवश्यक तत्त्वे: (1) principal ने representation केले, (2) ते express किंवा implied होते, (3) प्रत्यक्षात authority नसताना agent ला ती आहे असे ते सांगते, (4) त्यामुळे तिसरी व्यक्ती प्रवृत्त झाली, आणि (5) तिने त्यावर विश्वास ठेवून contract केले — मग principal ला agency नाकारता येत नाही (राखीव किमतीपेक्षा कमी दराने B ने अनभिज्ञ C ला विकले तरी A बांधला जातो; Sunil च्या आधीच्या credit purchases चे पैसे देणारा Piyal आता Prasad ला नकार देऊ शकत नाही).

Ratification (Sec 196, SM): “Where acts are done by one person on behalf of another, but without his knowledge or authority, he may elect to ratify or to disown such acts. If he ratifies them, the same effects will follow as if they had been performed by his authority” — doctrine of relation back; आधी झालेल्या कृतीला दिलेली मान्यता, जी express असते किंवा वर्तनातून implied असते.

Valid ratification ची सात आवश्यक तत्त्वे: (a) ती express असावी किंवा वर्तनातून implied (Sec 197 — authority विना आपल्यासाठी घेतलेली goods B ने विकणे, किंवा दिलेल्या कर्जावरील interest स्वीकारणे म्हणजे

ratify करणे); (b) पूर्ण माहिती — ज्याची तथ्यांची माहिती महत्त्वाच्या बाबतीत अपुरी आहे, त्याचे ratification valid नाही (Sec 198 — बाजारभावापेक्षा जास्त दराची खरेदी, ती goods agent A चीच होती हे P ला कळल्यावर, बंधनकारक राहत नाही); (c) संपूर्ण transaction ratify करावे लागते, फक्त फायद्याचा भाग नव्हे (Sec 199); (d) ratification मुळे तिसऱ्या व्यक्तीचे नुकसान होता कामा नये (Sec 200 — authority विना केलेली वस्तूची मागणी, किंवा authority नसलेल्या C ने दिलेली lease संपवण्याची notice, तिसऱ्या पक्षाला बांधण्यासाठी ratify करता येत नाही); (e) वाजवी मुदतीत; (f) दुसऱ्या पक्षाला कळवलेले; (g) ratify केलेली कृती valid असावी — void किंवा illegal नको (capital मधून dividend, बनावट सही, फौजदारी गुन्हा).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- Ratification समजावून सांगा (Sec. 196): एखाद्या व्यक्तीसाठी तिच्या माहितीशिवाय किंवा authority विना केलेल्या कृती ती ratify करू शकते किंवा नाकारू शकते; ratify केल्यावर त्या कृती आधीच्या authority ने केल्या असल्या तसाच परिणाम होतो (doctrine of relation back).
- Valid ratification ची आवश्यक तत्वे पक्की करा: express किंवा implied (Sec. 197); महत्त्वाच्या तथ्यांची पूर्ण माहिती (Sec. 198); संपूर्ण transaction ratify होणे (Sec. 199); तिसऱ्या व्यक्तीचे नुकसान न होणे (Sec. 200); वाजवी मुदतीत; कळवलेले; ratify केलेली कृती कायदेशीर असणे.
- 'rights of a person as to acts done for him without authority' हे Sec. 196 च्या भाषेतून, ratification च्या परिणामासह, थेट लिहिण्याची तयारी ठेवा.

TQ 3.1 • MTP 2025-Aug S2 [6] (b) • Descriptive • 6M • Pg 242

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 2 प्रश्न

- Sec. 200 चे प्रसंग सोडवा: authority विना दिलेली जागा सोडण्याची notice (मुलाने tenant ला दिलेली notice) तिसऱ्या पक्षाला बांधण्यासाठी ratify करता येत नाही --- ratification मुळे तिसऱ्या व्यक्तीचे नुकसान होता कामा नये.
- Sec. 198 चे प्रसंग सोडवा: बाजारभावापेक्षा जास्त दराची खरेदी स्वीकारणे, जिथे ती goods agent चीच होती हे principal ला नंतर कळते --- महत्त्वाच्या बाबतीत अपुर्या माहितीवरचे ratification बंधनकारक नसते.
- उत्तराची मांडणी अशी ठेवा: तरतूद (section + नियम) → तथ्यांवर वापर → ratification च्या validity बदल निष्कर्ष.

CSQ 3.2 • PYQ 2022-May [1] (c) (i) {C} • Case Scenario • 2M • Pg 244

LEVEL II

उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 3.1 • PYQ 2021-Jul [5] (c) • Case Scenario • 4M • Pg 244

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 4: Agent च्या authority ची व्याप्ती (Extent of Agent's Authority)

P2-C2-U2.9-T04 • Topic 4: Extent of Agent's Authority

आधी वाचा Para 9.4 वाचा --- सामान्य परिस्थितीत (Sec. 188) आणि emergency मध्ये (Sec. 189) agent ची authority. Emergency मधील valid agency च्या पाच अटी परीक्षेत वारंवार विचारल्या जातात.

नोंदी

Sec 188 (सामान्य परिस्थिती): एखादी कृती करण्याची authority असलेल्या agent ला ती कृती करण्यासाठी आवश्यक असणारी प्रत्येक कायदेशीर गोष्ट करण्याची authority असते; व्यवसाय चालवण्याची authority असलेला agent त्या हेतूसाठी आवश्यक असणारी, किंवा तो व्यवसाय चालवताना नेहमी केली जाणारी, प्रत्येक कायदेशीर गोष्ट करू शकतो (जहाजबांधणी करणाऱ्याचा agent लाकूड खरेदी करू शकतो व कामगार नेमू शकतो; कर्जवसुली करणारा agent कोणतीही कायदेशीर प्रक्रिया वापरू शकतो व valid discharge देऊ शकतो).

Sec 189 (emergency): emergency मध्ये agent ला, आपल्या principal ला तोट्यापासून वाचवण्यासाठी, अशाच परिस्थितीत ordinary prudence ची व्यक्ती स्वतःच्या बाबतीत जे करेल ते सर्व करण्याची authority असते (विक्रीसाठीचा agent goods दुरुस्त करून घेऊ शकतो; ठिकाणी पोहोचण्याआधीच खराब होऊ लागलेला नाशवंत माल consignee विकू शकतो).

Emergency मधील valid agency च्या पाच अटी: (i) उपलब्ध वेळेत principal शी संपर्क साधण्याच्या स्थितीत agent नव्हता आणि तशी संधीही नव्हती; (ii) तातडीने कृती करण्याची खरी व निश्चित व्यावसायिक निकड होती; (iii) agent ने bona fide आणि principal च्या हितासाठी कृती केली; (iv) परिस्थितीत सर्वात वाजवी व व्यवहार्य मार्ग स्वीकारला; (v) contract चा विषय असलेली principal ची goods agent च्या ताब्यात होती.

नाशवंत goods चा प्रकार (Rahul/टोमॅटो): मुसळधार पावसामुळे दोन दिवस अडकलेला transporter, टोमॅटो खराब होतील या भीतीने, जवळच्या बाजारात बाजारभावापेक्षा कमी दराने ते विकतो — Sec 189 पूर्ण होते, Aswin ला तोट्यापासून वाचवण्यासाठी त्याने ordinary prudence च्या माणसाप्रमाणे कृती केली, म्हणून principal ला तो तोटा वसूल करता येत नाही; निष्कर्ष काढण्याआधी पाचही अटी तथ्यांवर तपासा, आणि agent ने authority ओलांडल्यासारखे वाटत असेल तेव्हा Sec 227/228 (वेगळे करता येते की नाही) आणि Sec 237 खालील estoppel हेही तपासा.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 189 च्या पाच अटी जशाच्या तशा पाठ करा: (i) उपलब्ध वेळेत principal शी संपर्क साधण्याची संधी नाही; (ii) तातडीने कृती करण्याची खरी व निश्चित व्यावसायिक निकड; (iii) agent ने bona fide आणि principal च्या हितासाठी कृती केली; (iv) सर्वात वाजवी व व्यवहार्य मार्ग स्वीकारला; (v) contract चा विषय असलेली principal ची goods agent च्या ताब्यात.
- Sec. 188 सुद्धा पाठ करा: एखादी कृती करण्याची authority असलेला agent तिच्यासाठी आवश्यक असणारी प्रत्येक कायदेशीर गोष्ट करू शकतो; व्यवसाय चालवण्याच्या authority मध्ये तो व्यवसाय चालवताना नेहमी केली जाणारी प्रत्येक कायदेशीर गोष्ट येते.

TQ 4.1 · PYQ 2025-Jan [6] (b) · Descriptive · 6M · Pg 245

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- नाशवंत goods चा प्रकार सोडवा (मुसळधार पावसाने अडकलेले टोमॅटो/सफरचंद, agent स्थानिक बाजारात बाजारभावापेक्षा कमी दराने विकतो): Sec. 189 लावा, पाचही अटी तपासा, आणि agent ने ordinary prudence च्या व्यक्तीप्रमाणे कृती केली म्हणून principal ला तोटा वसूल करता येत नाही असा निष्कर्ष काढा.

- निष्कर्ष काढण्याआधी पाचही अटी तथ्यांवर नेहमी तपासा --- checklist साठी परीक्षक गुण देतात.

CSQ 4.1 · MTP 2025-Apr S1 [4] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 246

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- कठीण broker/जुनी-कार प्रकारच्या प्रसंगांत आधी authority चा स्रोत आणि कक्षा निश्चित करा (express, Sec. 188 खालील implied, किंवा Sec. 189 खालील emergency), मग वादातील कृती तिच्या आत येते का ते ठरवा.
- agent ने authority ओलांडल्यासारखे वाटत असेल तेव्हा कोण बांधला जातो हे ठरवण्याआधी Sec. 227/228 (वेगळा करता येणारा की न येणारा जास्तीचा भाग) आणि Sec. 237 खालील estoppel तपासा.

CSQ 4.2 · PYQ 2026-May [1] (a) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 247

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

कठीण

विषय 5: Sub-Agents

P2-C2-U2.9-T05 · Topic 5: Sub-Agents

आधी वाचा Para 9.5 वाचा --- 'delegatus non potest delegare' (Sec. 190), sub-agent ची व्याख्या (Sec. 191), रीतसर नेमणुकीचे (Sec. 192) आणि authority विना झालेल्या नेमणुकीचे (Sec. 193) परिणाम; Sec. 210 शी जोडून पाहा (agent ची authority संपली की sub-agents ची authority संपते).

नोंदी

Sec 190: ज्या कृती स्वतः करण्याचे agent ने express किंवा implied रीतीने कबूल केले आहे, त्या करण्यासाठी तो दुसऱ्याला कायदेशीरपणे नेमू शकत नाही — “delegatus non potest delegare”, कारण agency हे fiduciary नाते आहे; **अपवाद:** (1) नेमणुकीच्या अटीत मुळातच तशी अपेक्षा होती, (2) व्यापारातील नेहमीची रीत, (3) agency चे स्वरूपच तसे मागते, (4) कामाच्या ओघात आलेली अनपेक्षित emergency.

Sub-agent (Sec 191, SM): व्याख्या — “A ‘Sub-agent’ is a person employed by, and acting under the control of, the original agent in the business of the agency.”

रीतसर नेमणूक (Sec 192): sub-agent च्या कृतीसाठी principal तिसऱ्या पक्षांप्रति जबाबदार असतो; sub-agent च्या कृतीसाठी agent हा principal ला जबाबदार असतो; sub-agent आपल्या कृतीसाठी agent ला जबाबदार असतो, principal ला नाही — fraud किंवा जाणूनबुजून केलेल्या चुकीचा अपवाद वगळता.

Authority विना नेमणूक (Sec 193): sub-agent च्या कृतीसाठी agent हा principal ला आणि तिसऱ्या व्यक्तींना, दोघांनाही जबाबदार असतो; principal जबाबदार नसतो; sub-agent फक्त agent ला उत्तरदायी असतो (A ने नेमलेल्या B ने वाहतूक केली तरी वाटेत खराब झालेल्या कापसासाठी carrier A जबाबदार धरला गेला).

Sec 210 चा दुवा: agent ची authority संपली की त्याने नेमलेल्या सर्व sub-agents ची authority संपते — म्हणून A ने agent B ची authority revoke केली की sub-agent C ची authority आपोआप संपते; उत्तराची मांडणी:

delegation ला परवानगी होती का (Sec 190 चा अपवाद)? मग Sec 192 किंवा Sec 193, मग निष्कर्ष.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Termination चा प्रकार सोडवा: B ने (authority असताना) sub-agent C नेमल्यानंतर A हा agent B ची authority revoke करतो --- Sec. 210 खाली agent ची authority संपली की sub-agent ची authority आपोआप संपते.
- जबाबदारीच्या प्रश्नांत आधी नेमणुकीचे वर्गीकरण करा: रीतसर नेमणूक (Sec. 192 --- principal तिसऱ्या पक्षांप्रति बांधला, sub-agent साठी agent उत्तरदायी, sub-agent हा fraud/जाणूनबुजून केलेली चूक वगळता agent ला जबाबदार) विरुद्ध authority विना नेमणूक (Sec. 193 --- फक्त agent च principal व तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार).
- मांडणी: delegation ला परवानगी होती का (Sec. 190 चा रीत/agency चे स्वरूप/emergency हा अपवाद)? → Sec. 192 किंवा 193 → निष्कर्ष.

CSQ 5.1 · PYQ 2025-Sep [5] (c) (ii) · Case Scenario · 2M · Pg 250 asked

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 6: Substituted Agent

P2-C2-U2.9-T06 · Topic 6: Substituted Agent

आधी वाचा Para 9.6 वाचा --- substituted agent (Sec. 194) ला agent हा principal च्या authority ने नेमतो आणि तो principal चाच agent होतो; agent चे एकमेव कर्तव्य म्हणजे ordinary prudence ने निवड करणे (Sec. 195).

नोंदी

Sec 194: agency च्या कामात principal साठी काम करायला दुसरी व्यक्ती नेमण्याची express किंवा implied authority असलेल्या agent ने त्यानुसार दुसरी व्यक्ती नेमली, तर ती व्यक्ती sub-agent नसून, तिच्यावर सोपवलेल्या कामापुरती principal चीच agent असते — principal आणि substituted agent यांच्यात privity निर्माण होते, आणि principal त्याच्यावर दावा करू शकतो व त्यालाही दावा करता येतो.

SM ची उदाहरणे: A ची इस्टेट लिलावाने विकण्याचे आणि auctioneer नेमण्याचे निर्देश असलेला solicitor B, auctioneer C ला नेमतो — त्या विक्रीपुरता C हा A चा agent आहे; C & Co कडून A ची येणी वसूल करण्याची authority असलेला B, कायदेशीर कारवाईसाठी solicitor D ला सांगतो — D हा sub-agent नसून A चा solicitor म्हणजेच substituted agent आहे.

Sec 195 (नेमताना कर्तव्य): अशा agent ची निवड करताना agent ने, ordinary prudence ची व्यक्ती स्वतःच्या बाबतीत जितका विवेक वापरला तितकाच वापरला पाहिजे; तसे केल्यास, निवडलेल्या agent च्या कृतीसाठी किंवा निष्काळजीपणासाठी तो principal ला जबाबदार नसतो — चांगली प्रतिष्ठा असलेला ship-surveyor समुद्रयोग्य नसलेले जहाज निवडतो, किंवा चांगली पत असलेला auctioneer विक्रीची रक्कम घेऊन दिवाळखोर होतो: agent B जबाबदार नाही, निवडलेली व्यक्तीच A ला उत्तरदायी आहे.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- थेट विचारले गेलेले SM चे उदाहरण पक्के करा: येणी वसूल करण्याची authority असलेला B कायदेशीर कारवाईसाठी solicitor D ला सांगतो --- D हा sub-agent नसून substituted agent आहे, म्हणजे principal चाच agent (Sec. 194).
- Sec. 195 जोडा: agent ने substituted agent ची निवड ordinary prudence च्या माणसाच्या विवेकाने केली असेल, तर त्या substituted agent च्या कृतींसाठी किंवा निष्काळजीपणासाठी तो जबाबदार नसतो (ship-surveyor व auctioneer ची उदाहरणे).
- अशी उत्तरे कायदेशीर स्थिती सांगून संपवा: principal आणि substituted agent यांच्यात privity निर्माण होते, आणि principal त्याच्यावर दावा करू शकतो व त्यालाही दावा करता येतो.

CSQ 6.1 • PYQ 2022-May [1] (c) (ii) {C} • Case Scenario • 2M • Pg 250

LEVEL II
उपयोजन (Application)**सोपा****विषय 7: Sub-Agent आणि Substituted Agent मधील फरक (Difference Between a Sub-Agent and A Substituted Agent)**

P2-C2-U2.9-T07 • Topic 7: Difference Between a Sub-Agent and A Substituted Agent

आधी वाचा Para 9.7 मधील 8-point फरक-तालिका वाचा (Sec. 191 vs Sec. 194); 6-point फरकाचा प्रश्न जसाच्या तसा विचारला गेला आहे.

नोंदी

दोघांनाही नेमतो agent च, तरीही sub-agent (Sec 191) आणि substituted agent (Sec 194) यांच्यात आठ आधारांवर फरक आहे — पूर्ण गुणांसाठी उत्तर फरक-तालिकेच्या स्वरूपात, फरकाचा आधार देऊन मांडा.

Sub-agent (Sec 191)	Substituted agent (Sec 194)
agent च्या नियंत्रणाखाली व सूचनांनुसार काम करतो	principal च्या सूचनांनुसार काम करतो
agent स्वतःच्या कामाचा काही भाग त्याला सोपवतो	agent आपल्या कामाचा कोणताही भाग त्याला सोपवत नाही
principal शी privity of contract नसते	principal शी privity of contract निर्माण होते
फक्त agent ला जबाबदार; त्याच्या कृत्यांसाठी agent principal ला जबाबदार	principal ला जबाबदार; त्याच्या कृत्यांसाठी agent जबाबदार नाही
मोबदल्यासाठी principal विरुद्ध दावा करण्याचा हक्क नाही	येणे असलेल्या मोबदल्यासाठी principal वर दावा करू शकतो
नेमणूक अयोग्य असू शकते; sub-agency चालू असेपर्यंत agent जबाबदार	नेमणूक कधीच अयोग्य नसते; नाव सुचवताच agent चे कर्तव्य संपते

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- किमान 6 फरक विस्ताराने सांगता आले पाहिजेत: (1) sub-agent हा agent च्या नियंत्रणाखाली काम करतो, substituted agent हा principal च्या सूचनांनुसार; (2) agent आपली काही कर्तव्ये sub-agent ला सोपवतो, substituted agent ला नाही; (3) principal व sub-agent यांच्यात privity नसते, substituted agent शी ती असते; (4) sub-agent फक्त agent ला उत्तरदायी, substituted agent principal ला.
- उरलेले मुद्दे: (5) sub-agent च्या कृतींसाठी agent हा principal ला जबाबदार असतो, substituted agent च्या कृतींसाठी नाही; (6) sub-agent remuneration साठी principal वर दावा करू शकत नाही, substituted agent करू शकतो; (7) sub-agents ची नेमणूक अयोग्य रीतीने होऊ शकते, substituted agents ची कधीच नाही; (8) sub-agency चालू असेपर्यंत agent जबाबदार राहतो, पण substituted agent नेमला की त्याचे कर्तव्य संपते.
- पूर्ण गुणांसाठी उत्तर फरक-तालिकेच्या स्वरूपात, फरकाचा आधार देऊन मांडा.

TQ 7.1 · PYQ 2025-Jan [6] (Or) (b) · Descriptive · 6M · Pg 251

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 8: Agent ची कर्तव्ये आणि बंधने (Duties and Obligations of An Agent)

P2-C2-U2.9-T08 · Topic 8: Duties and Obligations of An Agent

आधी वाचा Para 9.8 वाचा --- agent ची नऊ कर्तव्ये (Sec. 190, 211-218) आणि त्यासोबत Sec. 182 मधील agent व principal च्या व्याख्या.

नोंदी

Sec 182 (SM): व्याख्या — “Agent means a person employed to do any act for another or to represent another in dealing with the third persons”; “The principal means a person for whom such act is done or who is so represented.”

नऊ कर्तव्ये: (1) principal च्या सूचनांचे पालन करणे, आणि सूचना नसतील तर त्या ठिकाणी अशाच व्यवसायात रूढ असलेल्या रीतींचे (Sec 211); (2) वाजवी काळजी, कौशल्य व दक्षता — त्याच्या निष्काळजीपणाच्या, कौशल्याच्या अभावाच्या किंवा misconduct च्या थेट, दूरस्थ नव्हे, परिणामांची भरपाई देणे (Sec 212); (3) मागणी केल्यावर योग्य हिशेब देणे, म्हणजे vouchers सह हिशेब (Sec 213, Anandprasad vs. Dwarkanath); (4) अडचणीच्या प्रसंगी principal शी संपर्क साधण्याची व सूचना मागवण्याची सर्व वाजवी दक्षता घेणे (Sec 214); (5) principal च्या संमतीशिवाय स्वतःच्या हिशेबावर व्यवहार न करणे (Sec 215-216); (6) गुप्त नफा न कमावणे — fiduciary नाते पूर्ण सद्भाव मागते; (7) delegate न करणे (Sec 190); (8) त्याच्या हिशेबावर मिळालेल्या सर्व रकमा, कायदेशीर वजावटींसह, principal ला देणे (Sec 218); (9) agency च्या ओघात मिळालेली गोपनीय माहिती principal विरुद्ध न वापरणे.

Breach चे परिणाम: Sec 211 खाली agent ने तोटा भरून द्यावा आणि मिळालेल्या नफ्याचा हिशेब द्यावा; Sec 215-216 खाली principal तो transaction नाकारू शकतो (agent ने महत्त्वाचे तथ्य अप्रामाणिकपणे लपवले असेल किंवा व्यवहार तोट्याचा असेल तेव्हा) किंवा agent ला मिळालेला कोणताही फायदा मागू शकतो — Ahuja/Singh प्रकार: nominee मार्फत खरेदी करून principal लाच पुन्हा विकणाऱ्या agent ने कमावलेला ₹6 लाख गुप्त नफा principal वसूल करतो.

Sec 211 चा credit-sale प्रकार (Pintu): credit sales ही व्यवसायाची रीत नसताना आणि तशा सूचनाही नसताना agent विक्रीच्या वेळी दिवाळखोर असलेल्या खरेदीदाराला उधारीवर goods विकतो — त्याने रीतीविरुद्ध कृती केली, म्हणून तोट्याची भरपाई त्याने principal ला द्यावी लागते (ABC Ltd जिंकते); मांडणी: section सह कर्तव्य, तथ्यांतून दिसणारा breach, तोटा भरून देण्यास किंवा नफ्याचा हिशेब देण्यास agent जबाबदार.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- आधी Sec. 182 खाली agent/principal ची व्याख्या द्या, मग sections सह कर्तव्ये मांडा: सूचनांचे किंवा रीतींचे पालन (Sec. 211); वाजवी काळजी व कौशल्य (Sec. 212); योग्य हिशेब देणे (Sec. 213); अडचणीत संपर्क साधणे (Sec. 214); स्वतःच्या हिशेबावर व्यवहार न करणे (Sec. 215-216); principal साठी मिळालेल्या रकमा देणे (Sec. 218).
- हेही मांडा: गुप्त नफा न कमावणे; delegate न करणे (Sec. 190); गोपनीय माहिती principal विरुद्ध न वापरणे.
- परिणाम माहीत असू द्या: Sec. 211 च्या breach साठी agent ने तोटा भरून द्यावा आणि मिळालेल्या नफ्याचा हिशेब द्यावा; Sec. 215-216 खाली principal तो transaction नाकारू शकतो किंवा फायदा मागू शकतो.

TQ 8.1 • MTP 2024-Jul S1 [3] (c) • Descriptive • 6M • Pg 252

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Sec. 211 चा credit-sale प्रकार सोडवा (credit sales ही रीत नसताना agent Pintu दिवाळखोर खरेदीदाराला उधारीवर विकतो): सूचना नसताना agent ने रीतीविरुद्ध कृती केली, म्हणून तोट्याची भरपाई त्याने principal ला द्यावी लागते.
- मांडणी: कर्तव्य (section) → तथ्यांतून दिसणारा breach → तोटा भरून देण्यास/नफ्याचा हिशेब देण्यास agent जबाबदार.

विषय 9: Agent चे हक्क (Rights of An Agent)

P2-C2-U2.9-T09 • Topic 9: Rights of An Agent

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 2.9 मधील §9.9 वाचा: agent चे पाच हक्क त्यांच्या section क्रमांकांसह, आणि agent च्या lien च्या अटी व तो संपण्याची कारणे.

नोंदी

Section 217 — right of retainer: agency च्या कामात principal च्या हिशेबावर मिळालेल्या रकमांतून agent (a) त्याने दिलेल्या advances पोटी स्वतःला येणे असलेली सर्व रक्कम, (b) व्यवसाय चालवताना योग्य रीतीने झालेला खर्च, आणि (c) agent म्हणून काम केल्याबद्दल त्याला देय असलेले remuneration राखून ठेवू शकतो.

Section 219 — right to remuneration: ठरल्याप्रमाणे remuneration मिळण्याचा agent ला हक्क असतो, आणि रक्कम ठरलेली नसेल तर त्या व्यवसायात रूढ असलेले नेहमीचे remuneration मिळते; पण **Section 220** खाली misconduct केलेल्या agent ला **त्या भागापुरते remuneration मिळत नाही**, ज्यात त्याने misconduct केले.

Example: B ₹1,00,000 वसूल करतो आणि ₹90,000 चांगल्या रीतीने व ₹10,000 वाईट रीतीने गुंतवतो — वसुलीबद्दल आणि ₹90,000 बद्दल त्याला पैसे मिळतात, ₹10,000 बद्दल नाही, आणि तो तोटा त्याने भरून द्यावा लागतो.

Section 221 — agent चा lien: उलट करार नसेल तर, commission, खर्च आणि services पोटी देय रकमा मिळेपर्यंत, agent ला मिळालेली principal ची goods, कागदपत्रे आणि इतर मालमत्ता — जंगम असो वा स्थावर — तो राखून ठेवू शकतो. **अटी:** रक्कम कायदेशीररीत्या देय असावी, आणि मालमत्ता principal ची असावी व agency च्या नेहमीच्या ओघात agent ला त्याच नात्याने मिळालेली असावी — बेकायदा मार्गाने मिळवलेल्या मालमत्तेवर lien नसतो. ताबा गेला किंवा हक्क सोडला की तो संपतो.

उरलेले दोन हक्क: indemnification for lawful acts चा हक्क, आणि indemnification against acts done in good faith चा हक्क.

विषय 10: तिसऱ्या पक्षांप्रति principal ची जबाबदारी (Principal's Liability to Third Parties)

P2-C2-U2.9-T10 · Topic 10: Principal's Liability to Third Parties

आधी वाचा Para 9.10 वाचा --- authority मधील कृतींनी principal बांधला जातो (Sec. 226), agent ने authority ओलांडल्याचा परिणाम (Sec. 227-228), estoppel चा अपवाद (Sec. 237), agent ला दिलेली notice म्हणजे principal ला notice (Sec. 229) आणि agent च्या fraud/misrepresentation ची जबाबदारी (Sec. 238).

नोंदी

Sec 226: agent ने आपल्या authority च्या कक्षेत केलेल्या कृतींसाठी principal जबाबदार असतो (B चे पैसे त्याच्या अधिकृत collecting agent ला दिल्याने debtor C मोकळा होतो; undisclosed principal, agent नव्हे, खरेदीदाराकडून किंमत मागण्यास हक्कदार आहे).

Agent ने authority ओलांडणे: जास्तीचा भाग authority दिलेल्या भागापासून वेगळा करता येत असेल, तर फक्त authority मधील भागानेच principal बांधला जातो (Sec 227 — जहाजाचा ₹4,00,000 चा insurance करण्यास सांगितलेला B मालही insure करतो: A फक्त जहाजाचा premium देतो); जास्तीचा भाग वेगळा करता येत नसेल, तर principal संपूर्ण transaction नाकारू शकतो (Sec 228 — 500 मेंढ्या 200 कोकरांसह एकाच ₹6,00,000 रकमेला घेतल्या; ₹200 च्या मर्यादेविरुद्ध ₹1,000 ची bills काढली).

Estoppel चा अपवाद (Sec 237): आपल्या शब्दांनी किंवा वर्तनाने principal ने तिसऱ्या व्यक्तींना, त्या कृती agent च्या authority मधील आहेत असे मानायला प्रवृत्त केले असेल, तर authority विना केलेल्या कृतींनी व बंधनांनी तो बांधला जातो (राखीव किमतीपेक्षा कमी दराची विक्री अनभिज्ञ C विरुद्ध A ला बांधते; सोपवलेली negotiable instruments कोऱ्या endorsement ने दिली — खाजगी आदेशांविरुद्ध झालेली विक्रीही ग्राह्य ठरते).

Sec 229: principal साठी चालवलेल्या व्यवसायाच्या ओघात agent ला दिलेली notice किंवा त्याला मिळालेली माहिती, हिचा कायदेशीर परिणाम ती principal ला दिली वा मिळाली असती तसाच असतो — agent चे ज्ञान म्हणजे principal चे ज्ञान (goods D ची होती हे agent A ला माहीत असल्याने अनभिज्ञ principal B बांधला जातो).

Sec 238: principal च्या व्यवसायाच्या ओघात काम करणाऱ्या agents नी केलेली misrepresentations किंवा frauds यांचा परिणाम, ती principal ने केली असती तसाच असतो (contract तिसऱ्या पक्षाच्या मर्जीनुसार voidable); पण त्यांच्या authority बाहेरच्या बाबींतील अशा कृतींचा principal वर परिणाम होत नाही (goods न मिळताच bills of lading वर सही करणारा कप्तान — ती bills void).

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- अनेक मुद्दे असलेल्या प्रसंगांत (उदा. एक brand घेण्याची सूचना असताना agent दुसरा brand/जास्तीची goods घेतो) क्रमाने उकल करा: (1) प्रत्यक्षात कोणती authority दिली होती; (2) जास्तीचा भाग वेगळा करता येतो का --- येत असेल तर principal फक्त authority दिलेल्या भागापुरता बांधला जातो (Sec. 227); येत नसेल तर principal संपूर्ण व्यवहार नाकारू शकतो (Sec. 228).
- मग estoppel चा अपवाद तपासा (Sec. 237): principal च्या शब्दांनी किंवा वर्तनाने ती कृती authority मधील आहे असे तिसऱ्या पक्षाला वाटले असेल, तर खाजगी सूचना असूनही तो बांधला जातो.
- व्यवसायाच्या ओघात agent ने fraud/misrepresentation केले (principal बांधला जातो) की authority बाहेर केले (principal वर परिणाम नाही) हे पाहण्यासाठी Sec. 238 आणा, आणि agent चे ज्ञान principal चे मानले जाते यासाठी Sec. 229.

CSQ 10.1 · PYQ 2025-May [1] (a) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 254

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

कठीण

विषय 11: तिसऱ्या पक्षांप्रति agent ची वैयक्तिक जबाबदारी (Personal Liability of Agent to Third Parties)

P2-C2-U2.9-T11 · Topic 11: Personal Liability of Agent to Third Parties

आधी वाचा Para 9.11 वाचा --- Sec. 230 चा सर्वसाधारण नियम (principal साठी केलेली contracts agent स्वतः बजावू शकत नाही आणि त्यांनी तो बांधलाही जात नाही) व त्याचे अपवाद, तसेच तिसऱ्या पक्षांचे हक्क (Sec. 231-235).

नोंदी

Sec 230 चा नियम: तसा करार नसेल तर, आपल्या principal च्या वतीने केलेली contracts agent स्वतः बजावून घेऊ शकत नाही, किंवा तो त्यांनी वैयक्तिकरीत्या बांधलाही जात नाही — तो दावा करू शकत नाही आणि त्याच्यावर दावाही होऊ शकत नाही (कारण: agent व तिसरा पक्ष यांच्यात privity of contract नाही आणि consideration ची देवाणघेवाणही नाही).

गृहीत अपवाद — agent वैयक्तिकरीत्या बांधला जातो: (1) परदेशात राहणाऱ्या व्यापाऱ्यासाठी/principal साठी goods च्या विक्रीचे वा खरेदीचे contract (foreign principal); (2) agent आपल्या principal चे नाव उघड करत नाही (undisclosed/unnamed principal); (3) principal उघड असूनही त्याच्यावर दावा करता येत नाही — तो अस्तित्वातच नाही किंवा अक्षम आहे, उदा. minor — मात्र principal minor आहे हे दुसऱ्या पक्षाला आधीच माहीत असेल तर नाही; (4) principal ज्याची कृती नाकारतो व ratify करत नाही असा बनावट agent (Sec 235); (5)

authority ओलांडून तिसऱ्या व्यक्तीची दिशाभूल करणारा agent — breach of warranty of authority साठी जबाबदार; ही केवळ गृहीतके असल्याने करारामुळे किंवा तिसऱ्या पक्षाच्या माहितीमुळे ती बाजूला पडू शकतात.

तिसऱ्या पक्षांचे हक्क: undisclosed agency — principal performance मागू शकतो, पण दुसऱ्या पक्षाला त्याच्याविरुद्ध agent विरुद्ध असलेले तेच हक्क मिळतात, आणि principal कोण आहे हे माहित असते किंवा agent हाच principal नाही हे माहित असते तर आपण contract केलेच नसते असे दाखवल्यास तो performance नाकारू शकतो (Sec 231-232 — AB मार्फत घेतलेले IPL तिकीट stadium नाकारू शकते; undisclosed principal C विरुद्ध B हा agent A चे कर्ज set off करू शकतो); agent वैयक्तिकरीत्या जबाबदार असेल तेव्हा तिसरा पक्ष agent ला, principal ला, किंवा दोघांनाही जबाबदार धरू शकतो (Sec 233 — कापूस खरेदीदाराचा विक्रेता B वर किंवा C वर किंवा दोघांवर दावा करू शकतो); फक्त principal च (किंवा फक्त agent च) जबाबदार राहिल असा विश्वास ज्याने निर्माण केला, तो नंतर दुसऱ्याला जबाबदार धरू शकत नाही (Sec 234).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- Sec. 230 चा नियम त्याच्या कारणांसह सांगा (agent व तिसरा पक्ष यांच्यात privity नाही), मग गृहीत अपवाद समजावा: (1) परदेशात राहणाऱ्या foreign/व्यापारी principal साठीचे contract; (2) undisclosed/unnamed principal; (3) principal अस्तित्वात नाही किंवा अक्षम (उदा. minor) --- agent वैयक्तिकरीत्या जबाबदार; (4) ज्याची कृती ratify होत नाही असा बनावट agent (Sec. 235); (5) authority ओलांडणारा agent --- breach of warranty of authority.
- Sec. 233 खालील तिसऱ्या पक्षाचा पर्याय जोडा: agent वैयक्तिकरीत्या जबाबदार असेल तेव्हा तिसरा पक्ष agent वर, principal वर, किंवा दोघांवरही दावा करू शकतो.
- नेहमीचा सापळा: हे अपवाद म्हणजे वैयक्तिक जबाबदारीची गृहीतके आहेत --- करारामुळे किंवा तिसऱ्या पक्षाच्या माहितीमुळे ती बाजूला पडू शकतात (उदा. principal minor आहे हे पक्षाला आधीच माहित असणे).

TQ 11.1 • PYQ 2024-Sep [6] (b) (i) • Descriptive • 4M • Pg 257

4x विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 12: Authority चे Revocation (Revocation of Authority)

P2-C2-U2.9-T12 • Topic 12: Revocation of Authority

आधी वाचा Para 9.12 वाचा --- termination चे प्रकार (Sec. 201), revocation चे नियम (Sec. 203-207), interest शी जोडलेली irrevocable agency (Sec. 202), termination कधी लागू होते (Sec. 208) आणि sub-agent ची authority संपणे (Sec. 210).

नोंदी

Termination चे प्रकार (Sec 201): पक्षांच्या कृतीने — (1) principal कडून revocation, (2) agent कडून renunciation; operation of law ने — (3) agency चे काम पूर्ण होणे, (4) principal किंवा agent चा मृत्यू वा मनःस्वास्थ्य बिघडणे (winding up/dissolution चा परिणामही तोच), (5) principal ची दिवाळखोरी, (6) ठरलेली मुदत संपणे, हेतू साध्य झाला असो वा नसो.

Revocation आणि renunciation चे नियम: principal ला बांधील करेल अशा रीतीने authority वापरली जाण्याआधी तो ती कधीही revoke करू शकतो (Sec 203), पण अंशतः वापर झाल्यानंतर, आधीच निर्माण झालेल्या कृती व बंधनांबाबत नाही (Sec 204 — स्वतःच्या नावाने कापूस घेणारा B: A च्या निधीतून पैसे देण्याची authority revoke करता येत नाही); पुरेशा कारणाविना मुदतपूर्व revocation केल्यास भरपाई द्यावी लागते (Sec 205); वाजवी notice द्यावी लागते (Sec 206); revocation express किंवा implied असू शकते (Sec 207 — A ने स्वतःच घर भाड्याने दिले की B ची authority implied रीतीने revoke होते); agent कडून होणाऱ्या renunciation ला हीच तत्त्वे लागू होतात (Sec 205-206).

Irrevocable agency (Sec 202, SM): “where the agent has himself an interest in the property which forms the subject matter of the agency, the agency cannot, in the absence of an express contract, be terminated to the prejudice of such interest” — A ची जमीन किंवा पाठवलेला कापूस विकून A कडून येणे असलेली कर्जे/advances स्वतःला वळती करून घेण्याची authority revoke करता येत नाही, आणि A च्या वेडेपणाने, मृत्यूने वा दिवाळखोरीनेही ती संपत नाही (lender-agent Atul विरुद्ध Bhupendra ने केलेले revocation कायदेशीर नाही).

परिणाम केव्हापासून (Sec 208): agent च्या बाबतीत termination त्याला कळपर्यंत लागू होत नाही, आणि तिसऱ्या व्यक्तीच्या बाबतीत त्यांना कळपर्यंत नाही — revocation चे पत्र पाठवल्यानंतर पण ते मिळण्याआधी B विकतो: ती विक्री A ला बांधते आणि B ला त्याचे ₹5,000 commission मिळते; principal च्या मृत्यूनंतर पण ते कळण्याआधी agent ने केलेले payment executor विरुद्ध ग्राह्य ठरते.

Sec 209-210: principal च्या मृत्यूने किंवा वेडेपणाने termination झाल्यास, त्याच्यावर सोपवलेल्या हितसंबंधांच्या संरक्षणासाठी व जतनासाठी agent ने representatives च्या वतीने सर्व वाजवी पावले उचलली पाहिजेत (Sec 209); agent ची authority संपली की त्याने नेमलेल्या सर्व sub-agents ची authority संपते (Sec 210).

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- पक्षांच्या कृतीने होणारे termination समजावा: principal कडून revocation (authority वापरण्याआधी, Sec. 203; अंशतः वापरानंतर नाही, Sec. 204; मुदतपूर्व revocation साठी भरपाई, Sec. 205; वाजवी notice, Sec. 206; express किंवा implied, Sec. 207) आणि त्याच तत्त्वांवर agent कडून renunciation.
- Operation of law ने होणारे termination समजावा: काम पूर्ण होणे, principal किंवा agent चा मृत्यू वा वेडेपणा, principal ची दिवाळखोरी, ठरलेली मुदत संपणे.
- Sec. 209 लक्षात ठेवा: principal च्या मृत्यू/वेडेपणानंतर, त्याच्यावर सोपवलेल्या हितसंबंधांच्या संरक्षणासाठी agent ने वाजवी पावले उचलली पाहिजेत.

TQ 12.1 · RTP 2026-Jan [8] · Descriptive · --- · Pg 258

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- Agency coupled with interest (Sec. 202) हा सर्वाधिक विचारला जाणारा प्रकार: मालमत्ता विकून principal कडून येणे असलेली कर्जे स्वतःला वळती करून घेण्याची authority असलेला agent --- त्या interest ला बाधा येईल अशा रीतीने ती agency revoke करता येत नाही, आणि मृत्यू/वेडेपणा/दिवाळखोरीनेही ती संपत नाही.

- Sec. 208 चे timing चे प्रसंग सोडवा: revocation चे पत्र पाठवले पण ते मिळण्याआधी goods विकली गेली --- ती विक्री principal ला बांधते आणि agent ला त्याचे commission मिळते, कारण termination हे agent ला कळल्यावरच (आणि तिसऱ्या पक्षाच्या बाबतीत त्यांना कळल्यावरच) लागू होते.
- Sec. 203/204 सुद्धा सोडवा: authority वापरण्याआधी revocation valid असते, पण एकदा अंशतः वापर झाल्यावर आधीच निर्माण झालेल्या कृती व बंधनांसाठी ती revoke करता येत नाही.

CSQ 12.1 • PYQ 2024-Jun [4] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 260 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 12.2 • PYQ 2025-Sep [1] (a) (I) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 261	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 12.3 • RTP 2025-Sep [7] • Case Scenario • --- • Pg 262	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

प्रकरण 3

माल विक्री कायदा (The Sale of Goods Act, 1930)

The Sale of Goods Act, 1930

24 विषय • 103 वर्गीकृत प्रश्न • महत्त्व: B

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% • Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे **सिद्धांत-प्रधान**

Level I — स्मरण आणि आकलन

31.7%

360 पैकी 114 गुण

Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण

68.3%

360 पैकी 246 गुण

विभाग 3.1: Contract of Sale ची निर्मिती (Formation of the Contract of Sale)

Formation of the Contract of Sale

P2-C3-U3.1 • महत्त्व D • प्रकरणात Rank 3 • वर्ग B • प्रकरणातील 18.4% प्रश्न • 19 प्रश्न

विषय 1: Act ची व्याप्ती (Scope of the Act)

P2-C3-U3.1-T01 • Topic 1: Scope of the Act

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 3.1 मधील §1.1 वाचा: Sale of Goods Act कशाला लागू होतो, Indian Contract Act शी त्याचा संबंध, आणि रूढी व प्रथांचे स्थान.

नोंदी

फक्त जंगम मालमत्ता: हा Act **goods** च्या sale च्या contracts ना लागू होतो, म्हणजे जंगम मालमत्तेला. जमीन, शेत, दुकान किंवा घर अशा स्थावर मालमत्तेच्या sale ला तो लागू होत **नाही** — स्थावर मालमत्तेसाठी Transfer of Property Act, 1882 लागू होतो.

Contract Act शी संबंध: Indian Contract Act, 1872 च्या सर्वसाधारण तरतुदी goods च्या sale च्या contract ला तेवढ्याच प्रमाणात लागू होतात, जेवढ्या त्या Sale of Goods Act च्या स्पष्ट तरतुदींशी **विसंगत नसतील**; आणि या Act मध्ये वापरलेले पण व्याख्या न केलेले जे शब्द Contract Act मध्ये व्याख्यायित आहेत, त्यांना तिथला अर्थ लागू होतो.

रूढी आणि प्रथा: या दोन्ही पक्षांना बांधतात, पण त्या **reasonable** असाव्यात आणि contract of sale करतेवेळी पक्षांना **माहीत** असाव्यात.

विषय 2: व्याख्या (Definitions)

P2-C3-U3.1-T02 · Topic 2: Definitions

आधी वाचा Sale of Goods Act, 1930 च्या Unit 1 चा Para 1.2 वाचा --- Sec. 2 मधील व्याख्या: buyer 2(1), delivery 2(2), deliverable state 2(3), document of title 2(4), future goods 2(6), goods 2(7), insolvent 2(8), mercantile agent 2(9), price 2(10), property 2(11), seller 2(13); तसेच goods चे वर्गीकरण (Sec. 6).

नोंदी

Goods (Sec 2(7), SM): “every kind of movable property other than actionable claims and money; and includes stock and shares, growing crops, grass, and things attached to or forming part of the land, which are agreed to be severed” — sale आधी किंवा contract of sale खाली; यात अमूर्त गोष्टीही येतात (goodwill, copyrights, patents, trademarks), तसेच gas, steam, water, electricity, न्यायालयाचा decree आणि FDRs सुद्धा; debt हा actionable claim आहे, म्हणून तो goods नव्हे.

Classification (Sec 6): existing goods — contract च्या वेळी seller च्या मालकीचे किंवा ताब्यातले: specific (contract च्या वेळीच ओळखलेले व ठरलेले, Sec 2(14) — तीच ठरलेली ‘Santro’), ascertained (contract नंतर agreement नुसार ओळखलेले — 100 पैकी 50 गाठी निवडून बाजूला ठेवलेल्या) आणि unascertained (फक्त description किंवा sample ने ठरवलेले — दुकानातल्या 100 पैकी एक पुडा, X च्या दहा घोड्यांपैकी एक; वेगळे काढल्यावर ते ascertained होते); future goods (Sec 2(6)) — contract नंतर तयार करायचे, उत्पादित करायचे किंवा मिळवायचे (पुढच्या वर्षीचे दूध, बागेतली याच वर्षीची संत्री) — हे नेहमी agreement to sell, कधीच sale नव्हे; contingent goods (Sec 6(2)) — ते मिळणे अनिश्चित घटनेवर अवलंबून (seller ला विकत घेता आले तर Picasso चे चित्र; जहाज सुखरूप पोहोचले तर 50 नग) — हेही फक्त agreement to sell.

Delivery (Sec 2(2)): एका व्यक्तीकडून दुसऱ्याकडे ताब्याचे स्वेच्छेने होणारे हस्तांतरण; **तीन प्रकार:** actual (प्रत्यक्ष ताबा buyer ला किंवा त्याच्या अधिकृत व्यक्तीला दिला), constructive (attornment/acknowledgement — A चे goods सांभाळणारा warehouseman ते आता B च्या वतीने ठेवायला कबूल होतो), symbolic (हस्तांतरणाचे प्रतीक म्हणून delivery — bill of lading किंवा railway receipt सारखी documents of title, किंवा गोदामाची किल्ली); **deliverable state (Sec 2(3)):** अशी अवस्था की contract नुसार buyer ला delivery घेणे भाग पडेल.

Document of title (Sec 2(4)): bill of lading, dock-warrant, warehouse keeper's किंवा wharfinger's certificate, railway receipt, multimodal transport document, goods च्या delivery चे warrant किंवा order — ताबा वा नियंत्रण सिद्ध करणारा आणि धारकाला endorsement किंवा delivery ने goods हस्तांतरित करण्याचा वा घेण्याचा अधिकार देणारा दस्तऐवज; नुसत्या ‘document showing title’ पासून हे वेगळे ओळखा — share certificate मालकाचे नाव सांगते, पण endorsement व delivery ने share हस्तांतरित करता येत नाही; mate's receipt ही फक्त पोच आहे, document of title नव्हे.

Sec 2 मधील इतर व्याख्या: buyer 2(1)/seller 2(13) — जो विकत घेतो/विकतो तोच नव्हे, तर जो विकत घ्यायला/विकायला कबूल होतो तोही; mercantile agent 2(9) — व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात goods विकण्याचा, sale साठी पाठवण्याचा, goods खरेदी करण्याचा किंवा त्यांच्या तारणावर पैसे उभारण्याचा अधिकार असलेला (auctioneers, brokers); price 2(10) — goods च्या sale साठीचे पैशातले consideration; property 2(11) —

general property (मालकी), नुसती special property नव्हे (pledgee ला त्याने दिलेल्या रकमेपुरतीच special property मिळते); insolvent 2(8) — जो व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात आपली देणी देणे थांबवतो किंवा ती देय झाल्यावर देऊ शकत नाही असा.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 2(7) पाठ करा: goods = every kind of movable property other than actionable claims and money; यात stock and shares, growing crops, grass आणि sale आधी वेगळी करायची ठरलेली, जमिनीला जोडलेली वा तिचा भाग असलेली वस्तूही येतात.
- वर्गीकरण पाठ करा: existing goods (specific 2(14), ascertained, unascertained), future goods 2(6) आणि contingent goods 6(2) --- future व contingent goods फक्त agreement to sell च असू शकतात.
- delivery पाठ करा (Sec. 2(2) --- ताब्याचे स्वेच्छेने हस्तांतरण) आणि तिचे तीन प्रकार: actual, constructive (attornment/acknowledgement, उदा. warehouseman) आणि symbolic (documents of title, गोदामाची किल्ली).

TQ 2.1 • PYQ 2018-May [1] (c) • Descriptive • 4M • Pg 266 4x विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- ascertained आणि unascertained goods मधील फरक उदाहरणांसह सांगा: 100 पैकी निवडून बाजूला ठेवलेल्या 50 गाठी = ascertained; लॉट मधला एक पुडा = वेगळा काढेपर्यंत unascertained.
- 'document of title' (bill of lading, railway receipt, warehouse keeper's certificate इ.) आणि नुसते 'document showing title' (share certificate) यांतला फरक समजून घ्या.

TQ 2.2 • PYQ 2018-Nov [1] (c) {C} • Distinguish Between • 4M • Pg 267

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- वर्गीकरणाचे MCQ प्रकारचे प्रसंग सोडवा: निवडून बाजूला ठेवलेल्या गाठी = ascertained; लॉट मधला एक पुडा = existing पण unascertained; पुढच्या हंगामातले बाग/शेताचे उत्पन्न = future goods, म्हणून agreement to sell.
- आधी व्याख्या सांगा, मग प्रत्येक व्यवहार एका ओळीच्या कारणासह त्याच्या वर्गात बसवा.

CSQ 2.1 • MTP 2025-Jan S2 [5] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 268

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

विषय 3: Sale आणि Agreement to Sell (Section 4)

P2-C3-U3.1-T03 • Topic 3: Sale and Agreement to Sell (Section 4)

आधी वाचा Para 1.3 वाचा --- Sec. 4(1) मधील contract of sale ची व्याख्या, Sec. 4(3) खाली sale विरुद्ध agreement to sell, Sec. 4(4) खाली होणारे रूपांतर, आणि contract of sale ची सहा आवश्यक तत्वे.

नोंदी

Sec 4(1) (SM): “A contract of sale of goods is a contract whereby the seller transfers or agrees to transfer the property in goods to the buyer for a price” — ही एका part-owner आणि दुसऱ्या part-owner यांच्यातही असू शकते; contract of sale ही absolute किंवा conditional असू शकते (Sec 4(2)).

Sec 4(3)-(4): goods मधील property buyer कडे हस्तांतरित झाली, तर ती contract म्हणजे sale; हस्तांतरण पुढे केव्हातरी व्हायचे असेल किंवा नंतर पूर्ण व्हायच्या एखाद्या condition वर अवलंबून असेल, तर ते agreement to sell — आणि ती मुदत उलटली किंवा ज्या conditions वर property जायची आहे त्या पूर्ण झाल्या की त्याचे sale होते (Sec 4(4)).

सहा आवश्यक तत्त्वे: (i) दोन वेगळे पक्ष — माणूस स्वतःचेच goods विकत घेऊ शकत नाही; (ii) विषय-वस्तू goods (जंगम मालमत्ता) असलीच पाहिजे, existing किंवा future; (iii) price पैशात — जरी consideration काही अंशी पैशात व काही अंशी goods मध्ये असू शकते (जुन्या TV बदल्यात नवा TV अधिक ₹20,000 रोख हे valid sale; पूर्णपणे goods बदल्यात goods म्हणजे barter); (iv) offer व acceptance द्वारे seller कडून buyer कडे general property चे हस्तांतरण; (v) absolute किंवा conditional; (vi) valid contract ची सर्व आवश्यक तत्त्वे — free consent, पात्रता, object व consideration ची वैधता.

वर्गीकरणाची कसोटी: एकच प्रश्न विचारा — मालकी लगेच जाते का? मालकी लगेच गेली आणि price नंतर किंवा हप्त्यांनी द्यायची असली तरी ते sale च; goods अजून खास बनवायची असतील किंवा एखादी condition अजून पूर्ण व्हायची असेल, तर property जाईपर्यंत व goods deliverable state मध्ये येईपर्यंत ते agreement to sell; future goods चे आजच sale केल्याचे भासवले तरी ते फक्त agreement to sell म्हणून चालते (Sec 6(3) — पिकवायची 1,000 क्विंटल बटाटे), त्यामुळे पीक बुडाल्यावर risk आणि remedies ठरवण्यासाठी Sec 8 चे supervening impossibility चे तर्क लावा (seller मोकळा; आगाऊ दिलेली price परत, damages नाहीत).

उत्तराचा क्रम: goods चा प्रकार, मग sale की agreement to sell, मग नुकसानाच्या वेळी मालकी कोणाची व risk कोणावर, मग remedy.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 4(1) पाठ करा: अशी contract जिच्यात seller price च्या बदल्यात buyer कडे goods मधील property हस्तांतरित करतो किंवा करायचे कबूल करतो; ती absolute किंवा conditional असू शकते (Sec. 4(2)).
- आवश्यक तत्त्वे सांगा: (i) दोन वेगळे पक्ष; (ii) goods (जंगम मालमत्ता); (iii) price पैशात (काही अंशी वस्तुरूपातही चालते); (iv) general property चे हस्तांतरण; (v) absolute किंवा conditional; (vi) valid contract ची सर्व आवश्यक तत्त्वे.
- Sec. 4(4): मुदत उलटली किंवा ज्या conditions वर property जायची आहे त्या पूर्ण झाल्या, की agreement to sell चे sale होते.

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- प्रत्येक प्रसंग एकाच प्रश्नावर तपासा: मालकी लगेच जाते का? property लगेच गेली आणि price हप्त्यांनी द्यायची असली तरी ते sale च; payment ची वेळ वर्गीकरणाशी असंबद्ध असते.
- खास बनवायची/निवडायची goods (उदा. हिऱ्याच्या बांगडीत माणके बसवायची आहेत) = agreement to sell; condition पूर्ण होऊन goods deliverable state मध्ये आल्यावरच property व risk जातात.

CSQ 3.1 · PYQ 2022-May [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 270	6× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · RTP 2026-May [10] · Case Scenario · --- · Pg 272		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- future-goods च्या प्रसंगांत (पिकवायचे 100 क्विंटल बटाटे, price आगाऊ भरलेली, पीक बुडाले): आधी वर्गीकरण करा --- future goods ची sale फक्त agreement to sell म्हणून चालते (Sec. 6(3)); मग risk ठरवण्यासाठी आणि buyer ला price किंवा damages मिळतात का हे ठरवण्यासाठी नष्ट होणे/supervening impossibility (Sec. 8 चे तर्क) लावा.
- क्रमाने सोडवा: goods चा प्रकार → sale की agreement to sell → नुकसानाच्या वेळी मालकी/risk कोणावर → remedy.

CSQ 3.2 · MTP 2023-Nov [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 271	2× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
--	------------	---------------------------------	------

विषय 4: Sale आणि Agreement to Sell मधील फरक (Distinction Between Sale and an Agreement to Sell)

P2-C3-U3.1-T04 · Topic 4: Distinction Between Sale and an Agreement to Sell

आधी वाचा Sec. 4(3) वर आधारित Para 1.4 मधील फरक-तालिका वाचा --- फरकाचे आठ आधार.

नोंदी

Sec 4(3) हा आधार: sale — property लगेच जाते (executed contract, rights in rem निर्माण करणारी); agreement to sell — property नंतर किंवा conditions पूर्ण झाल्यावर जायची असते (executory contract, rights in personam निर्माण करणारी); पूर्ण गुणांसाठी 8 आधार 'basis of difference' सह तालिकेच्या रूपात लिहा.

Sale	Agreement to sell
property लगेच buyer कडे जाते	property भविष्यातील तारखेला वा condition पूर्ण झाल्यावर जाते
Executed contract — consideration दिलेले	Executory contract — consideration पुढील तारखेला द्यायचे

seller किमतीसाठी buyer वर दावा करू शकतो	पीडित पक्ष फक्त damages साठी दावा करू शकतो, किमतीसाठी नाही
goods चा तोटा वा नाश buyer वर — risk मालकीमागे जाते	तोटा वा नाश याची जबाबदारी seller ची
Jus in rem — साऱ्या जगाविरुद्ध हक्क; seller पुन्हा विकू शकत नाही	Jus in personam — पक्षाविरुद्ध हक्क; seller पुन्हा विकू शकतो
seller दिवाळखोर: assignee ला goods घेता येत नाहीत; buyer दिवाळखोर: goods assignee च्या ताब्यात	seller दिवाळखोर: assignee goods घेतो; buyer दिवाळखोर: goods वर ताबा नाही

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- 8 आधार पक्के करा: transfer of property (लगेच विरुद्ध पुढे/conditional); contract चे स्वरूप (executed विरुद्ध executory); breach वरील remedies (seller price साठी दावा करतो विरुद्ध फक्त damages); नुकसान/नाशाची जबाबदारी (buyer विरुद्ध seller); risk चे ओझे (risk मालकीमागे जाते).
- पुढे पूर्ण करा: हक्कांचे स्वरूप (jus in rem विरुद्ध jus in personam); right of resale (seller पुन्हा विकू शकत नाही विरुद्ध शकतो); seller आणि buyer च्या दिवाळखोरीचे परिणाम (official assignee चे goods वरील नियंत्रण विरुद्ध price वरील).
- पूर्ण गुणांसाठी उत्तर 'basis of difference' सह तालिकेत लिहा; ते Sec. 4(3) वर आधारित ठेवा.

TQ 4.1 · RTP 2023-Jun [11] · Distinguish Between · --- · Pg 273

LEVEL I
आकलन (Understanding)**सोपा****विषय 5: Sale आणि इतर तत्सम contracts मधील फरक (Sale Distinguished from Other Similar Contracts)**

P2-C3-U3.1-T05 · Topic 5: Sale Distinguished from Other Similar Contracts

आधी वाचा Para 1.5 वाचा --- sale विरुद्ध hire-purchase (Hire-Purchase Act, 1972), sale विरुद्ध bailment, आणि sale विरुद्ध work and labour ची contract.

नोंदी

Hire-purchase agreement (Hire-Purchase Act, 1972): goods भाड्याने दिले जातात आणि सोबत खरेदीचा पर्याय असतो — (a) ठरलेली रक्कम नियतकालिक हप्त्यांनी भरण्याच्या अटीवर owner ताबा देतो, (b) शेवटचा हप्ता भरल्यावर property जाते, आणि (c) property अशी जाण्यापूर्वी कोणत्याही वेळी agreement संपवण्याचा हक्क hirer ला असतो.

Sale

Hire-purchase

contract च्या वेळीच property लगेच buyer कडे जाते	शेवटचा हप्ता भरल्यावरच property hirer कडे जाते
buyer ची स्थिती goods च्या owner ची असते	शेवटचा हप्ता भरेपर्यंत hirer हा bailee असतो
buyer संपवू शकत नाही; किंमत देणे बंधनकारक	hirer goods परत करून संपवू शकतो, पुढे जबाबदारी नाही
buyer च्या दिवाळखोरीचा risk seller घेतो	owner ला तसा risk नाही — हप्ता थकल्यास goods परत घेऊ शकतो
buyer bona fide purchaser ला चांगले title देऊन पुन्हा विकू शकतो	सर्व हप्ते भरेपर्यंत hirer ना title देऊ शकतो ना पुन्हा विकू शकतो

Sale विरुद्ध bailment: sale मध्ये पैशाच्या price बदल्यात goods मधील general property जाते आणि goods कधीच परत करायचे नसतात; bailment मध्ये (Indian Contract Act, 1872) फक्त ताबा — special property — विशिष्ट हेतूसाठी (सुरक्षित सांभाळ, वाहतूक) दिला जातो, तेच goods परत द्यायचे असतात किंवा bailor च्या सूचनेनुसार विल्हेवाट लावायची असते, आणि consideration gratuitous किंवा non-gratuitous असू शकते.

Sale विरुद्ध work and labour: जिथे goods विकलेच जात नाहीत आणि contract चा गाभा कौशल्य व श्रम वापरणे हाच असतो, तिथे ती work and labour ची contract असते, sale ची नाही — दागिना घडवण्यासाठी सोनाराला दिलेले सोने, किंवा चित्र रंगवायला सांगितलेला चित्रकार.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- hire-purchase agreement समजावून सांगा: खरेदीच्या पर्यायासह भाड्याने दिलेले goods --- नियतकालिक हप्त्यांच्या अटीवर ताबा दिला जातो, शेवटचा हप्ता भरल्यावर property जाते, आणि property जाण्यापूर्वी hirer ते संपवू शकतो.
- sale विरुद्ध hire-purchase चे पाच फरक पक्के करा: property केव्हा जाते; buyer मालक विरुद्ध hirer शेवटच्या हप्त्यापर्यंत bailee; buyer ते संपवू शकत नाही व price द्यावीच लागते विरुद्ध hirer goods परत करू शकतो; buyer च्या दिवाळखोरीचा धोका seller सोसतो विरुद्ध owner goods परत घेऊ शकतो; buyer सद्धावी खरेदीदाराला चांगले title देऊ शकतो विरुद्ध hirer देऊ शकत नाही; पुनर्विक्रीचे हक्क.
- sale ची तुलना bailment शी (general property चे हस्तांतरण विरुद्ध नुसता ताबा/special property, goods परत करायची) आणि work and labour शी (contract चा गाभा कौशल्य व श्रम, उदा. दिलेल्या सोन्यापासून दागिना घडवणारा सोनार) करता आली पाहिजे.

TQ 5.1 · PYQ 2025-Sep [6] (c) · Descriptive · 7M · Pg 274 **5x विचारला**

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 6: Contract of Sale कशी केली जाते (Section 5)

P2-C3-U3.1-T06 · Topic 6: Contract of Sale How Made (Section 5)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 3.1 मधील §1.6 वाचा: Section 5(1) खाली contract of sale कोणत्या सहा पद्धतींनी करता येते.

नोंदी

Section 5(1) — सहा पद्धती: contract of sale अशी करता येते: (i) price ला goods **विकत घेण्याची किंवा विकण्याची offer** देऊन व ती offer स्वीकारून; (ii) goods च्या **तात्काळ delivery** सह; (iii) price च्या **तात्काळ payment** सह, delivery पुढच्या तारखेला; (iv) **तात्काळ delivery आणि तात्काळ payment** सह; (v) delivery किंवा payment किंवा दोन्ही **हप्त्यांनी**; किंवा (vi) delivery किंवा payment किंवा दोन्ही **पुढच्या एखाद्या तारखेला**.

लक्षात ठेवा: या पद्धती पर्यायी आहेत, एकत्रित नव्हेत — price साठी offer आणि acceptance झाली की contract of sale पूर्ण होते, delivery व payment ची वेळ कोणतीही असो.

Example: R आपली ₹55,000 किंमतीची जुनी motorcycle S ला देऊन बदल्यात नवी motorcycle घ्यायला आणि फरकाची रक्कम रोख द्यायला कबूल होतो — ही contract of sale आहे.

विषय 7: Contract of Sale ची विषय-वस्तू (Subject Matter of Contract of Sale)

P2-C3-U3.1-T07 · Topic 7: Subject Matter of Contract of Sale

आधी वाचा Para 1.7 वाचा --- existing किंवा future goods (Sec. 6), contract होण्याआधी goods नष्ट होणे (Sec. 7) आणि agreement to sell नंतर पण sale आधी goods नष्ट होणे (Sec. 8), तसेच specific future goods नष्ट होणे.

नोंदी

Sec 6: विषय-वस्तू म्हणून existing goods (seller ने मिळवलेले, त्याच्या मालकीचे किंवा ताब्यातले) किंवा future goods चालतात; ज्यांचे मिळणे एखाद्या contingency वर अवलंबून आहे अशा goods ची contract valid असते (ठरावीक mill मध्ये तयार होणारे कापड — contingent contract); seller ने future goods ची आजच sale केल्याचे भासवले, तरी ती contract फक्त agreement to sell म्हणूनच चालते (Sec 6(3)).

Sec 7 (contract आधी नष्ट होणे): SPECIFIC goods च्या sale ची contract void असते, जर seller ला माहीत नसताना ते goods contract होण्याच्या वेळीच नष्ट झाले असतील किंवा इतके खराब झाले असतील की ते contract मधील description ला उतरत नाहीत (पाणी साचून नासलेल्या गव्हाच्या 50 गोण्या, दोघांनाही माहीत नाही — agreement void).

Sec 8 (agreement to sell नंतर पण sale आधी नष्ट होणे): specific goods ची agreement to sell avoid होते, जर seller किंवा buyer यांच्या कोणत्याही चुकीशिवाय, risk buyer कडे जाण्यापूर्वी ते goods नष्ट झाले किंवा इतके खराब झाले की ते त्यांच्या description ला उतरत नाहीत — याचा आधार supervening impossibility; **specific future goods:** त्यांचा नाश झाला तरी तशीच contract void होते (पिकवायचे 100 टन टोमॅटो रोगाने बुडाले — कमी पडलेल्या मालासाठी seller जबाबदार नाही).

जहाजावरील goods चा प्रकार: Australia हून जहाजाने यायची साखर, जहाज आधीच बुडालेले व दोघांनाही ठाऊक

नाही — agreement to sell + specific goods + property/risk जाण्यापूर्वीचे नुकसान + दोघांपैकी कोणाचीही चूक नाही, म्हणून ते agreement avoid होते (Sec 8, किंवा contract आधीच नष्ट झाले असेल तर Sec 7): buyer ला seller विरुद्ध हक्क नाही आणि खुल्या बाजारातून खरेदी करण्याचा वाढीव खर्च त्याला वसूल करता येत नाही, मात्र आगाऊ दिलेली price परत मिळते.

उत्तराची मांडणी: goods specific आहेत का? ते केव्हा आणि कोणाच्या चुकीने नष्ट झाले? मग Sec 7 की Sec 8, contract void/avoided, मग दाव्यावर निष्कर्ष.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 7: specific goods ची contract void असते, जर seller ला माहीत नसताना contract होण्याच्या वेळीच ते goods नष्ट झाले असतील किंवा इतके खराब झाले असतील की ते त्यांच्या description ला उतरत नाहीत.
- Sec. 8: specific goods ची agreement to sell avoid होते, जर risk buyer कडे जाण्यापूर्वी दोघांपैकी कोणाच्याही चुकीशिवाय ते goods नष्ट झाले --- याचा पाया supervening impossibility.
- दोन्ही वेळा एकत्र समजावून सांगा (आवडता 4-6 गुणांचा प्रश्न): contract आधीचा नाश (Sec. 7) विरुद्ध agreement to sell नंतर पण sale आधीचा नाश (Sec. 8); specific future goods नष्ट झाली, तर impossibility मुळे contract void होते.

TQ 7.1 · RTP 2020-Nov [8] · Descriptive · --- · Pg 276

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 7.2 · PYQ 2022-May [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 277 **4x विचारला**

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- जहाजावरील goods चा प्रकार सोडवा (जहाजाने यायची specific goods जहाजावर सापडलीच नाहीत): Sec. 7/8 खाली agreement void, म्हणून खुल्या बाजारातून goods मिळवण्याचा वाढीव खर्च buyer ला वसूल करता येत नाही, मात्र आगाऊ दिलेली price परत मिळते.
- उत्तराची मांडणी: goods specific आहेत का? → ते केव्हा व कोणाच्या चुकीने नष्ट झाले? → Sec. 7 की Sec. 8 → contract void/avoided → दाव्यावर निष्कर्ष.

CSQ 7.1 · MTP 2025-Aug S2 [2] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 277

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 8: Price ठरवणे (Section 9 & 10)

P2-C3-U3.1-T08 · Topic 8: Ascertainment of Price (Section 9 & 10)

आधी वाचा Para 1.8 वाचा --- Sec. 2(10) मध्ये दिलेली price ची व्याख्या; Sec. 9 खालील ती ठरवण्याच्या पद्धती; Sec. 10 खाली तिसऱ्या पक्षाच्या valuation वर agreement to sell.

नोंदी

Sec 9: price — म्हणजे sale साठीचे पैशातले consideration (Sec 2(10)) — (1) contract मध्येच ठरवलेली, (2) contract मध्ये दिलेल्या पद्धतीने ठरवायची असे ठरलेली, उदा. valuer कडून, किंवा (3) पक्षांमधील व्यवहारांच्या रीतीवरून ठरणारी असू शकते; काहीच ठरले नसेल, तर buyer ने reasonable price दिलीच पाहिजे — प्रत्येक प्रकरणी हा तथ्याचा प्रश्न आहे.

Sec 10 (valuation वर agreement to sell): price तिसऱ्या पक्षाने ठरवायची असेल आणि त्याला ती valuation करता आली नाही किंवा त्याने केली नाही, तर agreement void होते; पण ज्या buyer ने goods (किंवा त्यांचा काही भाग) स्वीकारून appropriate केले, त्याला कोणत्याही परिस्थितीत reasonable price द्यावीच लागते; एखाद्या पक्षाच्या कसुरीमुळे तिसऱ्या पक्षाला valuation करता आली नाही, तर चूक करणारा पक्ष निर्दोष पक्षाला damages देण्यास जबाबदार असतो.

price चा उल्लेखच नसलेला प्रकार (X ची कार): price बाबत काहीच न बोलल्याने agreement अनिश्चित किंवा invalid होत नाही — ती valid contract असते आणि buyer ने reasonable price दिलीच पाहिजे; Y कायदेशीररीत्या कार मागू शकतो आणि X ला reasonable price मिळते, म्हणून seller performance नाकारू शकत नाही.

valuer अपयशी ठरण्याचा प्रकार (P च्या दोन bikes, Q price ठरवायला नकार देतो): उत्तर दोन भागांत करा — S ला delivery देऊन त्याने appropriate केलेली bike: reasonable price देय; delivery न झालेली bike: agreement void आणि ती avoid करता येते; आणि seller च्याच कसुरीमुळे (उदा. तपशील न पुरवणे) valuation झाली नसती, तर तो buyer ला damages देण्यास जबाबदार ठरला असता; मांडणी: Sec 9/10 चा नियम, तथ्ये कोणत्या भागात बसतात, आणि goods च्या प्रत्येक भागापुरता निष्कर्ष.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 9: price (1) contract मध्येच ठरवलेली, (2) contract मध्ये दिलेल्या पद्धतीने ठरवायची असे ठरलेली (उदा. valuer कडून), किंवा (3) व्यवहारांच्या रीतीवरून ठरणारी असू शकते; काहीच ठरले नसेल, तर buyer ने reasonable price दिलीच पाहिजे (हा तथ्याचा प्रश्न).
- Sec. 10 (तिसऱ्या पक्षाकडून valuation): तिसऱ्या पक्षाला price ठरवता आली नाही किंवा त्याने ठरवली नाही, तर agreement void; पण goods (किंवा त्यांचा भाग) buyer ला delivery देऊन त्याने appropriate केली असतील, तर त्याने reasonable price दिलीच पाहिजे; एखाद्या पक्षाच्या कसुरीमुळे valuation झाली नाही, तर तो पक्ष दुसऱ्याला damages देण्यास जबाबदार.

TQ 8.1 · PYQ 2026-May [6] (c) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 278

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- price चा उल्लेखच न झालेली कार प्रकरणे: अनिश्चिततेमुळे contract void होत नाही --- ती valid असते आणि buyer ने reasonable price दिलीच पाहिजे; seller performance नाकारू शकत नाही.
- valuer अपयशी ठरण्याची प्रकरणे (two-wheeler/laptop/मोहरीचे तेल): उत्तर दोन भागांत करा --- delivery देऊन appropriate झालेली goods → reasonable price देय; delivery न झालेला भाग → agreement void; seller च्याच कसुरीमुळे (उदा. valuer ला तपशील न देणे) valuation झाली नसेल, तर तो buyer ला damages देण्यास जबाबदार.
- मांडणी: Sec. 9/10 चा नियम → तथ्ये कोणत्या भागात बसतात → goods च्या प्रत्येक भागापुरता निष्कर्ष.

CSQ 8.1 • PYQ 2023-Jun [1] (c) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 279 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.2 • PYQ 2024-Jun [2] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 280 3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.3 • PYQ 2024-Sep [2] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 281 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.4 • RTP 2025-May [10] • Case Scenario • --- • Pg 282	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विभाग 3.2: Conditions आणि Warranties (Conditions and Warranties)

Conditions and Warranties

P2-C3-U3.2 • महत्त्व B • प्रकरणात Rank 1 • वर्ग A • प्रकरणातील 34.0% प्रश्न • 35 प्रश्न

विषय 1: वेळेबाबतची stipulation (Section 11)

P2-C3-U3.2-T01 • Topic 1: Stipulation as To Time (Section 11)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 3.2 मधील §2.1 वाचा: Section 11, आणि price च्या payment ची वेळ व goods च्या delivery ची वेळ यांतील फरक.

नोंदी

Section 11 — price चे payment: contract च्या अटींवरून वेगळा हेतू दिसत नसेल, तर price च्या payment ची वेळ ही contract of sale चा गाभा मानली जात नाही.

Delivery चे मात्र वेगळे: goods ची delivery विलंब न करता केली पाहिजे, आणि delivery च्या वेळेबाबतच्या stipulations सहसा contract चा गाभा असतात — examiner नेमका हाच व्यावहारिक फरक पाहतो.

Price: price ही contract मध्येच ठरवता येते किंवा ठरावीक पद्धतीने नंतर ठरवायची असे ठरवता येते; इतर कोणतीही stipulation गाभा आहे की नाही, हे पक्षांनी ठरवलेल्या अटींवर अवलंबून असते.

विषय 2: प्रस्तावना - Conditions and Warranties

P2-C3-U3.2-T02 • Topic 2: Introduction - Conditions and Warranties

आधी वाचा Sale of Goods Act, 1930 च्या Unit 2 (Conditions & Warranties) चा Para 2.2 वाचा --- stipulations, condition (Sec. 12(2)), warranty (Sec. 12(3)), contract चे construction (Sec. 12(4)) आणि फरक-तालिका.

नोंदी

Stipulation: contract of sale चा भाग बनणारे आणि तिच्यावर परिणाम करणारे विधान (Sec 12(1)); अधिक महत्वाच्या stipulations म्हणजे conditions, कमी महत्वाच्या म्हणजे warranties.

Condition (Sec 12(2), SM): “A condition is a stipulation essential to the main purpose of the contract, the breach of which gives rise to a right to treat the contract as repudiated” (20 km/litre देईल असे ठरलेली कार फक्त 15 देते — breach of condition).

Warranty (Sec 12(3), SM): व्याख्या अशी — “A warranty is a stipulation collateral to the main purpose of the contract, the breach of which gives rise to a claim for damages but not to a right to reject the goods and treat the contract as repudiated.”

Construction ची कसोटी (Sec 12(4)): एखादी stipulation ही condition आहे की warranty, हे प्रत्येक प्रकरणी contract च्या construction वरून ठरते, तिच्या नावावरून नाही — warranty म्हटलेली stipulation condition असू शकते; **3-मुद्द्यांचा फरक:** अर्थ (मुख्य हेतूला essential की collateral), breach वरचे हक्क (contract repudiate करणे, किंवा damages मागणे, किंवा दोन्ही — विरुद्ध फक्त damages), आणि रूपांतर (breach of condition ला Sec 13 खाली breach of warranty मानता येते, पण breach of warranty ला breach of condition कधीच मानता येत नाही).

touring-car प्रकार (Ram/Shyam): touring साठी योग्य कार मिळावी म्हणून buyer dealer वर विसंबतो — ही योग्यता इतकी मूलभूत condition आहे की ती पूर्ण न झाल्यास मूळ हेतूच फसतो, म्हणून buyer कार नाकारून price परत मागू शकतो; याउलट एका वर्षाच्या guarantee मध्ये horn बिघडतो — तिथे फक्त दुरुस्ती/बदली आणि damages, repudiation नाही; मांडणी: stipulation चे section सह वर्गीकरण करा, तथ्यांना लावा, आणि remedy सांगा.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- दोन्हीची व्याख्या द्या: condition म्हणजे contract च्या मुख्य हेतूसाठी essential अशी stipulation, जिच्या breach मुळे repudiate करण्याचा हक्क मिळतो (Sec. 12(2)); warranty ही collateral असते, जिच्या breach मुळे फक्त damages चा दावा मिळतो, माल नाकारण्याचा हक्क नाही (Sec. 12(3)).
- 3 मुद्द्यांचा फरक पक्का करा (अर्थ; breach वरचे हक्क --- repudiate आणि/किंवा damages विरुद्ध फक्त damages; रूपांतर --- breach of condition ला breach of warranty मानता येते, उलट कधीच नाही) आणि तो Sec. 13 मधील परिस्थितींशी जोडा.
- सापळा: stipulation ही condition आहे की warranty, हे contract च्या construction वरून ठरते, तिच्या नावावरून नाही --- warranty म्हटलेली stipulation condition असू शकते (Sec. 12(4)).

TQ 2.1 · PYQ 2021-Jan [4] (a) · Descriptive · 6M · Pg 286 7× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- touring-car प्रकार सोडवा (touring साठी योग्य कार मिळावी म्हणून buyer dealer वर विसंबतो; कार अयोग्य निघते): ती योग्यता मुळाशी जाणारी condition आहे, म्हणून buyer कार नाकारून price परत मिळवू शकतो.

- मांडणी: stipulation चे वर्गीकरण करा (section सह condition/warranty) → तथ्यांना लावा → remedy सांगा (repudiation + पैसे परत विरुद्ध damages).

CSQ 2.1 · RTP 2018-Nov [5] (I) · Case Scenario · --- · Pg 288

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 3: Condition ला Warranty केव्हा मानायचे (Section 13)

P2-C3-U3.2-T03 · Topic 3: When Condition is to Be Treated as Warranty (Section 13)

आधी वाचा Para 2.3 वाचा --- Sec. 13 मधील ज्या परिस्थितीत breach of condition हा breach of warranty इतकाच उरतो, त्यामुळे buyer चा rescind करण्याचा हक्क जातो आणि तो फक्त damages मागू शकतो.

नोंदी

Sec 13 चा परिणाम: पुढील प्रकरणांत breach of condition हा breach of warranty इतकाच उरतो — buyer चा rescind करण्याचा हक्क जातो, contract avoid होत नाही, आणि तो फक्त damages मागू शकतो.

चार परिस्थिती: (i) buyer त्या condition चे performance पूर्णपणे माफ करतो — स्वतःच्या फायद्यासाठी केलेला ऐच्छिक waiver; (ii) buyer breach of condition ला breach of warranty मानायचे ठरवतो — उदा. first-quality ऐवजी आलेली second-quality साखर @ ₹625 स्वीकारतो आणि प्रति पोते ₹25 damages मागतो; (iii) contract non-severable आहे आणि buyer ने सगळे goods किंवा त्यांचा काही भाग स्वीकारला आहे — उदा. basmati मध्ये कमी प्रतीचा तांदूळ मिसळल्याने contract non-severable होते; (iv) impossibility किंवा अन्य कारणाने कायद्यानेच त्या condition ची पूर्तता माफ केलेली असते.

गटवारी: (i)-(ii) ऐच्छिक waiver, (iii)-(iv) सक्तीचा waiver — शेवट नेहमी परिणामाने करा: remedy फक्त damages पुरता; **स्वीकाराचा प्रकार:** non-severable contract मध्ये goods स्वीकारले (चुकीच्या रंगाची पोती, second-quality साखर) की buyer कडे फक्त damages उरतात; sample च्या साखळीत ज्या मधल्या sellers नी goods स्वीकारले, ते Sec 13 खाली फक्त damages मागू शकतात, नाकारू शकत नाहीत; मांडणी: कोणत्या condition चा breach झाला ते ओळखा (description/quality), waiver/election/स्वीकार तपासा, मग Sec 13, मग फक्त damages.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- चार परिस्थिती समजावून सांगा: (i) buyer त्या condition चे performance पूर्णपणे माफ करतो (ऐच्छिक); (ii) buyer breach of condition ला breach of warranty मानायचे ठरवतो; (iii) contract non-severable आहे आणि buyer ने goods किंवा त्यांचा भाग स्वीकारला आहे (सक्तीचे); (iv) impossibility किंवा अन्य कारणाने कायद्याने पूर्तता माफ केलेली.
- त्यांची गटवारी ऐच्छिक waiver विरुद्ध सक्तीचा waiver अशी करा, आणि परिणाम नेहमी सांगा: contract avoid होत नाही; remedy फक्त damages पुरता.

TQ 3.1 · PYQ 2021-Dec [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 289 3× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.2 · PYQ 2025-May [6] (c) (ii) · Descriptive · 3.5M · Pg 290 2x विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यावर लागू करा · 1 प्रश्न

- स्वीकाराचा प्रकार सोडवा (चुकीच्या रंगाच्या पोत्यांत आलेला basmati तांदूळ स्वीकारला; second-quality साखर स्वीकारून price मधील फरक मागितला): non-severable contract मध्ये goods स्वीकारली गेली की Sec. 13 खाली फक्त damages मागता येतात.
- मांडणी: कोणत्या condition चा breach झाला ते ओळखा (description/quality) → buyer ने माफ केले/निवड केली/स्वीकारले का? → Sec. 13 → फक्त damages.

CSQ 3.1 · PYQ 2024-Sep [2] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 291

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 4: Express आणि Implied Conditions व Warranties (Section 14--17)

P2-C3-U3.2-T04 · Topic 4: Express and Implied Conditions and Warranties (Section 14--17)

आधी वाचा Para 2.4 वाचा --- implied conditions: title (Sec. 14(a)), description (Sec. 15), sample (Sec. 17), sample सोबत description (Sec. 15), fitness (Sec. 16(1)), merchantability (Sec. 16(2)), wholesomeness; तसेच Sec. 14(b), 14(c), 16(3) खालील implied warranties आणि dangerous goods.

नोंदी

Express विरुद्ध implied: express अटी contract मध्ये ठरवून लिहिलेल्या असतात; implied conditions/warranties वेगळा हेतू दिसत नसेल तर कायद्याने आपोआप समाविष्ट होतात, आणि express agreement, व्यवहाराची रीत किंवा trade usage ने त्या वगळता येतात (Sec 62).

सात implied conditions: (1) title — sale मध्ये seller ला विकण्याचा हक्क असतो, agreement to sell मध्ये property जायच्या वेळी तो त्याला असेल (Sec 14(a) — मालक नसलेल्याकडून घेतलेला tractor खऱ्या मालकाला द्यावा लागला: seller कडून पूर्ण price वसूल होते); (2) description — goods हे description शी जुळलेच पाहिजेत: “if you contract to sell peas, you cannot compel the buyer to take beans” (Sec 15 — ‘copper-fastened vessel’ प्रत्यक्षात अंशतःच copper-fastened, ‘waste silk’ बाजारातल्या description ला न उतरणारे — buyer ला तपासता येत होते की नाही याची पर्वा न करता नाकारता येते); (3) sale by sample (Sec 17); (4) sample सोबत description — माल या दोन्हीशी जुळलाच पाहिजे (sample इतकेच refined sunflower oil, पण त्यात hemp oil मिसळलेले — नाकारता येते); (5) buyer च्या हेतूसाठीची quality किंवा fitness (Sec 16(1)); (6) merchantability (Sec 16(2)); (7) खाद्यपदार्थ व शिधा यांची wholesomeness (typhoid चे जंतू असलेले दूध — seller damages ला जबाबदार; बन मध्ये दगड लागून दात तुटला — breach, damages).

Sec 17 sample द्वारे sale — तीन implied conditions: (a) माल दर्जाने sample शी जुळला पाहिजे; (b) माल sample शी ताडून पाहण्याची वाजवी संधी buyer ला मिळाली पाहिजे (गव्हाच्या फक्त लहान गट्ट्याची तपासणी — buyer दोन्ही नाकारू शकला); (c) sample च्या वाजवी तपासणीत दिसणार नाही असा, माल unmerchantable करणारा कोणताही दोष goods मध्ये नसावा — म्हणजे सुप्त दोष (French Army साठीच्या बुटांच्या तळांत कागद —

price परत आणि वर damages).

Sec 16(1) fitness — तीन आवश्यकता: buyer आपला विशिष्ट हेतू seller ला सांगतो; buyer seller च्या कौशल्यावर व निर्णयावर विसंबतो; आणि seller नेहमी ज्या description चा माल विकतो त्याच description चे goods असतात; goods ला एकच वापर असेल तर हेतू वेगळा सांगावा लागत नाही (तोंडात बसणार नाहीत असे कवळीचे दात — price परत), पण patent किंवा trade name खाली goods विकली गेली तर ही condition लागू होत नाही (नावानिशी मागितलेले 'Merit' शिलाई यंत्र — implied fitness नाही); परीक्षेतले प्रकार: लोकरीसाठी योग्य म्हणून मागितलेले washing machine अयोग्य निघाले — buyer repudiate करू शकतो किंवा पैसे परत मागू शकतो.

Sec 16(2) merchantability आणि चार implied warranties: ज्या description चा माल seller नेहमी विकतो, त्या description ने घेतलेली goods merchantable quality ची असलीच पाहिजेत — म्हणजे सामान्य समजूतदार माणूस स्वीकारेल अशी (खराब packing मुळे ओरखडे पडलेले motor horns, वाळवीने खाल्लेले मखमल — unmerchantable), मात्र प्रत्यक्ष तपासणी केली असेल तर तिच्यात दिसायला हवे होते अशा दोषांचा दावा करता येत नाही; **implied warranties:** (1) शांत/निर्विघ्न ताबा (Sec 14(b) — चोरीचा laptop खऱ्या मालकाने नेला: damages मध्ये price आणि दुरुस्तीचा खर्च दोन्ही); (2) buyer ला जाहीर न केलेले वा माहीत नसलेले कोणतेही बोजे नसणे (Sec 14(c) — ₹15,000 ला तारण ठेवलेली कार नंतर सद्भावी B ला विकली: B हे कर्ज seller कडून फेडवून घेऊ शकतो किंवा स्वतः फेडून व्याजासह वसुलीसाठी दावा करू शकतो); (3) व्यापाराच्या रूढीने येणारी quality किंवा fitness (Sec 16(3)); (4) अज्ञानी buyer ला goods च्या धोकादायक स्वरूपाची माहिती देणे — याचा breach झाल्यास seller damages ला जबाबदार.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 17 मधील sample च्या conditions पाठ करा: माल दर्जने sample शी जुळतो; माल sample शी ताडून पाहण्याची वाजवी संधी; माल unmerchantable करणारे सुप्त दोष goods मध्ये नसणे.
- चार implied warranties पाठ करा: शांत ताबा (Sec. 14(b)); बोजे नसणे (Sec. 14(c)); व्यापार-रूढीने येणारी fitness (Sec. 16(3)); goods च्या धोकादायक स्वरूपाची माहिती देणे.

TQ 4.4 · RTP 2025-Jan [10] · Descriptive · --- · Pg 295 2× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- प्रत्येक implied warranty उदाहरणासह मांडा (चोरीचा laptop --- शांत ताबा; तारण ठेवलेली कार विकली --- बोजा); Sec. 16(1) च्या fitness साठी तिच्या तीन आवश्यकता (हेतू सांगितलेला, seller च्या कौशल्यावर विसंबणे, seller असाच माल विकतो) आणि patent/trade-name चा अपवाद माहीत असू द्या.
- इथला एक PYQ प्रत्यक्षात Sec. 16, Indian Contract Act, 1872 खालील undue influence तपासतो (प्रवृत्त करणे; इच्छेवर वर्चस्व गाजवण्याची स्थिती) --- तो Free Consent च्या unit मधून उजळणी करा.

TQ 4.2 · PYQ 2023-Dec [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 293 6× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 4.3 · PYQ 2025-Jan [5] (c) · Descriptive · 6M · Pg 294

LEVEL I

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 21 प्रश्न

- fitness ची प्रकरणे (exhaust fan, लोकरीसाठीचे washing machine, technician आल्यानंतरचे AC): Sec. 16(1) च्या तीन आवश्यकता तपासा → buyer नाकारू शकतो/पैसे परत मागू शकतो; हेतू किंवा असामान्य संवेदनशीलता (tweed coat) सांगितली नसेल तर remedy नाही.
- Description/packing (1-inch लाकूड; 50 ऐवजी 30-tin खोकी) यामुळे goods व्यापारी दृष्ट्या योग्य असली तरी Sec. 15 च्या condition चा breach होतो; sample च्या साखळीत (J→K→L→M) फक्त शेवटी नाकारणारा buyer Sec. 17 वापरतो --- ज्या sellers नी स्वीकारले ते फक्त damages मागतात (Sec. 13).
- Title/wholesomeness: चोरीची motorcycle --- Sec. 14(a) चा breach, वापर झाला तरी price वसूल होते; बन मध्ये दगड --- wholesomeness चा breach, damages.

TQ 4.1 · PYQ 2021-Jan [5] (a) · Descriptive · 6M · Pg 292	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.1 · PYQ 2019-Nov [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 296 8× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.2 · RTP 2020-May [15] · Case Scenario · --- · Pg 297	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.4 · PYQ 2021-Jul [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 299	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.5 · PYQ 2021-Dec [5] (a) (I) · Case Scenario · 3M · Pg 300	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.6 · MTP 2022-Nov S1 [5] (I) · Case Scenario · 6M · Pg 300	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.7 · RTP 2022-Nov [6] (i) · Case Scenario · --- · Pg 301	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.8 · PYQ 2023-Jun [5] (a) (ii) · Case Scenario · 4M · Pg 302 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.9 · RTP 2023-Jun [8] · Case Scenario · --- · Pg 302	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.10 · RTP 2024-Jun [9] · Case Scenario · --- · Pg 303 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.11 · MTP 2024-Jul [2] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 304 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.12 · PYQ 2025-Jan [2] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 305 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.13 · PYQ 2025-Jan [5] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 305	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.14 · MTP 2025-Apr S1 [2] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 306	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.15 · MTP 2025-Aug S2 [5] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 307	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

CSQ 4.16 · PYQ 2025-Sep [2] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 308 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.18 · RTP 2026-Jan [11] · Case Scenario · --- · Pg 310	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.20 · RTP 2026-May [11] · Descriptive · --- · Pg 314	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.21 · PYQ 2026-May [2] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 315	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.22 · PYQ 2026-May [5] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 318	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.3 · RTP 2021-May [8] · Case Scenario · --- · Pg 298	LEVEL II उपयोजन (Application)	कठीण

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 2 प्रश्न

- अनेक भाग असलेल्या 'condition की warranty?' प्रसंगांत आधी प्रत्येक stipulation चे वर्गीकरण करा, मग स्वीकार/waiver मुळे झालेले रूपांतर तपासा (Sec. 13), आणि प्रत्येक उप-प्रकरणासाठी वेगळी remedy द्या.
- आधी pledge मग sale अशा दागिन्यांच्या तथ्यांत general आणि special property वेगळी करा: त्या sale मुळे Sec. 14(c) (बोजा) चा आणि कदाचित Sec. 14(a) (title) चा breach होतो --- buyer आणि pledgee यांचे हक्क वेगवेगळे ठरवा.

CSQ 4.17 · PYQ 2025-Sep [5] (a) (ii) · Case Scenario · 4M · Pg 309	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 4.19 · PYQ 2026-Jan [2] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 311	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 5: Caveat Emptor

P2-C3-U3.2-T05 · Topic 5: Caveat Emptor

आधी वाचा Para 2.5 वाचा --- Sec. 16 च्या सुरुवातीच्या शब्दांत सामावलेले 'let the buyer beware' हे doctrine, आणि त्याचे आठ अपवाद.

नोंदी

Doctrine (Sec 16, SM): "subject to the provisions of this Act or of any other law for the time being in force, there is no implied warranty or condition as to the quality or fitness for any particular purpose of goods supplied under a contract of sale" — म्हणजेच 'let the buyer beware': buyer ने स्वतः खात्री करून योग्य निवड करावी; दोष सांगण्याचे बंधन seller वर नाही (रोगट डुकरे न सांगता विकली — seller जबाबदार नाही; घोडा कशासाठी हवा ते न सांगता घेतला — buyer ना तो नाकारू शकतो, ना भरपाई मागू शकतो).

आठ अपवाद: (1) quality किंवा वापरासाठीची fitness — हेतू सांगितलेला, seller च्या कौशल्यावर व निर्णयावर विसंबलेले, आणि असा माल पुरवणे हा seller चा व्यवसाय (Sec 16(1) — डोंगराळ भागात जड वाहतुकीसाठी घेतलेले trucks बंद पडले; Priest vs. Last मध्ये फुटलेली गरम पाण्याची पिशवी; Bombay Burma Trading Corporation Ltd. vs. Aga Muhammad मध्ये railway sleepers ना अयोग्य लाकूड); (2) patent अथवा brand नावाने घेतलेला

माल — implied fitness ची condition नाही, buyer brand वर विसंबतो (Sec 16(1)); (3) description ने विकलेला माल त्याच description शी जुळला पाहिजे (Sec 15); (4) merchantable quality — हा नियम सुप्त दोषांना लागू नाही, पण प्रत्यक्ष तपासणीत दिसायला हवे होते अशा दोषांना लागू आहे (Sec 16(2)); (5) sample द्वारे sale, जिथे माल sample शी जुळत नाही (Sec 17); (6) sample सोबत description (Sec 15); (7) fitness ची condition/warranty जोडणारी व्यापार-रूढी (Sec 16(3) — readymade कपडे buyer ला वाजवीपणे बसतील असे गृहीत); (8) seller चा fraud, misrepresentation किंवा वाजवी तपासणीत न सापडणाऱ्या दोषाचे सक्रिय लपवणे — buyer contract avoid करून damages मागू शकतो.

वापराचे प्रकार: हेतू सांगितलेला आणि seller च्या कौशल्यावर विसंबलेले (दारे/खिडक्यांच्या चौकटींसाठीच मागितलेले ओंडके, पण दिले गेले अयोग्य आंब्याचे लाकूड) — इथे Sec 16(1) चा अपवाद लागतो, buyer ला पैसे परत किंवा योग्य goods मिळतात, आणि caveat emptor हा बचाव चालत नाही; कोणत्याही तपासणीत न सापडणारे सुप्त दोष — तिथे merchantability/wholesomeness चा अपवाद buyer ला वाचवतो; पण जो buyer आपली विशेष संवेदनशीलता लपवतो किंवा हेतूच सांगत नाही (Mrs. G चा tweed coat, ज्याने तिच्या असामान्य संवेदनशील त्वचेवर पुरळ आले) तो याच doctrine मध्ये अडकतो आणि त्याला काहीही मिळत नाही.

मांडणी: Sec 16 सह doctrine सांगा, तथ्ये कोणता अपवाद (असल्यास) आकर्षित करतात ते तपासा, मग seller च्या जबाबदारीवर निष्कर्ष काढा.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- नियम सांगा (Sec. 16): subject to this Act or any other law, there is no implied warranty or condition as to quality or fitness for any particular purpose of goods supplied under a contract of sale --- buyer ने स्वतः खात्री करून घ्यावी.
- आठ अपवाद पाठ करा: quality किंवा वापरासाठीची fitness (Sec. 16(1)); patent/brand नावाने घेतलेला माल; description ने विकलेला माल (Sec. 15); merchantable quality (Sec. 16(2), सुप्त दोष); sample द्वारे sale (Sec. 17); sample सोबत description; trade usage (Sec. 16(3)); seller चा fraud किंवा दोषांचे सक्रिय लपवणे.

TQ 5.1 · PYQ 2020-Nov [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 321 3× विचारला

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- हेतू सांगितलेली प्रकरणे (salesman च्या सल्ल्याने घेतलेला high-end graphic design साठीचा laptop; buyer च्या घरी मोजून घेतलेले संगमरवर): Sec. 16(1) चा अपवाद लागू --- buyer seller च्या कौशल्यावर विसंबला, म्हणून seller जबाबदार आणि caveat emptor हा बचाव चालत नाही.
- सुप्त दोषांची प्रकरणे (रासायनिक अंश राहिल्याने त्वचेला त्रास देणारी talcum powder): merchantability/wholesomeness चा अपवाद --- कोणत्याही तपासणीत न सापडणाऱ्या दोषांपासून caveat emptor seller ला वाचवत नाही; पण buyer ने विशेष संवेदनशीलता लपवली किंवा हेतूच सांगितला नाही, तर हे doctrine लागू होते आणि त्याला remedy मिळत नाही.
- मांडणी: doctrine सांगा → तथ्ये कोणता अपवाद (असल्यास) आकर्षित करतात ते तपासा → seller च्या जबाबदारीवर निष्कर्ष.

CSQ 5.1 • PYQ 2022-Nov [5] (a) • Case Scenario • 6M • Pg 323	5× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.2 • PYQ 2025-Sep [5] (a) (i) • Case Scenario • 3M • Pg 325		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.3 • PYQ 2026-Jan [5] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 326		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विभाग 3.3: Ownership चे हस्तांतरण आणि Goods ची Delivery (Transfer of Ownership and Delivery of Goods)

Transfer of Ownership and Delivery of Goods

P2-C3-U3.3 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 2 • वर्ग A • प्रकरणातील 31.1% प्रश्न • 32 प्रश्न

विषय 1: Property केव्हा जाते (Sections 18 -- 26)

P2-C3-U3.3-T01 • Topic 1: Passing of Property (Sections 18 -- 26)

आधी वाचा Sale of Goods Act, 1930 चा Unit 3 'Transfer of Ownership and Delivery of Goods' वाचा --- heading 3.1 'Passing of Property (Sections 18--26)', यात Secs. 18--19 (ascertainment आणि intention), Secs. 20--22 (specific goods), Sec. 23 (unascertained goods आणि appropriation), Sec. 24 (sale on approval) आणि Sec. 25 (reservation of right of disposal) येतात.

नोंदी

दोन मूलभूत घटक: (a) **Sec 18 — ascertainment:** unascertained goods च्या contract मध्ये goods ascertained होईपर्यंत property जाऊ शकत नाही; (b) **Sec 19(1) — intention:** specific/ascertained goods मधील property पक्षांच्या इच्छेनुसार जाते; **Sec 19(2):** ती इच्छा (i) contract च्या अटी (ii) पक्षांचे वर्तन (iii) प्रकरणाची परिस्थिती यांवरून ठरवतात; वेगळी इच्छा दिसत नसेल तर ती इच्छा ठरवण्याचे नियम म्हणजे Secs 20-24 [Sec 19(3)].

Specific goods — तीन टप्पे: **Sec 20:** unconditional contract, deliverable state मधील specific goods — contract होताच property जाते; payment किंवा delivery (किंवा दोन्ही) पुढे ढकलली असली तरी फरक पडत नाही; **Sec 21:** goods deliverable state मध्ये आणण्यासाठी seller ला काहीतरी करायचे असेल (OS बसवणे, carpet अंथरणे) — ते काम झाल्यावर आणि buyer ला notice मिळाल्यावरच property जाते; **Sec 22:** specific goods deliverable असूनही price ठरवण्यासाठी seller ला वजन, माप, चाचणी वा एखादी कृती करायची असेल — ती कृती होईपर्यंत आणि buyer ला notice मिळेपर्यंत property जात नाही.

Sec 23(1) appropriation — सात आवश्यक बाबी: (a) unascertained किंवा future goods साठीची contract (b) goods description व quality ला जुळणारी (c) goods deliverable state मध्ये (d) unconditional appropriation (नुसत्या appropriate करण्याच्या इच्छेपेक्षा वेगळे) — buyer ला, त्याच्या agent ला किंवा carrier ला delivery देऊन (e) buyer च्या assent सह seller ने किंवा seller च्या assent सह buyer ने (f) assent स्पष्ट वा अनुस्यूत असू शकते (g) assent appropriation आधी किंवा नंतर दिलेली चालते. **Sec 23(2):** right of disposal

राखून न ठेवता carrier/bailee कडे वाहतुकीसाठी दिलेली delivery = unconditional appropriation — courier ने पाठवलेले पुस्तक वाटेत हरवले: buyer मालक झाला होता, त्यामुळे नुकसान तोच सोसतो.

Sec 24 sale on approval किंवा 'sale or return': property तेव्हा जाते जेव्हा buyer (a) approval/acceptance कळवतो किंवा व्यवहार स्वीकारणारी दुसरी कोणतीही कृती करतो — उदा. pledge करतो वा पुन्हा विकतो (sale or return वर घेतलेले दागिने C कडे pledge केले: मालकी B कडे गेली होती, त्यामुळे A ला C कडून दागिने परत मिळत नाहीत, फक्त B कडून price मिळते); किंवा (b) ठरलेल्या मुदतीनंतर, आणि मुदत ठरली नसेल तर वाजवी काळानंतरही, rejection ची notice न देता goods ठेवून घेतो. **Sale for cash only or return:** जिथे अटीनुसार रोख मिळेपर्यंत goods seller चीच property राहते, तिथे payment आधी property जात नाही — payment आधीचा pledge invalid ठरतो आणि A ला pledgee C कडून दागिने परत मिळतात; चाचणीच्या मुदतीत goods नष्ट झाली (8 दिवसांपैकी 3rd दिवशी घोडा मेला) तर ते नुकसान seller चेच — price साठी दावा करता येत नाही.

Sec 25 reservation of right of disposal (conditional appropriation): contract च्या किंवा appropriation च्या अटीद्वारे seller conditions (payment) पूर्ण होईपर्यंत right of disposal राखून ठेवू शकतो — मग buyer, carrier वा bailee ला delivery दिली तरी property जात नाही; (1) bill of lading/railway receipt नुसार goods seller च्या किंवा त्याच्या agent च्या order ने देय असतील, आणि (2) seller ने price साठी bill of exchange काढून ते bill of lading/railway receipt सोबत पाठवले असेल, तेव्हा तो हक्क राखलेला मानतात — buyer ने स्वीकारले वा payment केले नाही तर त्याने कागदपत्रे परत करावीत, आणि चुकीने ती ठेवून घेतल्याने property जात नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 4 प्रश्न

- property च्या हस्तांतरणाचे दोन मूलभूत घटक समजावून सांगा: goods ascertained असायलाच हवीत (Sec. 18) आणि पक्षांची इच्छा असेल तेव्हा property जाते (Sec. 19(1)); ती इच्छा contract च्या अटी, पक्षांचे वर्तन आणि प्रकरणाची परिस्थिती यांवरून ठरते (Sec. 19(2)) --- हीच चौकट वारंवार विचारली जाते.
- Sec. 23(1) खाली unascertained goods च्या appropriation ची सात आवश्यक तत्वे पक्की करा: unascertained/future goods साठीची contract, description शी जुळणी, deliverable state, unconditional appropriation, buyer च्या assent सह seller ने किंवा उलट, assent स्पष्ट वा अनुस्यूत, appropriation आधी वा नंतर.
- 'Reservation of right of disposal' (Sec. 25) तयार करा --- अर्थ, आणि तो हक्क राखलेला मानला जातो अशा दोन परिस्थिती: bill of lading/railway receipt नुसार goods seller च्या order ने देय, आणि कागदपत्रांसोबत पाठवलेले bill of exchange, जिथे स्वीकारले वा payment केले नाही तर buyer ला ती परत करावी लागतात. अलीकडच्या परीक्षांत दोनदा विचारले.
- Sec. 20 (unconditional contract, deliverable state मधली specific goods --- contract होताच property जाते, payment/delivery ला महत्त्व नाही) याची Sec. 21 (goods deliverable state मध्ये आणण्यासाठी काहीतरी करायचे) आणि Sec. 22 (price ठरवण्यासाठी वजन/माप/चाचणी) यांच्याशी तुलना करा --- ती कृती झाल्यावर आणि buyer ला notice मिळाल्यावरच property जाते.

TQ 1.1 · PYQ 2022-Nov [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 330 6× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 1.2 · PYQ 2025-May [6] (c) (i) · Descriptive · 3.5M · Pg 331 2× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 1.3 • PYQ 2026-Jan [3] (c) • Descriptive • 6M • Pg 332	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 1.4 • PYQ 2026-May [6] (c) (i) • Descriptive • 4M • Pg 334	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 9 प्रश्न

- Sec. 24 च्या 'sale or return' प्रसंगांचा सराव करा --- सर्वाधिक विचारला जाणारा प्रकार: property (a) approval/acceptance वर, (b) व्यवहार स्वीकारणाऱ्या कृतीवर (तिसऱ्या पक्षाकडे pledge वा resale), किंवा (c) rejection ची notice न देता ठरलेल्या/वाजवी काळापलीकडे ठेवून घेतल्यावर जाते; निष्कर्ष असा की मूळ मालक ज्याला goods दिली त्याच्याकडून फक्त price मागू शकतो, pledgee/sub-buyer कडून goods परत मिळवू शकत नाही.
- 'sale for cash only or return' हा प्रकार वेगळा ओळखा: जिथे अटीनुसार रोख मिळेपर्यंत goods seller चीच property राहते, तिथे payment आधीचा pledge invalid असतो आणि मालकाला goods परत मिळवता येते.
- Sec. 23(2) वापरा: right of disposal न राखता carrier/courier ला दिलेली delivery म्हणजे unconditional appropriation --- property आणि वाहतुकीतल्या नुकसानाची risk buyer वर येते.
- उत्तराची मांडणी तरतूद → तथ्ये → निष्कर्ष अशी ठेवा, उदा. Sec. 21/22 खालची नष्ट होण्याची प्रकरणे (दुरुस्त करायचे machine, बदल करायचा dress): goods अजून deliverable state मध्ये नाहीत, म्हणून property आणि नुकसान seller कडेच राहते.

CSQ 1.1 • RTP 2018-Nov [6] (i) • Case Scenario • --- • Pg 335	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.2 • PYQ 2020-Nov [5] (a) • Case Scenario • 6M • Pg 336 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.4 • PYQ 2024-Jun [6] (c) • Case Scenario • 7M • Pg 339 5× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.6 • RTP 2024-Sep [11] • Case Scenario • --- • Pg 341 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.7 • PYQ 2025-Jan [2] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 342 3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.8 • PYQ 2025-Jan [5] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 343 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.10 • PYQ 2025-Sep [2] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 346	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.11 • RTP 2026-Jan [12] • Case Scenario • --- • Pg 347	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.12 • PYQ 2026-Sep [2] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 348	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 3 प्रश्न

- अंशतः appropriation झालेल्या आगीच्या प्रकरणांचा सराव करा (100 पैकी 60 गाठी बांधल्या): विश्लेषण दोन भागांत करा --- buyer च्या माणसांच्या assent ने appropriate झालेली बांधलेली/निवडलेली goods buyer च्या risk वर; उरलेली unappropriated goods seller च्या risk वर; निवडीला assent नसेल तर पर्यायी निष्कर्षही सांगा.

- एकामागून एक होणाऱ्या 'sale or return' deliveries च्या साखळ्या सोडवा (A→B sale or return वर, B→C 'cash only or return' वर, C→D): नुकसान कोण सोसतो आणि goods कोणाची हे ठरवण्याआधी प्रत्येक दुव्यावर Sec. 24 खाली property गेली की cash-only च्या अटीने अडली हे नक्की करा.
- मिश्र प्रसंगांत Sec. 24/Sec. 26 एकत्र वापरा: आधी तपासा की व्यवहार स्वीकारणारी कृती झाली का वा मुदत संपली का; त्याआधीच goods नष्ट झाली तर मालकी (आणि नुकसान) seller चीच राहते.

CSQ 1.3 · MTP 2021-Apr [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 338	2× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 1.5 · PYQ 2024-Sep [5] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 340	3× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 1.9 · PYQ 2025-May [2] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 344		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 2: Risk हा prima facie property सोबतच जातो (Section 26)

P2-C3-U3.3-T02 · Topic 2: Risk Prima Facie Passes with Property (Section 26)

आधी वाचा Sale of Goods Act, 1930 च्या Sec. 26 वरील या unit चे heading 3.2 वाचा --- 'risk prima facie passes with property' हा नियम, त्याचे वैधानिक शब्द आणि त्याच्या दोन qualifications.

नोंदी

Sec 26 (SM): “unless otherwise agreed, the goods remain at the seller’s risk until the property therein is transferred to the buyer, but when the property therein is transferred to the buyer, the goods are at the buyer’s risk whether delivery has been made or not” — risk मालकीच्या मागे जाते, ताबा, delivery किंवा payment च्या मागे नाही; auction चे उदाहरण: acceptance दर्शवताना auctioneer चा hammer आदळून जुनी वस्तू खराब झाली — मालकी अजून गेलीच नव्हती, म्हणून नुकसान seller ला सोसावे लागते.

दोन qualifications: (i) buyer किंवा seller च्या चुकीमुळे delivery ला उशीर झाला, तर त्या चुकीमुळेच घडलेल्या नुकसानापुरते goods चुकणाऱ्या पक्षाच्या risk वर असतात (उरलेल्या कापसाच्या गाठी घेण्यात B कसूर करतो, कापूस निकामी होतो — नुकसान buyer सोसतो); (ii) दुसऱ्या पक्षाच्या goods चा bailee म्हणून seller किंवा buyer ची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या तशाच राहतात — सामान्य दक्ष माणसाची काळजी घ्यावी लागते.

विरुद्ध agreement: पक्ष विशेष agreement करून property जाण्याच्या आधी किंवा नंतर risk जाईल असे ठरवू शकतात — contract ने risk मालकीपासून वेगळी करता येते.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 26 समजावून सांगा: वेगळे ठरले नसेल तर property buyer कडे जाईपर्यंत goods seller च्या risk वर असतात; नंतर delivery झाली असो वा नसो, ती buyer च्या risk वर --- म्हणजे risk मालकीच्या मागे जाते, ताब्याच्या वा payment च्या मागे नाही.

- दोन qualifications सांगा: (i) buyer किंवा seller च्या चुकीमुळे delivery ला उशीर झाला, तर त्या चुकीशिवाय घडलेच नसते अशा नुकसानापुरते goods चुकणाऱ्या पक्षाच्या risk वर; (ii) दुसऱ्याच्या goods चा bailee म्हणून seller/buyer ची कर्तव्ये तशीच राहतात.
- लक्षात ठेवा की पक्ष विशेष agreement करून risk आणि property वेगळ्या करू शकतात (risk मालकीच्या आधी वा नंतर जाऊ शकते); उत्तराला SM मधली auction-hammer आणि कापसाच्या गाठींच्या कसुरीची उदाहरणे जोडा.

TQ 2.1 · PYQ 2021-Jul [1] (c) {C} · Descriptive · 4M · Pg 350 4x विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 3: मालक नसलेल्यांकडून Transfer of Title (Sections 27 -- 30)

P2-C3-U3.3-T03 · Topic 3: Transfer of Title by Non-Owners (Sections 27 -- 30)

आधी वाचा Secs. 27--30 वरील heading 3.3 वाचा --- 'nemo dat quod non habet' हा maxim (Sec. 27) आणि त्याचे आठ अपवाद: mercantile agent (Sec. 2(9) सोबत वाचून Sec. 27 चा proviso), joint owner (Sec. 28), voidable contract खाली ताबा (Sec. 29), seller/buyer in possession (Sec. 30(1)/(2)), estoppel, unpaid seller चे resale (Sec. 54(3)) आणि इतर Acts खालील sales.

नोंदी

Sec 27 — nemo dat quod non habet: “no one can give what he has not got” — seller स्वतःकडे आहे त्याहून चांगला title देऊ शकत नाही; चोरीच्या goods चा buyer सद्भावनेने घेतो तरी त्याला title मिळत नाही; hire-purchase खालचा hirer वाहन विकतो तेव्हा फक्त hirer चे हक्क जातात.

आठ अपवाद (मालक नसलेला माणूस मोबदला देणाऱ्या bona fide purchaser ला चांगला title देतो): (1) mercantile agent (Sec 27 चा proviso) (2) सह-मालकांच्या परवानगीने एकट्याच्या ताब्यात असलेला एक joint owner (Sec 28) (3) voidable contract खाली ताबा असलेली व्यक्ती (Sec 29) (4) sale नंतरही ताब्यात असलेला seller — त्याची sale, pledge वा इतर विल्हेवाट तितकीच valid [Sec 30(1)] (5) property जाण्याआधी ताब्यात असलेला buyer [Sec 30(2)] (6) estoppel — मालकाने दुसऱ्याला मालक वा विकण्यास अधिकृत असल्याचे भासवू दिले (7) lien/stoppage वापरल्यावर पुन्हा विकणारा unpaid seller [Sec 54(3)] (8) इतर Acts खालील sales — Official Receiver/Liquidator, finder of goods (Sec 169 ICA) आणि pawnee (Sec 176 ICA).

Mercantile agent — तीन अटी (Sec 27 चा proviso): (a) मालकाच्या संमतीने goods किंवा documents of title चा ताबा (b) mercantile agent म्हणून व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात sale (c) sale च्या वेळी agent ला अधिकार नव्हता याची notice नसताना buyer सद्भावनेने वागतो; **Sec 2(9) (SM):** mercantile agent म्हणजे असा agent ज्याला “having in the customary course of business as such agent authority either to sell goods, or to consign goods for the purposes of sale, or to buy goods, or to raise money on the security of goods” — ₹50,000 पेक्षा कमी किंमतीत विकू नये या अटीवर agent कडे दिलेली car ₹40,000 ला विकली: तिन्ही अटी पूर्ण, त्यामुळे bona fide buyer कडेच car राहते; मालकाचा उपाय फक्त agent विरुद्ध.

अपवाद केव्हा चालत नाहीत: Sec 29 साठी contract ही coercion, fraud, misrepresentation किंवा undue influence मुळे voidable असावी लागते आणि resale आधी ती rescind झालेली नसावी लागते (फसवणुकीने

मिळवलेली अंगठी निर्दोष Z ला विकली — Y ला ती परत मिळत नाही); चोरीने मिळालेला title void असतो — तिथे संरक्षण नाही; फक्त खरेदीचा पर्याय असलेला hire-purchase धारक Sec 30(2) खालचा 'buyer in possession' नव्हे — याउलट Lee v. Butler पाहा (खरेदीच्या agreement खाली हप्त्यांनी घेतलेले furniture: sub-buyer ला चांगला title मिळाला); प्रत्येक बाबतीत खऱ्या मालकाचा उपाय म्हणजे चूक करणाऱ्याकडून price/damages, bona fide purchaser कडून goods नव्हे.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- nemo dat चे किमान सहा अपवाद section क्रमांकांसह पाठ करून समजावून सांगा --- 'explain any six circumstances in which a non-owner can convey better title' हा 6 गुणांचा ठरलेला प्रश्न आहे.
- mercantile agent ने केलेल्या sale साठी (Sec. 27 चा proviso) तीन अटी पक्क्या करा: मालकाच्या संमतीने goods/कागदपत्रांचा ताबा; mercantile agent म्हणून व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात sale; अधिकार नसल्याची notice नसताना सद्भावनेने वागणारा buyer --- आणि सोबत Sec. 2(9) मधली mercantile agent ची व्याख्या.
- प्रत्येक अपवाद नेमका केव्हा चालत नाही ते जाणून घ्या, उदा. फक्त खरेदीचा पर्याय असलेला hire-purchase धारक Sec. 30(2) खालचा 'buyer in possession' नव्हे.

TQ 3.1 · PYQ 2020-Nov [4] (a) · Descriptive · 6M · Pg 351 **5× विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

कठीण

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 5 प्रश्न

- mercantile-agent ची तथ्ये सोडवा (ठरलेल्या किंमतीपेक्षा कमीला विकू नये या अटीवर agent कडे दिलेली car तो त्याहून कमीला विकतो): proviso च्या तिन्ही अटी पूर्ण → bona fide buyer ला चांगला title मिळतो; मालकाचा उपाय फक्त agent विरुद्ध.
- fraud/coercion च्या प्रकरणांना Sec. 29 (voidable contract) लावा: resale आधी contract rescind झाली नसेल, तर निर्दोष sub-purchaser ला चांगला title मिळतो; याउलट चोरीत contract void असते आणि title जातच नाही.
- Sec. 30(1) खालचा sale नंतर ताब्यात असलेला seller आणि Sec. 30(2) खालचा property जाण्याआधी ताब्यात असलेला buyer वापरा (furniture-हप्ते, Lee v. Butler प्रकार): delivery/ताबा + सद्भावना + notice नाही = तिसऱ्या पक्षाला चांगला title.
- योग्य remedy सांगून संपवा: खरा मालक चूक करणाऱ्याकडून price/damages वसूल करतो, bona fide purchaser कडून goods नव्हे.

CSQ 3.6 · MTP 2025-Aug S2 [2] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 357

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 3.1 · RTP 2020-Nov [6] · Case Scenario · --- · Pg 353 **2× विचारला**

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.2 · MTP 2022-Mar [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 353

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.3 · RTP 2022-May [8] · Case Scenario · --- · Pg 355

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.5 · PYQ 2023-Dec [5] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 356

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- अनेक मुद्द्यांचे agency प्रसंग सोडवा (उदा. स्थावर मालमत्ता विकायला नेमलेला mercantile agent, किंवा किंमतीच्या कमाल मर्यादित विकणे): आधी Sale of Goods Act मुळात लागू होतो का ते तपासा ('goods' विरुद्ध स्थावर मालमत्ता), मग निष्कर्षाआधी proviso ची प्रत्येक अट वेगवेगळी पडताळा.
- दोन अपवाद लागू होऊ शकतात तिथे (voidable contract विरुद्ध mercantile agent विरुद्ध buyer in possession), तथ्यांना कोणता बसतो ते ओळखा आणि इतर का बसत नाहीत ते सांगा --- चुकीचा मार्ग बाद करण्याला परीक्षक गुण देतात.

CSQ 3.4 · RTP 2023-Jun [9] · Case Scenario · --- · Pg 356

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)

कठीण

विषय 4: Contract of Sale चे Performance (Sections 31 -- 44)

P2-C3-U3.3-T04 · Topic 4: Performance of the Contract of Sale (Sections 31 -- 44)

आधी वाचा Secs. 31--44 वरील heading 3.4 वाचा: seller आणि buyer ची कर्तव्ये (Sec. 31), payment व delivery या concurrent conditions (Sec. 32), delivery चे नियम (Secs. 33--39 --- part delivery, जागा, वेळ, तिसऱ्या पक्षाचा ताबा, खर्च, चुकीचे प्रमाण Sec. 37, हप्त्यांनी delivery Sec. 38, carrier ला delivery Sec. 39), वाहतुकीत होणारी झीज (Sec. 40), examination (Sec. 41), acceptance (Sec. 42) आणि Secs. 43--44.

नोंदी

Delivery — Sec 2(2) (SM): “voluntary transfer of possession from one person to another” — अयोग्य मार्गाने घेतलेला ताबा म्हणजे delivery नव्हे; **तीन प्रकार:** actual, symbolic (गोदामाची किल्ली), constructive (attornment — तिसरा पक्ष buyer च्या वतीने ठेवल्याचे मान्य करतो); **Sec 31:** contract नुसार delivery देणे हे seller चे कर्तव्य, ते स्वीकारून payment करणे buyer चे; **Sec 32:** वेगळे ठरले नसेल तर goods ची delivery आणि price चे payment या concurrent conditions आहेत.

Delivery चे नियम (Secs 33--41), section नुसार: Sec 33 — delivery म्हणून ठरलेली कोणतीही कृती किंवा goods buyer च्या ताब्यात देणे; Sec 34 — संपूर्ण delivery च्या ओघातली part delivery ही संपूर्ण delivery मानली जाते, पण उर्वरित तोडण्याच्या हेतूने केलेली part delivery बाकीची goods देत नाही; Sec 35 — buyer delivery मागेपर्यंत seller ला ती देणे बंधनकारक नाही; Sec 36(1) — जागा: sale झालेली goods sale च्या वेळी जिथे असतील तिथे; agreement to sell असेल तर agreement च्या वेळी जिथे; future goods साठी उत्पादनाची जागा; Sec 36(2) — वाजवी वेळ; Sec 36(3) — goods तिसऱ्या माणसाकडे असतील तर तो buyer च्या वतीने ती ठेवल्याचे buyer ला मान्य करेपर्यंत delivery नाही; Sec 36(4) — delivery ची मागणी/tender वाजवी वेळी; Sec 36(5) — goods deliverable state मध्ये आणण्याचा खर्च seller ला सोसावा लागतो.

Sec 37 चुकीचे प्रमाण — चार उप-नियम: (1) कमी delivery — buyer नाकारू शकतो, किंवा स्वीकारून contract rate ने payment करू शकतो; (2) जास्त delivery — ठरलेले प्रमाण स्वीकारून बाकीचे नाकारणे, सगळेच नाकारणे, किंवा सगळे स्वीकारून contract rate ने payment करणे (100 क्विंटल मागवले, 1,100 दिले); (3) वेगळ्या

description च्या goods मध्ये मिसळलेली — जुळणारी goods स्वीकारून बाकीची नाकारणे, किंवा सगळीच नाकारणे; (4) हे सर्व व्यापारी प्रथा, विशेष agreement किंवा व्यवहाराच्या रीतीच्या अधीन.

Secs 38-41: Sec 38 — ठरले नसेल तर हप्त्यांनी होणारी delivery स्वीकारणे buyer ला बंधनकारक नाही (100 टन कागदापैकी 80 टन November मध्ये + 20 टन December मध्ये पाठवले: buyer सगळेच नाकारू शकत होता); Sec 39(1) — वाहतुकीसाठी carrier ला दिलेली delivery ही prima facie buyer ला दिलेली delivery असते; Sec 40 — वाहतुकीत अपरिहार्यपणे होणारी झीज buyer वर पडते; Sec 41 — ज्याने आधी तपासलेले नाही अशा buyer ला जुळणी तपासण्याची वाजवी संधी मिळण्याचा हक्क असतो.

Acceptance — Sec 42: buyer ने (a) seller ला acceptance कळवली, (b) goods बाबत seller च्या मालकीशी विसंगत अशी कोणतीही कृती केली, किंवा (c) rejection न कळवता वाजवी काळाच्या पलीकडे goods ठेवून घेतली, तर त्याने acceptance दिली असे मानतात; **Sec 43:** goods योग्य कारणाने नाकारणाऱ्या buyer ला ती परत करणे बंधनकारक नाही — नकार कळवला की पुरे; **Sec 44:** मागणीनंतर वाजवी काळात delivery न घेणारा buyer झालेल्या नुकसानाला आणि सांभाळ-जतनाच्या वाजवी आकाराला जबाबदार असतो (नकार म्हणजे repudiation ठरत असेल तर seller चे हक्क तसेच राहतात).

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 42 खालचे acceptance चे नियम जसेच्या तसे पाठ करा: buyer ने (a) acceptance कळवली, (b) seller च्या मालकीशी विसंगत कोणतीही कृती केली, किंवा (c) rejection न कळवता वाजवी काळापलीकडे goods ठेवून घेतली, की acceptance झाली.
- Sec. 2(2) मधली delivery ची व्याख्या ('voluntary transfer of possession') आणि तिचे तीन प्रकार शिका --- actual, symbolic, constructive.
- delivery चे 13 नियम (Secs. 33-41) section नुसार यादी करून तयार ठेवा, त्यात: buyer ने delivery मागावी (Sec. 35), खर्च seller वर (Sec. 36(5)), नाकारलेली goods परत करणे buyer ला बंधनकारक नाही (Sec. 43), delivery नाकारल्याबद्दल buyer ची जबाबदारी (Sec. 44).

TQ 4.1 · RTP 2019-May [6] · Descriptive · --- · Pg 358

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 37 खालची चुकीच्या प्रमाणातली delivery चारही उप-नियमांसह समजावून सांगा: कमी delivery --- नाकारा किंवा स्वीकारून contract rate ने payment करा; जास्त --- ठरलेले प्रमाण स्वीकारून बाकीचे नाकारा, किंवा सगळेच नाकारा, किंवा सगळे contract rate ने स्वीकारा; मिसळलेली goods --- जुळणारी स्वीकारा व बाकीची नाकारा, किंवा सगळीच नाकारा; हे सर्व व्यापारी प्रथा/विशेष agreement च्या अधीन (Sec. 37(4)).
- part delivery चा परिणाम सांगा (Sec. 34): संपूर्ण delivery च्या ओघातली part delivery ही संपूर्ण delivery मानतात, पण तोडण्याच्या हेतूने केलेली नाही; तसेच Sec. 36(1) खालचे delivery च्या जागेचे नियम (विकलेली goods --- sale च्या वेळी जिथे असतील तिथे; agreement to sell --- agreement च्या वेळी जिथे; future goods --- उत्पादनाची जागा).

TQ 4.3 • PYQ 2024-Sep [6] (c) (ii) • Descriptive • 3M • Pg 359 3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 4.4 • MTP 2025-Apr S1 [6] (c) • Descriptive • 7M • Pg 360	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 4 प्रश्न

- Sec. 37(3) खालची mixed-description ची उदाहरणे सोडवा (25 बरोबर खुर्च्या + 25 चुकीच्या; कमी दिलेले टोमॅटो): buyer चे पर्याय सांगा आणि स्वीकारले की contract rate ने payment करावेच लागते हे नोंदवा.
- Sec. 36(3) खालचा तिसऱ्या पक्षाचा ताबा वापरा: तिसरा माणूस (warehouse keeper) buyer च्या वतीने goods ठेवल्याचे buyer ला मान्य करतो तेव्हाच delivery पूर्ण होते --- attornment म्हणजेच constructive delivery.
- unpaid-seller प्रकारच्या प्रसंगासाठी (credit वर goods ची delivery झाली, buyer payment नाकारतो) Secs. 31--32 मधल्या कर्तव्यांपासून तर्क लावा आणि seller च्या वैयक्तिक remedies नी संपवा --- price साठी दावा, damages आणि interest.

TQ 4.2 • RTP 2022-Nov [6] (ii) • Descriptive • --- • Pg 359	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 4.2 • PYQ 2023-Dec [5] (a) (ii) • Case Scenario • 2M • Pg 362	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 4.1 • PYQ 2018-May [5] (a) • Case Scenario • 6M • Pg 361	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 4.3 • RTP 2024-Sep [13] • Case Scenario • --- • Pg 362 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विभाग 3.4: Unpaid Seller

Unpaid Seller

P2-C3-U3.4 • महत्त्व C • प्रकरणात Rank 4 • वर्ग C • प्रकरणातील 16.5% प्रश्न • 17 प्रश्न

विषय 1: Unpaid Seller (Section 45)

P2-C3-U3.4-T01 • Topic 1: Unpaid Seller (Section 45)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 3.4 मधील §4.1 वाचा: Section 45(1) ची जी दोन अंगे seller ला 'unpaid' ठरवतात ती, आणि Section 45(2) खाली seller कोण मानला जातो ते.

नोंदी

Section 45(1) — seller केव्हा 'unpaid' ठरतो: (a) जिथे **whole of the price** दिली वा tender केली गेलेली नाही आणि price साठी दावा करण्याचा तात्काळ हक्क seller ला होता; किंवा (b) जिथे **bill of exchange or other**

negotiable instrument conditional payment म्हणून घेतले होते आणि instrument च्या dishonour मुळे वा अन्य कारणाने ती condition पूर्ण झालेली नाही.

Section 45(2) — 'seller' कोण: या शब्दात seller च्या जागी असलेली कोणतीही व्यक्ती येते — उदा. ज्याच्या नावे bill of lading endorse केले आहे असा seller चा agent, किंवा ज्याने स्वतः price दिली आहे वा जो तिला थेट जबाबदार आहे असा consignor किंवा agent.

Examples: X ₹50,000 ला goods विकतो, Y ₹40,000 देतो आणि उरलेले देत नाही — X हा unpaid seller आहे. P ₹60,000 ला goods विकतो आणि पूर्ण price चा cheque घेतो, जो सादर केल्यावर dishonour होतो — P हा unpaid seller आहे.

विषय 2: Unpaid Seller चे हक्क (Section 46)

P2-C3-U3.4-T02 · Topic 2: Rights of An Unpaid Seller (Section 46)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 3.4 मधील §4.2 वाचा: Section 46(1) ने दिलेले तीन हक्क, आणि property गेली नसेल तेव्हा Section 46(2) खाली मिळणारा अतिरिक्त हक्क.

नोंदी

Section 46(1): goods मधील property buyer कडे गेली असली तरीही, कायद्याने unpaid seller ला — (a) goods त्याच्या ताब्यात असेपर्यंत price साठी त्यांवर **lien**; (b) **insolvency of the buyer** झाल्यास, ताबा सोडल्यानंतर **stopping the goods in transit** चा हक्क; आणि (c) Act ने मर्यादित केलेला **right of re-sale** मिळतो.

Section 46(2): जिथे goods मधील property buyer कडे **not passed**, तिथे unpaid seller ला त्याच्या इतर remedies खेरीज **withholding delivery** चा हक्क मिळतो, जो त्याच्या lien व stoppage in transit च्या हक्कांसारखाच आणि तितक्याच व्याप्तीचा असतो.

दोन दिशा: हे हक्क **against the goods** (lien, stoppage in transit, re-sale) आणि **against the buyer personally** (price साठी दावा, damages, interest) अशा दोन्ही दिशांनी चालतात — उत्तर लिहिताना ही दोन शीर्षके वेगळी ठेवा.

विषय 3: Goods विरुद्ध Unpaid Seller चा हक्क (Right of Unpaid Seller Against the Goods)

P2-C3-U3.4-T03 · Topic 3: Right of Unpaid Seller Against the Goods

आधी वाचा Unit 4 'Unpaid Seller' वाचा --- headings 4.1--4.3: unpaid seller ची व्याख्या (Sec. 45), Sec. 46 खालील हक्क, seller चा lien (Secs. 47--49), stoppage in transit (Secs. 50--52), buyer ने केलेल्या sub-sale किंवा pledge चा

परिणाम (Sec. 53) आणि right of resale (Sec. 54).

नोंदी

Sec 45(1) unpaid seller: seller तेव्हा unpaid मानला जातो जेव्हा (a) "the whole of the price has not been paid or tendered" आणि price साठी दावा करण्याचा तात्काळ हक्क त्याला आहे, किंवा (b) conditional payment म्हणून घेतलेले bill of exchange वा इतर negotiable instrument dishonour होते; 'seller' मध्ये seller च्या जागी असलेला कोणीही येतो — ज्याच्या नावे bill of lading endorse झाले असा agent, ज्याने price दिली आहे वा जो तिला जबाबदार आहे असा consignor [Sec 45(2)]; **Sec 46 ची रचना:** goods विरुद्ध — (i) ताब्यात असेपर्यंत lien (ii) buyer च्या insolvency वर stoppage in transit (iii) resale; property गेली नसेल तेव्हा — withholding delivery चा हक्क ('quasi-lien'), जो lien व stoppage सारखाच आणि तितक्याच व्याप्तीचा.

Lien (Secs 47-49): goods ताब्यात असेपर्यंत price साठी ती रोखून ठेवण्याचा ताब्यावरचा हक्क, जो फक्त (a) credit ची अट नसलेली sale (b) credit वरची sale पण मुदत संपली (c) buyer insolvent — अशाच वेळी वापरता येतो; seller buyer साठी agent/bailee म्हणून ताबा ठेवत असला तरीही तो उपलब्ध असतो; part delivery झाली तरी परिस्थितीवरून हक्क सोडल्याचे दिसत नसेल तर उरलेल्यावर lien राहतो (Sec 48); **संपतो केव्हा (Sec 49):** (i) right of disposal न राखता carrier/bailee ला delivery दिली (ii) buyer किंवा agent ने कायदेशीरपणे ताबा मिळवला (iii) हक्क सोडला (iv) estoppel — पण नुसते price साठी decree मिळवले म्हणून lien जात नाही.

Stoppage in transit (Secs 50-52): वाहतुकीतली goods थांबवून पुन्हा ताबा मिळवण्याचा आणि price मिळेपर्यंत ती ठेवण्याचा हक्क; **अटी (Sec 50):** seller unpaid + त्याने ताबा सोडलेला + goods वाहतुकीत + buyer insolvent; **Sec 51 कालावधी:** वाहतुकीसाठी carrier/bailee ला delivery दिल्यापासून buyer किंवा त्याचा agent delivery घेईपर्यंत — buyer ने delivery घेणे, पोहोचण्याआधी अडवणे, carrier ने buyer ला acknowledgment (attornment) देणे, carrier ने चुकीच्या पद्धतीने delivery नाकारणे, buyer ने भाड्याने घेतलेल्या carrier ला वा त्याने चार्टर केलेल्या जहाजाला delivery — यांनी transit संपतो, आणि buyer ला part delivery झाली की उरलेल्यापुरता transit संपतो; buyer च्या agent ने goods आपल्या truck मध्ये भरल्यावर railway अधिकारी ती थांबवू शकत नाहीत; **Sec 52:** प्रत्यक्ष ताबा घेऊन किंवा carrier ला वा त्याच्या principal ला (कळवण्याइतक्या वेळेत) notice देऊन हा हक्क वापरतात — carrier ने seller च्या सूचनेनुसार goods परत द्यावी, परत देण्याचा खर्च seller वर; contract rescind होत नाही — payment करून buyer अजूनही goods मागू शकतो.

Right of lien	Right of stoppage in transit
गाभा — ताबा राखून ठेवणे	गाभा — ताबा पुन्हा मिळवणे
goods चा ताबा seller कडेच असावा लागतो	seller चा ताबा सुटला; goods carrier कडे; buyer ला मिळालेले नाहीत
buyer दिवाळखोर नसतानाही वापरता येतो	buyer दिवाळखोर असेल तरच वापरता येतो
goods seller च्या ताब्यातून गेल्यावर संपतो	goods buyer ला delivery झाल्यावर संपतो

stoppage सुरू होते तिथे right of lien संपतो

lien संपतो तिथे सुरू होतो — lien चाच विस्तार

Sec 53 buyer ने केलेली sub-sale किंवा pledge: यामुळे lien/stoppage संपत नाही — दुसरा buyer पहिल्यापेक्षा वरचढ ठरू शकत नाही; **अपवाद:** (a) buyer ची sale, mortgage वा विल्हेवाट seller ने मान्य केली (Mount D.F. Ltd vs Jay & Jay — price sub-sale च्या रकमेतून घ्यायची होती, त्यामुळे lien संपला); (b) document of title (bill of lading, railway receipt, delivery order) buyer कडे गेले आणि त्याने ते सद्भावनेने व मोबदला देऊन घेणाऱ्याकडे दिले — sale ने झालेले हस्तांतरण lien/stoppage पूर्णपणे संपवते, pledge ने झालेले फक्त pledgee च्या हक्कांपुरते (pledgee ला आधी pledger ची इतर goods/securities वापरायला सांगता येते).

Resale (Sec 54) — चार अटी: (i) नाशवंत goods — resale ची notice द्यावी लागत नाही; (ii) पुन्हा विकण्याच्या इराद्याची notice दिल्यावर आणि buyer वाजवी काळात payment करण्यात कमी पडल्यावर — seller तूट (contract price – resale price) damages म्हणून वसूल करू शकतो आणि वरचा फायदा स्वतःकडे ठेवू शकतो; notice दिली नसेल तर तो तोटा वसूल करू शकत नाही आणि फायदा मूळ buyer ला परत द्यावा लागतो [Sec 54(2)]; (iii) lien/stoppage वापरल्यानंतरची resale — notice नसली तरी नंतरच्या buyer ला मूळ buyer विरुद्ध चांगला title मिळतो; (iv) buyer ने कसूर केल्यास contract मध्ये right of resale स्पष्टपणे राखून ठेवला असेल — notice नको, तरी damages वसूल करता येतात.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 45(1) मधली व्याख्या पाठ करा: संपूर्ण price दिली वा tender केली गेली नाही, किंवा conditional payment म्हणून घेतलेले negotiable instrument dishonour झाले, की seller 'unpaid' ठरतो.
- Sec. 54 खालच्या resale च्या अटी शिका: (i) नाशवंत goods --- notice नको; (ii) पुन्हा विकण्याच्या इराद्याची notice दिल्यावर आणि buyer वाजवी काळात payment करण्यात कमी पडल्यावर; (iii) lien/stoppage वापरल्यानंतरची resale notice नसतानाही नव्या buyer ला चांगला title देते; (iv) contract मध्ये right of resale स्पष्टपणे राखून ठेवलेला असणे.
- notice चे परिणाम लक्षात ठेवा: notice दिली असेल तर seller तूट damages म्हणून वसूल करू शकतो आणि वरचा फायदा ठेवू शकतो; notice नसेल तर तोटा वसूल करता येत नाही आणि फायदा मूळ buyer ला परत द्यावा लागतो [Sec. 54(2)].

TQ 3.3 · PYQ 2026-Jan [6] (c) (ii) · Descriptive · 4M · Pg 368 3x विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 46 ची रचना समजावून सांगा: goods विरुद्ध --- lien, stoppage in transit, resale (आणि property गेली नसेल तिथे withholding delivery/'quasi-lien' चा हक्क); 6 गुणांच्या 'rights against goods' प्रश्नासाठी हे वर्गीकरण काढायला तयार राहा.
- lien साठी (Sec. 47): price साठी रोखून ठेवण्याचा ताब्यावरचा हक्क, जो फक्त (a) रोख sale, (b) credit ची मुदत संपली, किंवा (c) buyer insolvent अशाच वेळी वापरता येतो; seller buyer साठी agent/bailee म्हणूनही ताबा ठेवू शकतो.
- lien केव्हा संपतो (Sec. 49): right of disposal न राखता carrier ला delivery, buyer/agent ने कायदेशीरपणे ताबा मिळवणे, हक्क सोडणे, estoppel --- पण नुसते price साठी decree मिळवले म्हणून lien जात नाही.

- lien (ताबा ठेवून घेणे, insolvency ची गरज नाही) आणि stoppage in transit (ताबा पुन्हा मिळवणे, फक्त buyer च्या insolvency वर; lien संपतो तिथे सुरू होतो) यांतला पाच मुद्द्यांचा फरक पक्का करा.

TQ 3.1 · PYQ 2019-Nov [4] (a) · Descriptive · 6M · Pg 366	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.2 · PYQ 2023-Dec [4] (a) · Descriptive · 6M · Pg 367	5× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 7 प्रश्न

- transit च्या कालावधीची उदाहरणे सोडवा (Secs. 50--51): buyer किंवा त्याचा agent carrier कडून delivery घेतो तेव्हा transit संपतो --- म्हणून buyer च्या agent ने goods आपल्या truck मध्ये भरल्यावर railway अधिकारी ती थांबवू शकत नाहीत; तसेच part delivery, अडवणूक, carrier चे acknowledgment/attornment आणि buyer ने चार्टर केलेला carrier यांनीही transit संपतो.
- stoppage ची उत्तरे Sec. 50 च्या अटीभोवती मांडा: seller unpaid + त्याने ताबा सोडलेला + goods वाहतुकीत + buyer insolvent; Sec. 52 खाली carrier ला वा त्याच्या principal ला notice; परत देण्याचा खर्च seller वर पडतो.
- Sec. 53 वापरा: buyer ने केलेली sub-sale किंवा pledge lien/stoppage संपवत नाही, मात्र seller ने त्याला संमती दिली असेल किंवा document of title (railway receipt, delivery order) मोबदला देणाऱ्या bona fide sub-buyer कडे गेले असेल तर संपते --- sale ने झालेले हस्तांतरण हा हक्क पूर्णपणे संपवते, pledge ने झालेले फक्त pledgee च्या हक्कांपुरते.
- विभागलेल्या consignment च्या तथ्यांत (450 पोती वाहतुकीने + 50 buyer ने नेलेली) प्रत्येक भाग वेगळा हाताळा: stoppage फक्त अजून वाहतुकीत असलेल्या goods वर चालतो; delivery झालेल्या goods साठी seller ला वैयक्तिक remedies वरच अवलंबून राहावे लागते.

CSQ 3.1 · MTP 2020-Oct [5] (i) · Case Scenario · 6M · Pg 369	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 · PYQ 2021-Dec [5] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 370 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · MTP 2023-May [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 371	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.4 · RTP 2024-Jun [12] · Case Scenario · --- · Pg 372	2× विचारला LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.5 · PYQ 2024-Sep [5] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 373 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.6 · PYQ 2025-May [5] (a) (I) · Case Scenario · 4M · Pg 374 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.7 · PYQ 2026-Sep [5] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 375	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 4: Buyer विरुद्ध Unpaid Seller चे हक्क (Sections 55--61)

P2-C3-U3.4-T04 · Topic 4: Rights of Unpaid Seller Against the Buyer (Sections 55--61)

आधी वाचा heading 4.4 'Rights of Unpaid Seller Against the Buyer (Sections 55--61)' वाचा --- rights in

personam: price साठी दावा (Sec. 55), non-acceptance साठी damages (Sec. 56), देय तारखेआधी repudiation (Sec. 60) आणि interest साठी दावा (Sec. 61).

नोंदी

चार वैयक्तिक remedies: (1) **price साठी दावा:** Sec 55(1) — property गेली आहे आणि buyer चुकीच्या पद्धतीने payment टाळतो/नाकारतो (contract of sale); Sec 55(2) — delivery झाली नसली तरी ठराविक दिवशी price देय असेल: property गेली नसली किंवा goods appropriate झाली नसली तरी दावा चालतो (agreement to sell); (2) **Sec 56 damages for non-acceptance** — buyer चुकीच्या पद्धतीने स्वीकारणे व payment टाळतो/नाकारतो; मोजमाप Sec 73, Indian Contract Act, 1872 नुसार; (3) **Sec 60 repudiation before due date** — seller contract rescind झाल्याचे मानून damages साठी दावा करू शकतो ('rule of anticipatory breach'); (4) **Sec 61 interest** — agreement नुसार payment देय होण्याच्या तारखेपासून, नाहीतर buyer ला कळवलेल्या तारखेपासून; goods च्या tender पासून किंवा price देय होती त्या तारखेपासून व्याज देण्याचा आदेश न्यायालय देऊ शकते.

In rem विरुद्ध in personam: goods विरुद्धचे हक्क (lien, stoppage, resale) goods ला चिकटतात; buyer विरुद्धचे वैयक्तिक हक्क म्हणजे contract of sale च्या breach साठी seller चे remedies — ते goods विरुद्धच्या हक्कांना जोडून येतात आणि ताबा गेल्यावर फक्त तेच शिल्लक राहतात.

ठरलेला प्रसंग (SM): 15 दिवसांच्या credit वर goods विकून delivery दिली, देय तारखेला buyer नकार देतो — Sec 45(1) खाली seller हा unpaid seller आहे; goods ची delivery झाल्यामुळे goods विरुद्धचे हक्क संपले; आता तो फक्त price साठी (Sec 55), non-acceptance च्या damages साठी (Sec 56) आणि interest साठी (Sec 61) दावा करू शकतो; goods अजून seller च्या ताब्यात असतील आणि credit संपली असेल किंवा buyer insolvent असेल, तर या वैयक्तिक remedies सोबत lien (Sec 47) जोडा.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- चार वैयक्तिक remedies sections सह समजावून सांगा: price साठी दावा [Sec. 55(1) property गेली असेल तेव्हा; Sec. 55(2) delivery झाली नसली तरी ठराविक दिवशी price देय असेल तेव्हा], non-acceptance साठी damages (Sec. 56, मोजमाप Indian Contract Act, 1872 च्या Sec. 73 नुसार), anticipatory breach (Sec. 60) आणि interest (Sec. 61).
- goods विरुद्धचे हक्क (in rem) आणि buyer विरुद्धचे हक्क (in personam) यांतला फरक सांगा --- नंतरचे म्हणजे breach साठी seller चे remedies, आणि goods ची delivery झाल्यावरही ते उपलब्ध राहतात.

TQ 4.1 · PYQ 2021-Jul [4] (a) · Descriptive · 6M · Pg 378 **3× विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 4.2 · PYQ 2026-Sep [6] (c) · Descriptive · 7M · Pg 379

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- ठरलेल्या प्रसंगाचा सराव करा (credit वर goods विकली, delivery झाली, देय तारखेला buyer payment नाकारतो): आधी Sec. 45 खाली unpaid-seller असल्याचे सिद्ध करा, ताबा गेल्यामुळे goods विरुद्धचे हक्क संपले हे नोंदवा, मग price साठी दावा (Sec. 55), non-acceptance साठी damages (Sec. 56) आणि interest (Sec. 61) यांनी संपवा.

- goods अजून seller च्या गोदामात असतील आणि price मिळाली नसेल, तर lien (Sec. 47) वैयक्तिक remedies सोबत जोडा --- goods विरुद्धचे हक्क की buyer विरुद्धचे हक्क हे ठरवण्याआधी ताबा तपासा.

CSQ 4.1 · PYQ 2018-Nov [5] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 380 7× विचारला LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 5: Seller विरुद्ध Buyer चे remedies (Remedies of Buyer Against the Seller)

P2-C3-U3.4-T05 · Topic 5: Remedies of Buyer Against the Seller

आधी वाचा heading 4.5 'Remedies of Buyer Against the Seller' वाचा --- non-delivery साठी damages (Sec. 57), specific performance साठी दावा (Sec. 58), breach of warranty (Sec. 59), देय तारखेआधी repudiation (Sec. 60) आणि interest साठी दावा (Sec. 61).

नोंदी

Buyer चे पाच remedies: (1) **Sec 57 damages for non-delivery** — seller चुकीच्या पद्धतीने delivery टाळतो/नाकारतो (₹10,500 ला घेतलेले बूट ₹11,000 ला पुन्हा विकायचे होते: जोडीमागे ₹500 damages, म्हणजे contract-price/resale-price मधला फरक); (2) **Sec 58 specific performance**; (3) **Sec 59 breach of warranty** — buyer goods नाकारू शकत नाही, पण (i) price कमी करून घेण्यासाठी वा ती पूर्ण संपवण्यासाठी breach पुढे करू शकतो किंवा (ii) damages साठी दावा करू शकतो; (4) **Sec 60 repudiation before due date** — contract चालू आहे असे मानून थांबणे, किंवा ती rescind झाली असे मानून damages साठी दावा करणे; (5) **Sec 61 interest/special damages** — consideration फसल्यास दिलेले पैसे परत मिळवणे; price परत करताना payment च्या तारखेपासून व्याज देण्याचा आदेश न्यायालय देऊ शकते.

Sec 58 specific performance — **अर्थ:** seller ने breach केल्यावर buyer न्यायालयाला goods ची प्रत्यक्ष delivery करण्यास भाग पाडण्याची विनंती करू शकतो; **अटी:** (a) contract specific किंवा ascertained goods साठीच असावी (b) न्यायालयाचा अधिकार Specific Relief Act, 1963 च्या अधीन (c) damages पुरेसा उपाय ठरणार नसेल तिथे असा आदेश होतो (d) goods अनन्य वा विशेष स्वरूपाची असतील तेव्हा दिला जातो — उदा. मुघल काळातले दुर्मिळ चित्र.

sections तयार ठेवा: non-delivery 57, specific performance 58, warranty 59, anticipatory breach 60, interest 61 — हे seller च्या Secs 55-61 मधील remedies चे buyer कडचे प्रतिबिंब.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- specific performance साठीच्या दाव्याचा अर्थ पाठ करा (Sec. 58): seller ने breach केल्यास buyer न्यायालयाला goods ची प्रत्यक्ष delivery करण्यास भाग पाडण्याची विनंती करू शकतो.
- त्याच्या अटी जसेच्या तशा शिका: (a) contract specific किंवा ascertained goods साठीच असावी; (b) न्यायालयाचा अधिकार Specific Relief Act, 1963 च्या अधीन; (c) damages पुरेसा उपाय ठरणार नसेल तिथे आदेश होतो; (d) goods अनन्य वा विशेष स्वरूपाची असतील तेव्हा दिला जातो (उदा. दुर्मिळ मुघल चित्र).

- buyer च्या remedies ची पूर्ण यादी sections सह तयार ठेवा: non-delivery साठी damages (Sec. 57), specific performance (Sec. 58), breach of warranty --- price कमी होणे/संपणे किंवा damages (Sec. 59), anticipatory breach (Sec. 60), interest/special damages (Sec. 61).

TQ 5.1 · PYQ 2026-Jan [6] (c) (i) · Descriptive · 3M · Pg 381 8x विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

विषय 6: Auction Sale (Section 64)

P2-C3-U3.4-T06 · Topic 6: Auction Sale (Section 64)

आधी वाचा heading 4.6 'Auction Sale (Section 64)' वाचा --- auction sale चे सहा कायदेशीर नियम: lots मध्ये sale, hammer पडून पूर्णता, bid मागे घेणे, seller ने राखून ठेवलेला bid करण्याचा हक्क, seller ची न कळवलेली bidding, reserve price आणि pretended bidding.

नोंदी

अर्थ: जाहीरपणे bids मागवून मालमत्ता विकण्याची पद्धत, जिथे सर्वाधिक bid देणाऱ्याला ती विकली जाते; auctioneer हा seller चा agent असतो आणि Law of Agency त्याला लागू होतो, पण तो न सांगता principal म्हणून स्वतःची मालमत्ताही विकू शकतो.

Sec 64 — सहा नियम: (a) lots मधली goods — प्रत्येक lot ही prima facie स्वतंत्र contract of sale ची विषय-वस्तू असते; (b) auctioneer ने hammer पाडून किंवा इतर रूढ पद्धतीने पूर्णता जाहीर केली की sale पूर्ण होते — अशी घोषणा होईपर्यंत कोणताही bidder आपली bid मागे घेऊ शकतो; (c) bid करण्याचा हक्क seller कडून किंवा त्याच्या वतीने स्पष्टपणे राखून ठेवता येतो — मग seller किंवा त्याच्या वतीने एकच व्यक्ती bid करू शकते; (d) seller च्या bid करण्याच्या हक्काच्या अधीन असल्याचे sale बाबत कळवले नसेल — तर seller ने स्वतः bid करणे वा कोणाला bid करायला नेमणे, आणि auctioneer ने जाणूनबुजून अशी bid घेणे बेकायदेशीर; असे उल्लंघन झालेली sale buyer फसवी मानू शकतो; (e) reserve किंवा upset price च्या अधीन असल्याचे sale बाबत कळवता येते; (f) price वाढवण्यासाठी केलेली pretended bidding ती sale buyer च्या मर्जीने voidable करते.

Hammer पडताच property जाते (SM Example 12): car Q ला दिली गेली, त्याने आपला cheque वटपर्यंत मालकी जाणार नाही असे लिहून दिले, आणि cheque वटण्याआधीच ती R ला विकली — hammer पडताच property गेली होती असे ठरले, त्यामुळे R ला चांगला title मिळाला; sale आणि sub-sale दोन्ही valid.

तुटलेल्या hammer चे प्रकरण (SM): पडताना hammer तुटला आणि जुने घड्याळ खराब झाले — पूर्णता वैधपणे जाहीरच झाली नाही (hammer त्याच्या मूळ जागी यायला हवा), त्यामुळे sale अपूर्ण आहे, नुकसान seller वर पडते आणि सर्वाधिक bid देणारी (Deepa) contract टाळू शकते.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 64 चे नियम कारणांसह समजावून सांगा: (a) प्रत्येक lot ही prima facie स्वतंत्र contract of sale; (b) auctioneer ने hammer पाडून किंवा इतर रूढ पद्धतीने पूर्णता जाहीर केली की sale पूर्ण होते --- तोपर्यंत कोणताही bidder आपली bid मागे घेऊ शकतो; (c) bid करण्याचा हक्क seller कडून वा त्याच्या वतीने स्पष्टपणे राखून ठेवता येतो.

- fraud चे नियमही घ्या: sale ही seller च्या bid करण्याच्या हक्काच्या अधीन असल्याचे कळवले नसेल, तर seller स्वतः bid करू शकत नाही वा कोणाला bid करायला नेमू शकत नाही, आणि असे उल्लंघन झालेली sale buyer फसवी मानू शकतो; price वाढवण्यासाठी केलेली pretended bidding ती sale buyer च्या मर्जीने voidable करते; sale ही reserve/upset price च्या अधीन असल्याचे कळवता येते.

TQ 6.1 • PYQ 2024-Sep [6] (c) (i) • Descriptive • 4M • Pg 383 5× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 3 प्रश्न

- 'sale केव्हा पूर्ण होते' या प्रकारची उदाहरणे सोडवा: property hammer पडताच जाते, payment वा delivery वर नाही --- म्हणून hammer पडल्यानंतर सर्वाधिक bid देणाऱ्याने केलेली sub-sale valid ठरते (SM Example 12).
- तुटलेल्या hammer चे प्रकरण वापरा: पडताना hammer तुटून goods खराब झाली, तर पूर्णता वैधपणे जाहीरच झाली नाही, त्यामुळे sale अपूर्ण, नुकसान seller चे आणि bidder contract टाळू शकतो.
- पूर्णतेची रूढ पद्धत कळवली असेल (hammer सोबत घोषणा), तर sale फक्त त्या रूढीनुसारच पूर्ण होते --- तोपर्यंत bidders केव्हाही आपली bid मागे घेऊ शकतात.

CSQ 6.1 • PYQ 2023-Jun [5] (a) (i) • Case Scenario • 2M • Pg 384 2× विचारला

LEVEL II

उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 6.4 • PYQ 2025-May [5] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 387 asked

LEVEL II

उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 6.3 • MTP 2024-Jun [5] (a) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 386 2× विचारला

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा • 1 प्रश्न

- अनेक मुद्द्यांचे auction प्रसंग सोडवा (bid करण्याचा हक्क कळवला नाही + seller चा agent bid करतो + pretended bidding): मुद्दे वेगळे करा --- seller च्या bidding ची कायदेशीरता, sale फसवी/voidable मानण्याचा buyer चा पर्याय, आणि hammer पडून होणारी पूर्णता --- आणि प्रत्येकावर Sec. 64 च्या clauses नी निष्कर्ष काढा.
- Sec. 64 ला passing of property/risk शी जोडा: आधी hammer पडला होता का ते ठरवा; मालकी आणि risk चे प्रश्न (auction दरम्यानचे नुकसान) याच एका तथ्यावरून निघतात.

CSQ 6.2 • PYQ 2024-Jun [5] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 385

LEVEL II

विश्लेषण (Analysis)

कठीण

विषय 7: Contract of Sale मध्ये वाढलेल्या किंवा कमी झालेल्या taxes चा समावेश (Section 64A)

P2-C3-U3.4-T07 • Topic 7: Inclusion of Increased or Decreased Taxes in Contract of Sale (Section 64A)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक**आधी वाचा** Unit 3.4 मधील §4.7 वाचा: Section 64A, आणि contract व performance यांदरम्यान झालेला tax बदल

कोण सोसतो ते.

नोंदी

Section 64A: जिथे contract झाल्यानंतर पण ती पार पडण्याआधी एखादा tax बसवला, वाढवला, कमी केला वा माफ केला जातो, आणि contract मध्ये tax च्या payment बाबत कोणतीही अट नसते, तिथे पक्षांना त्यानुसार goods ची price पुन्हा जुळवून घेण्याचा हक्क मिळतो.

कोणते taxes येतात: goods वरील customs किंवा excise चे कोणतेही duty, आणि goods च्या sale किंवा purchase वरील tax.

परिणाम आणि वगळणूक: tax वाढला तर वाढीव price buyer देतो आणि taxes कमी झाले तर त्याचा फायदाही त्यालाच मिळतो, त्यामुळे seller वाढलेला tax price मध्ये मिळवू शकतो. ही तरतूद विरुद्ध agreement करून वगळता येते — करआकारणीबाबत काहीही ठरवण्याची मुभा पक्षांना आहे.

प्रकरण 4

भारतीय भागीदारी कायदा (The Indian Partnership Act, 1932)

The Indian Partnership Act, 1932

24 विषय • 104 वर्गीकृत प्रश्न • महत्त्व: A

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% • Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे सिद्धांत-प्रधान

Level I — स्मरण आणि आकलन

57.5%

379 पैकी 218 गुण

Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण

42.5%

379 पैकी 161 गुण

विभाग 4.1: Partnership चे सर्वसाधारण स्वरूप (General Nature of a Partnership)

General Nature of a Partnership

P2-C4-U4.1 • महत्त्व D • प्रकरणात Rank 2 • वर्ग A • प्रकरणातील 25.0% प्रश्न • 26 प्रश्न

विषय 1: 'Partnership', 'Partner', 'Firm' आणि 'Firm Name' ची व्याख्या (Definition of 'Partnership', 'Partner', 'Firm' And 'Firm Name' (Section 4))

P2-C4-U4.1-T01 • Topic 1: Definition of 'Partnership', 'Partner', 'Firm' And 'Firm Name' (Section 4)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 4.1 मधील §1.1 वाचा: partnership ची Section 4 मधील व्याख्या आणि ती निश्चित करणाऱ्या तीन संज्ञा — partner, firm आणि firm name.

नोंदी

Section 4 — partnership: “Partnership” is the relation between persons who have agreed to share the profits of a business carried on by all or any of them acting for all.” ही शब्दरचना जशीच्या तशी पाठ करा; elements, true test किंवा kinds of partnership वरचा प्रत्येक प्रश्न याच व्याख्येवर उभा आहे.

तीन संज्ञा: जे लोक एकमेकांशी partnership मध्ये आले आहेत त्यांना स्वतंत्रपणे 'partners' आणि एकत्रितपणे 'a firm' म्हणतात, आणि ज्या नावाने त्यांचा व्यवसाय चालतो ते 'firm name' होय.

व्याख्येत काय काय आले: partnership निर्माण होण्याआधी एकत्र असावी लागणारी पाच तत्त्वे — दोन किंवा अधिक व्यक्तींचे association, त्या सर्वांमधील agreement, एखादा business, त्या business चे profits वाटून घेण्याचा agreement, आणि तो business सर्वांनी किंवा त्यांतील कोणी एकाने **acting for all** चालवणे (हेच mutual-agency तत्त्व, आणि हीच खरी कसोटी).

विषय 2: Partnership ची तत्त्वे (Elements of Partnership)

P2-C4-U4.1-T02 · Topic 2: Elements of Partnership

आधी वाचा Indian Partnership Act, 1932 ची Unit 1 'General Nature of Partnership' वाचा --- शीर्षक 1.1 (Sec. 4 मधील partnership, partner, firm, firm name च्या व्याख्या) आणि 1.2 (पाच आवश्यक तत्त्वे), सोबत KD Kamath & Co. चा Supreme Court निर्णय.

नोंदी

Sec 4 च्या व्याख्या (SM): 'Partnership' म्हणजे "the relation between persons who have agreed to share the profits of a business carried on by all or any of them acting for all"; त्यात येणारे लोक स्वतंत्रपणे 'partners', एकत्रितपणे 'a firm', आणि ज्या नावाने त्यांचा व्यवसाय चालतो ते 'firm name'.

एकत्र असणारी पाच तत्त्वे: (1) **दोन किंवा अधिक व्यक्तींचे association** — कायद्याने मान्य केलेल्या व्यक्तीच: firm स्वतः partner होऊ शकत नाही; minor partner होऊ शकत नाही, पण सर्व partners च्या संमतीने benefits मध्ये दाखल होऊ शकतो; जास्तीत जास्त 50 partners [Sec 464, Companies Act, 2013 read with Companies (Miscellaneous) Rules, 2014]; (2) **agreement** — ऐच्छिक व करारात्मक, स्पष्ट किंवा वर्तनातून सूचित, तोंडी किंवा लेखी — status मधून नाही; (3) **business** — यात प्रत्येक trade, occupation आणि profession येतो, जो 'acquisition of gains' च्या हेतूने चालवला जातो — कोणतीही charitable संस्था किंवा club partnership मध्ये चालवता येत नाही; (4) **profits चे वाटप** — आवश्यक (जिथे सगळा नफा एकटाच घेतो तिथे partnership नाही), पण LOSSES वाटून घेण्याचा agreement आवश्यक नाही — एक किंवा अधिक partners सर्व losses सोसू शकतात; (5) **business सर्वांनी किंवा कोणी एकाने acting for all चालवणे** — mutual agency, हेच मूलभूत तत्त्व.

Mutual agency: व्यवसाय चालवणारा प्रत्येक partner इतरांचा principal तसाच agent असतो — तो आपल्या कृतींनी त्यांना बांधतो आणि त्यांच्या कृतींनी स्वतः बांधला जातो, म्हणून firm चा creditor कोणत्याही एका partner कडून वसुली करू शकतो; **KD Kamath & Co. (SC):** दोन आवश्यक अटी — (1) व्यवसायाचे profits तसेच losses वाटून घेण्याचा agreement, (2) business सर्वांनी किंवा कोणी एकाने acting for all चालवणे (Sec 4); agreement ने एकाच partner कडे विशेष अधिकार व नियंत्रण देणे, किंवा फक्त एकाच partner ने bank accounts चालवणे/कर्ज घेणे, partnership नष्ट करत नाही.

तथ्य-प्रकार (provision → facts → conclusion): profits समान वाटले पण सगळे losses एकट्या X ने सोसले — तरीही partnership (losses वाटणे आवश्यक नाही); प्रकाशक लेखकाला निव्वळ profits चा अर्धा भाग देतो — partnership नाही, mutual agency नाही, म्हणून कागद विकणारा (तिसरा पक्ष) लेखकाला जबाबदार धरू शकत नाही; जमिनीचे किंवा भाड्याने दिलेल्या चहाच्या दुकानाचे भाडे वाटून घेणारे co-owners — business नाही आणि

mutual agency नाही, म्हणून ते co-ownership आहे, partnership नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 4 ची व्याख्या जशीच्या तशी द्या --- 'the relation between persons who have agreed to share the profits of a business carried on by all or any of them acting for all' --- नंतर एकत्र असणारी पाच तत्त्वे समजावून सांगा: दोन किंवा अधिक व्यक्तींचे association, agreement, business, profits चे वाटप, mutual agency.
- कोणतीही दोन तत्त्वे सविस्तर सांगण्याची तयारी ठेवा: उदा. agreement (ऐच्छिक व करारात्मक, स्पष्ट किंवा सूचित, status मधून नाही; minor partner होऊ शकत नाही पण benefits मध्ये दाखल होऊ शकतो; Sec. 464 Companies Act, 2013 read with Rules नुसार जास्तीत जास्त 50 partners) आणि mutual agency (प्रत्येक partner हा principal आणि agent --- KD Kamath & Co. नुसार हेच मूलभूत तत्त्व).
- सापळे लक्षात ठेवा: losses वाटून घेणे आवश्यक नाही (एकच partner सर्व losses सोसू शकतो), आणि 'business' मध्ये acquisition of gains च्या हेतूने चालवला जाणारा प्रत्येक trade, occupation आणि profession येतो.

TQ 2.1 · PYQ 2021-Dec [3] (a) · Descriptive · 6M · Pg 390 **5× विचारला**

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- 'ही partnership आहे का?' अशा तथ्य-प्रकारांचा सराव करा: profits समान वाटले पण losses एकट्यानेच सोसले --- तरीही partnership (losses वाटणे आवश्यक नाही); प्रकाशक लेखकाला निव्वळ नफ्याचा अर्धा भाग देतो --- partnership नाही, कारण mutual agency नाही, म्हणून तिसरे पक्ष लेखकावर दावा करू शकत नाहीत.
- Co-ownership ची तथ्ये (मित्रांनी संयुक्तपणे flat भाड्याने देऊन भाडे वाटून घेणे) --- partnership नाही: संयुक्तपणे धारण केलेल्या मालमत्तेचे gross returns वाटून घेण्यात business ही नाही आणि mutual agency ही नाही.
- उत्तर provision → facts → conclusion या मांडणीत लिहा: Sec. 4 उद्धृत करा, पाचही तत्त्वे तथ्यांवर तपासा, आणि गहाळ असलेले तत्त्व (बहुधा business किंवा mutual agency) हेच कारण म्हणून वेगळे दाखवा.

CSQ 2.1 · PYQ 2023-Dec [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 392

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 2.2 · RTP 2024-Jun [14] · Case Scenario · --- · Pg 393 **4× विचारला**

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 2.3 · PYQ 2026-Jan [3] (a) (i) · Case Scenario · 3M · Pg 394

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 3: Partnership ची खरी कसोटी (True Test of Partnership)

P2-C4-U4.1-T03 · Topic 3: True Test of Partnership

आधी वाचा शीर्षक 1.3 'True Test of Partnership' वाचा --- Sec. 6 (partnership चे अस्तित्व ठरवण्याची रीत), Sec. 5 (partnership contract मधून निर्माण होते, status मधून नाही), Sec. 6 मधील profit-sharing चे अपवाद, आणि Santiranjan Das Gupta v. Dasyran Murzamull मधील घटक.

नोंदी

खरी कसोटी: mutual agency, profits चे वाटप नव्हे — profit-sharing हा फक्त prima facie पुरावा आहे, निर्णायक नाही; संयुक्त किंवा सामाईक हितात धारण केलेल्या मालमत्तेतून येणारे profits किंवा gross returns वाटून घेतल्याने धारक partners होत नाहीत; partnership चे अस्तित्व (1) संबंधित सर्व व्यक्तींमधील agreement (2) एखाद्या business चे profits वाटून घेण्याचा agreement (3) तो business सर्वांनी किंवा त्यांतील कोणी एकाने acting for all चालवणे — या तीन गोष्टींनी सिद्ध करावे लागते.

Sec 5 — contract मधून, status मधून नाही: partnership चा संबंध contract मधून निर्माण होतो, status मधून नाही; Hindu Undivided Family चे सदस्य त्याच नात्याने कौटुंबिक व्यवसाय चालवत असतील, किंवा Burmese Buddhist पती-पत्नी त्याच नात्याने व्यवसाय चालवत असतील, तरी ते partners नाहीत.

Sec 6 चे अपवाद — profit चा हिस्सा किंवा profit शी जोडलेले payment मिळाल्याने कोणी आपोआप partner होत नाही: (a) व्यवसायात असलेल्या किंवा उतरणाऱ्या लोकांना पैसे उसने देणारा (कर्ज फिटेपर्यंत creditor चा contingent हिस्सा), (b) मोबदला म्हणून घेणारा servant किंवा agent, (c) मृत partner ची विधवा किंवा अपत्य annuity म्हणून घेत असेल तर, (d) व्यवसायाचा पूर्वीचा मालक किंवा सह-मालक goodwill च्या किंवा त्यातील हिश्याच्या विक्रीचा consideration म्हणून घेत असेल तर.

Sec 6 — ठरवण्याची रीत: पक्षकारांमधील खऱ्या संबंधाकडे पाहावे, जो सर्व सुसंगत तथ्ये एकत्र घेतल्यावर दिसतो — लेखी/तोंडी agreement, पक्षकारांचा खरा हेतू व वर्तन आणि आजूबाजूची परिस्थिती यांचा एकत्रित परिणाम; **Santiranjan Das Gupta v. Dasyran Murzamull (SC):** जिथे (a) अटीची नोंद ठेवलेली नाही (b) व्यवसायाचे हिशेब दोन्ही पक्षांना खुले नाहीत (c) firm च्या नावाने bank account नाही (d) Deputy Director of Procurement ला लेखी कळवलेले नाही, तिथे partnership नाही.

कसोटी लावणे: firm च्या वतीने एका partner ने केलेली कृती सर्वांना बांधते — नफा मिळवू पाहणाऱ्या गटात mutual agency असेल तिथे partnership मानता येते; profits नुसार बदलणारा मोबदला घेणारा contractor/employee हा निव्वळ servant/agent, mutual agency नाही, partnership नाही; profit-sharing आणि mutual agency असतील तर एकाच partner कडे विशेष नियंत्रण असल्याने partnership नाकारली जात नाही (KD Kamath & Co.).

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- लक्षात ठेवा की mutual agency --- profit sharing नव्हे --- हीच partnership ची खरी/निर्णायक कसोटी आहे; profit sharing हा फक्त prima facie पुरावा आहे.
- ज्या रकमा मिळाल्याने कोणी आपोआप partner होत नाही त्यांची यादी करा: (a) profits मधील हिस्सा घेणारा पैसे उसने देणारा, (b) मोबदला घेणारा servant किंवा agent, (c) मृत partner ची विधवा किंवा अपत्य annuity घेत असेल तर, (d) goodwill च्या विक्रीचा consideration घेणारा पूर्वीचा मालक.
- Sec. 5 आठवा: कौटुंबिक व्यवसाय चालवणारे HUF चे सदस्य आणि Burmese Buddhist पती-पत्नी हे partners नाहीत --- partnership contract मधून निर्माण होते, status मधून नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 4 प्रश्न

- Sec. 6 समजावून सांगा: सर्व सुसंगत तथ्ये एकत्र घेतल्यावर दिसणाऱ्या पक्षकारांमधील खऱ्या संबंधाकडे पाहणे लागते --- agreement, हेतू, वर्तन आणि आजूबाजूची परिस्थिती एकत्रितपणे.
- 'business carried on by all or any of them acting for all' यावर चर्चा करा: प्रत्येक partner हा principal ही आहे आणि agent ही; profits वाटण्याचा agreement आणि mutual agency असतील तर एकाच partner कडे विशेष नियंत्रण असल्याने partnership नष्ट होत नाही (KD Kamath & Co.).
- 'sharing profits is not conclusive evidence' असे का, ते समजावून सांगा --- Sec. 6 चे अपवाद आणि संयुक्त मालमत्तेचे gross returns वाटल्याने partnership निर्माण होत नाही हा नियम यांची सांगड घाला.

TQ 3.5 · PYQ 2026-Sep [1] (c) {C} · Descriptive · 3M · Pg 398	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 3.2 · PYQ 2021-Jan [3] (b) · Descriptive · 4M · Pg 395	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.3 · PYQ 2021-Dec [6] (b) · Descriptive · 4M · Pg 396 5× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.4 · MTP 2025-Dec S1 [1] (c) · Descriptive · 6M · Pg 397	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- व्यवस्थांचे वर्गीकरण करण्याचा सराव करा: संयुक्त मालकीची car/चहाचे दुकान भाड्याने देऊन मिळकत वाटणे → co-ownership, partnership नाही (business नाही, mutual agency नाही); प्रत्येकी 12 partners च्या दोन firms एकत्र येऊन joint venture चे profits वाटतात → ते association of persons म्हणून Sec. 4/6 वर तपासा.
- पैसे उसने देणाऱ्याला profit चा हिस्सा मिळणाऱ्या तथ्यांसाठी (कर्ज फिटेपर्यंत 25% profit हिस्सा) Sec. 6 चा अपवाद लावा: creditor चा contingent हिस्सा त्याला partner बनवत नाही.
- contractor/sub-contractor किंवा employer-employee च्या तथ्यांमध्ये mutual agency नाही हे दाखवा --- profits नुसार बदलणारे payment हा निव्वळ मोबदला आहे; शेवटी Sec. 6 ची एकत्रित-तथ्यांची कसोटी लावून निष्कर्ष काढा.

CSQ 3.2 · PYQ 2026-Jan [3] (a) (ii) · Case Scenario · 2M · Pg 400	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.4 · PYQ 2026-Jan [3] (a) (iii) · Case Scenario · 2M · Pg 402	LEVEL II उपयोजन (Application)	सोपा
CSQ 3.1 · PYQ 2021-Dec [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 399 3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · RTP 2026-Jan [15] · Case Scenario · --- · Pg 401	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 4: Partnership आणि इतर संघटन-प्रकार यांतील फरक (Partnership Distinguished from Other Forms of Organisation)

P2-C4-U4.1-T04 · Topic 4: Partnership Distinguished from Other Forms of Organisation

आधी वाचा शीर्षक 1.4 'Partnership Distinguished from Other Forms of Organisation' वाचा --- partnership विरुद्ध joint stock company, club, Hindu Undivided Family, co-ownership आणि association यांचे तक्त्यातील फरक.

नोंदी

आधारनिहाय फरक (SM tables): partnership विरुद्ध joint stock company, club, HUF, co-ownership आणि association — गुणांइतके आधार लिहा; club शी तुलना: club आरोग्य, करमणूक अशा हितकारक हेतूंना चालना देतो, नफ्याला नाही, सदस्य हा इतर सदस्यांचा agent नसतो व club च्या मालमत्तेत त्याचा हिस्सा नसतो, सदस्यत्व बदलले तरी अस्तित्व बदलत नाही; association शी तुलना: association एखाद्या सामाजिक हेतूतून उभे राहते (charitable/religious society, mutual insurance, trade protection) आणि त्यात नफा कमावून वाटण्याचा हेतू नसतो; हेही लक्षात घ्या की firm ही Indian Partnership Act, 1932 खाली येते व जास्तीत जास्त 50 partners असतात, तर HUF चा व्यवसाय Hindu Law खाली येतो आणि सदस्यसंख्या अमर्याद असते.

Partnership	Joint Stock Company
firm ला partners हून वेगळे legal entity नसते	members हून वेगळे separate legal entity (Salomon v. Salomon)
प्रत्येक partner हा firm चा व इतर partners चा agent असतो	member हा company चा वा इतर members चा agent नसतो
partners ची जबाबदारी unlimited — खाजगी मालमत्ताही जबाबदार	जबाबदारी shares वरील न भरलेल्या रकमेपुरती (वा guarantee पुरती)
सर्व partners च्या संमतीविना वाटा हस्तांतरित होत नाही	Articles च्या अधीन shares हस्तांतरणीय; quoted असल्यास सहसा मुक्त
registration सक्तीचे नाही; कमाल 50 partners	registration शिवाय अस्तित्व नाही; private ≤200, public ला मर्यादा नाही
partner चा मृत्यू, निवृत्ती वा दिवाळखोरीने firm संपते	Perpetual succession; NCLT कडून wound up वा नाव वगळले जाते

Partnership	Hindu Undivided Family
agreement नेच निर्माण होते	हक्क status मुळे, म्हणजे कुटुंबात जन्म घेतल्याने

प्रत्येक partner आपल्या कृतीने firm ला बांधू शकतो	कुटुंबाचा व्यवसाय बांधण्याचा अधिकार फक्त Karta ला
प्रत्येक partner ची जबाबदारी unlimited	फक्त Karta ची जबाबदारी unlimited; coparceners फक्त नफ्यातील वाट्यापुरते
partner च्या मृत्यूने सहसा firm संपते	सदस्याच्या मृत्यूने कौटुंबिक व्यवसाय संपत नाही
minor partner होऊ शकत नाही; सर्व partners च्या संमतीने लाभात घेतात	minor जन्मानेच वडिलोपार्जित व्यवसायाचा सदस्य होतो
agreement ने प्रत्येक partner चा वाटा निश्चित असतो	कोणत्याही coparcener चा वाटा निश्चित नसतो; जन्म/मृत्यूने बदलतो

Partnership	Co-ownership
नेहमी express वा implied contract मधूनच निर्माण होते	agreement मधून वा operation of law मधून, उदा. वारसा
partner हा इतर partners चा agent असतो	co-owner हा इतर co-owners चा agent नसतो
हितसंबंधांची समाईकता — नफा-तोटा वाटावाच लागतो	नफा-तोटा वाटलाच पाहिजे असे नाही
सर्व partners च्या संमतीनेच वाटा हस्तांतरित होतो	co-owner इतरांच्या संमतीविना आपला हिस्सा हस्तांतरित करू शकतो

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- Partnership विरुद्ध HUF साठी किमान एवढे पक्के करा: निर्मितीची रीत (agreement विरुद्ध status/जन्म), अधिकार (प्रत्येक partner firm ला बांधतो विरुद्ध फक्त Karta), जबाबदारी (सर्व partners ची अमर्याद विरुद्ध फक्त Karta ची अमर्याद), मृत्यू (firm संपते विरुद्ध काहीच परिणाम नाही), minor ची स्थिती, लागू कायदा, आणि हिस्सा (निश्चित विरुद्ध बदलता).
- Partnership विरुद्ध Joint Stock Company: no separate legal entity विरुद्ध separate entity (Salomon v. Salomon), mutual agency विरुद्ध ती नसणे, unlimited विरुद्ध limited liability, हिश्याच्या transfer ला सर्व partners ची संमती लागते विरुद्ध मुक्त transfer, registration ऐच्छिक विरुद्ध सक्तीचे, agreement ने dissolution विरुद्ध perpetual succession, जास्तीत जास्त 50 partners विरुद्ध 200/अमर्याद सदस्य.
- Partnership विरुद्ध Co-ownership: partnership फक्त contract मधून निर्माण होते, तर co-ownership कायद्याच्या अंमलातून (वारसा) देखील निर्माण होऊ शकते; co-owner हा इतरांचा agent नसतो; co-ownership मध्ये profit-sharing असलेच पाहिजे असे नाही; co-owner इतरांच्या संमतीशिवाय आपला हिस्सा transfer करू शकतो.
- हे 2-6 गुणांचे 'distinguish between' प्रश्न म्हणून विचारले जातात --- आधारनिहाय तक्ते तयार करा आणि गुणांइतके मुद्दे लिहा.

TQ 4.1 · MTP 2019-Oct [3] (a) · Distinguish Between · 2M · Pg 403	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 4.2 · MTP 2022-Jun [3] (i) · Distinguish Between · 6M · Pg 405	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 4.3 · PYQ 2022-Nov [6] (b) · Distinguish Between · 4M · Pg 408	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा

विषय 5: Partnership चे प्रकार (Kinds of Partnerships)

P2-C4-U4.1-T05 · Topic 5: Kinds of Partnerships

आधी वाचा शीर्षक 1.5 'Kinds of Partnerships' वाचा --- partnership at will (Sec. 7), ठरावीक मुदतीची partnership, particular partnership आणि general partnership, तसेच Partnership Deed व त्यातील मजकूर यावरचा परिच्छेद.

नोंदी

चार प्रकार: कालावधीच्या दृष्टीने — partnership at will आणि ठरावीक मुदतीची partnership; व्यवसायाच्या व्याप्तीच्या दृष्टीने — particular partnership आणि general partnership.

Partnership at will (Sec 7) — दोन अटी, दोन्ही आवश्यक: (1) partnership च्या कालावधीसाठी ठरावीक मुदत ठरलेली नसावी आणि (2) partnership संपवण्याबाबत कोणतीही तरतूद केलेली नसावी; कोणताही partner इतर सर्व partners ना आपला संपवण्याचा हेतू लेखी कळवून ती संपवू शकतो; ठरावीक मुदतीची partnership मुदत संपल्यावरही चालू राहिली तर ती partnership at will होते.

इतर प्रकार: fixed period: कालावधी contract ने ठरलेला — ठरावीक मुदत संपताच संपते; **particular partnership:** एकाच साहसासाठी किंवा उपक्रमासाठी बनवलेली — agreement च्या अधीन, तो उपक्रम पूर्ण होताच संपते; **general partnership:** सर्वसाधारण व्यवसायाच्या संदर्भात घडवलेली — जबाबदारी एकाच साहसापुरती मर्यादित नसते (particular partnership आणि LLP शी तुलना करा).

Partnership deed — अर्थ आणि औपचारिकता: partners चे एकमेकांशी असलेले संबंध ठरवणाऱ्या अटी व शर्ती असलेला लेखी दस्तऐवज; कोणतीही विशिष्ट औपचारिकता लागत नाही — agreement तोंडी किंवा लेखी असू शकतो, पण पुढचे वाद टाळण्यासाठी लेखी असणे इष्ट; deed काळजीपूर्वक draft करावा आणि Stamp Act, 1899 नुसार मुद्रांकित करावा; partnership मध्ये स्थावर मालमत्ता असेल तिथे तो दस्त लेखी, मुद्रांकित आणि Registration Act खाली नोंदणीकृत असलाच पाहिजे.

Deed मधील बारा गोष्टी: (1) firm चे नाव (2) सर्व partners ची नावे (3) व्यवसायाचे स्वरूप व ठिकाण (4) सुरुवातीची तारीख (5) कालावधी (6) प्रत्येक partner चे भांडवल (7) profit-sharing ratio (8) partner चा प्रवेश व निवृत्ती (9) भांडवल, drawings आणि कर्जावरील व्याजाचे दर (10) dissolution वेळी हिशेबांची फेड (11) partners ना देय पगार/commission (12) कर्तव्याचा गंभीर भंग किंवा fraud केल्यास partner ला काढून टाकणे — firm आपल्या गरजेनुसार तरतुदी वाढवू किंवा वगळू शकते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 5 प्रश्न

- Partnership at will (Sec. 7): (i) कालावधीसाठी ठरावीक मुदत ठरलेली नसेल आणि (ii) partnership संपवण्याबाबत कोणतीही तरतूद नसेल तेव्हा ती असते; कोणताही partner इतर सर्वांना लेखी notice देऊन ती संपवू शकतो; ठरावीक मुदतीची partnership मुदत संपल्यावरही चालू राहिली तर ती partnership at will होते.
- जशाच्या तशा द्यायच्या व्याख्या: partnership for a fixed period (कालावधी contract ने ठरलेला, मुदत संपताच संपते); particular partnership (एकाच साहस/उपक्रमासाठी, तो पूर्ण होताच संपते); general partnership (सर्वसाधारण व्यवसायासाठी घडवलेली --- जबाबदारी एकाच साहसापुरती मर्यादित नाही).
- partnership deed मधील मजकुराची 12 मुद्द्यांची यादी पाठ करा (firm name, partners ची नावे, व्यवसायाचे स्वरूप व ठिकाण, सुरुवातीची तारीख, कालावधी, भांडवल, profit-sharing ratio, प्रवेश/निवृत्ती, भांडवल/drawings/कर्जावरील व्याजदर, dissolution वेळी फेड, पगार/commission, काढून टाकण्याचे कलम) आणि draft करतानाचे मुद्दे --- लेखी असणे सक्तीचे नाही, Stamp Act, 1899 नुसार मुद्रांकित, स्थावर मालमत्ता असल्यास नोंदणीकृत.

TQ 5.1 · PYQ 2020-Nov [3] (a) (i) · Descriptive · 2M · Pg 409	3× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 5.2 · PYQ 2021-Jan [3] (a) (i) · Descriptive · 2M · Pg 410	4× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 5.3 · PYQ 2022-May [3] (a) (I) · Descriptive · 2M · Pg 410	4× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 5.4 · MTP 2022-Nov S1 [6] (ii) · Descriptive · 4M · Pg 411	4× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 5.6 · RTP 2026-May [17] (d) · Descriptive · --- · Pg 413		LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- partnership deed म्हणजे काय (partners चे परस्पर संबंध ठरवणाऱ्या अटींचा लेखी दस्तऐवज), लेखी असणे सक्तीचे नसले तरी इष्ट का (पुढचे वाद टळतात, पुराव्याचे मूल्य) आणि त्याचे महत्त्व समजावून सांगा --- 'meaning + significance + contents' असा एकत्रित 7 गुणांचा प्रश्न अपेक्षित आहे.
- औपचारिकतेच्या अटींवर युक्तिवाद करता आला पाहिजे: partnership agreement साठी कोणतीही विशिष्ट औपचारिकता लागत नाही (तोंडी किंवा लेखी), पण deed हा Stamp Act, 1899 खाली मुद्रांकित असलाच पाहिजे, आणि partnership मध्ये स्थावर मालमत्ता असेल तिथे तो दस्त लेखी, मुद्रांकित व Registration Act खाली नोंदणीकृत असावाच लागतो.

TQ 5.5 · MTP 2025-May S2 [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 412	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
--	---------------------------------	-------

विषय 6: Partners चे प्रकार (Types of Partners)

P2-C4-U4.1-T06 · Topic 6: Types of Partners

आधी वाचा शीर्षक 1.6 'Types of Partners' वाचा --- active/ostensible, sleeping/dormant, nominal, फक्त profits मध्ये partner, sub-partner, incoming, outgoing आणि partner by holding out (Sec. 28).

नोंदी

आठ प्रकार: active/actual/ostensible, sleeping/dormant, nominal, फक्त profits मध्ये partner, sub-partner, incoming, outgoing/retiring, partner by holding out (Sec 28).

Active/sleeping/nominal: active (ostensible): agreement ने सक्रियपणे व्यवसाय चालवणारा partner — नेहमीच्या कामकाजातील सर्व कृतींसाठी इतरांचा agent; नंतरच्या कृतींची जबाबदारी टाळण्यासाठी निवृत्तीच्या वेळी public notice देणे आवश्यक; **sleeping (dormant):** agreement ने partner असूनही सक्रिय भाग न घेणारा — profits व losses वाटून घेतो, firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार, पण निवृत्तीच्या वेळी public notice लागत नाही; **nominal:** खऱ्या हिताशिवाय फक्त आपले नाव देतो — भांडवल नाही, profits मध्ये हिस्सा नाही, व्यवस्थापनात भाग नाही, तरीही firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार (नफा न घेणाऱ्या nominal partner विरुद्ध creditor चा दावा यशस्वी होतो).

Profits-only/sub/incoming/outgoing: partner in profits only: losses ची जबाबदारी न घेता profits वाटून घेतो — तरीही firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार; **sub-partner:** ज्याच्याशी एखादा partner स्वतःचा हिस्सा वाटून घ्यायचे ठरवतो तो बाहेरचा माणूस — त्याला firm विरुद्ध हक्क नाहीत आणि firm च्या कर्जाची जबाबदारीही नाही; **incoming:** सर्व विद्यमान partners च्या संमतीने घेतलेला — प्रवेशापूर्वी firm ने केलेल्या कोणत्याही कृतीसाठी जबाबदार नाही; **outgoing (retiring):** आपल्या निवृत्तीची public notice दिली जाईपर्यंत firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार राहतो.

Partner by holding out — Sec 28 (estoppel): जिथे एखादा माणूस स्वतःला partner म्हणून सादर करतो, किंवा जाणूनबुजून स्वतःला तसे सादर करू देतो (प्रत्यक्षात तो partner नसताना), तिथे अशा सादरीकरणावर विश्वास ठेवून firm ला उधारी दिलेल्या प्रत्येकाला तो partner प्रमाणेच जबाबदार असतो; फसवणुकीचा हेतू सिद्ध करावा लागत नाही, आणि ज्याच्यासमोर ते सादरीकरण झाले व ज्याने त्यावर कृती केली तोच फक्त ही जबाबदारी वसूल करू शकतो — partner म्हणून ओळख करून दिलेला आणि गप्प राहिलेला manager हा उधारीवर TV sets पुरवणाऱ्या व्यापाऱ्याला जबाबदार ठरला.

निवृत्त partner पर्यंत विस्तार: योग्य public notice न देता निवृत्त झालेल्या माजी partner ला Sec 28 लागू होतो — S निवृत्त झाला पण त्याचे नाव firm च्या letterheads वर चालूच राहिले: S हा त्याला partner समजून उधारी देणाऱ्या creditors प्रति partner by holding out म्हणून जबाबदार आहे; मांडणी — Sec 28 च्या अटी → सादरीकरण/public notice ची चूक → त्या विश्वासावर दिलेली उधारी → जबाबदारी.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- partner by holding out / estoppel (Sec. 28) समजावून सांगा: जो माणूस स्वतःला partner म्हणून सादर करतो, किंवा जाणूनबुजून स्वतःला तसे सादर करू देतो, तो अशा सादरीकरणावर विश्वास ठेवून firm ला उधारी दिलेल्या प्रत्येकाला partner प्रमाणेच जबाबदार असतो; फसवणुकीचा हेतू सिद्ध करावा लागत नाही, आणि ज्याच्यासमोर सादरीकरण झाले तोच फक्त ही जबाबदारी वसूल करू शकतो.
- निवृत्त partners पर्यंतचा विस्तार लक्षात ठेवा: public notice न देता निवृत्त होणारा partner हा तो अजूनही partner आहे असे समजून उधारी देणाऱ्या creditors प्रति holding out ने जबाबदार राहतो.

TQ 6.1 • PYQ 2025-Jan [5] (b) (i) • Descriptive • 2M • Pg 413 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 6.2 • PYQ 2025-Jan [5] (b) (i) • Descriptive • 4M • Pg 414 3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 2 प्रश्न

- nominal-partner विरुद्धच्या दाव्यांचा सराव करा (profits न घेणाऱ्या nominal partner वर creditor दावा करतो): profit मध्ये हिस्सा नसूनही तो firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार आहेच असा निष्कर्ष काढा.
- notice न देता निवृत्ती या तथ्यांना Sec. 28 लावा (निवृत्त partner चे नाव अजूनही letterhead वर, पुरवठादार त्याला partner समजून व्यवहार करतो): तो partner by holding out म्हणून जबाबदार आहे; मांडणी अशी --- Sec. 28 च्या अटी → सादरीकरण/public notice ची चूक → त्या विश्वासावर दिलेली उधारी → जबाबदारी.

CSQ 6.1 • RTP 2022-Nov [10] • Case Scenario • --- • Pg 415	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 6.2 • PYQ 2025-Sep [5] (b) (i) • Case Scenario • 3M • Pg 416	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

स्मरण (Remembering) पाठ करा — या आवृत्तीत एकही प्रश्न नाही

- Nominal partner: खऱ्या हिताशिवाय firm ला फक्त आपले नाव देतो --- भांडवल नाही, profits मध्ये हिस्सा नाही, व्यवस्थापनात भाग नाही, पण firm च्या सर्व कृतींसाठी तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार.
- प्रत्येक प्रकारासाठी जबाबदारीच्या मुद्द्यांसह एक-ओळीच्या व्याख्या ठेवा: sleeping/dormant (profits व losses वाटतो, तिसऱ्या पक्षांना जबाबदार, निवृत्तीच्या वेळी public notice लागत नाही), partner in profits only, sub-partner (firm विरुद्ध हक्क नाहीत व firm प्रति जबाबदारीही नाही), incoming (प्रवेशापूर्वीच्या कृतींसाठी जबाबदार नाही), outgoing (निवृत्तीची public notice होईपर्यंत जबाबदार).

विभाग 4.2: Partners चे परस्पर संबंध (Relations of Partners)

Relations of Partners

P2-C4-U4.2 • महत्त्व A • प्रकरणात Rank 1 • वर्ग A • प्रकरणातील 54.8% प्रश्न • 57 प्रश्न

विषय 1: Partners चा एकमेकांशी संबंध (Relation of Partners to One Another)

P2-C4-U4.2-T01 • Topic 1: Relation of Partners to One Another

आधी वाचा शीर्षक 2.1 'Relation of Partners to One Another' वाचा: सामान्य कर्तव्ये (Sec. 9), fraud साठी indemnity (Sec. 10), contract ने ठरणारे हक्क/कर्तव्ये (Sec. 11), व्यवसायाचे संचालन (Sec. 12) आणि परस्पर हक्क व जबाबदाऱ्या (Sec. 13).

नोंदी

Sec 9 (सामान्य कर्तव्ये): व्यवसाय सर्वांच्या जास्तीत जास्त समान फायद्यासाठी चालवणे, firm वर परिणाम करणाऱ्या

सर्व बाबींचे खरे हिशेब व पूर्ण माहिती कोणत्याही partner ला किंवा त्याच्या legal representatives ना देणे, आणि utmost good faith पाळणे; **Sec 10:** व्यवसाय चालवताना fraud करणाऱ्या partner ने firm चे नुकसान भरून दिले पाहिजे; **Sec 11:** परस्पर हक्क/कर्तव्ये contract ने ठरवता येतात (स्पष्ट किंवा व्यवहाराच्या रीतीने अनुस्यूत) आणि सर्वांच्या संमतीने बदलता येतात — partner असेपर्यंत दुसरा कोणताही व्यवसाय करणार नाही अशी अट Sec 27, Contract Act असूनही valid ठरते.

Sec 12 (व्यवसायाचे संचालन, contract च्या अधीन): (a) प्रत्येक partner व्यवसायाच्या संचालनात भाग घेऊ शकतो; (b) आपल्या कर्तव्यांकडे मन लावून लक्ष देणे त्याला बंधनकारक आहे; (c) नेहमीच्या बाबी बहुमताने ठरतात (सद्भावाने, प्रत्येक partner चे म्हणणे ऐकून), पण व्यवसायाच्या स्वरूपात बदल मात्र सर्व partners च्या संमतीशिवाय करता येत नाही; (d) active असो वा sleeping, प्रत्येक partner firm ची कोणतीही पुस्तके पाहू, तपासू व त्यांची नक्कल घेऊ शकतो (bona fide); (e) partner च्या मृत्यूनंतर त्याचे वारस/legal representatives किंवा त्यांचे अधिकृत agents ही पुस्तके पाहू, तपासू व नक्कल घेऊ शकतात.

Sec 13 (परस्पर हक्क आणि जबाबदाऱ्या, सर्व contract च्या अधीन): (a) व्यवसायात भाग घेतल्याबद्दल मोबदला नाही (तो फक्त agreement ने किंवा firm च्या चालत आलेल्या रूढी/प्रथेने मागता येतो); (b) profits मध्ये समान वाटा, losses मध्ये समान भर; (c) capital वरील interest फक्त profits मधूनच देय; (d) ठरलेल्या capital पेक्षा जास्त दिलेल्या advances वर 6% p.a. interest — ते dissolution नंतरही पैसे फिटेपर्यंत चालू राहते, तर capital वरील interest मात्र dissolution ला थांबते; (e) व्यवसायाच्या नेहमीच्या व योग्य संचालनात केलेली payments/जबाबदाऱ्या आणि firm ला नुकसानापासून वाचवण्यासाठी केलेली विवेकी आपत्कालीन कृत्ये यांची भरपाई firm partner ला देते; (f) व्यवसाय चालवताना partner च्या जाणीवपूर्वक हलगर्जीमुळे झालेल्या नुकसानाची भरपाई तो firm ला देतो.

सापळा: deed मूक असेल तर profit-sharing समान असल्याचे गृहीत धरले जाते, भले capital मधील वाटा असमान असो — profit ratio आणि capital ratio यांचा काहीही संबंध नाही; वाटे असमान असल्याचे सिद्ध करण्याचा भार जो तसे म्हणतो त्याच्यावरच असतो.

Sec 18 चे दुहेरी स्वरूप: partner प्रत्यक्षात principal आणि agent या दोन्हीचे स्वरूप धारण करतो — समाईक कामात तो स्वतःसाठी वागतो तेवढ्यापुरता principal, आणि आपल्या partners साठी वागतो तेवढ्यापुरता agent; नुसत्या agent पेक्षा वेगळे म्हणजे partnership ची संपूर्ण property, व्यवसाय व जबाबदाऱ्या यांत इतर partners सोबत त्याचे हितसंबंध समाईक असतात.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 2 प्रश्न

- Sec. 12 चे हक्क: व्यवसायात भाग घेणे; विचारात घेतले जाणे --- नेहमीच्या बाबी बहुमताने, व्यवसायाचे स्वरूप बदलायला सर्वांची संमती लागते; पुस्तके पाहणे/तपासणे/नक्कल घेणे; partner च्या मृत्यूनंतर वारसांना पुस्तके तपासण्याचा हक्क.
- Sec. 13 ची यादी: मोबदला नाही; profits/losses समान; capital वरील interest फक्त profits मधून; advances वर 6% p.a. interest; firm partner ला भरपाई देते [13(e)]; जाणीवपूर्वक हलगर्जीसाठी partner firm ला भरपाई देतो [13(f)]. सर्व 'subject to contract between the partners'.

TQ 1.1 · PYQ 2023-Jun [6] (b) · Descriptive · 4M · Pg 419

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

TQ 1.4 · PYQ 2026-Jan [5] (b) (i) · Descriptive · 4M · Pg 422

LEVEL I

सोपा

स्मरण (Remembering)

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- दुहेरी indemnity समजावून सांगा: Sec. 13(e) (नेहमीचे व योग्य संचालन + विवेकी माणसाची आपत्कालीन कृत्ये) विरुद्ध Sec. 13(f)/Sec. 10 (जाणीवपूर्वक हलगर्जी, fraud).
- 'partner embraces the character of both principal and agent' (Sec. 18) हे पक्के करा: स्वतःसाठी principal, सहकारी partners साठी agent; नुसत्या agent पेक्षा वेगळे म्हणजे त्याचे हितसंबंध समाईक असतात.
- सापळा: capital मधील वाटा असमान असला तरी profit share समान असल्याचे गृहीत धरले जाते.

TQ 1.2 · PYQ 2025-May [1] (c) (ii) {C} · Descriptive · 6M · Pg 421

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 1.3 · MTP 2025-Dec S1 [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 421

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- Sec. 12(c) चा सराव करा: नेहमीचे मतभेद बहुमताने; व्यवसायाचे स्वरूप बदलायला (किंवा ठरलेल्या restrictions साठी) सर्वांची एकमुखी संमती लागते --- तरतूद → तथ्ये → निष्कर्ष.
- Sec. 13(a)/(b)/(d) चा सराव करा: deed मूक असेल तर मोबदल्याचा दावा नाकारा, capital असमान असले तरी profit sharing समान गृहीत धरा, ठरलेल्या capital पलीकडच्या advances वर 6% p.a. मंजूर करा.

CSQ 1.1 · MTP 2024-Apr [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 424 3× विचारला

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 1.2 · RTP 2024-Jun [13] · Case Scenario · --- · Pg 425 2× विचारला

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 1.3 · RTP 2025-May [13] · Case Scenario · --- · Pg 425

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 2: Partnership Property (Section 14)

P2-C4-U4.2-T02 · Topic 2: Partnership Property (Section 14)

आधी वाचा शीर्षक 2.2 'Partnership Property' वाचा — त्यात Sec. 14 (firm ची property कशाने बनते, goodwill) आणि Sec. 15 (firm ची property फक्त firm च्याच कामासाठी वापरणे) येतात.

नोंदी

Sec 14 — firm ची property (उलट agreement नसेल तर): (i) वाटा म्हणून समाईक साठ्यात आणलेली सर्व property, हक्क व हितसंबंध; (ii) firm ने किंवा firm साठी, अथवा firm च्या व्यवसायाच्या हेतूने व ओघात मिळवलेली वा विकत घेतलेली सर्व property, हक्क व हितसंबंध; (iii) व्यवसायाचे goodwill.

Goodwill (SM): “the value of the reputation of a business house in respect of profits expected in future over and above the normal level of profits earned by undertaking belonging to the same class

of business"; ते firm च्या property चा भाग असून वेगळे किंवा इतर assets सोबत विकता येते; dissolution वेळी प्रत्येक partner (उलट agreement नसेल तर) सर्वांच्या फायद्यासाठी goodwill विकायला लावू शकतो; खरेदीदार अशी agreement करून घेऊ शकतो की partner ठरावीक मुदतीत/ठरावीक भागात तसलाच व्यवसाय करणार नाही — ती वाजवी असेल तर Sec 27, Contract Act असूनही valid.

हेतूची कसोटी: एखादी property firm ची आहे की नाही हे शेवटी partners च्या खऱ्या हेतूवर/agreement वर ठरते — partner ची स्वतःची property नुसती firm च्या व्यवसायासाठी वापरली म्हणून agreement शिवाय ती firm ची होत नाही; उलट firm च्या पैशाने firm ने किंवा firm साठी घेतलेली property Sec 14 मध्ये येते; partners agreement ने (सद्भावाने केली तरच परिणामकारक) एखाद्या partner ची वेगळी property partnership ची property करू शकतात — क्रम असा: पैसा कोणाचा, खरा हेतू काय, मग Sec 14 चे गृहीतक.

Sec 15 (वापर): firm ची property फक्त आणि फक्त firm च्याच कामासाठी धरली व वापरली पाहिजे; firm चालू असेपर्यंत कोणत्याही partner चा विशिष्ट firm assets वर मालकी हक्क नसतो — त्याला फक्त profits मधील आपला वाटा मिळण्याचा आणि सर्व assets partnership च्या कामासाठीच वापरली जातात हे पाहण्याचा हक्क असतो; firm ची property स्वतःच्या फायद्यासाठी वापरणाऱ्या partner ने firm ला त्याचा हिशेब दिला पाहिजे.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 14 खालील firm च्या property चे तीन घटक पाठ करा: (i) समाईक साठ्यात आणलेली property, (ii) firm ने किंवा firm साठी अथवा तिच्या व्यवसायाच्या ओघात मिळवलेली property, (iii) व्यवसायाचे goodwill.
- Goodwill ची व्याख्या: तसल्याच व्यवसायांच्या नेहमीच्या profits पेक्षा जास्त अपेक्षित भावी profits बाबत व्यवसायाच्या लौकिकाचे मूल्य; dissolution वेळी प्रत्येक partner ते विकण्याचा आग्रह धरू शकतो, आणि खरेदीदार Sec. 27, Contract Act असूनही वाजवी restraint covenant घेऊ शकतो.

TQ 2.1 · PYQ 2019-Nov [3] (Or) (a) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 426 asked

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

TQ 2.2 · PYQ 2026-Sep [1] (c) {C} · Descriptive · 3M · Pg 427

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Sec. 15 चे प्रसंग सोडवा: firm ची property फक्त firm च्याच कामासाठी धरली व वापरली पाहिजे --- firm चे assets/साहित्य स्वतःच्या फायद्यासाठी वापरणाऱ्या partner ने firm ला हिशेब दिला पाहिजे.
- उत्तराची मांडणी: Sec. 14/15 चा नियम सांगा, तथ्यांवर partners चा खरा हेतू तपासा, निष्कर्ष काढा.

CSQ 2.2 · PYQ 2026-May [3] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 429

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- हेतू विरुद्ध पैशाचा स्रोत नीट सोडवा: partner च्या स्वतःच्या नावावर घेतलेली पण firm च्या पैशातून दिलेली property firm ची असल्याचे गृहीत धरतात, तर partner ची स्वतःची property नुसती firm च्या व्यवसायासाठी वापरली म्हणून ती firm ची होत नाही.
- क्रमाने काम करा: आधी पैसा कोणाचा वापरला ते ठरवा, मग partners चा खरा हेतू/agreement, मग Sec. 14 चे गृहीतक लावून asset कोणाचे ते ठरवा (उदा., firm च्या पैशातून घेतलेले shares).

CSQ 2.1 · MTP 2025-Apr S1 [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 428

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)**मध्यम****विषय 3: Partners नी मिळवलेला वैयक्तिक नफा (Personal Profit Earned by Partners (Section 16))**

P2-C4-U4.2-T03 · Topic 3: Personal Profit Earned by Partners (Section 16)

आधी वाचा Sec. 16 वरील शीर्षक 2.3 वाचा: firm च्या transactions मधून, तसेच firm ची property/नाव/business connection वापरून मिळालेल्या वैयक्तिक profits चा आणि स्पर्धक व्यवसायाच्या profits चा हिशेब देण्याचे कर्तव्य (sugar-refining आणि salt-import ची उदाहरणे).

नोंदी

Sec 16 (contract च्या अधीन): (a) firm च्या कोणत्याही transaction मधून, किंवा firm ची property, business connection वा नाव वापरून partner ने स्वतःसाठी नफा मिळवला, तर त्याचा हिशेब देऊन तो firm ला दिला पाहिजे; (b) firm सारखाच आणि firm शी स्पर्धा करणारा व्यवसाय त्याने चालवला, तर त्या व्यवसायातील सर्व profits चा हिशेब देऊन ते firm ला दिले पाहिजेत.

SM ची उदाहरणे: sugar-refining firm — खरेदीची जबाबदारी असलेल्या partner ने न सांगता स्वतःचाच साखरेचा साठा firm ला विकला: 16(a) खाली त्या नफ्याचा हिशेब देणे त्याला भाग; salt-import firm — partner ने तशाच प्रकारचे मिठाचे व्यवहार स्वतःच्या नावावर केले: 16(b) खाली त्या profits चा हिशेब देण्यास तो जबाबदार.

नोंदी: हे कर्तव्य utmost good faith मधून येते (Sec 9); दोन्ही भाग 'subject to contract between the partners' असल्याने partners वेगळे ठरवू शकतात; स्पर्धा न करणाऱ्या वेगळ्या व्यवसायाचे profits मात्र firm ला द्यावे लागत नाहीत.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 16 चे दोन्ही भाग समजावून सांगा: (a) firm च्या कोणत्याही transaction मधून किंवा firm ची property, business connection वा firm name वापरून मिळालेल्या नफ्याचा हिशेब देऊन तो firm ला दिला पाहिजे; (b) तशाच प्रकारच्या स्पर्धक व्यवसायाचे profits सुद्धा firm ला दिले पाहिजेत.
- नियम 'subject to contract between the partners' असा आहे हे लक्षात ठेवा --- partners वेगळे ठरवू शकतात; तो utmost good faith च्या कर्तव्याशी (Sec. 9) जोडा.

TQ 3.1 · PYQ 2019-Jun [3] (Or) (a) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 430 asked

LEVEL I

आकलन (Understanding)

सोपा

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- ठरलेला प्रकार सोडवा: खरेदीची जबाबदारी असलेला partner गुप्तचूप स्वतःचाच माल firm ला पुरवतो (साखरेचे उदाहरण) --- Sec. 16(a) खाली त्या गुप्त नफ्याचा हिशेब त्याने दिला पाहिजे.
- partner firm शी स्पर्धा करणारा समांतर व्यवसाय चालवत असेल तर Sec. 16(b) खाली त्या profits चा हिशेब त्याने दिला पाहिजे असा निष्कर्ष काढा; व्यवसाय स्पर्धक नसेल तर जबाबदारी नाही.

CSQ 3.1 · RTP 2024-Jun [16] · Case Scenario · --- · Pg 430

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 4: Firm मध्ये बदल झाल्यावर Partners चे हक्क आणि कर्तव्ये (Rights and Duties of Partners After a Change in the Firm (Section 17))

P2-C4-U4.2-T04 · Topic 4: Rights and Duties of Partners After a Change in the Firm (Section 17)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक**आधी वाचा** Unit 4.2 मधील §2.4 वाचा: firm ची constitution बदलण्याचे चार प्रकार, आणि Section 17 चे तीन भाग.**नोंदी**

बदल होण्याचे चार प्रकार: नवा partner किंवा partners येतात; काही partner किंवा partners मृत्यू वा retirement ने बाहेर पडतात; firm मूळ ज्यासाठी स्थापन झाली त्याहून वेगळा व्यवसाय करू लागते; किंवा firm साठी ठरवलेली मुदत संपल्यानंतरही ती व्यवसाय चालवत राहते.

Section 17, partners मधील contract च्या अधीन: (a) **firm मध्ये बदल झाल्यावर** — पुनर्रचित firm मधील partners चे परस्पर हक्क व कर्तव्ये, शक्य तितकी, बदलाच्या आधी होती तशीच राहतात; (b) **मुदत संपल्यावर** — ठरावीक मुदतीसाठी स्थापन झालेली firm त्या मुदतीनंतरही चालू राहिली तर परस्पर हक्क व कर्तव्ये पूर्वीसारखीच राहतात, जेवढी ती partnership at will च्या लक्षाणांशी जुळतील तेवढी; (c) **जिथे अतिरिक्त उपक्रम चालवले जातात** — त्या दुसऱ्या व्यवसायाबाबतचे परस्पर हक्क व कर्तव्ये मूळ व्यवसायाबाबत आहेत तीच असतात.

नियंत्रक शब्द: 'subject to contract between the partners' — Section 17 फक्त default देते, त्यामुळे partners मधील स्पष्ट agreement ते बाजूला सारते.

विषय 5: Partners चा third parties शी संबंध (Relation of Partners to Third Parties)

P2-C4-U4.2-T05 · Topic 5: Relation of Partners to Third Parties

आधी वाचा शीर्षक 2.5 वाचा: Sec. 18 (partner हा firm चा agent), Sec. 19 (implied authority आणि वैधानिक अपवाद), Sec. 22 (firm ला बांधणारे कृत्य करण्याची पद्धत), Sec. 20 (विस्तार/मर्यादा) आणि Sec. 21 (आपत्कालीन

authority).

नोंदी

Sec 18: Act च्या अधीन राहून, firm च्या व्यवसायाच्या कामासाठी partner हा firm चा agent असतो — हा नियम फक्त firm च्या व्यवसायासाठी केलेल्या कृत्यांना लागू होतो, partners च्या आपसातील व्यवहारांना नाही.

Implied authority [Secs 19(1), 22]: partner च्या कृत्याने firm बांधली जाते, जर (1) ते firm चालवत असलेल्या प्रकारच्या व्यवसायाशी संबंधित असेल, (2) ते अशा व्यवसायाच्या नेहमीच्या रीतीने केलेले असेल, आणि (3) ते firm name ने किंवा firm ला बांधण्याचा हेतू दाखवणाऱ्या/सुचवणाऱ्या रीतीने केलेले असेल.

Sec 19(2) — आठ वैधानिक अपवाद (व्यापाराची रूढी/प्रथा नसेल तर): (a) firm चा वाद arbitration कडे देणे; (b) firm च्या वतीने स्वतःच्या नावाने bank account उघडणे; (c) firm चा कोणताही दावा सोडून देणे किंवा त्यावर तडजोड करणे; (d) firm च्या वतीने दाखल केलेला खटला मागे घेणे; (e) firm विरुद्धच्या खटल्यात जबाबदारी मान्य करणे; (f) firm साठी स्थावर property घेणे; (g) firm ची स्थावर property transfer करणे; (h) firm च्या वतीने partnership मध्ये शिरणे.

व्याप्ती व्यवसायानुसार बदलते: सर्वसाधारण commercial/trading firm मध्ये partner firm ची property pledge करू किंवा विकू शकतो, firm साठी goods घेऊ शकतो, कर्ज काढू शकतो, contract करून देणे फेडू शकतो आणि firm name ने promissory notes, bills, cheques काढू/करू/सही करू/endorse करू शकतो; पण solicitor-firm चा partner firm name ने promissory note करून देत असेल तर त्याने सहकारी partners बांधले जात नाहीत — negotiable instruments हा solicitors चा नेहमीचा व्यवसाय नाही.

Sec 20: implied authority फक्त सर्व partners च्या संमतीनेच वाढवता किंवा मर्यादित करता येते; खासगी मर्यादा third party ला तेव्हाच लागू होते जेव्हा (1) त्याला ती माहीत असेल किंवा (2) आपण partner शी व्यवहार करत आहोत हेच त्याला माहीत नसेल — म्हणून trading firm चा partner मर्यादितपलीकडे firm name ने कर्ज काढतो तेव्हा, ती मर्यादा माहीत नसलेल्या सावकाराला firm ने पैसे परत केलेच पाहिजेत. **Sec 21 (आपत्काल):** firm ला नुकसानापासून वाचवण्यासाठी सामान्य विवेकी माणूस स्वतःच्या बाबतीत जे करेल ते सर्व partner करू शकतो, आणि अशा कृत्यांनी firm बांधली जाते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Implied authority [Secs. 19(1), 22]: firm चालवत असलेल्या प्रकारचा व्यवसाय नेहमीच्या रीतीने चालवण्यासाठी, firm name ने किंवा firm ला बांधण्याचा हेतू सुचवणाऱ्या रीतीने केलेले कृत्य.
- Sec. 19(2) चे आठ अपवाद पाठ करा: वाद arbitration कडे देणे; स्वतःच्या नावाने bank account उघडणे; दावा सोडणे/त्यावर तडजोड करणे; खटला मागे घेणे; खटल्यात जबाबदारी मान्य करणे; स्थावर property घेणे; स्थावर property transfer करणे; firm च्या वतीने partnership मध्ये शिरणे.

TQ 5.1 · PYQ 2021-Jul [3] (a) · Descriptive · 6M · Pg 431

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- व्याप्ती व्यवसायानुसार बदलते हे समजावून सांगा: trading firm चा partner कर्ज काढू शकतो, firm चे goods pledge करू/विकू शकतो आणि negotiable instruments मध्ये व्यवहार करू शकतो; solicitor-firm चा partner मात्र promissory note वर firm ला बांधू शकत नाही.
- Sec. 20 चा सापळा: खासगी मर्यादा third party ला तेव्हाच बांधते जेव्हा त्याला ती माहीत असेल किंवा आपण partner शी व्यवहार करत आहोत हेच त्याला माहीत नसेल.

TQ 5.2 · PYQ 2025-May [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 433	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 5.3 · PYQ 2026-Sep [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 434		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
CSQ 5.4 · PYQ 2023-Dec [3] (a) · Case Scenario · 6M · Pg 437	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 5 प्रश्न

- कर्जाचे प्रसंग सोडवा: trading-firm चा partner firm name ने कर्ज काढतो आणि त्याचा दुरुपयोग करतो --- कोणतीही मर्यादा माहीत नसलेल्या सावकाराला firm जबाबदार (Secs. 19, 20, 22); partner च्या स्वतःच्या नावाने किंवा नेहमीच्या व्यवसायाबाहेर केलेल्या कृत्याने firm बांधली जात नाही.
- उत्तराची मांडणी: कृत्य ओळखा, implied-authority च्या तीन अटी आणि Sec. 19(2) ची यादी तपासा, मग जबाबदारी निश्चित करा; विवेकी आपत्कालीन कृत्यांसाठी Sec. 21 वापरा.

CSQ 5.1 · MTP 2019-Oct [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 434		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.2 · MTP 2021-Apr [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 435	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.3 · RTP 2023-Jun [13] · Case Scenario · --- · Pg 436		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.5 · PYQ 2024-Sep [3] (a) (i) · Case Scenario · 3M · Pg 438	3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.6 · MTP 2025-Aug S2 [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 439		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 6: एका Partner ने केलेल्या admissions चा परिणाम (Effect of Admissions by A Partner (Section 23))

P2-C4-U4.2-T06 · Topic 6: Effect of Admissions by A Partner (Section 23)

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही · पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Unit 4.2 मधील §2.6 वाचा: एका partner ची admission किंवा representation firm ला कधी बांधते, आणि त्या नियमाच्या मर्यादा.

नोंदी

Section 23: partners एकमेकांचे agents असल्याने बांधणाऱ्या admissions करू शकतात — पण फक्त partnership च्या transactions बाबत आणि व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघातच.

मर्यादा: त्या मुद्द्यावरील partner ची authority मर्यादित असेल आणि दुसऱ्या पक्षाला ती मर्यादा माहीत असेल तर त्याची admission किंवा representation firm ला बांधत नाही. कलम admissions हा firm विरुद्धचा पुरावा असल्याचे सांगते — third parties नी ती पुढे केली की firm ला ती लागू होते, पण partners च्या आपसातील वादांत तसाच परिणाम होईलच असे नाही.

उदाहरण: X आणि Y हे motorcycle च्या spare parts चा व्यापार करतात; X ने सांगितल्यावरून तो भाग योग्य आहे असे समजून Z आपल्या Yamaha साठी तो विकत घेतो, आणि या व्यवहाराची Y ला काहीच कल्पना नसते. तो भाग योग्य ठरत नाही आणि motorcycle चे नुकसान होते — त्या नुकसानीसाठी X आणि Y हे दोघेही Z ला जबाबदार आहेत.

विषय 7: Acting Partner ला दिलेल्या notice चा परिणाम (Effect of Notice to Acting Partner (Section 24))

P2-C4-U4.2-T07 · Topic 7: Effect of Notice to Acting Partner (Section 24)

आधी वाचा शीर्षक 2.7 वाचा: Sec. 24 --- व्यवसायात नेहमी काम करणाऱ्या partner ला firm च्या कामकाजाबाबत दिलेली notice ही firm ला दिलेली notice ठरते; अपवाद फक्त त्या partner ने किंवा त्याच्या संमतीने firm वर केलेल्या fraud चा.

नोंदी

Sec 24: firm च्या व्यवसायात नेहमी काम करणाऱ्या partner ला firm च्या कामकाजाच्या बाबतीत दिलेली notice ही firm ला दिलेली notice ठरते — जसे agent ला दिलेली notice त्याच्या principal ला दिलेली असते, तसेच.

तीन अटी: notice (i) काम करणाऱ्या/acting partner ला दिलेली असावी — sleeping partner ला नाही, (ii) प्रत्यक्ष असावी, गृहीत नव्हे, आणि (iii) firm च्या कामकाजाशी संबंधित असावी; तरच ती firm ला दिलेली notice ठरते.

एकमेव अपवाद — firm वरील fraud: तो त्या partner ने किंवा त्याच्या संमतीने केलेला असावा; उदा. seller शी संगनमत करून खरेदी केलेल्या goods मधील दोष लपवणारा partner — त्याचे ज्ञान firm ला लागू होत नाही आणि दोष कळल्यावर इतर partners ते goods नाकारू शकतात.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 24 च्या अटी पाठ करा: notice (i) काम करणाऱ्या/acting partner ला (sleeping partner ला नाही), (ii) प्रत्यक्ष, गृहीत नव्हे, आणि (iii) firm च्या कामकाजाशी संबंधित असावी --- तरच ती firm ला दिलेली notice ठरते.
- एकमेव अपवाद: त्या partner ने किंवा त्याच्या संमतीने firm वर केलेला fraud (उदा., दोष लपवण्यासाठी seller शी संगनमत करणारा partner).

TQ 7.1 · PYQ 2019-Jun [3] (a) (i) · Descriptive · 2M · Pg 440

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

विषय 8: Third Parties प्रति जबाबदारी (Liability to Third Parties (Section 25 to 27))

P2-C4-U4.2-T08 · Topic 8: Liability to Third Parties (Section 25 to 27)

आधी वाचा शीर्षक 2.8 वाचा: Sec. 25 (firm च्या कृत्यांसाठी प्रत्येक partner ची joint and several जबाबदारी), Sec. 26 (partner च्या wrongful acts साठी firm ची जबाबदारी) आणि Sec. 27 (partners नी केलेल्या misapplication साठी firm ची जबाबदारी, clauses (a) आणि (b)).

नोंदी

Sec 25: तो partner असताना firm ने केलेल्या सर्व कृत्यांसाठी प्रत्येक partner इतर सर्व partners सोबत JOINTLY आणि SEVERALLY सुद्धा जबाबदार असतो; "act of a firm" म्हणजे सर्व partners नी, किंवा firm च्या कोणत्याही partner वा agent ने केलेले असे कोणतेही कृत्य वा कसूर, ज्यातून firm कडून वा firm विरुद्ध बजावता येणारा हक्क निर्माण होतो — sleeping partners या जबाबदारीतून सुटू शकत नाहीत.

Sec 26 (wrongful acts): partner च्या wrongful act ने third party चे नुकसान/इजा झाली आणि ते कृत्य (a) firm च्या व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात किंवा (b) partners च्या authority ने केलेले असेल, तर त्या partner इतकीच firm सुद्धा जबाबदार असते — SM चे उदाहरण: कोळसा खाणीच्या managing partner ने निष्काळजीपणे खाणीचे तोंड कुंपणाशिवाय ठेवले आणि कामगार जखमी झाला, तिथे सहकारी partner जबाबदार धरला गेला; कृत्य authorised किंवा नेहमीच्या ओघातले असेल तर ते करण्याची रीत चुकीची असल्याने फरक पडत नाही.

Sec 27 (misapplication) — दोन clauses: (a) आपल्या APPARENT authority च्या आत वागणारा partner third party चे पैसे/property घेतो आणि त्यांचा दुरुपयोग करतो — ते firm च्या ताब्यात असणे आवश्यक नाही; (b) firm च्या ताब्यातील पैसे/property कोणत्याही partner कडून दुरुपयोगित होतात; दोन्ही बाबतीत firm जबाबदार असते.

मर्यादा: रक्कम घेणे partner च्या apparent authority बाहेरचे असेल तर ते firm ने घेतल्यासारखे नाही — ते पैसे इतर partners च्या ताब्यात किंवा नियंत्रणाखाली आले नसतील तर ते जबाबदार नाहीत; अन्यथा ते घेणे (a) किंवा (b) खाली वर्गीकृत करा आणि सर्व partners ना jointly and severally जबाबदार धरा.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 25 समजावून सांगा: तो partner असताना firm ने केलेल्या सर्व कृत्यांसाठी प्रत्येक partner इतर सर्व partners सोबत jointly आणि severally सुद्धा जबाबदार असतो --- 'act of firm' म्हणजे firm कडून वा firm विरुद्ध बजावता येणारा हक्क निर्माण करणारे कोणतेही कृत्य/कसूर.
- Sec. 26 समजावून सांगा: व्यवसायाच्या नेहमीच्या ओघात किंवा partners च्या authority ने केलेल्या partner च्या wrongful act मुळे third party चे नुकसान/इजा झाली, तर त्या partner इतकीच firm जबाबदार.
- Sec. 27(a) (apparent authority च्या आत वागणारा partner पैसे/property घेतो आणि त्यांचा दुरुपयोग करतो --- firm च्या ताब्याची गरज नाही) आणि Sec. 27(b) (firm च्या ताब्यातील पैसे/property कोणत्याही partner कडून दुरुपयोगित) यांतील फरक सांगा --- दोन्हीत firm जबाबदार.

TQ 8.1 · PYQ 2020-Nov [6] (b) · Descriptive · 4M · Pg 441 4× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- नेहमीच्या ओघात ग्राहकाकडून घेतलेल्या पैशांचा एक partner दुरुपयोग करतो असे प्रसंग सोडवा --- firm (त्यातल्या sleeping partner सह) जबाबदार असते; sleeping partners Sec. 25 च्या जबाबदारीतून सुटू शकत नाहीत.
- मांडणी: पैसे घेणे Sec. 27 च्या clause (a) की (b) खाली येते ते ठरवा, नेहमीचा ओघ/authority पडताळा, आणि सर्व partners jointly and severally जबाबदार आहेत असा निष्कर्ष काढा.

CSQ 8.1 · PYQ 2024-Jun [3] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 443

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 8.2 · PYQ 2025-Jan [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 444 3× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 9: Partner च्या interest च्या transferee चे हक्क (Rights of Transferee of a Partner's Interest (Section 29))

P2-C4-U4.2-T09 · Topic 9: Rights of Transferee of a Partner's Interest (Section 29)

आधी वाचा Sec. 29 वरील शीर्षक 2.9 वाचा: partner चे interest sale, mortgage किंवा charge ने transfer करणे, firm चालू असताना transferee चे मर्यादित हक्क आणि dissolution/retirement वेळचे त्याचे हक्क; सोबत Sec. 31 (सर्वांच्या संमतीशिवाय नवा partner नाही).

नोंदी

प्रकार: partner चा share इतर कोणत्याही property प्रमाणे हस्तांतरणीय असतो — sale, mortgage किंवा charge ने; तो अस्तित्वात असलेला interest व मूर्त property असून assign करता येतो, पण transferee मात्र partner होत नाही: partnership परस्पर विश्वासावर उभी असते आणि Sec 31 नुसार सर्व partners च्या संमतीशिवाय कोणालाही partner म्हणून आत घेता येत नाही.

firm चालू असताना: transferee ला (a) व्यवसायाच्या संचालनात ढवळाढवळ करण्याचा, (b) accounts मागण्याचा, किंवा (c) पुस्तके तपासण्याचा हक्क नाही; त्याला फक्त transfer करणाऱ्या partner च्या profits मधील वाटा मिळण्याचा हक्क आहे आणि partners नी मान्य केलेला profits चा हिशेब स्वीकारणे त्याला बंधनकारक आहे — profits कमी दाखवल्याचा संशय असला तरी तो त्या हिशेबाला आव्हान देऊ शकत नाही.

firm चे dissolution किंवा transfer करणाऱ्या partner चे retirement झाल्यावर: उरलेल्या partners विरुद्ध transferee ला (a) transfer करणाऱ्या partner ला मिळणारा assets मधील वाटा मिळण्याचा, आणि (b) तो वाटा ठरवण्यासाठी dissolution च्या तारखेपासूनचा हिशेब मिळण्याचा हक्क असतो.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 3 प्रश्न

- Transfer चे प्रकार: partner च्या interest ची sale, mortgage किंवा charge --- ते interest assign करता येणारी property आहे, पण transfer ने transferee partner होत नाही.

- firm चालू असताना transferee ला व्यवसायाच्या संचालनात ढवळाढवळ करता येत नाही, accounts मागता येत नाहीत किंवा पुस्तके तपासता येत नाहीत; त्याला फक्त transfer करणाऱ्या partner च्या profits मधील वाटा मिळतो आणि partners नी ठरवलेले accounts स्वीकारावेच लागतात.
- transfer करणाऱ्या partner चे dissolution किंवा retirement झाल्यावर: transferor ला मिळणारा assets मधील वाटा आणि dissolution च्या तारखेपासूनचा हिशेब transferee ला मिळतो.

TQ 9.1 · MTP 2022-Nov S1 [3] (i) · Descriptive · 4M · Pg 446	2× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 9.4 · PYQ 2026-Jan [1] (c) (ii) {C} · Descriptive · 4M · Pg 448		LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 9.2 · RTP 2026-Jan [17] · Descriptive · --- · Pg 447	5× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- कारण समजावून सांगा: partnership परस्पर विश्वासावर उभी असते, म्हणून Sec. 31 नुसार सर्व partners च्या संमतीशिवाय कोणालाही partner म्हणून आत घेता येत नाही --- transfer ने firm वर नवा partner लादता येत नाही.
- सापळा: profits कमी दाखवल्याचा संशय असला तरी firm चालू असताना transferee ला accounts ला आढान देता येत नाही.

TQ 9.3 · PYQ 2026-Jan [1] (c) (i) {C} · Descriptive · 2M · Pg 448		LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
---	--	---------------------------------	------

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- वैयक्तिक कर्जे फेडण्यासाठी partner आपला share विकतो असे प्रसंग सोडवा --- Sec. 31 खाली सर्व partners ची संमती नसेल तर खरेदीदार Sec. 29 खाली फक्त transferee होतो, partner नाही.
- उत्तराची मांडणी: firm चालू असतानाचे आणि dissolution वेळचे transferee चे हक्क सांगा, ते तथ्यांना लावा, आणि transferee काय मागू शकतो व काय नाही यावर निष्कर्ष काढा.

CSQ 9.1 · PYQ 2021-Jul [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 449	4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 9.2 · RTP 2021-Nov [14] · Case Scenario · ---- · Pg 450		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 10: Partnership च्या benefits मध्ये घेतलेले minors (Minors Admitted to the Benefits of Partnership (Section 30))

P2-C4-U4.2-T10 · Topic 10: Minors Admitted to the Benefits of Partnership (Section 30)

आधी वाचा Sec. 30 वरील शीर्षक 2.10 वाचा: minor partner होऊ शकत नाही (minor शी केलेला contract void असतो), पण सर्व partners च्या संमतीने त्याला partnership च्या benefits मध्ये घेता येते; त्याचे हक्क, सज्जान होण्यापूर्वीच्या व नंतरच्या जबाबदाऱ्या, आणि 6-month election.

नोंदी

नियम: minor चे agreement void असते (नुसते voidable नाही), म्हणून तो partner होऊ शकत नाही — partnership contract वर उभी असते; पण Sec 30 खाली सर्व partners च्या संमतीने त्याला partnership च्या BENEFITS मध्ये घेता येते, म्हणजे profits मधील वाटा त्याला valid रीतीने देता येतो.

हक्क: firm च्या profits आणि property मधील त्याचा ठरलेला वाटा; firm ची ACCOUNTS पाहणे, तपासणे व त्यांची नक्कल घेणे (इतर पुस्तके नाहीत); accounts साठी किंवा आपला वाटा मिळण्यासाठी तो partners वर दावा करू शकतो, पण फक्त firm शी आपला संबंध तोडत असेल तेव्हाच.

सज्ञान होण्यापूर्वीच्या जबाबदाऱ्या: फक्त firm च्या profits आणि property मधील त्याच्या वाट्यापुरत्या; अल्पवयीनत्वाच्या काळात firm वर झालेल्या कर्जाची वैयक्तिक जबाबदारी नाही; त्याला दिवाळखोर घोषित करता येत नाही — firm दिवाळखोर झाली तर त्याचा वाटा Official Receiver/Assignee कडे जातो (प्रमाणशीर वसूल होणारा).

Election [Sec 30(5)]: सज्ञान झाल्यापासून, किंवा आपल्याला benefits मध्ये घेतले होते हे कळल्यापासून — यांपैकी जे नंतर घडेल त्यापासून — 6 months च्या आत त्याने partner व्हायचे की नाही हे ठरवून public notice दिली पाहिजे; notice न दिल्यास सहा महिने संपताच तो partner होतोच (Registrar ला सुद्धा notice द्यावी लागते).

परिणाम [Sec 30(7)]: तो partner झाला (स्वतः निवडून किंवा कसुरीने) तर — benefits मध्ये घेतल्याच्या दिवसापासून firm ने केलेल्या सर्व कृत्यांसाठी तो third parties ना वैयक्तिक जबाबदार असतो आणि त्याचा वाटा minor असताना इतकाच राहतो; बाहेर पडायचे त्याने ठरवले तर — public notice च्या तारखेपर्यंत त्याचे हक्क/जबाबदाऱ्या minor च्याच राहतात, त्या तारखेनंतरच्या firm च्या कृत्यांसाठी त्याचा वाटा जबाबदार नसतो, आणि property व profits मधील आपल्या वाट्यासाठी तो partners वर दावा करू शकतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- partnership contract वर उभी असते आणि minor चे agreement void ab initio असते, म्हणून minor partner होऊ शकत नाही; तरीही Sec. 30 सर्व partners च्या संमतीने partnership च्या BENEFITS मध्ये घेण्यास परवानगी देते, हे समजावून सांगा.
- हक्क: profits आणि property मधील ठरलेला वाटा; accounts पाहणे, तपासणे व नक्कल घेणे (इतर पुस्तके नाहीत); accounts/वाट्यासाठी दावा फक्त firm शी संबंध तोडत असतानाच.
- सज्ञान होण्यापूर्वीच्या जबाबदाऱ्या: profits आणि property मधील त्याच्या वाट्यापुरतीच जबाबदारी; वैयक्तिक जबाबदारी नाही; त्याला दिवाळखोर ठरवता येत नाही (firm दिवाळखोर असेल तर त्याचा वाटा Official Receiver कडे जातो).

TQ 10.1 · PYQ 2022-May [3] (a) (ii) · Descriptive · 4M · Pg 451	5× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 10.2 · PYQ 2025-Jan [1] (c) {C} · Descriptive · 6M · Pg 452	5× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 10.3 · PYQ 2026-May [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 453		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा · 1 प्रश्न

- Election चा नियम सोडवा: सज्जान झाल्यापासून किंवा आपल्याला घेतल्याचे कळल्यापासून (जे नंतर घडेल त्यापासून) 6 months च्या आत तो partner होणार का हे सांगणारी public notice त्याने दिली पाहिजे; नाही दिली तर सहा महिने संपताच तो partner होतोच.
- तो partner झाला (स्वतः निवडून किंवा कसुरीने) तर benefits मध्ये घेतल्यापासून firm ने केलेल्या सर्व कृत्यांसाठी तो third parties ना वैयक्तिक जबाबदार असतो; बाहेर पडायचे ठरवले तर public notice च्या तारखेनंतरच्या कृत्यांसाठी त्याचा वाटा जबाबदार नसतो आणि तो आपल्या वाट्यासाठी दावा करू शकतो.

CSQ 10.1 · PYQ 2019-Nov [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 456 3× विचारला LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 11: Partner येण्याचे आणि जाण्याचे कायदेशीर परिणाम (Legal Consequences of Partner Coming in And Going Out (Section 31 -- 35))

P2-C4-U4.2-T11 · Topic 11: Legal Consequences of Partner Coming in And Going Out (Section 31 -- 35)

आधी वाचा पुनर्रचनेवरील शीर्षक 2.11 वाचा: नवा partner घेणे (Sec. 31), retirement (Sec. 32), expulsion (Sec. 33), insolvency (Sec. 34) आणि मृत्यू (Sec. 35), सोबत public-notice चे नियम.

नोंदी

Sec 31 (नवा partner घेणे): contract आणि Sec 30 च्या अधीन राहून, सध्याच्या सर्व partners च्या संमतीशिवाय नवा partner नाही; नव्या partner ची जबाबदारी साधारणपणे तो आत आल्याच्या तारखेपासून सुरू होते; जुन्या कर्जांनी तो फक्त NOVATION नेच बांधला जातो — नवी firm (त्याच्यासह) जुनी कर्जे अंगावर घेते आणि creditors नवी firm आपला ऋणको म्हणून स्वीकारतात; नुसत्या partners मधील agreement ने creditors ना त्याच्याविरुद्ध हक्क मिळत नाही; दोन partners च्या firm ला Sec 31 लागू नाही, ती एका partner च्या मृत्यूने आपोआप dissolve होते.

Sec 32 (retirement): प्रकार — (a) इतर सर्व partners ची संमती, (b) स्पष्ट agreement, (c) partnership at will मध्ये इतर सर्व partners ना लेखी notice; retirement पूर्वीच्या कृत्यांतून मुक्ती फक्त third party व पुनर्रचित firm यांच्याशी agreement नेच (third party ला retirement कळल्यानंतरच्या व्यवहाराच्या रीतीवरून ती अनुस्यूतही असू शकते); नंतरच्या कृत्यांसाठी retirement ची PUBLIC NOTICE (त्याने किंवा पुनर्रचित firm च्या कोणत्याही partner ने दिलेली) होईपर्यंत तो व इतर जबाबदार राहतात — proviso: तो partner आहे हे माहीत नसताना firm शी व्यवहार करणाऱ्या third party ला तो जबाबदार नाही (Vishnu Chandra v. Chandrika Prasad: retirement ने partnership चा व्यवसाय संपत नाही).

Sec 33 (expulsion): हे तेव्हाच valid — (i) expulsion चा अधिकार partners मधील contract मध्ये असेल, (ii) तो बहुमताने वापरला असेल, आणि (iii) सद्भावाने वापरला असेल; सद्भावाची कसोटी: expulsion partnership च्या हितासाठी असावे, त्या partner ला notice बजावलेली असावी, आणि त्याचे म्हणणे मांडण्याची संधी मिळालेली असावी; नाहीतर ते expulsion NULL AND VOID (चुकीच्या expulsion ने partnership at will सुद्धा संपत नाही); काढून टाकलेल्या partner चे हक्क/जबाबदाऱ्या retired partner सारख्याच [Secs 32(2)-(4) लागू].

Sec 34 (insolvency): firm dissolve होवो वा न होवो, adjudication च्या आदेशाच्या तारखेलाच तो partner राहत

नाही; त्यानंतर firm च्या कृत्यांसाठी त्याची estate आणि त्याच्या कृत्यांसाठी firm जबाबदार नाही; public notice ची गरज नाही. **Sec 35 (मृत्यू):** deed मध्ये वेगळे ठरवले नसेल तर firm dissolve होते (फक्त दोनच partners असतील तर ती नेहमीच होते); मृत्यूनंतर firm ने केलेल्या कृत्यांसाठी estate जबाबदार नाही, आणि जनतेला वा व्यवहार करणाऱ्यांना notice देण्याची गरज नाही.

मृत्यूचा सापळा (SM Example): X हयात असताना order केलेले goods त्याच्या मृत्यूनंतर delivery झाले — त्याच्या हयातीत कोणतेच देणे देय नव्हते, म्हणून X ची estate जबाबदार नाही; creditor ला फक्त हयात partners विरुद्ध आणि त्यांच्या ताब्यातील partnership assets विरुद्ध वैयक्तिक decree मिळतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 4 प्रश्न

- Retirement (Sec. 32): सर्वांच्या संमतीने, स्पष्ट agreement ने, किंवा partnership at will मध्ये लेखी notice ने; मागच्या कृत्यांतून मुक्तीसाठी third party आणि पुनर्रचित firm यांच्याशी agreement लागते; नंतरच्या कृत्यांसाठी public notice होईपर्यंत जबाबदार.
- Expulsion (Sec. 33): contract मध्ये अधिकार, बहुमताने वापर, आणि सद्भाव (firm चे हित + notice + म्हणणे ऐकणे) लागतात; नाहीतर ते null and void.
- Insolvency (Sec. 34): adjudication च्या तारखेला तो partner राहत नाही; एकमेकांच्या नंतरच्या कृत्यांसाठी estate आणि firm जबाबदार नाहीत; public notice ची गरज नाही. मृत्यू (Sec. 35): मृत्यूनंतरच्या कृत्यांसाठी estate जबाबदार नाही; notice ची गरज नाही; दोन partners ची firm dissolve होते.

TQ 11.1 • PYQ 2019-Nov [3] (b) • Descriptive • 4M • Pg 457	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 11.2 • RTP 2019-Nov [12] • Descriptive • --- • Pg 457		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 11.3 • PYQ 2022-Nov [3] (a) • Descriptive • 6M • Pg 459	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 11.4 • PYQ 2024-Sep [1] (c) {C} • Descriptive • 6M • Pg 459	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 9 प्रश्न

- नवा partner (Sec. 31): तो आत आल्यापासूनच जबाबदार; जुनी कर्जे त्याला फक्त novation नेच बांधतात --- नव्या firm ची आणि creditors ची संमती लागते.
- मृत्यूपूर्वी order केलेले पण मृत्यूनंतर delivery झालेले goods: मृताच्या हयातीत देणे नव्हतेच --- estate जबाबदार नाही; दावा फक्त हयात partners वर.
- public notice शिवाय retirement: retiring partner नंतरच्या firm च्या कृत्यांसाठी जबाबदार; फक्त तो partner असल्याचे ज्यांना कधीच माहीत नव्हते त्या third parties ना तो जबाबदार नाही.

CSQ 11.1 • PYQ 2018-Nov [4] (b) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 461	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
--	----------------------------------	-------

CSQ 11.2 · RTP 2018-Nov [8] (i) · Case Scenario · --- · Pg 462	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.3 · RTP 2019-May [7] (ii) · Case Scenario · --- · Pg 462	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.4 · PYQ 2021-Jan [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 463 6× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.5 · PYQ 2022-May [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 465 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.6 · RTP 2022-Nov [11] · Case Scenario · --- · Pg 466	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.8 · PYQ 2024-Sep [3] (a) (ii) · Case Scenario · 2M · Pg 467 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.9 · PYQ 2025-May [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 468	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 11.11 · PYQ 2025-Sep [5] (b) (ii) · Case Scenario · 4M · Pg 472	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 2 प्रश्न

- अनेक मुद्दे असलेल्या प्रसंगांत (retirement/संपूर्ण interest चे transfer + public notice नाही + नंतरचे व्यवहार) आधी cesser ची तारीख आणि प्रकार निश्चित करा.
- मग प्रत्येक third party ला काय माहीत होते ते तपासा आणि Secs. 32(3), 45 व holding-out दाव्यागणिक लावा.

CSQ 11.7 · PYQ 2023-Jun [4] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 466	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 11.10 · PYQ 2025-Sep [3] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 469	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 12: Outgoing Partner ला competing business चालवण्याचा हक्क (Rights of Outgoing Partner to Carry on Competing Business (Section 36))

P2-C4-U4.2-T12 · Topic 12: Rights of Outgoing Partner to Carry on Competing Business (Section 36)

आधी वाचा Sec. 36 वरील शीर्षक 2.12 वाचा: outgoing partner स्पर्धक व्यवसाय चालवू शकतो आणि त्याची जाहिरातही करू शकतो, पण तीन वैधानिक restrictions आणि वाजवी restraint agreement च्या अधीन.

नोंदी

Sec 36 चा नियम: outgoing partner firm शी स्पर्धा करणारा व्यवसाय चालवू शकतो आणि त्याची जाहिरातही करू शकतो, पण उलट contract नसेल तर त्याला (a) firm name वापरता येत नाही, (b) आपण firm चाच व्यवसाय चालवतो असे भासवता येत नाही, किंवा (c) तो partner असेपर्यंत firm शी व्यवहार करणाऱ्या लोकांचा धंदा मागता येत नाही.

Restraint agreement: partner नाहीसा झाल्यावर ठरावीक मुदतीत किंवा ठरावीक भागात तसलाच व्यवसाय

करणार नाही, अशी agreement तो आपल्या partners शी करू शकतो — लादलेली restrictions वाजवी असतील तर Sec 27, Contract Act असूनही ती valid.

वापर: retired partner जवळच तसलेच दुकान काढून त्याची जाहिरात करत असेल तर ते कायदेशीरच आहे; जबाबदारी फक्त firm name वापरल्याने, आपण firm चाच व्यवसाय चालवतो असे भासवल्याने, किंवा जुन्या ग्राहकांचा धंदा मागितल्याने येते — प्रत्येक कृत्य वेगवेगळे तपासा आणि निष्कर्ष काढा.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- नियम त्याच्या तीन restrictions सह समजावून सांगा: outgoing partner स्पर्धा करू शकतो व जाहिरात करू शकतो, पण (उलट contract नसेल तर) त्याला firm name वापरता येत नाही, आपण firm चाच व्यवसाय चालवतो असे भासवता येत नाही, किंवा तो जाण्यापूर्वी firm शी व्यवहार करणाऱ्या ग्राहकांचा धंदा मागता येत नाही.
- Restraint agreements: outgoing partner ठरावीक मुदतीत/ठरावीक भागात तसलाच व्यवसाय करणार नाही असे partners ठरवू शकतात --- restrictions वाजवी असतील तर Sec. 27, Contract Act असूनही ते valid.

TQ 12.1 • PYQ 2025-May [1] (c) (i) {C} • Descriptive • 6M • Pg 473

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- retired partner जवळच तसलेच दुकान काढतो असे प्रसंग सोडवा: Sec. 36 खाली स्पर्धक व्यवसाय काढणे व त्याची जाहिरात करणे कायदेशीर आहे.
- जबाबदारी फक्त तेव्हाच येते जेव्हा तो firm name वापरतो, आपण firm चाच व्यवसाय चालवतो असे भासवतो, किंवा जुन्या ग्राहकांचा धंदा मागतो --- प्रत्येक कृत्य वेगवेगळे तपासा आणि निष्कर्ष काढा.

CSQ 12.1 • PYQ 2020-Nov [4] (b) • Case Scenario • 6M • Pg 474 **2x विचारला**

LEVEL II

उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 13: काही प्रसंगी Outgoing Partner चा नंतरच्या profits मधील हक्क (Right of Outgoing Partner in Certain Cases to Share Subsequent Profits (Section 37))

P2-C4-U4.2-T13 • Topic 13: Right of Outgoing Partner in Certain Cases to Share Subsequent Profits (Section 37)

आधी वाचा Sec. 37 वरील शीर्षक 2.13 वाचा: partner मरण पावला किंवा बाहेर पडला आणि उरलेले partners accounts चे अंतिम settlement न करता firm च्या property वर व्यवसाय चालवतात तेव्हा काय होते, आणि buy-out option चा proviso.

नोंदी

Sec 37 चा नियम: partner मरण पावला किंवा अन्य प्रकारे partner राहिला नाही आणि हयात/चालू ठेवणारे partners accounts चे अंतिम settlement न करता firm च्या PROPERTY वर व्यवसाय चालवत राहिले, तर उलट contract नसेल तेव्हा outgoing partner ला किंवा त्याच्या estate ला, त्याच्या वा त्याच्या प्रतिनिधीच्या मर्जीनुसार, (i)

firm च्या property मधील त्याचा वाटा वापरल्यामुळे मिळालेला नंतरच्या profits मधील तेवढा हिस्सा, किंवा (ii) firm च्या property मधील त्याच्या वाट्याच्या रकमेवर 6% p.a. interest — यांपैकी एक मिळण्याचा हक्क असतो.

Proviso (buy-out): मृत/outgoing partner चे interest विकत घेण्याचा option contract ने हयात/चालू ठेवणाऱ्या partners ना दिला असेल आणि तो option रीतसर वापरला असेल, तर profits मधील आणखी वाटा देय नाही; पण option वापरल्याचे मानणाऱ्या partner ने त्याच्या अटी सर्व महत्त्वाच्या बाबतीत पाळल्या नाहीत, तर Sec 37 खाली त्याला हिशेब द्यावाच लागतो.

SM ची उदाहरणे: A (3/8 वाटा) दिवाळखोर होतो, B आणि C त्याचा वाटा न देता व accounts न मिटवता व्यवसाय चालू ठेवतात — bankruptcy पासून अंतिम liquidation पर्यंतच्या profits पैकी 3/8 A च्या estate ला मिळतात; C ने आपला वाटा विकून retirement घेतल्यावर A आणि B नी ठरलेली रक्कम दिली नाही, तिथे ती रक्कम cesser च्या तारखेपासून निव्वळ देणे असून interest सह वसूल करता येते.

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 3 प्रश्न

- मुख्य नियम लावा: उलट contract नसेल तर outgoing partner/estate ला firm च्या property मधील त्याचा वाटा वापरल्यामुळे मिळालेला नंतरच्या profits मधील हिस्सा, किंवा त्याच्या वाट्याच्या रकमेवर 6% p.a. interest — यांपैकी एक निवडता येतो --- निवड त्याच्या/त्याच्या प्रतिनिधींच्या हातात.
- Proviso: outgoing partner चे interest विकत घेण्याचा option contract ने चालू ठेवणाऱ्या partners ना दिला असेल आणि तो रीतसर वापरला असेल, तर profits मधील आणखी वाटा देय नाही; पण महत्त्वाच्या बाबतीत अटी न पाळल्यास Sec. 37 खाली हिशेब देण्याची जबाबदारी परत येते.
- उत्तराची मांडणी: त्याचा वाटा काढा/ओळखा (उदा., property च्या 10%), settlement न करता व्यवसाय चालू राहिला हे पडताळा, दोन पर्याय सांगा आणि दावा करणाऱ्याच्या निवडीने निष्कर्ष काढा.

CSQ 13.1 • PYQ 2018-Nov [4] (b) (i) • Case Scenario • 3M • Pg 475

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 13.2 • RTP 2020-May [19] • Case Scenario • --- • Pg 477

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 13.3 • PYQ 2024-Sep [3] (a) (iii) • Case Scenario • 2M • Pg 477

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 14: Firm मधील बदलाने continuing guarantee चे revocation (Revocation of Continuing Guarantee by Change in Firm (Section 38))

P2-C4-U4.2-T14 • Topic 14: Revocation of Continuing Guarantee by Change in Firm (Section 38)

आधी वाचा Sec. 38 वरील शीर्षक 2.14 वाचा: firm च्या constitution मधील बदलाचा, firm ला किंवा third party ला दिलेल्या continuing guarantee वर होणारा परिणाम.

नोंदी

Sec 38 (SM): कलमाचे शब्द असे आहेत — “a continuing guarantee given to a firm or to third party in respect of the transaction of a firm is, in the absence of an agreement to the contrary, revoked as to future transactions from the date of any change in the constitution of the firm.”

नोंदी: revocation आपोआप होते आणि ते फक्त पुढच्या काळापुरते — मागचे transactions covered राहतातच; partner चे प्रत्येक admission, retirement, expulsion, insolvency किंवा मृत्यू हा firm च्या 'change in the constitution' मध्ये येतो.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 38 पाठ करा: firm ला, किंवा firm च्या transactions बाबत third party ला दिलेली continuing guarantee, उलट agreement नसेल तर, firm च्या constitution मध्ये कोणताही बदल झाल्याच्या तारखेपासून पुढच्या transactions पुरती revoke होते.
- लक्षात ठेवा: revocation आपोआप होते आणि ते फक्त पुढच्या काळापुरते --- मागचे transactions covered राहतातच; कोणतेही admission, retirement, मृत्यू इत्यादी हा 'change in constitution' असतो.

TQ 14.1 • PYQ 2019-Nov [3] (a) (i) • Descriptive • 2M • Pg 479 **5x विचारला** **LEVEL I**
स्मरण (Remembering)

सोपा

उपयोजन (Application) प्रश्न सोडवा • 1 प्रश्न

CSQ 14.1 • PYQ 2026-Sep [3] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 479

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विभाग 4.3: Firm चे Registration आणि Dissolution (Registration and Dissolution of Firm)

Registration and Dissolution of Firm

P2-C4-U4.3 • महत्त्व B • प्रकरणात Rank 3 • वर्ग C • प्रकरणातील 20.2% प्रश्न • 21 प्रश्न

विषय 1: Firms चे Registration (Registration of Firms)

P2-C4-U4.3-T01 • Topic 1: Registration of Firms

आधी वाचा शीर्षक 3.1 वाचा: registration साठी अर्ज (Sec. 58) --- statement मधील मजकूर, सही/पडताळणी, firm name मध्ये निषिद्ध शब्द; Registrar कडून registration (Sec. 59) आणि penalty भरून उशिरा registration (Sec. 59A-1).

नोंदी

Sec 58 ची प्रक्रिया: ज्या क्षेत्रात व्यवसायाचे कोणतेही ठिकाण आहे किंवा प्रस्तावित आहे, त्या क्षेत्राच्या Registrar कडे

पोस्टाने पाठवून किंवा प्रत्यक्ष देऊन registration केव्हाही करता येते; विहित नमुन्यातील statement विहित fee सह द्यावे लागते, ज्यात (a) firm चे नाव, (b) व्यवसायाचे ठिकाण किंवा प्रमुख ठिकाण, (c) व्यवसायाच्या इतर ठिकाणांची नावे, (d) प्रत्येक partner कधी सामील झाला ती तारीख, (e) partners ची पूर्ण नावे व कायमचे पत्ते, आणि (f) firm चा कालावधी असतो — त्यावर सर्व partners किंवा त्यांच्या खास authorised agents च्या सह्या हव्यात, आणि प्रत्येक सही करणाऱ्याने ते विहित रीतीने verify करावे.

नावावरील बंधन: firm name मध्ये 'Crown', 'Emperor', 'Empress', 'Empire', 'Imperial', 'King', 'Queen', 'Royal' हे शब्द किंवा Government ची मान्यता, संमती वा आश्रय दर्शवणारे अथवा सुचवणारे शब्द असू नयेत — फक्त State Government ने लेखी आदेशाने संमती दिली असेल तरच ते शक्य आहे.

Sec 59: Sec 58 चे पालन झाले आहे याची खात्री पटल्यावर Registrar हे statement ची नोंद Register of Firms मध्ये करतो, statement फाईल करतो आणि registration चे certificate देतो; पण fee व तपशिलांसह पूर्ण अर्ज पोहोचताच registration पूर्ण झाले असे मानले जाते — नोंद करणे हे Registrar चे केवळ नित्याचे कर्तव्य आहे; suit दाखल झाल्यावरही registration करता येते, पण मग तो suit मागे घेऊन registration नंतर नवीन suit दाखल करावा लागतो.

Sec 59A-1 (उशिरा registration): Sec 58(1A) खालील मुदतीत statement दिले नसेल, तरीही विलंबाच्या प्रत्येक वर्षासाठी किंवा त्याच्या भागासाठी ₹100 penalty भरून firm चे registration होऊ शकते.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 58 ची प्रक्रिया समजावून सांगा: व्यवसायाच्या ठिकाणाच्या क्षेत्राच्या Registrar कडे विहित नमुन्यातील statement विहित fee सह, ज्यात firm name, प्रमुख व इतर व्यवसाय ठिकाणे, प्रत्येक partner सामील झाल्याची तारीख, partners ची पूर्ण नावे व कायमचे पत्ते, आणि firm चा कालावधी नमूद असतो; त्यावर सर्व partners किंवा त्यांच्या खास authorised agents च्या सह्या व रीतसर verification.
- Sec. 59: खात्री पटल्यावर Registrar नोंद Register of Firms मध्ये करतो आणि statement फाईल करतो; पण fee सह पूर्ण अर्ज पोहोचताच registration पूर्ण झाले असे मानतात --- नोंद करणे हे नित्याचे कर्तव्य. उशिरा registration: विलंबाच्या प्रत्येक वर्षासाठी Rs. 100 penalty (Sec. 59A-1).
- नावावरील बंधन लक्षात ठेवा: 'Crown', 'Emperor', 'Empress', 'Empire', 'Imperial', 'King', 'Queen', 'Royal' किंवा सरकारी मान्यता सुचवणारे शब्द नकोत, फक्त State Government च्या लेखी संमतीनेच ते चालतात.

TQ 1.1 · PYQ 2023-Jun [3] (a) · Descriptive · 6M · Pg 486 3× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 2: Non-Registration चे परिणाम (Consequences of Non-Registration (Section 69))

P2-C4-U4.3-T02 · Topic 2: Consequences of Non-Registration (Section 69)

आधी वाचा Sec. 69 वरील शीर्षक 3.2 वाचा: non-registration मुळे येणाऱ्या disabilities, ज्यांवर परिणाम होत नाही ते rights, आणि firm च्या रचनेत बदल झाल्यावर registered firm ने केलेल्या suits बाबत Example 1 (Sec. 69(2) च्या दोन

अटी).

नोंदी

स्थिती: English कायद्याच्या उलट, भारतात registration सक्तीचे नाही आणि non-registration साठी कोणतीही penalty नाही, पण Sec 69 च्या disabilities registration कडे 'persuasive pressure' निर्माण करतात.

Disabilities: (i) breach of contract साठी firm कडून किंवा तिच्या वतीने तिसऱ्या पक्षाविरुद्ध suit करता येत नाही, जोपर्यंत firm registered नसेल आणि suit करणाऱ्या व्यक्ती Register of Firms मध्ये partners म्हणून नोंदलेल्या नसतील किंवा नोंदलेल्या नव्हत्या; (ii) तिसऱ्या पक्षाने suit केल्यास ₹100 पेक्षा जास्त रकमेचा set-off (किंवा contractual हक्क बजावण्याची इतर कार्यवाही) मागता येत नाही; (iii) unregistered firm च्या व्यथित partner ला firm वर किंवा कोणत्याही co-partner वर suit करता येत नाही; (iv) तरीही तिसरा पक्ष unregistered firm वर suit करू शकतो.

ज्यांवर परिणाम होत नाही ते rights: (1) तिसऱ्या पक्षांचा firm वर किंवा कोणत्याही partner वर suit करण्याचा हक्क; (2) partners चा dissolution साठी, dissolved firm च्या accounts साठी, किंवा dissolved firm ची property वसूल करण्यासाठी suit करण्याचा हक्क; (3) दिवाळखोर partner ची property वसूल करून suit करण्याचे Official Assignee/Court च्या Receiver चे अधिकार; (4) ₹100 पेक्षा जास्त नसलेले suits/set-off; (5) मृत partner च्या legal representatives/वारसांनी accounts साठी किंवा firm ची property वसूल करण्यासाठी केलेले suits.

Sec 69(2) ची दोन-अटींची कसोटी (SM Example 1): suit तेव्हाच चालतो जेव्हा (i) तो REGISTERED firm कडून किंवा तिच्या वतीने दाखल केलेला असेल आणि (ii) suit करणाऱ्या व्यक्ती Register of Firms मध्ये partners म्हणून नोंदलेल्या असतील — म्हणून A च्या मृत्यूनंतर B आणि C हे नव्याने registration न करता firm name ने suit करू शकतात; पण register मध्ये नोंद नसलेला NEW partner D सामील झाला असेल तर suit टिकत नाही: 'persons suing' म्हणजे ज्यांची नावे register मध्ये आहेत आणि जे suit च्या तारखेला सर्व partners आहेत त्या व्यक्ती.

वापर: प्रत्येक claim चे वर्गीकरण करा — कोण suit करते (firm/partner/तिसरा पक्ष) आणि कशासाठी (contract चा claim, set-off, dissolution/accounts, ₹100 पर्यंतचा claim) — मग त्याला जुळणारी disability किंवा अपवाद लावा; unregistered firm ने विकलेल्या goods च्या किमतीसाठी केलेला suit चालत नाही, तरी खरेदीदार firm वर suit करू शकतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Registration ऐच्छिक आहे आणि penalty नाही, पण Sec. 69 च्या disabilities 'persuasive pressure' निर्माण करतात: contract वर firm/partners कडून तिसऱ्या पक्षाविरुद्ध suit नाही; Rs. 100 पेक्षा जास्त set-off किंवा इतर कार्यवाही नाही; व्यथित partner ला firm वर किंवा co-partners वर suit करता येत नाही.
- अपवाद पाठ करा: तिसरे पक्ष firm/partners वर suit करू शकतात; partners हे dissolution, accounts किंवा dissolved firm ची property वसुलीसाठी suit करू शकतात; Official Assignee/Receiver चे अधिकार; Rs. 100 पर्यंतचे suits/set-off.

TQ 2.1 · PYQ 2024-Jun [1] (c) {C} · Descriptive · 6M · Pg 487 **11x विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम**उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यावर लागू करा · 2 प्रश्न

- Sec. 69(2) ची दोन-अटींची कसोटी लावा --- suit REGISTERED firm कडून आणि suit करणाऱ्या व्यक्ती Register of Firms मध्ये नोंदलेल्या: मृत्यू/retirement नंतर उरलेले registered partners नव्याने registration न करता suit करू शकतात; register मध्ये नोंद नसलेला नवीन partner सामील झाला तर suit टिकत नाही.
- Unregistered firm ने contract वर केलेला suit (उदा., विकलेल्या goods ची किंमत): चालत नाही, तरी समोरचा पक्ष firm वर suit करू शकतो.

CSQ 2.1 · RTP 2019-May [7] (i) · Case Scenario · --- · Pg 488

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम**

CSQ 2.2 · RTP 2022-May [13] · Case Scenario · --- · Pg 488

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम****विश्लेषण (Analysis)** बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- बहु-भागी maintainability च्या प्रश्नांत आधी प्रत्येक claim चे वर्गीकरण करा: कोण suit करते (firm / partner / तिसरा पक्ष) आणि कशासाठी (contract चा claim, set-off, dissolution/accounts, Rs. 100 पर्यंतचा claim).
- मग प्रत्येक claim ला स्वतंत्रपणे जुळणारी Sec. 69 ची disability किंवा अपवाद लावा --- उदा., firm चा स्वतःचा suit टिकत नसला तरी तिसऱ्या पक्षाचा unregistered firm विरुद्धचा suit टिकतो.

CSQ 2.3 · PYQ 2025-Sep [1] (c) {C} · Case Scenario · 6M · Pg 489

LEVEL II
विश्लेषण (Analysis)**मध्यम**

विषय 3: Firm चे Dissolution (Dissolution of Firm (Sections 39 -- 47))

P2-C4-U4.3-T03 · Topic 3: Dissolution of Firm (Sections 39 -- 47)

आधी वाचा शीर्षक 3.3 वाचा: Sec. 39 चा अर्थ, dissolution of firm विरुद्ध dissolution of partnership ही फरक-तालिका, आणि प्रकार --- agreement (Sec. 40), compulsory (Sec. 41), contingencies (Sec. 42), notice (Sec. 43), Court कडून (Sec. 44).

नोंदी

Sec 39: "the dissolution of partnership between all partners of a firm is called the 'dissolution of the firm'" — जिथे फक्त एखादा partner बाहेर पडतो (retirement, मृत्यू, दिवाळखोरी, वेडेपणा) आणि बाकीचे व्यवसाय चालू ठेवतात, तिथे केवळ dissolution of PARTNERSHIP (पुनर्रचना) होते, firm चे नाही.

Dissolution of firm	Dissolution of partnership
partnership मधील व्यवसाय बंद होतो	व्यवसाय चालू राहतो; फक्त firm ची पुनर्रचना

Winding up — assets ची वसुली, liabilities ची फेड	फक्त assets व liabilities चे पुनर्मूल्यांकन
न्यायालय आदेश देऊ शकते	न्यायालय कधीच आदेश देत नाही
यात partnership चे dissolution अपरिहार्य	यात firm चे dissolution असेलच असे नाही
firm ची पुस्तके कायमची बंद होतात	पुस्तके कायमची बंद होत नाहीत

Court शिवाय होणारे प्रकार: Sec 40 (agreement): सर्व partners च्या संमतीने किंवा त्यांच्यात आधीच झालेल्या contract नुसार; **Sec 41 (compulsory):** ज्या घटनेमुळे firm चा व्यवसाय (किंवा तो partnership मध्ये चालवणे) बेकायदेशीर होतो अशा घटनेवर — पण अनेक स्वतंत्र उपक्रम चालू असतील, तर त्यातील एक बेकायदेशीर झाल्याने उरलेल्या कायदेशीर उपक्रमांपुरती firm dissolve होत नाही; तसेच सर्व, किंवा एक सोडून सर्व, partners दिवाळखोर ठरवले जातात तेव्हा; **Sec 42 (contingencies, subject to contract):** ठरावीक मुदत संपणे, उपक्रम पूर्ण होणे, partner चा मृत्यू, partner दिवाळखोर ठरवला जाणे; **Sec 43 (notice):** partnership at will मध्ये कोणत्याही partner ने इतर सर्वाना लेखी notice देऊन — notice मध्ये नमूद तारखेपासून dissolution, आणि तारीख नसेल तर notice पोहोचल्याच्या तारखेपासून.

Sec 44 — court चे सात आधार (partner च्या suit वर): (a) unsound mind (suit इतर partners कडून किंवा वेड लागलेल्या partner च्या next friend कडून; काही आठवड्यांच्या typhoid सारखा तात्पुरता आजार हा आधार नाही); (b) suit करणाऱ्या partner पेक्षा वेगळ्या partner ची कायमची असमर्थता; (c) व्यवसायावर प्रतिकूल परिणाम करू शकणारे गैरवर्तन (ते व्यवसायाशी संबंधित असावेच असे नाही — व्यवसायाचे स्वरूप पाहिले जाते); (d) व्यवस्थापन/संचालनाबाबतच्या agreements चा जाणूनबुजून किंवा सततचा भंग — अपहार, चुकीचे accounts ठेवणे, परवानगीपेक्षा जास्त रोख ठेवणे, accounts दाखवण्यास नकार; (e) स्वतःचा संपूर्ण हिस्सा तिसऱ्या पक्षाला transfer करणे, किंवा जमीन महसुलाच्या थकबाकीसाठी हिश्यावर charge बसणे वा तो विकला जाणे; (f) व्यवसाय तोट्याशिवाय चालवताच न येणे (हा आधार ठरावीक मुदत संपण्यापूर्वीही मिळतो); (g) just and equitable — व्यवस्थापनात कोंडी, partners चे बोलणे बंद, substratum संपणे, एखाद्या partner ने stock exchange वर सट्टा खेळणे.

तपासणी: (b)-(e) हे आधार suit करणाऱ्या partner पेक्षा वेगळ्या partner शी संबंधित असले पाहिजेत (वेडेपणा हा अपवाद — तिथे स्वतः वेड लागलेल्या partner चा next friend सुद्धा suit करू शकतो); एकत्रित तथ्यांमध्ये निष्कर्षापूर्वी प्रत्येक तथ्य Sec 44 च्या त्याच्या विशिष्ट खंडाशी जुळवा.

स्मरण (Remembering) पाठ करा - 2 प्रश्न

- Sec. 44 चे सात आधार: unsoundness of mind; कायमची असमर्थता; व्यवसायावर परिणाम करणारे गैरवर्तन; जाणूनबुजून/सततचा भंग; संपूर्ण हिस्सा transfer; व्यवसाय फक्त तोट्यातच; just and equitable (कोंडी, बोलणे बंद, substratum संपणे, stock exchange वर सट्टा).
- Sec. 39: ALL partners मधील dissolution of partnership म्हणजेच dissolution of the firm.

TQ 3.5 · PYQ 2026-Jan [5] (b) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 495	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 3.3 · PYQ 2024-Sep [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 493 8× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 5 प्रश्न

- Firm विरुद्ध partnership dissolution: winding up व पुस्तकांची अंतिम बंदी, तर दुसरीकडे व्यवसाय चालू ठेवून केवळ पुनर्रचना; फक्त dissolution of firm हे court- ordered असू शकते.
- Court शिवाय प्रकार: सर्वांची संमती/contract (Sec. 40); व्यवसाय बेकायदेशीर झाल्यास किंवा सर्व/एक सोडून सर्व partners दिवाळखोर झाल्यास compulsory (Sec. 41); contingencies --- मुदत संपणे, उपक्रम पूर्ण होणे, मृत्यू, दिवाळखोरी, contract च्या अधीन (Sec. 42); partnership at will मध्ये लेखी notice, notice मधील तारखेपासून किंवा ती पोहोचल्याच्या तारखेपासून लागू (Sec. 43).

TQ 3.1 · MTP 2021-Mar [6] (b) · Descriptive · 4M · Pg 491	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.2 · PYQ 2024-Jun [5] (b) · Descriptive · 7M · Pg 492 2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.4 · RTP 2024-Sep [16] · Descriptive · ---- · Pg 494 8× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
CSQ 3.4 · PYQ 2025-Jan [5] (b) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 499	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
CSQ 3.6 · PYQ 2026-May [1] (c) {C} · Case Scenario · 6M · Pg 501	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- Sec. 41 ची परिस्थिती: firm चा व्यापार बंद करणारा कायदा dissolution सक्तीचे करतो; पण firm चे अनेक उपक्रम असतील, तर त्यातील एक बेकायदेशीर झाल्याने कायदेशीर उपक्रमांपुरती ती dissolve होत नाही.
- ठरावीक मुदतीची firm सतत तोट्यात चालत असेल: partners मुदत संपण्यापूर्वीच Sec. 44(f) खाली suit करू शकतात.

CSQ 3.1 · RTP 2021-Nov [15] · Case Scenario · ---- · Pg 497	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 · RTP 2022-Nov [12] · Case Scenario · ---- · Pg 498	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 · PYQ 2024-Jun [3] (a) (I) · Case Scenario · 4M · Pg 498 6× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.7 · PYQ 2026-May [3] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 503	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- एकत्रित तथ्यांसाठी (वेडेपणा + गैरवर्तन + चुकीचे accounts), निष्कर्षापूर्वी प्रत्येक तथ्य Sec. 44 च्या विशिष्ट खंडाशी जुळवा.
- प्रत्येक आधार suit करणाऱ्या पेक्षा वेगळ्या partner शी संबंधित आहे का ते तपासा (वेडेपणा अपवाद), आणि तात्पुरता आजार हा dissolution चा आधार म्हणून नाकारा.

विषय 4: Dissolution चे परिणाम (Consequences of Dissolution (Sections 45 -- 55))

P2-C4-U4.3-T04 · Topic 4: Consequences of Dissolution (Sections 45 -- 55)

आधी वाचा शीर्षक 3.4 वाचा: public notice पर्यंत चालू राहणारी जबाबदारी (Sec. 45), व्यवसाय winding up करून घेण्याचा हक्क (Sec. 46), winding up साठी चालू राहणारा authority (Sec. 47), accounts च्या settlement ची रीत (Sec. 48) आणि firm चे debts विरुद्ध separate debts यांची फेड (Sec. 49).

नोंदी

Sec 45 (चालू राहणारी जबाबदारी): dissolution नंतरही, dissolution पूर्वी केले असते तर जे firm चे कृत्य ठरले असते अशा प्रत्येक कृत्यासाठी partners तिसऱ्या पक्षांना partners म्हणूनच जबाबदार राहतात — जोपर्यंत PUBLIC NOTICE (कोणताही partner देऊ शकतो) दिली जात नाही; याचा दुहेरी हेतू: dissolution ची माहिती नसलेल्या तिसऱ्या पक्षांचे संरक्षण आणि dissolved firm च्या partners ना चालू राहणाऱ्या जबाबदारीपासून बचाव; SM Example: X हा dissolution deed नंतर पण public notice आधी firm name ने कर्ज घेतो — अनभिज्ञ सावकार R ला Y सुद्धा जबाबदार.

Sec 45 चे अपवाद: notice नसली तरीही पुढील कृत्यांची जबाबदारी यांवर येत नाही — (a) मृत partner ची इस्टेट, (b) दिवाळखोर partner, किंवा (c) firm शी व्यवहार करणाऱ्या व्यक्तीला partner म्हणून माहीत नसलेला dormant partner.

Sec 46: dissolution झाल्यावर प्रत्येक partner (किंवा त्याचा प्रतिनिधी) ला इतर सर्वांविरुद्ध हा हक्क असतो की firm ची property ही firm चे debts व जबाबदाऱ्या फेडण्यासाठी वापरली जावी आणि उरलेली रक्कम partners मध्ये त्यांच्या हक्कांनुसार वाटली जावी; **Sec 47:** firm ला बांधून ठेवण्याचा प्रत्येक partner चा authority आणि परस्पर हक्क/जबाबदाऱ्या dissolution नंतरही तेवढ्याच मर्यादित टिकतात जेवढे कामकाज winding up करण्यासाठी आणि सुरू झालेले पण अपूर्ण व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असेल — proviso: दिवाळखोर ठरवलेल्या partner च्या कृत्यांनी firm कधीच बांधली जात नाही (तरीही जो स्वतःला त्या दिवाळखोराचा partner म्हणून दाखवतो तो जबाबदार राहतो).

Sec 48 (accounts चा settlement, agreement च्या अधीन): capital मधील तूट धरून LOSSES प्रथम profits मधून, नंतर capital मधून, आणि शेवटी partners नी वैयक्तिकरीत्या त्यांच्या profit-sharing ratio मध्ये भरावे लागतात; ASSETS (capital ची तूट भरून काढण्यासाठी दिलेल्या रकमांसह) या क्रमाने वापरतात — (a) तिसऱ्या पक्षांचे firm चे debts फेडणे, (b) प्रत्येक partner ला advances (जे capital पेक्षा वेगळे) पोटी येणे असलेली रक्कम प्रमाणशीर देणे, (c) प्रत्येक partner ला capital पोटी येणे असलेली रक्कम प्रमाणशीर देणे, (d) उरलेले profit-sharing ratio मध्ये वाटणे; SM Example: X चे capital ₹6,60,000, Y चे ₹40,000, assets ₹2,00,000 — ₹5,00,000 ची तूट Y आणि X च्या इस्टेटीमध्ये समान वाटली जाते (दोघे समान profit-sharers), जोपर्यंत deed असे सांगत नाही की उरलेली assets capital ratio मध्ये जातील.

Sec 49 (firm debts विरुद्ध separate debts): firm ची property प्रथम firm च्या debts ना लावतात, नंतर प्रत्येक

partner चा उरलेला हिस्सा त्याच्या separate debts ना लावतात किंवा त्याला देतात; partner ची separate property प्रथम त्याच्या separate debts ना लावतात, आणि उरलेली firm च्या debts ना.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 2 प्रश्न

- Sec. 48 चा क्रम पाठ करा: capital मधील तूट धरून losses प्रथम profits मधून, नंतर capital मधून, शेवटी partners नी profit-sharing ratio मध्ये; assets असे वापरतात --- (a) तिसऱ्या पक्षाचे debts, (b) partners च्या advances साठी प्रमाणशीर, (c) capital साठी प्रमाणशीर, (d) उरलेले profit-sharing ratio मध्ये.
- Sec. 49: firm ची property प्रथम firm च्या debts ना, उरलेली partners च्या separate debts ना; separate property प्रथम separate debts ना, उरलेली firm च्या debts ना.

TQ 4.1 • PYQ 2023-Dec [6] (b) • Descriptive • 4M • Pg 504 **6x विचारला**

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

TQ 4.2 • MTP 2025-May S2 [1] (c) (i) • Descriptive • 4M • Pg 505

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- Sec. 46 (प्रत्येक partner ला firm ची property debts साठी वापरून उरलेली रक्कम वाटून घेण्याचा हक्क) आणि Sec. 47 (winding up व अपूर्ण व्यवहार पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक तेवढा partners चा authority dissolution नंतरही टिकतो --- पण दिवाळखोर partner च्या कृत्यांसाठी नाही) समजावून सांगा.
- Sec. 45 चा दुहेरी हेतू सांगा: dissolution ची notice नसलेल्या तिसऱ्या पक्षांचे संरक्षण आणि partners ना चालू राहणाऱ्या जबाबदारीपासून बचाव.

TQ 4.3 • MTP 2025-Aug S2 [5] (b) • Descriptive • 7M • Pg 506 **2x विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- Sec. 45 ची परिस्थिती सोडवा: partner हा dissolution नंतर पण public notice आधी firm name ने कर्ज घेतो किंवा खरेदी करतो --- अनभिज्ञ तिसऱ्या पक्षाला सर्व partners जबाबदार राहतात.
- अपवाद लावा: मृत partner ची इस्टेट, दिवाळखोर partner, किंवा firm शी व्यवहार करणाऱ्याला माहीत नसलेला dormant partner यांवर जबाबदारी नाही.

CSQ 4.1 • RTP 2024-Jun [15] • Case Scenario • --- • Pg 507 **2x विचारला**

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

प्रकरण 5

LLP कायदा (The Limited Liability Partnership Act, 2008)

The Limited Liability Partnership Act, 2008

4 विषय · 29 वर्गीकृत प्रश्न · महत्त्व: B

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% · Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे **सिद्धांत-प्रधान**

Level I — स्मरण आणि आकलन	92.1%	114 पैकी 105 गुण
Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण	7.9%	114 पैकी 9 गुण

विषय 1: Limited Liability Partnership -- अर्थ आणि संकल्पना (Limited Liability Partnership -- Meaning and Concept)

P2-C5-U5-T01 · Topic 1: Limited Liability Partnership -- Meaning and Concept

आधी वाचा प्रकरणाची प्रस्तावना आणि heading 1 वाचा: hybrid म्हणून LLP, Sec. 2(1) मधील व्याख्या --- designated partner (j), LLP agreement (o), small LLP (ta) --- आणि Secs. 4 (Partnership Act लागू नाही), 5 (partner कोण होऊ शकतो), 6 (किमान partners), 7 (designated partners).

नोंदी

संकल्पना (hybrid): LLP [Sec 2(1)(n): “a partnership formed and registered under this Act”] हे पर्यायी corporate व्यवसाय-वाहन आहे — कमी compliance खर्चात company सारखी LIMITED LIABILITY आणि आपसातील agreement ने अंतर्गत रचना partnership सारखी घडवण्याची FLEXIBILITY, दोन्ही ते देते; LLP स्वतः तिच्या संपूर्ण assets पर्यंत जबाबदार असते, partners ची जबाबदारी मर्यादित असते; यात corporate आणि partnership-firm या दोन्ही रचनांचे घटक असल्याने ती 'hybrid between a company and a partnership' ठरते; **Sec 4:** Indian Partnership Act, 1932 हा LLPs ना लागू नाही; या कायद्यात 81 sections आणि 4 schedules आहेत (First — agreement नसेल तेव्हाचे परस्पर हक्क/कर्तव्ये; Second/Third/Fourth — firm/private company/unlisted public company चे LLP मध्ये conversion); MCA व ROC त्याचे प्रशासन करतात, आणि LLP (Amendment) Act, 2021 ने त्यात दुरुस्ती झाली.

मुख्य व्याख्या: Designated partner [Sec 2(1)(j)]: “any partner designated as such pursuant to section 7”; LLP agreement [Sec 2(1)(o)]: LLP च्या partners मधील, किंवा LLP आणि तिचे partners यांच्यातील, परस्पर हक्क व कर्तव्ये ठरवणारा कोणताही लेखी agreement; Small LLP [Sec 2(1)(ta)]: contribution ₹25 लाखांहून जास्त नाही (विहित करून ₹5 कोटीपर्यंत नेता येते) आणि लगतच्या मागील financial year च्या Statement of Accounts and Solvency नुसार turnover ₹40 लाखांहून जास्त नाही (विहित करून ₹50 कोटीपर्यंत), किंवा विहित

केलेल्या अशा इतर अटी.

Sec 5 (partner कोण होऊ शकतो): कोणतीही व्यक्ती (individual) किंवा body corporate; पण व्यक्ती INCAPABLE ठरते जर (a) सक्षम न्यायालयाने तिला unsound mind ठरवले असेल आणि तो निष्कर्ष अमलात असेल, (b) ती undischarged insolvent असेल, किंवा (c) तिला दिवाळखोर ठरवण्याचा अर्ज प्रलंबित असेल.

Sec 6 (किमान partners): प्रत्येक LLP मध्ये किमान दोन partners असलेच पाहिजेत; संख्या दोनपेक्षा खाली गेली आणि व्यवसाय सहा महिन्यांहून अधिक काळ चालू राहिला, तर ही गोष्ट माहीत असलेला एकमेव partner त्या सहा महिन्यांनंतरच्या काळात LLP वर आलेल्या obligations साठी वैयक्तिकरीत्या जबाबदार असतो.

Sec 7 (designated partners — अनिवार्य): किमान दोन designated partners, जे INDIVIDUALS असावेत, आणि त्यांतील किमान एक भारतात RESIDENT असावा (financial year मध्ये 120 दिवसांहून कमी नाही इतके वास्तव्य); सर्व partners bodies corporate असतील (किंवा मिश्रण असेल) तेव्हा अशा bodies corporate चे partner किंवा nominees असलेल्या किमान दोन individuals designated partners म्हणून काम करतात — resident/non-resident मिश्रणात एक designated partner 120-day कसोटी पूर्ण करतो का ते तपासा; आणि लक्षात ठेवा, व्यवसाय LAWFUL असावा आणि तो नफ्याच्या हेतूनेच चालवला जावा, त्यामुळे charitable किंवा बिगर-आर्थिक हेतूसाठी LLP स्थापन करता येत नाही.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 3 प्रश्न

- Sec. 5: कोणतीही व्यक्ती किंवा body corporate partner होऊ शकते; अपवाद — unsound mind असलेली व्यक्ती (तसे न्यायालयाने ठरवलेले), undischarged insolvent, किंवा ज्याचा दिवाळखोरीचा अर्ज प्रलंबित आहे अशी व्यक्ती.
- Sec. 6: किमान दोन partners; दोनपेक्षा कमी राहून सहा महिन्यांहून अधिक काळ गेला, तर ही गोष्ट माहीत असलेला एकमेव partner त्या काळातील obligations साठी वैयक्तिकरीत्या जबाबदार असतो.
- Small LLP [Sec. 2(1)(ta)]: contribution ≤ Rs. 25 lakh आणि मागील वर्षाची turnover ≤ Rs. 40 lakh (विहित करून Rs. 5 crore / Rs. 50 crore पर्यंत).

TQ 1.1 · RTP 2019-May [9] · Descriptive · --- · Pg 510	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 1.2 · MTP 2024-Jun [2] (c) (i) · Descriptive · 3M · Pg 513 3× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 1.8 · PYQ 2026-Jan [2] (c) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 517 3× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 7 प्रश्न

- hybrid समजावून सांगा: company सारखी limited liability (LLP तिच्या संपूर्ण assets पर्यंत जबाबदार, partners फक्त ठरलेल्या contribution पुरते) आणि सोबत partnership ची लवचिकता (agreement वर आधारित अंतर्गत रचना); Partnership Act, 1932 लागू नाही (Sec. 4).
- Designated partners [Secs. 2(1)(j), 7]: अनिवार्य --- किमान दोन individuals, त्यांतील किमान एक भारतात resident (financial year मध्ये 120 दिवसांचे वास्तव्य); सर्व partners bodies corporate असतील तर दोन individual nominees काम करतात.

TQ 1.4 • PYQ 2024-Sep [2] (c) (ii) • Descriptive • 2M • Pg 514	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 1.5 • PYQ 2025-May [2] (c) (i) • Descriptive • 3M • Pg 515	11× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 1.9 • PYQ 2026-May [2] (c) (ii) • Descriptive • 3M • Pg 518		LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 1.10 • PYQ 2026-Sep [2] (c) (i) • Descriptive • 3M • Pg 518		LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 1.3 • MTP 2024-Jul [2] (c) • Descriptive • 6M • Pg 513	6× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 1.6 • MTP 2025-Aug S2 [2] (c) • Descriptive • 6M • Pg 515	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 1.7 • MTP 2025-Aug S2 [4] (c) • Descriptive • 6M • Pg 516		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतुद तथ्यांवर लागू करा • 2 प्रश्न

- 'Charitable LLP' प्रकार: LLP ला lawful व्यवसाय हवा आणि तो PROFIT च्या हेतूने चालणारा हवा --- मोफत शाळा किंवा ना-नफा उद्दिष्टासाठी स्थापना नाकारा.
- resident/non-resident मिश्रण असेल तेव्हा validity ठरवण्याआधी दोन individual designated partners आहेत का, आणि त्यांतील एक 120-day residence कसोटी पूर्ण करतो का, ते तपासा.

CSQ 1.1 • PYQ 2025-May [2] (c) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 519	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.2 • PYQ 2025-Sep [2] (c) • Case Scenario • 6M • Pg 520	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 2: LLP ची वैशिष्ट्ये (Characteristics of LLP)

P2-C5-U5-T02 • Topic 2: Characteristics of LLP

आधी वाचा heading 2 'Characteristics of LLP' वाचा: सोळा वैशिष्ट्ये (body corporate, perpetual succession, separate legal entity, mutual agency, LLP agreement, artificial legal person, common seal, limited liability, व्यवस्थापन, partners ची संख्या-मर्यादा, फक्त नफ्यासाठी व्यवसाय, चौकशी, compromise/arrangement, रूपांतर, e-filing, foreign LLPs) आणि LLP प्रकाराचे फायदे.

नोंदी

सोळा वैशिष्ट्ये: (1) body corporate [Secs 2(1)(d), 3]; (2) perpetual succession — partners चा मृत्यू, वेडेपणा, निवृत्ती किंवा दिवाळखोरी यांचा तिच्या अस्तित्वावर परिणाम होत नाही; (3) separate legal entity — ती स्वतःच्या संपूर्ण assets पर्यंत जबाबदार, partners ची जबाबदारी ठरलेल्या contribution (मूर्त वा अमूर्त) पुरती मर्यादित, LLP चे creditors हे फक्त LLP चेच creditors; (4) mutual agency; (5) परस्पर हक्क/कर्तव्ये LLP agreement ठरवते (ते नसेल तर LLP Act च्या तरतुदी लागू); (6) artificial legal person; (7) common seal

(ऐच्छिक); (8) limited liability; (9) व्यवस्थापन — सर्व partners ना व्यवस्थापनाचा हक्क, पण कायदेशीर compliances ची जबाबदारी फक्त designated partners वर; (10) किमान 2 partners, कमाल मर्यादा नाही; (11) फक्त नफ्यासाठी व्यवसाय — charitable LLP नाही; (12) चौकशी — Central Government कारभाराची चौकशी करू शकते; (13) या कायदानुसार merger आणि amalgamation सह compromise/arrangement; (14) firm, private company किंवा unlisted public company चे LLP मध्ये conversion; (15) www.mca.gov.in वर partner/designated partner च्या digital signature सह कागदपत्रांचे e-filing; (16) foreign LLPs [Sec 2(1)(m)] — भारताबाहेर स्थापन/incorporate/नोंदणी झालेल्या, पण भारतात व्यवसायाचे ठिकाण असलेल्या; foreign LLP ही भारतीय LLP मध्ये partner होऊ शकते.

LLP पद्धतीची mutual agency: प्रत्येक partner हा LLP च्या व्यवसायापुरता फक्त LLP चाच agent असतो, इतर partners चा नाही — इतर partners च्या स्वतंत्र किंवा अनधिकृत कृत्यांसाठी कोणताही partner जबाबदार नसतो, त्यामुळे एका partner च्या चुकीच्या व्यावसायिक निर्णयांतून किंवा गैरवर्तनातून निर्माण होणाऱ्या joint liability पासून बाकीचे partners सुरक्षित राहतात.

Artificial legal person: कायदेशीर प्रक्रियेतून निर्माण झालेली आणि व्यक्तीचे सर्व हक्क लाभलेली — नैसर्गिक व्यक्ती जे जे करू शकते ते सर्व ती करू शकते, फक्त तुरुंगात जाणे, शपथ घेणे, विवाह/घटस्फोट करणे, किंवा CA वा वैद्यकसारखा विद्याव्यवसाय करणे हे सोडून; ती अदृश्य, अमूर्त व अमर आहे (ती फक्त कायद्यानेच संपुष्टात येते) पण काल्पनिक नाही, कारण तिचे खरोखर अस्तित्व असते.

Common seal [Sec 14(c)]: हे अनिवार्य नाही — LLP ने तसे ठरवले तरच ती ठेवू शकते; ठेवली तर ती एका जबाबदार अधिकाऱ्याच्या ताब्यात राहते आणि किमान 2 designated partners च्या उपस्थितीत उमटवली जाते.

फायदे: agreement च्या आधारे रचना आणि कारभार; तपशीलवार कायदेशीर/प्रक्रियात्मक अटींशिवाय लवचिकता; स्थापना सोपी; सर्व partners ना limited liability; लवचिक capital structure; बंद करणे सोपे — त्यामुळे व्यावसायिक, लहान उद्योग आणि venture-capital गुंतवणुकीसाठी हे योग्य वाहन आहे.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- वैशिष्ट्ये आधारासह पाठ करा: body corporate, separate legal entity, perpetual succession [Secs. 2(1)(d), 3]; जबाबदारी ठरलेल्या contribution पुरती मर्यादित; किमान 2 partners, कमाल मर्यादा नाही; compliances ची जबाबदारी फक्त designated partners वर; फक्त नफ्यासाठी व्यवसाय; firm/private company/unlisted public company चे conversion; www.mca.gov.in वर e-filing.
- LLP ही company आणि partnership यांच्यातील hybrid आहे --- corporate रचना अधिक partnership-firm ची लवचिकता.

TQ 2.2 · PYQ 2024-Jun [2] (c) · Descriptive · 6M · Pg 522 4x विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- LLP पद्धतीची mutual agency: प्रत्येक partner फक्त LLP चाच agent असतो, इतर partners चा नाही --- partner च्या अधिकृत कृत्यांनी LLP बांधली जाते, पण त्याला अधिकार नव्हता आणि हे तिसऱ्या पक्षाला माहीत होते अशा वेळी नाही; partners एकमेकांच्या अनधिकृत कृत्यांपासून सुरक्षित राहतात.

- Artificial legal person: कायदेशीर प्रक्रियेतून निर्माण, व्यक्तीचे हक्क लाभलेली --- ती contract करू शकते व मालमत्ता धारण करू शकते, पण तिला तुरुंगात टाकता येत नाही, शपथ घेता येत नाही, विवाह करता येत नाही किंवा विद्याव्यवसाय करता येत नाही; अदृश्य, अमूर्त, अमर, पण काल्पनिक नाही.
- Common seal [Sec. 14(c)]: ऐच्छिक; ठेवली तर ती जबाबदार अधिकाऱ्याकडे राहते आणि किमान 2 designated partners समोर उमटवली जाते.
- फायदे: स्थापना व बंद करणे सोपे, सर्वाना limited liability, लवचिक capital structure, agreement वर आधारित कारभार.

TQ 2.4 · RTP 2026-May [18] · Descriptive · --- · Pg 524	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 2.1 · PYQ 2019-Nov [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 521	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 2.3 · MTP 2025-May S2 [2] (c) · Descriptive · 6M · Pg 523	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

विषय 3: LLP चे Incorporation (Incorporation of LLP)

P2-C5-U5-T03 · Topic 3: Incorporation of LLP

आधी वाचा heading 3 'Incorporation of LLP' वाचा (Secs. 11--17: incorporation document, नोंदणी, registered office, नोंदणीचा परिणाम, नावाबाबतच्या तरतुदी); तसेच त्याला जोडलेल्या, परीक्षेत आलेल्या तरतुदी उजळा --- partners मधील बदल (Sec. 25), हिशेबाची पुस्तके आणि audit (Sec. 34), fraud (Sec. 30) आणि Tribunal मार्फत winding up (Sec. 64).

नोंदी

Sec 11 (incorporation document): नफ्याच्या हेतूने LAWFUL व्यवसाय चालवण्यासाठी एकत्र आलेल्या दोन किंवा अधिक व्यक्ती incorporation document वर आपली नावे सहीनिशी नोंदवतात; ज्या STATE मध्ये registered office असणार आहे त्या राज्याच्या Registrar कडे विहित fees सह ते दाखल होते; त्यात नाव, प्रस्तावित व्यवसाय, registered office चा पत्ता, आणि partners व designated partners यांची नावे/पत्ते असतात; सोबत स्थापनेच्या कामात असलेल्या advocate/Company Secretary/Chartered Accountant/Cost Accountant चे आणि एका subscriber चे statement of compliance जोडावे लागते; हे विधान खोटे आहे हे माहीत असताना, किंवा ते खरे आहे असे न वाटता करणाऱ्याला 2 वर्षांपर्यंत कैद आणि ₹10,000 ते ₹5 लाख दंड.

Sec 12 (नोंदणी): Sec 11(1)(b)-(c) चे पालन झाल्यावर Registrar 14 DAYS च्या आत incorporation document नोंदवेल आणि (सही व शिक्क्यासह) certificate of incorporation देईल; ठरलेल्या नावाने LLP incorporate झाली आहे याचा तो CONCLUSIVE पुरावा असतो. **Sec 14 (परिणाम):** LLP ला स्वतःच्या नावाने (a) दावा करता येतो व तिच्यावर दावा होऊ शकतो, (b) चल/अचल, मूर्त/अमूर्त मालमत्ता मिळवता, मालकीची ठेवता, धारण करता आणि विकसित करता वा तिची विल्हेवाट लावता येते, (c) ठरवले तर common seal ठेवता येते, (d) bodies corporate जी इतर कृत्ये कायदेशीरपणे करू शकतात ती करता व सोसता येतात.

Sec 13 (registered office): हे अनिवार्य — सर्व communications/notices ज्या कार्यालयाच्या पत्त्यावर पाठवल्या जातात ते; registered office बदलल्याचा परिणाम Registrar कडे notice दाखल केल्यावरच होतो; उल्लंघन झाल्यास

penalty — व्यतिक्रमाच्या प्रत्येक दिवसाला ₹500, कमाल ₹50,000, आणि ती LLP वर व प्रत्येक partner वरही.

नावाबाबतच्या तरतुदी: Sec 15: नावाच्या शेवटी 'limited liability partnership' किंवा 'LLP' असलेच पाहिजे; Central Government ला अनिष्ट वाटणारे, किंवा दुसऱ्या LLP, company वा नोंदणीकृत trade mark सारखेच वा त्याच्याशी फार मिळतेजुळते नाव नोंदवले जात नाही; **Sec 16:** Registrar अर्ज केलेले नाव कळवल्याच्या तारखेपासून 3 MONTHS साठी राखून ठेवू शकतो; **Sec 17:** सारखेच किंवा फार मिळतेजुळते नाव असलेल्या LLP ला ते 3 महिन्यांत बदलण्याचा आदेश Central Government देऊ शकते (trade-mark धारकाचा अर्ज incorporation/बदलापासून 3 वर्षांच्या आत); पालन न झाल्यास CG नवीन नाव देते.

जोडलेल्या, परीक्षेत आलेल्या तरतुदी (या उताऱ्याबाहेरच्या — सर्वसाधारणपणे लक्षात ठेवा): Sec 25: partner ने आपल्या नावात/पत्त्यात झालेला बदल 15 दिवसांत LLP ला कळवावा; partner नवा आल्याची किंवा गेल्याची notice LLP ने Registrar कडे 30 दिवसांत दाखल करावी; **Sec 30 (fraud):** creditors ना वा इतरांना फसवण्याच्या हेतूने व्यवसाय चालवला जात असेल, तर LLP ची आणि हे माहीत असलेल्या प्रत्येक partner ची जबाबदारी UNLIMITED होते (partner ने LLP च्या माहितीशिवाय वा अधिकाराशिवाय कृती केली असेल तर LLP जबाबदार नाही); **Sec 34:** registered office मध्ये योग्य books of account, आणि financial year संपल्यापासून सहा महिन्यांत वार्षिक Statement of Account and Solvency; विहित केल्याप्रमाणे लहान turnover/contribution साठी audit मधून सूट; **Sec 64:** LLP ने तसे ठरवले, partners दोनपेक्षा कमी होऊन सहा महिन्यांहून अधिक काळ गेला, तिने भारताच्या सार्वभौमत्वा/अखंडतेविरुद्ध कृत्य केले, सलग पाच financial years च्या filings मध्ये कसूर केली, किंवा तसे करणे न्याय्य व उचित असेल, तेव्हा Tribunal LLP चे winding up करू शकते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 4 प्रश्न

- Sec. 14 चे परिणाम: LLP स्वतःच्या नावाने दावा करू शकते व तिच्यावर दावा होऊ शकतो; मालमत्ता मिळवू, मालकीची ठेवू, धारण करू व तिची विल्हेवाट लावू शकते; ठरवले तर common seal ठेवू शकते; bodies corporate ची सर्व कृत्ये करू शकते.
- Sec. 13 registered office: अनिवार्य; बदल फक्त दाखल केल्यावरच लागू; penalty Rs. 500/day, कमाल Rs. 50,000, LLP वर आणि प्रत्येक partner वर.
- Sec. 34: registered office मध्ये पुस्तके; वर्षअखेरीपासून सहा महिन्यांत Statement of Account and Solvency; turnover ≤ Rs. 40 lakh किंवा contribution ≤ Rs. 25 lakh असेल तर audit मधून सूट.
- Sec. 64 खालील winding-up ची कारणे: LLP ने तसे ठरवणे; partners सहा महिने दोनपेक्षा कमी असणे; सार्वभौमत्वाविरुद्ध कृत्य; सलग पाच वर्षे filing मध्ये कसूर; न्याय्य व उचित असणे.

TQ 3.7 · MTP 2024-Jun [2] (c) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 530	3× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	सोपा
TQ 3.1 · PYQ 2020-Nov [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 524	5× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	मध्यम
TQ 3.2 · PYQ 2021-Dec [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 525	2× विचारला	LEVEL I स्मरण (Remembering)	मध्यम
TQ 3.4 · RTP 2022-Nov [13] · Descriptive · --- · Pg 527		LEVEL I स्मरण (Remembering)	मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 8 प्रश्न

- Secs. 11--12: दोन किंवा अधिक व्यक्तींनी सहीनिशी नोंदवलेले incorporation document, advocate/CS/CA/Cost Accountant आणि एका subscriber च्या compliance statement सह State Registrar कडे दाखल (खोटे विधान: 2 वर्षे कैद, Rs. 10,000--5 lakh दंड); 14 दिवसांत नोंदणी; certificate हा निर्णायक पुरावा.
- Fraud (Sec. 30): फसवण्याचा हेतू असल्यास LLP ची आणि हे माहीत असलेल्या प्रत्येक partner ची जबाबदारी UNLIMITED होते; partner ने LLP च्या माहितीशिवाय/अधिकाराशिवाय कृती केली असेल तर LLP सुटते.
- Sec. 25: partner नाव/पत्त्यातील बदल 15 दिवसांत कळवतो; partner येण्याची/जाण्याची notice LLP 30 दिवसांत दाखल करते.
- नाव: शेवटी 'LLP' (Sec. 15); राखून ठेवणे 3 महिने वैध (Sec. 16); सारखेच नाव 3 महिन्यांत बदलण्याचा आदेश CG देऊ शकते (Sec. 17).

TQ 3.8 · PYQ 2024-Sep [2] (c) (i) · Descriptive · 4M · Pg 530	7× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 3.11 · PYQ 2026-Sep [2] (c) (ii) · Descriptive · 3M · Pg 533		LEVEL I आकलन (Understanding)	सोपा
TQ 3.3 · PYQ 2022-May [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 526	4× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.5 · PYQ 2023-Jun [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 528		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.6 · PYQ 2023-Dec [2] (b) · Descriptive · 5M · Pg 529		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.9 · PYQ 2026-Jan [2] (c) (i) · Descriptive · 4M · Pg 531		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 3.10 · PYQ 2026-May [2] (c) (i) · Descriptive · 3M · Pg 532		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
CSQ 3.1 · PYQ 2025-Jan [2] (c) · Case Scenario · 6M · Pg 534		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

विषय 4: इतर संघटन-प्रकारांशी फरक (Differences With Other Forms of Organisation)

P2-C5-U5-T04 · Topic 4: Differences With Other Forms of Organisation

आधी वाचा heading 4 वाचा: LLP आणि partnership firm यांतील तक्त्यातील फरक (15 मुद्दे) आणि LLP व limited liability company यांतील फरक (8 मुद्दे).

नोंदी

दिशा: SM मध्ये LLP आणि partnership firm यांतील 15 फरक, आणि LLP व limited liability company यांतील 8 फरक तक्त्यात दिले आहेत — जास्त गुण मिळवून देणारे आधार पुढे आहेत; सल्ला मागणाऱ्या उत्तरांत limited liability, perpetual succession आणि सक्तीच्या नोंदणीमुळे मिळणारी विश्वासाहता हे तिन्ही पारंपरिक firm पेक्षा LLP च्या बाजूने जातात.

LLP	Partnership firm
LLP Act, 2008 नुसार; body corporate, separate legal entity	Indian Partnership Act, 1932; separate legal entity नाही, body corporate नाही
registration नेच निर्माण — सक्तीचे; स्वतःच्या नावाने दावा करते व होतो	agreement ने निर्माण; registration ऐच्छिक (registered firm च त्रयस्थांवर दावा करू शकते)
Perpetual succession — partners चा मृत्यू/वेड/निवृत्ती/दिवाळखोरी यांचा परिणाम नाही	Perpetual succession नाही — अशा घटनांचा अस्तित्वावर परिणाम होऊ शकतो
जबाबदारी ठरलेल्या contribution पुरती, wilful fraud खेरीज; 'LLP' प्रत्यय सक्तीचा	जबाबदारी unlimited, partners च्या खाजगी assets पर्यंत; कोणतेही नाव चालते
partner फक्त LLP चा agent; compliances साठी फक्त designated partners जबाबदार	partner firm ला AND सह-partners ना बांधतो; compliances साठी सर्व partners जबाबदार
वार्षिक accounts, solvency statement व return दाखल; परकीय चालतात; minor नाही	वार्षिक filing नाही; परकीय नागरिक partner होऊ शकत नाहीत; minor लाभात घेता येतो

LLP विरुद्ध limited liability company — आणखी फरक: अंतर्गत कारभार partners च्या AGREEMENT ने, विरुद्ध कायद्याने नियंत्रित (Companies Act, 2013); पैसे घालणारे PARTNERS, विरुद्ध MEMBERS/shareholders; किमान 2 partners आणि कमाल मर्यादा नाही, विरुद्ध private company 2-200 members, public company किमान 7; जबाबदारी ठरलेल्या contribution पुरती मर्यादित (जाणीवपूर्वक fraud वगळता), विरुद्ध धारण केलेल्या shares वरील UNPAID रक्कम; agreement मध्ये अधिकार दिलेल्या designated partners सह partners कडून व्यवस्थापन, विरुद्ध shareholders नी निवडलेले DIRECTORS चे board; किमान 2 designated partners, विरुद्ध 2 directors (private) / 3 directors (public); नावाचा शेवट 'LLP', विरुद्ध 'Limited'/'Private Limited'.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- जास्त गुण मिळवून देणाऱ्या आधारांवर LLP विरुद्ध partnership firm पक्के करा: नियंत्रक कायदा (LLP Act, 2008 विरुद्ध Partnership Act, 1932); body corporate/separate entity विरुद्ध स्वतंत्र entity नाही; नोंदणी सक्तीची विरुद्ध ऐच्छिक; perpetual succession विरुद्ध तसे काही नाही; जबाबदारी contribution पुरती मर्यादित विरुद्ध अमर्याद; agency फक्त LLP ची विरुद्ध firm व सह-partners ची; designated partners, common seal, वार्षिक filings, परदेशी नागरिकांना परवानगी, आणि minor ला LLP च्या benefits मध्ये घेता येत नाही.
- LLP विरुद्ध LLC/company पक्के करा: अंतर्गत कारभार agreement ने विरुद्ध कायद्याने (Companies Act, 2013); partners विरुद्ध members/shareholders; partners ची कमाल मर्यादा नाही विरुद्ध private company साठी 200 ची मर्यादा; जबाबदारी ठरलेल्या contribution पुरती विरुद्ध shares वरील न भरलेली रक्कम; व्यवस्थापन partners/designated partners कडे विरुद्ध निवडून दिलेले board of directors; किमान 2 designated partners विरुद्ध 2/3 directors.

- सल्ला मागणाऱ्या प्रश्नांत (पारंपरिक firm विरुद्ध LLP) परिणामांवरून तर्क मांडा: limited liability, perpetual succession आणि सक्तीच्या नोंदणीमुळे मिळणारी विश्वासार्हता LLP च्या बाजूने जातात; मग शिफारशीने शेवट करा.

TQ 4.1 • PYQ 2022-Nov [2] (b) • Descriptive • 5M • Pg 536 4× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

CSQ 4.1 • RTP 2024-Jun [18] • Case Scenario • --- • Pg 538 3× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

प्रकरण 6

कंपनी कायदा (The Companies Act, 2013)

The Companies Act, 2013

10 विषय · 80 वर्गीकृत प्रश्न · महत्त्व: A

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% · Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे सिद्धांत-प्रधान

Level I — स्मरण आणि आकलन	40.3%	310 पैकी 125 गुण
Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण	59.7%	310 पैकी 185 गुण

विषय 1: Company चा अर्थ आणि त्याची वैशिष्ट्ये (Company Meanings & its Features)

P2-C6-U6-T01 · Topic 1: Company Meanings & its Features

आधी वाचा Companies Act, 2013 च्या प्रकरणातील 'Company: Meaning and its Features' वाचा --- Sec. 2(20) खालील definition, Haney ची definition, आणि पाच वैशिष्ट्ये (separate legal entity, perpetual succession, limited liability, artificial legal person, common seal), तसेच common seal ला Sec. 9 खाली ऐच्छिक करणारा Companies (Amendment) Act, 2015 मधील बदल.

नोंदी

Sec 2(20) (SM): "Company means a company incorporated under this Act or under any previous company law"; **Haney:** "A company is an incorporated association, which is an artificial person created by law, having a separate entity, with a perpetual succession and a common seal."

पाच वैशिष्ट्ये: (1) separate legal entity (2) perpetual succession (3) limited liability (4) artificial legal person (5) common seal — जो आता ऐच्छिक आहे.

Separate legal entity: registration होताच company ही members पेक्षा वेगळी व्यक्ती असते — मालमत्ता बाळगू शकते, bank account काढू शकते, कर्ज उभारू शकते, contract करू शकते; members तिच्याशी contract करू शकतात; Salomon vs. Salomon; Macaura vs. Northern Assurance — company च्या लाकडात shareholder चे insurable interest नव्हते, म्हणून त्याने स्वतःच्या नावे केलेला insurance दावा फेटाळला गेला.

Perpetual succession & limited liability: members मरण पावले किंवा बदलले तरी कायद्याने winding up होईपर्यंत company चालूच राहते (सर्व 7 members विमान अपघातात मरण पावले तरी company टिकून राहिली — partnership च्या उलट), shares वारसांकडे transmit होतात; जबाबदारी shares च्या न भरलेल्या मूल्यापुरती मर्यादित (guarantee co. — हमी दिलेली रक्कम, फक्त winding up वेळी; unlimited co. — अमर्याद).

Artificial legal person & seal: कायद्याने निर्माण झालेली, फक्त माणसांमार्फत (directors) काम करते, स्वतःच्या नावाने contract करू शकते, दावा करू आणि झेलू शकते, पण तिला तुरंगात टाकता येत नाही, शपथ घेता येत नाही, विवाह करता येत नाही किंवा विद्याव्यवसाय करता येत नाही; Companies (Amendment) Act, 2015 ने Sec 9 मधून

common seal वगळला — seal नसेल तर दोन directors कडून, किंवा एक director आणि Company Secretary (नेमलेला असेल तेव्हा) यांच्याकडून authorisation.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 2(20) पाठ करा: 'company means a company incorporated under this Act or under any previous company law', तसेच Haney ची definition.
- Companies (Amendment) Act, 2015 पासून common seal ऐच्छिक आहे; company कडे seal नसेल तर authorisation दोन directors कडून, किंवा एक director आणि Company Secretary (नेमलेला असेल तेव्हा) यांच्याकडून होते.
- वैशिष्ट्ये लिहा: separate legal entity, perpetual succession, limited liability, artificial legal person, common seal (ऐच्छिक).

TQ 1.1 · PYQ 2025-Jan [3] (b) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 542

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 3 प्रश्न

- separate legal entity हे Salomon vs. Salomon आणि Macaura vs. Northern Assurance च्या आधारे समजावा (company च्या मालमत्तेत member चे insurable interest नसते).
- 'artificial legal person' समजावा: कायद्याने निर्माण झालेली, फक्त माणसांमार्फत (directors) काम करते, contract/दावा करू व झेलू शकते, पण विवाह करू शकत नाही, शपथ घेऊ शकत नाही किंवा तुरुंगात जाऊ शकत नाही.
- Limited liability: members फक्त shares च्या न भरलेल्या मूल्यापुरते जबाबदार (किंवा guarantee companies मध्ये हमी दिलेल्या रकमेपुरते).

TQ 1.3 · PYQ 2026-Jan [2] (b) (i) · Descriptive · 3M · Pg 544

LEVEL I

आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 1.2 · MTP 2025-Aug S1 [2] (b) (i) · Descriptive · 7M · Pg 543

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

CSQ 1.4 · PYQ 2025-Sep [1] (b) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 547

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- perpetual-succession चे प्रसंग सोडवा: सर्व/बहुतांश members मरण पावले तरी company संपत नाही --- shares कायदेशीर वारसांकडे transmit होतात; company चालू राहते (partnership शी तुलना करा).
- कागदपत्र-authentication च्या प्रसंगी 2015 नंतरचा नियम लावा: दोन directors नी किंवा एक director आणि CS नी सही केली असेल तर share certificates वगैरे seal शिवाय वैधपणे issue होतात.
- उत्तराची मांडणी: वैशिष्ट्य/तरतूद सांगा, तथ्यांना लावा, आणि company चे अस्तित्व टिकते का किंवा कृती वैध आहे का यावर निष्कर्ष द्या.

CSQ 1.1 · MTP 2024-Apr [3] (b) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 545 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.2 · PYQ 2024-Jun [3] (b) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 546 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 1.3 · PYQ 2024-Sep [3] (b) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 546 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 2: Corporate Veil चा सिद्धांत (Corporate Veil Theory)

P2-C6-U6-T02 · Topic 2: Corporate Veil Theory

आधी वाचा 'Corporate Veil Theory' अभ्यासा --- स्वतंत्र corporate personality चे Salomon vs. Salomon & Co. Ltd. मधील तत्त्व आणि न्यायालये corporate veil कोणत्या पाच परिस्थितीत उचलतात ते.

नोंदी

Corporate veil: company ची ओळख तिच्या members पेक्षा वेगळी — company च्या कर्जापासून आणि चुकांपासून members ना संरक्षण मिळते ('corporate insulation'); याचा पाया Salomon vs. Salomon & Co. Ltd. मध्ये घातला गेला: "The Company is at law a different person altogether from the subscribers to the memorandum" — म्हणून Salomon हा एकहाती मालक असूनही वैयक्तिकरीत्या जबाबदार नव्हता आणि त्याच्या debentures वर secured creditor म्हणून गणला गेला.

Lifting the veil: legal person असलेल्या company च्या मागे पाहणे — corporate entity कडे दुर्लक्ष करून कायदेशीर पडद्यामागील वास्तव लक्षात घेणे; न्यायालये फक्त योग्य परिस्थितीतच veil उचलतात, जेव्हा नियंत्रणाचा (केवळ मालकीचा नव्हे) प्रश्न असतो.

Veil उचलण्याची पाच कारणे: (1) शत्रुत्वाचे स्वरूप ठरवणे — Daimler Co. vs. Continental Tyre & Rubber Co. (2) महसूल/कराचे रक्षण — Dinshaw Maneckjee Petit: dividend/interest चे उत्पन्न विभागण्यासाठी काढलेल्या private companies हा निव्वळ देखावा होता, खरा मालक शोधण्यासाठी veil उचलला (3) कायदेशीर बंधन टाळणे — Workmen vs. Associated Rubber Industries: कामगारांचा bonus कमी करण्यासाठी shares पूर्ण मालकीच्या subsidiary ला दिले, veil भेदला (4) subsidiaries ना agents म्हणून काढणे — Merchandise Transport vs. British Transport Commission: vehicle licences मिळवण्यासाठी काढलेली subsidiary, parent आणि subsidiary एकच व्यापारी घटक (5) fraud/गैरवर्तन किंवा कायदा फसवणे — Gilford Motor Co. vs. Horne.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- corporate veil समजावा = company च्या जबाबदाऱ्यांपासून members ना संरक्षण मिळते ('corporate insulation'); Salomon च्या खटल्याने company ही members पेक्षा वेगळी व्यक्ती असल्याचे प्रस्थापित केले.
- 'Lifting the veil' म्हणजे corporate entity कडे दुर्लक्ष करून तिच्यामागील वास्तव पाहणे --- हे फक्त नियंत्रणाचा (केवळ मालकीचा नव्हे) प्रश्न असेल तेव्हाच होते.
- 5 कारणे पाठ करा: शत्रुत्वाचे स्वरूप ठरवणे (Daimler vs. Continental Tyre); महसूल/कराचे रक्षण; कायदेशीर बंधन टाळणे; subsidiaries ना agents म्हणून काढणे; fraud/गैरवर्तन किंवा कायदा फसवणे.

TQ 2.1 · PYQ 2024-Sep [2] (b) (i) · Descriptive · 7M · Pg 548	3× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 2.2 · PYQ 2026-Sep [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 550		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 9 प्रश्न

- तथ्ये योग्य खटल्याशी जुळवा: कर चुकवण्यासाठी उत्पन्न private companies मध्ये विभागणे = Dinshaw Maneckjee Petit; non-solicitation करार टाळण्यासाठी माजी कर्मचाऱ्याची company = Gilford Motor vs. Horne; vehicle licences मिळवण्यासाठी काढलेली subsidiary = Merchandise Transport vs. British Transport Commission; कामगारांचा bonus कमी करण्यासाठी shares subsidiary ला देणे = Workmen vs. Associated Rubber Industries.
- Salomon प्रकारची तथ्ये (एकहाती company, मालकाला secured debentures) --- veil उचलला जात नाही; shareholder वैयक्तिकरीत्या जबाबदार नसतो आणि secured creditor म्हणून गणला जाऊ शकतो.
- मांडणी: Salomon चा नियम सांगा → लागू होणारा अपवाद ओळखा → तो लावा → members/नियंत्रक वैयक्तिकरीत्या जबाबदार आहेत का ते ठरवा.

CSQ 2.1 · PYQ 2019-Nov [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 551		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.2 · RTP 2022-May [17] · Case Scenario · --- · Pg 551	3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.3 · RTP 2022-Nov [14] · Case Scenario · --- · Pg 553		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.4 · MTP 2023-May [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 553	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.5 · RTP 2024-Jun [19] · Case Scenario · --- · Pg 554	3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.6 · MTP 2024-Jul [2] (b) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 555	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.7 · MTP 2024-Aug [2] (b) · Case Scenario · 7M · Pg 556	5× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.8 · PYQ 2026-Jan [1] (b) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 557		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 2.9 · RTP 2026-May [19] · Case Scenario · --- · Pg 558		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 3: Act खालील कंपन्यांचे वर्ग (Classes of Companies Under the Act)

P2-C6-U6-T03 · Topic 3: Classes of Companies Under the Act

आधी वाचा 'Classes of Companies under the Act' अभ्यासा --- liability नुसार वर्गीकरण (Secs. 2(22), 2(21), 2(92)), members नुसार (OPC 2(62), private 2(68), public 2(71), small 2(85)), control नुसार (holding 2(46), subsidiary 2(87), associate 2(6)), capital ची उपलब्धता (listed 2(52)), आणि इतर कंपन्या (government 2(45), foreign 2(42), Section 8, dormant Sec. 455).

नोंदी

Liability नुसार: limited by shares [Sec 2(22)] — जबाबदारी MOA नुसार shares वरील न भरलेल्या रकमेपुरती, ती कधीही मागता येते; limited by guarantee [Sec 2(21)] — MOA मध्ये कबूल केलेल्या रकमेपुरती, फक्त winding up वेळीच मागता येते; unlimited [Sec 2(92)] — मर्यादा नाही, पण membership संपताच जबाबदारी संपते.

Members नुसार: OPC [Sec 2(62)] एक member — MOA मध्ये पूर्वलेखी संमतीसह nominee चे नाव, फक्त भारतीय नागरिक आणि 'resident in India' असलेली नैसर्गिक व्यक्ती (लगतच्या आधीच्या FY मध्ये ≥ 120 दिवस वास्तव्य), minor नको, एका व्यक्तीमागे एकच OPC, Sec 8 कंपनी बनता/होता येत नाही आणि NBFC कामे करता येत नाहीत; private [Sec 2(68)] — किमान 2, कमाल 200 members (संयुक्त धारक = एक; आजी आणि माजी कर्मचारी-members वगळून), share transfer वर बंधन, जनतेला आमंत्रण मनाई; public [Sec 2(71)] — किमान 7, कमाल नाही, आणि public company ची private subsidiary ही private articles असूनही public मानली जाते; small [Sec 2(85)] — paid-up capital $\leq$ ₹4 crore आणि turnover $\leq$ ₹40 crore असलेली private co., जी कधीही holding/subsidiary, Sec 8 किंवा विशेष-Act company नसते.

Control नुसार: holding [Sec 2(46)]; subsidiary [Sec 2(87)] — holding co. ही Board ची रचना नियंत्रित करते (बहुसंख्य directors नेमू/काढू शकते) किंवा एकटी अथवा इतर subsidiaries सोबत एकूण voting power च्या निम्म्याहून अधिक वापरते/नियंत्रित करते (subsidiary ची subsidiary ही सुद्धा subsidiary च); associate [Sec 2(6)] — लक्षणीय प्रभाव (एकूण voting power च्या किमान 20% वर नियंत्रण, किंवा agreement खाली व्यावसायिक निर्णयांवर नियंत्रण/त्यात सहभाग) पण subsidiary नाही; यात joint venture ही येते.

Capital ची उपलब्धता: listed [Sec 2(52)] — जिची कोणतीही securities मान्यताप्राप्त stock exchange वर listed आहेत; unlisted — इतर कोणतीही company.

इतर कंपन्या: Government co. [Sec 2(45)] — paid-up share capital पैकी $\geq 51\%$ CG, SG(s) किंवा दोन्हीकडे (DVRs असतील तर 'paid-up share capital' म्हणजे एकूण voting power असे वाचावे), तिची subsidiary ही यात येते; foreign co. [Sec 2(42)] — भारताबाहेर incorporated आणि भारतात व्यवसायाचे ठिकाण (स्वतः/agent मार्फत, प्रत्यक्ष किंवा electronic) आणि भारतात कोणतीही व्यावसायिक कृती; Sec 8 (charitable) — CG चे licence, नावात 'Ltd/Pvt Ltd' नाही, नफा objects साठीच वापरायचा, dividend नाही, सभेची 14 स्पष्ट दिवसांची नोटीस, firm सुद्धा member होऊ शकते, उल्लंघन/fraud साठी licence रद्द करता येते; dormant [Sec 455] — भावी प्रकल्पासाठी किंवा asset/IP धरून ठेवण्यासाठी काढलेली, जिच्यात लक्षणीय accounting व्यवहार नाही, अथवा निष्क्रिय company — Registrar कडे अर्ज केल्यावर.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Listed company [Sec. 2(52)]: जिची कोणतीही securities मान्यताप्राप्त stock exchange वर listed असतात; unlisted = इतर कोणतीही company.
- महत्वाचे आकडे: private कमाल 200 members; public किमान 7; small co. चे paid-up capital $\leq$ ₹4 crore आणि turnover $\leq$ ₹40 crore; associate = लक्षणीय प्रभाव $\geq 20\%$ voting power; government co. $\geq 51\%$ paid-up capital.

TQ 3.4 · PYQ 2022-Nov [5] (b) (ii) · Descriptive · 2M · Pg 563 **3× विचारला** **LEVEL I**
स्मरण (Remembering)

सोपा**आकलन (Understanding)** कारणांसह समजावून सांगा · 6 प्रश्न

- OPC [Sec. 2(62)]: एक member; MOA मध्ये nominee चे नाव (पूर्वलेखी संमतीसह); फक्त नैसर्गिक व्यक्ती, भारतीय नागरिक, आधीच्या FY मध्ये भारतात ≥ 120 दिवस; minor नको; Sec. 8 कंपनी बनता/होता येत नाही किंवा NBFC कामे करता येत नाहीत.
- Section 8 चे विशेषाधिकार: 'Ltd/Pvt Ltd' नाही, CG चे licence, नफा objects साठीच, dividend नाही, सभेची 14 दिवसांची नोटीस, firm member होऊ शकते; licence रद्द करता येते.
- Control: subsidiary [Sec. 2(87)] = holding co. Board ची रचना नियंत्रित करते किंवा एकूण voting power च्या > निम्मी वापरते (इतर subsidiaries मार्फतही); associate [Sec. 2(6)] = लक्षणीय प्रभाव, subsidiary नाही; guarantee विरुद्ध shares --- जबाबदारी फक्त winding up वेळी मागता येते की कधीही.

TQ 3.8 · PYQ 2026-Jan [2] (b) (ii) · Descriptive · 4M · Pg 566 **2× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 3.1 · PYQ 2018-May [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 560 **6× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.2 · PYQ 2020-Nov [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 561 **2× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.3 · PYQ 2021-Jul [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 562 **4× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.5 · MTP 2022-Nov S1 [5] (ii) · Descriptive · 6M · Pg 563 **3× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 3.7 · PYQ 2024-Jun [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 565 **3× विचारला** **LEVEL I**
आकलन (Understanding)

मध्यम**उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 23 प्रश्न

- Foreign company [Sec. 2(42)]: भारताबाहेर incorporated + भारतात व्यवसायाचे ठिकाण (स्वतः/agent, प्रत्यक्ष/electronic) + भारतात व्यावसायिक कृती --- दोन्ही अंगे तपासा.
- Government company: paid-up capital पैकी 51% CG/SG/दोन्हीकडे; DVRs असतील तर ते एकूण voting power असे वाचा --- पुन्हा आकडेमोड करा.
- नफा कमावणाऱ्या Sec. 8 company ने तो objects साठीच वापरला पाहिजे; dividend जाहीर केल्यास licence चा भंग होतो --- ते रद्द होते आणि दंड बसतो.

TQ 3.6 · PYQ 2022-Nov [6] (c) · Descriptive · 3M · Pg 564 **7× विचारला** **LEVEL II**
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.1 · PYQ 2018-Nov [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 568 asked **LEVEL II**
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.4 · PYQ 2021-Jan [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 571 **LEVEL II**
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 3.5 · PYQ 2021-Jul [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 571 **3× विचारला** **LEVEL II**

मध्यम

	उपयोजन (Application)	
CSQ 3.6 • PYQ 2021-Dec [6] (c) • Case Scenario • 3M • Pg 572 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.8 • PYQ 2022-Nov [5] (b) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 574 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.9 • PYQ 2023-Jun [6] (c) • Case Scenario • 3M • Pg 575 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.11 • PYQ 2023-Dec [6] (c) • Case Scenario • 3M • Pg 577 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.13 • MTP 2024-May [1] (b) (ii) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 579	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.15 • PYQ 2024-Jun [3] (b) (i) • Case Scenario • 4M • Pg 581 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.16 • MTP 2024-Jul [2] (b) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 582 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.17 • PYQ 2024-Sep [1] (b) (i) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 584	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.18 • PYQ 2024-Sep [1] (b) (ii) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 585	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.19 • RTP 2024-Sep [20] • Case Scenario • --- • Pg 586 4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.20 • PYQ 2025-Jan [1] (b) (i) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 587	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.21 • PYQ 2025-Jan [3] (b) (i) • Case Scenario • 5M • Pg 588	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.22 • PYQ 2025-May [1] (b) (i) {C} • Case Scenario • 4M • Pg 590	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.23 • PYQ 2025-May [1] (b) (ii) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 591	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.24 • PYQ 2025-May [3] (b) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 591 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.26 • RTP 2026-Jan [20] • Case Scenario • --- • Pg 594	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.27 • PYQ 2026-Jan [3] (b) (i) • Case Scenario • 3M • Pg 594	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.28 • PYQ 2026-Jan [3] (b) (ii) • Case Scenario • 2M • Pg 595	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.29 • PYQ 2026-Jan [3] (b) (iii) • Case Scenario • 2M • Pg 596	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्रा परिस्थिती सोडवा • 9 प्रश्न

- Member-संख्येचे प्रश्न: आजी/माजी कर्मचारी- members वगळून 200 ची मर्यादा लावा, संयुक्त धारक एकच मोजा --- private दर्जाबाबत निष्कर्ष द्या.

- Deemed public: public company ची private subsidiary ही private articles असूनही public असते [Sec. 2(71) चा proviso] --- आधी holding ची साखळी उलगडा.
- Small company चे अपवाद: holding/subsidiary, Sec. 8 आणि विशेष-Act कंपन्या कधीही small companies होऊ शकत नाहीत.

CSQ 3.2 · PYQ 2019-Jun [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 569	2× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.3 · PYQ 2021-Jan [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 569 asked		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.7 · PYQ 2022-May [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 573	3× विचारला	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.10 · PYQ 2023-Dec [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 575 asked		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
CSQ 3.12 · MTP 2025-Aug S2 [1] (b) · Case Scenario · 7M · Pg 578 asked		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 3.14 · PYQ 2024-Jun [1] (b) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 579 asked		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 3.25 · PYQ 2025-Sep [3] (b) · Case Scenario · 7M · Pg 592		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 3.30 · PYQ 2026-May [1] (b) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 597		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
CSQ 3.31 · PYQ 2026-May [3] (b) · Case Scenario · 7M · Pg 599		LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण

विषय 4: Company च्या Registration/Incorporation ची पद्धत (Mode of Registration/Incorporation of Company)

P2-C6-U6-T04 · Topic 4: Mode of Registration/Incorporation of Company

आधी वाचा 'Mode of Registration/Incorporation of Company' अभ्यासा --- promoter [Sec. 2(69)], formation [Sec. 3], incorporation ची प्रक्रिया आणि कागदपत्रे [Sec. 7], registration चा परिणाम [Sec. 9] आणि memorandum व articles चा परिणाम [Sec. 10], तसेच SPICe.

नोंदी

Promoter [Sec 2(69)]: अशी व्यक्ती जी (a) prospectus मध्ये तशी नमूद आहे किंवा u/s 92 च्या annual return मध्ये ओळखली आहे, किंवा (b) shareholder, director म्हणून अथवा अन्यथा company च्या कारभारावर प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष नियंत्रण ठेवते, किंवा (c) जिच्या सल्ल्यानुसार/सूचनांनुसार Board वागण्याची सवय ठेवतो; फक्त व्यावसायिक नात्याने काम करणारे (solicitor, banker, accountant) promoters नाहीत; **Sec 3 formation:** public — 7 किंवा अधिक, private — 2 किंवा अधिक, OPC — एक व्यक्ती.

Sec 7(1) नुसार Registrar कडे द्यावयाची कागदपत्रे: (1) सर्व subscribers नी सही केलेले MOA आणि AOA (2) formation मध्ये सहभागी व्यावसायिकाचे (advocate/CA/cost accountant/practice मधील CS) आणि articles

मध्ये नाव असलेल्या व्यक्तीचे declaration — Act च्या सर्व अटी पाळल्या आहेत असे (3) प्रत्येक subscriber आणि first directors चे declaration — promotion/formation/management मधील गुन्ह्यात शिक्षा झालेली नाही, गेल्या पाच वर्षांत fraud/misfeasance/कर्तव्यभंग यांत दोषी नाही, कागदपत्रे बरोबर, पूर्ण आणि खरी (4) registered office होईपर्यंत पत्रव्यवहाराचा पत्ता (5) ओळखपुराव्यासह subscribers चे तपशील (6) first directors चे DIN सह तपशील, इतर firms/bodies corporate मधील त्यांचे हितसंबंध आणि काम करण्याची संमती.

Registration झाल्यावर: Registrar certificate of incorporation देतो आणि certificate मधील तारखेपासून Corporate Identity Number (CIN) देतो; दाखल केलेल्या सर्व कागदपत्रांच्या प्रती company ने dissolution होईपर्यंत जपून ठेवाव्यात; incorporation वेळी किंवा नंतर खोटी/चुकीची माहिती अथवा लपवणूक केल्यास Sec 447 खाली fraud ची जबाबदारी येते, आणि Tribunal व्यवस्थापनावर नियंत्रण ठेवू शकते, members ची जबाबदारी अमर्याद करू शकते, नाव काढून टाकू शकते किंवा wind up करू शकते; **SPICE:** MCA चा Simplified Proforma for Incorporating Company Electronically यामुळे filing सोपे होते.

Sec 9 चा परिणाम: incorporation च्या तारखेपासून subscribers आणि पुढील members हे memorandum मधील नावाने body corporate होतात, perpetual succession सह आणि मालमत्ता घेणे, ठेवणे व विकणे, contract करणे, स्वतःच्या नावाने दावा करणे व झेलणे हे अधिकार घेऊन.

Sec 10 चा परिणाम: नोंदणीकृत MOA आणि AOA हे company ने व प्रत्येक member ने सही केल्याप्रमाणे दोघांनाही बांधतात — त्यांतील सर्व तरतुदी पाळण्याचा agreement म्हणून; त्यांखाली member कडून देय असलेली सर्व रक्कम ही त्याच्याकडून company ला येणे असलेले कर्ज ठरते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 7(1) नुसार Registrar कडे द्यावयाच्या गोष्टी लिहा: सर्व subscribers नी सही केलेले MOA आणि AOA; व्यावसायिकाचे (advocate/CA/CMA/CS) आणि articles मध्ये नाव असलेल्या व्यक्तीचे declaration; subscribers/first directors चे declaration (शिक्षा नाही, गेल्या 5 वर्षांत fraud नाही, कागदपत्रे खरी); पत्रव्यवहाराचा पत्ता; subscribers चे तपशील; first directors चे DIN सह तपशील आणि त्यांचे हितसंबंध/संमती.
- Registration नंतर: certificate of incorporation दिले जाते आणि Corporate Identity Number (CIN) मिळतो; कागदपत्रांच्या प्रती dissolution होईपर्यंत जपतात; खोटी माहिती दिल्यास Sec. 447 खाली fraud ची जबाबदारी येते.

TQ 4.2 · MTP 2025-Apr S1 [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 602

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Sec. 10: नोंदणीकृत MOA आणि AOA हे दोघांनी सही केल्याप्रमाणे company व तिच्या members ना बांधतात — त्यांतील सर्व तरतुदी पाळण्याचा agreement म्हणून; त्यांखाली member कडून देय रक्कम ही company ला येणे असलेले कर्ज आहे.
- Sec. 9 चा परिणाम: certificate मधील तारखेपासून subscribers हे perpetual succession असलेले body corporate होतात, जे मालमत्ता ठेवू शकते, contract करू शकते आणि स्वतःच्या नावाने दावा करू व झेलू शकते.

TQ 4.1 · PYQ 2024-Sep [2] (b) (ii) · Descriptive · 7M · Pg 601 2× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 5: Capital चे वर्गीकरण (Classification of Capital)

P2-C6-U6-T05 · Topic 5: Classification of Capital

आधी वाचा 'Classification of Capital' अभ्यासा --- nominal/authorised [Sec. 2(8)], issued [Sec. 2(50)], subscribed [Sec. 2(86)], called-up [Sec. 2(15)] आणि paid-up capital, तसेच shares चे स्वरूप (Secs. 44 आणि 45).

नोंदी

Capital ची शिडी: authorised/nominal [Sec 2(8)] — memorandum ने मंजूर केलेले कमाल share capital, ज्यावर stamp duty भरतात; issued [Sec 2(50)] — subscription साठी काढलेला भाग, त्यात cash खेरीज इतर consideration पोटी allot केलेले shares सुद्धा; subscribed [Sec 2(86)] — सध्या members नी घेतलेला भाग; called-up [Sec 2(15)] — भरणा मागितलेला भाग; paid-up — paid up म्हणून भरलेली/जमा धरलेली एकूण रक्कम = called-up capital वजा calls in arrears.

Share चे स्वरूप (Borland's Trustee vs. Steel Bros.): “a share is not a sum of money but is an interest measured by a sum of money and made up of various rights contained in the contract” — कायद्याच्या दृष्टीने shareholders हे undertaking चे किंवा तिच्या assets चे अंशतः मालक नसतात.

Sec 44: member चे shares, debentures आणि इतर हितसंबंध ही जंगम मालमत्ता असून articles मध्ये सांगितलेल्या पद्धतीने हस्तांतरणीय आहेत; **Sec 45:** प्रत्येक share हा त्याच्या distinctive number ने ओळखला गेला पाहिजे — dematerialised (depository) स्वरूपात ठेवलेले shares वगळून.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- शिडी समजावा: authorised = MOA मध्ये नमूद कमाल capital; issued = subscription साठी दिलेला भाग (cash खेरीज consideration पोटीच्या shares सह); subscribed = members नी घेतलेला भाग; called-up = भरणा मागितलेला भाग; paid-up = called-up वजा calls in arrears.
- Shares चे स्वरूप: share म्हणजे पैशाची रक्कम नव्हे, तर पैशात मोजलेला आणि contract मधील हक्कांनी बनलेला हितसंबंध (Borland's Trustee vs. Steel Bros.) --- shareholders हे company च्या assets चे सह-मालक नसतात.
- Sec. 44: shares ही जंगम मालमत्ता असून articles मध्ये सांगितलेल्या पद्धतीने हस्तांतरणीय; Sec. 45: प्रत्येक share वर distinctive number असलाच पाहिजे, फक्त depository (dematerialised) स्वरूपातील shares वगळून.

TQ 5.1 · PYQ 2021-Dec [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 603 **3x विचारला**

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

TQ 5.2 · MTP 2025-Aug S2 [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 604

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 6: Shares

P2-C6-U6-T06 · Topic 6: Shares

आधी वाचा 'Shares' अभ्यासा --- Sec. 2(84) ची definition आणि Sec. 43 मधील share capital चे प्रकार: equity (voting rights सह किंवा differential rights सह) आणि preference share capital, सोबत capital कधी preference capital ठरते हे सांगणारे explanation.

नोंदी

Sec 2(84): 'share' म्हणजे company च्या share capital मधील share, आणि त्यात stock सुद्धा येतो — company मधील shareholder च्या हितसंबंधाचे हे माप आहे.

Sec 43 मधील प्रकार: company limited by shares चे share capital दोन प्रकारचे असते — (i) equity share capital, एकतर voting rights सह किंवा विहित rules नुसार dividend, voting अथवा अन्य बाबतीत differential rights सह (DVRs, उदा. Tata Motors ची 2008 मधील 'A' shares: 10 shares = 1 vote पण 5 percentage points जास्त dividend), आणि (ii) preference share capital; **Exception:** private company च्या MOA/AOA मध्ये तशी तरतूद असेल तर Sec 43 लागू होत नाही.

Sec 43 चे Explanation: 'preference share capital' = issued capital चा तो भाग ज्याला (a) ठरावीक रक्कम किंवा ठरावीक दराने dividend मिळण्याचा आणि (b) winding up/repayment of capital वेळी capital परत मिळण्याचा अग्रहक्क असतो; 'equity share capital' = preference share capital नसलेले सर्व share capital.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 43: company limited by shares चे share capital दोन प्रकारचे --- equity share capital (voting rights सह, किंवा विहित rules नुसार dividend/voting बाबत differential rights सह) आणि preference share capital; private company च्या MOA/AOA ने Sec. 43 वगळला असेल तो अपवाद लक्षात ठेवा.
- capital ला (a) dividend मिळण्याचा (ठरावीक रक्कम किंवा ठरावीक दर) आणि (b) winding up वेळी capital परत मिळण्याचा अग्रहक्क असेल तेव्हा ते 'preference' ठरते; equity capital = preference नसलेले सर्व capital.
- DVR equity आणि preference shares यांतील फरक सांगा: DVR धारक हे वेगवेगळे voting/dividend हक्क असलेले equity shareholders असतात (उदा., Tata Motors ची 'A' shares), तर preference shareholders ना dividend आणि परतफेडीत अग्रक्रम मिळतो पण voting सहसा मर्यादित असते.

TQ 6.2 · PYQ 2026-May [2] (b) (i) · Distinguish Between · 3M · Pg 606

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 6.1 · PYQ 2023-Dec [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 605

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 7: Memorandum of Association

P2-C6-U6-T07 • Topic 7: Memorandum of Association

आधी वाचा 'Memorandum of Association' अभ्यासा --- company चा charter म्हणून MOA, Sec. 4 मधील मजकूर आणि Schedule I च्या Tables A to E मधील नमुने, आणि MOA नोंदवण्याचा हेतू (Sec. 399 खालील public document).

नोंदी

Company चा charter: MOA हे तिची घटना आणि तिच्या अधिकारांची व्याप्ती ठरवते — गरज कितीही निकडीची असली तरी company त्यापासून ढळू शकत नाही; त्यापलीकडचा contract किंवा व्यवसाय हा company च्या दृष्टीने ultra vires आणि void ठरतो.

मजकूर [Sec 4]: (1) Name clause — शेवटचा शब्द 'Limited'/'Private Limited' (Sec 8 कंपन्यांना लागू नाही) (2) Registered Office clause — राज्य (3) Object clause — objects आणि ते पुढे नेणाऱ्या बाबी (4) Liability clause — limited by shares/guarantee किंवा unlimited (5) Capital clause — ठरावीक रकमेच्या shares मधील authorised capital (share capital नसेल तर गरज नाही) (6) Association/Subscription clause — प्रत्येक subscriber किमान एक share घेतो; OPC मध्ये nominee चे नाव जोडतात; minor subscribe करू शकत नाही (पालक स्वतःच्या नात्याने सही करतो).

स्वरूप आणि दर्जा: MOA हे Schedule I च्या Tables A to E मधील नमुन्यांतच असावे (A — shares; B — guarantee, share capital नाही; C — share capital सह guarantee; D — unlimited; E — share capital सह unlimited) आणि त्यात Act च्या विरुद्ध काहीही असू शकत नाही; Sec 399 खाली ते public document आहे, म्हणून company शी contract करणाऱ्या प्रत्येकाला त्यातील मजकूर माहीत आहे असे गृहीत धरतात — registration मुळे shareholders, creditors आणि बाहेरच्यांना तिचे अधिकार व परवानगी असलेली कामे कळतात.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 1 प्रश्न

- 'Charter of the company': MOA हे company ची घटना आणि तिच्या अधिकारांची व्याप्ती ठरवते; company त्यापासून ढळू शकत नाही --- त्यापलीकडच्या कृती ultra vires आणि void असतात.
- मजकूर [Sec. 4]: Name clause (Ltd/Pvt Ltd; Sec. 8 कंपन्यांना लागू नाही), Registered Office clause (राज्य), Object clause, Liability clause (limited by shares/guarantee किंवा unlimited), Capital clause (authorised capital; share capital नसेल तर गरज नाही) आणि Association/Subscription clause; OPC मध्ये nomination clause जोडतात.
- Registration चा हेतू: shareholders आणि बाहेरच्यांना company चे अधिकार कळतात; company शी व्यवहार करणाऱ्या प्रत्येकाला त्यातील मजकूर माहीत आहे असे गृहीत धरतात (public document, Sec. 399); MOA हे Tables A-E नुसारच असावे आणि Act च्या विरुद्ध असू नये.

TQ 7.1 • PYQ 2019-Nov [5] (b) • Descriptive • 6M • Pg 608 3× विचारला

LEVEL I

आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 8: Ultra Vires चा सिद्धांत (Doctrine of Ultra Vires)

P2-C6-U6-T08 · Topic 8: Doctrine of Ultra Vires

आधी वाचा 'Doctrine of Ultra Vires' अभ्यासा --- अर्थ ('beyond powers'), Ashbury Railway Carriage & Iron Co. vs. Riche, ultra vires कृतीचे परिणाम आणि ratification वरील चार मुद्द्यांचा सारांश.

नोंदी

अर्थ: ultra vires = “beyond (their) powers” — memorandum मधील objects पलीकडची कृती किंवा contract पूर्णपणे void आणि निष्प्रभ असते, company वर बंधनकारक नसते; त्यावर company दावा करू शकत नाही आणि तिच्यावर दावाही होऊ शकत नाही, आणि MOA हे public document असल्याने बाहेरच्याला company चे अधिकार माहीत आहेत असे गृहीत धरतात.

Ashbury Railway Carriage & Iron Co. vs. Riche (1875): railway-carriage हे objects असलेल्या company ने Belgium मध्ये रेल्वे मार्ग बांधण्यास वित्तपुरवठा केला; special resolution ने ratify करूनही तो contract null and void ठरला — ‘general contractors’ हे मुख्य व्यवसायाच्या संदर्भातच वाचायचे; ultra vires contract हा estoppel, संमती, मुदत संपणे, विलंब किंवा ratification यांनी कधीच intra vires होत नाही.

चार मुद्द्यांचा सारांश: (1) object clause किंवा कायद्याने अधिकार नसलेली कृती — company च्या दृष्टीने ultra vires, null and void (2) ultra vires the company — सर्व shareholders च्या एकमताने सुद्धा ratify करता येत नाही (3) ultra vires the directors पण intra vires the company — general meeting मधील ठरावाने members ना ratify करता येते (4) ultra vires the articles — special resolution ने articles बदलून ratify करता येते.

Lender चे मर्यादित उपाय: ultra vires कर्जाची रक्कम अजून खर्च झाली नसेल तर ती company ने देऊ नये म्हणून injunction (company कधीच मालक होत नाही — lender मालमत्ता जशीच्या तशी परत घेतो); तिने कायदेशीर कर्ज फेडली असतील तर lender हा फेडलेल्या creditor च्या जागी subrogate होतो आणि तेवढीच वसुली करतो.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Ultra vires the company = MOA च्या object clause पलीकडची कृती: null and void, बंधनकारक नाही, सर्व shareholders च्या एकमताने सुद्धा ratify करता येत नाही (Ashbury vs. Riche).
- Ultra vires चे टप्पे: ultra vires the directors पण intra vires the company --- general meeting मध्ये members ना ratify करता येते; ultra vires the articles --- special resolution ने AOA बदलून ratify करता येते.
- परिणाम: त्या व्यवहारावर company दावा करू शकत नाही आणि तिच्यावर दावाही होत नाही; बाहेरच्यांना MOA माहीत आहे असे गृहीत धरतात (public document), म्हणून ते ultra vires contract लागू करून घेऊ शकत नाहीत.

TQ 8.1 · PYQ 2022-May [5] (b) · Descriptive · 6M · Pg 609 5× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- MOA च्या borrowing मर्यादितपलीकडे कर्ज (उदा., ₹30 crore च्या मर्यादितविरुद्ध ₹36 crore कर्ज): जादा कर्ज ultra vires आणि void --- त्यावर lender company वर दावा करू शकत नाही.
- Lender चे मर्यादित उपाय: अजून ओळखता येणारी/खर्च न झालेली रक्कम company ने देऊ नये म्हणून injunction (company कधीच मालक होत नाही), आणि कर्जाने कायदेशीर कर्ज जेवढी फेडली तेवढ्यापुरते subrogation.
- Object clause बाहेरचा व्यवसाय (उदा., MOA मध्ये नसलेली नवी व्यापार-शाखा): injunction ने थांबवता येतो; तरतूद → तथ्ये → व्यवहाराची वैधता अशा क्रमाने निष्कर्ष द्या.

CSQ 8.1 · PYQ 2021-Dec [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 610 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.2 · PYQ 2024-Sep [3] (b) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 611 2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.3 · PYQ 2025-May [3] (b) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 613 asked	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 8.4 · RTP 2026-Jan [19] · Case Scenario · --- · Pg 614	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 9: Articles of Association

P2-C6-U6-T09 · Topic 9: Articles of Association

आधी वाचा 'Articles of Association' अभ्यासा --- अंतर्गत regulations/bye-laws म्हणून AOA, Sec. 5 (मजकूर, entrenchment, Schedule I च्या Tables F to J मधील model articles), Sec. 10 चा बंधनकारक परिणाम, आणि MOA vs. AOA मधील फरक.

नोंदी

स्वरूप: AOA म्हणजे अंतर्गत व्यवस्थापनाचे rules, regulations आणि bye-laws (Guinness vs. Land Corporation of Ireland); Ashbury Carriage vs. Riche मध्ये Lord Cairns यांच्या मते, “the articles play a part subsidiary to memorandum of association” — ते governing body ची कर्तव्ये, हक्क आणि अधिकार तसेच व्यवसाय चालवण्याची पद्धत ठरवतात.

Sec 5: articles मध्ये व्यवस्थापनाचे regulations तसेच विहित आणि जादा बाबी असतात; **entrenchment:** ठरावीक articles फक्त special resolution पेक्षा कडक अटीवरच बदलता येतात — ते formation वेळी, किंवा नंतर सर्व members च्या संमतीने (private co.) / special resolution ने (public co.) करतात, आणि Registrar ला कळवावे लागते; नमुने Schedule I च्या Tables F to J नुसार; वगळले/बदलले नसतील तेवढे model articles लागू होतात.

बंधनकारक शक्ती [Sec 10]: नोंदणीकृत articles हे प्रत्येकाने सही केल्याप्रमाणे company आणि members ना बांधतात — company व members यांच्यात ते लागू करता येतात, पण बाहेरच्यांशी त्यांतून contract होत नाही (articles मध्ये नाव असलेला legal advisor सारखा बाहेरचा माणूस त्यांवर दावा करू शकत नाही); Act आणि MOA च्या अधीन राहून special resolution ने articles बदलण्याचा पूर्ण अधिकार company ला आहे.

Memorandum of Association	Articles of Association
company ची objectives ठरवते व मर्यादित करते	internal management चे नियम; objectives कशी साधायची
company चा बाहेरच्या जगाशी संबंध	company आणि तिचे members यांतील संबंध
बदल फक्त Act नुसार — सहसा Regional Director/Tribunal ची मान्यता	फक्त special resolution ने बदल होतो
MOA बाहेरची कृत्ये void; एकमताने सुद्धा ratify होत नाहीत	AOA च्या ultra vires कृत्ये special resolution ने ratify होतात

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 5: articles मध्ये व्यवस्थापनाचे regulations, विहित बाबी आणि जादा बाबी असतात; entrenchment च्या तरतुदीमुळे ठरावीक articles फक्त special resolution पेक्षा कडक अटीवरच बदलता येतात --- हे formation वेळी, किंवा नंतर सर्व members कडून (private co.) / special resolution ने (public co.), आणि Registrar ला नोटीस देऊन.
- AOA हे MOA च्या तुलनेत दुय्यम असतात (Ashbury Carriage vs. Riche); ते governing body ची कर्तव्ये, हक्क आणि अधिकार तसेच व्यवसाय चालवण्याची पद्धत ठरवतात.
- MOA vs. AOA: उद्दिष्टे विरुद्ध अंतर्गत नियम; बाहेरच्या जगाशी संबंध विरुद्ध members शी संबंध; MOA बदलण्यास वैधानिक मान्यता लागते, AOA special resolution ने बदलतात; ultra vires MOA कृती void आणि ratify न होणाऱ्या, ultra vires AOA कृती special resolution ने ratify होणाऱ्या.

TQ 9.1 · PYQ 2025-Jan [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 615

LEVEL I
आकलन (Understanding)**मध्यम**

TQ 9.2 · PYQ 2025-Sep [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 616

LEVEL I
आकलन (Understanding)**मध्यम****उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 4 प्रश्न

- Sec. 10: नोंदणीकृत articles हे प्रत्येकाने सही केल्याप्रमाणे company आणि members ना बांधतात --- company व members यांच्यात article मधील कलमे (उदा., दिवाळखोर member चे shares विकणे) लागू करता येतात.
- बाहेरच्यांचे प्रसंग (उदा., articles मध्ये नाव असलेला legal advisor): articles मुळे company आणि बाहेरचे यांच्यात contract होत नाही --- बाहेरचा माणूस articles वर दावा करू शकत नाही.
- बदलाचे प्रसंग (उदा., quorum चे नियम बदलणे): Act आणि MOA च्या अधीन राहून special resolution ने articles बदलण्याचा अधिकार company ला आहे.

CSQ 9.1 · MTP 2023-Nov [5] (b) · Case Scenario · 6M · Pg 618

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम**

CSQ 9.2 · PYQ 2025-Jan [1] (b) (ii) {C} · Case Scenario · 3M · Pg 619

LEVEL II**मध्यम**

	उपयोजन (Application)	
CSQ 9.3 · RTP 2025-May [18] · Case Scenario · --- · Pg 620	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 9.4 · PYQ 2026-Sep [3] (b) · Case Scenario · 7M · Pg 620	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 10: Indoor Management चा सिद्धांत (Doctrine of Indoor Management)

P2-C6-U6-T10 · Topic 10: Doctrine of Indoor Management

आधी वाचा 'Doctrine of Indoor Management' अभ्यासा --- doctrine of constructive notice (Sec. 399 मधील public documents), त्याला अपवाद म्हणून Turquand rule (Royal British Bank vs. Turquand), आणि indoor management चे तीन अपवाद.

नोंदी

Constructive notice: MOA, AOA आणि नोंदणीकृत कागदपत्रे (special resolutions सह) ही तपासणीसाठी खुली असलेली public documents आहेत [Sec 399] — company शी व्यवहार करणाऱ्या प्रत्येकाने ती वाचली आणि खऱ्या अर्थाने समजून घेतली आहेत असे गृहीत धरतात; company च्या किंवा directors च्या अधिकारांपलीकडचा contract त्याला company विरुद्ध कोणतेही हक्क देत नाही.

Indoor management (Turquand rule): बाहेरच्यांना संरक्षण देणारा अपवाद — constructive notice कधीच अंतर्गत कारभारापर्यंत जात नाही; MOA/AOA ने एखाद्या कृतीला अधिकार दिला असेल तर सर्व बारीक अंतर्गत औपचारिकता (उदा. ठराव मंजूर होणे) पाळल्या आहेत असे बाहेरचा माणूस गृहीत धरू शकतो; Royal British Bank vs. Turquand — रक्कम ठरवणारा borrowing ठराव नसतानाही दोन directors नी seal खाली सही केलेला bond वैध ठरला: company चा अंतर्गत कारभार ही company चीच डोकेदुखी.

तीन अपवाद: (1) अनियमिततेची प्रत्यक्ष किंवा constructive माहिती — Howard vs. Patent Ivory Manufacturing Co., Morris v Kansseen (2) अनियमिततेचा संशय/निष्काळजीपणा — असामान्य व्यवहार बाहेरच्याला चौकशी करायला भाग पाडतात: Anand Bihari Lal vs. Dinshaw & Co. (company ची मालमत्ता तिच्या accountant ने हस्तांतरित करणे void), Haughton & Co. vs. Nothard, Lowe & Wills (3) forgery — पूर्णपणे निरर्थक: Ruben v Great Fingall Consolidated (secretary ने share certificate वर directors च्या खोल्या सहाय्य केल्या; company वर estoppel लागू नाही).

सापळा: constructive notice हे बाहेरच्यांपासून COMPANY चे रक्षण करते; indoor management हे सद्भावनेने वागणाऱ्या OUTSIDERS चे company पासून रक्षण करते — दोन्ही उलटसुलट करू नका.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Turquand rule च्या मर्यादा: (a) अनियमिततेची प्रत्यक्ष किंवा constructive माहिती; (b) अनियमिततेचा संशय/निष्काळजीपणा --- असामान्य व्यवहार बाहेरच्याला चौकशी करायला लावतात; (c) forgery --- पूर्णपणे निरर्थक.
- खटल्यांच्या खुणा: माहिती --- Howard vs. Patent Ivory Mfg. Co., Morris v Kansseen; संशय --- Anand Bihari Lal vs. Dinshaw & Co., Haughton vs. Nothard, Lowe & Wills; forgery --- Ruben v Great Fingall Consolidated.

TQ 10.1 · PYQ 2018-May [6] (c) · Descriptive · 3M · Pg 622 2× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Constructive notice: MOA/AOA आणि नोंदणीकृत कागदपत्रे public असतात (Sec. 399); company शी व्यवहार करणाऱ्या प्रत्येकाने ती वाचली आणि समजून घेतली आहेत असे गृहीत धरतात.
- Indoor management हा OUTSIDERS ना संरक्षण देणारा अपवाद आहे: अंतर्गत औपचारिकता (उदा., ठराव मंजूर होणे) पाळल्या आहेत असे ते गृहीत धरू शकतात --- company चा अंतर्गत कारभार ही company चीच डोकेदुखी (Turquand rule).
- सापळा: constructive notice हे बाहेरच्यांपासून company चे रक्षण करते; indoor management हे company पासून बाहेरच्यांचे रक्षण करते --- दोन्ही उलटे करू नका.

TQ 10.3 · PYQ 2026-May [2] (b) (ii) · Descriptive · 4M · Pg 626

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 10.2 · PYQ 2025-May [2] (b) · Descriptive · 7M · Pg 623 6× विचारला

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 5 प्रश्न

- Borrowing चे प्रसंग (articles नुसार board ला ठरावीक मर्यादेपर्यंत / ठरावाच्या अधीन कर्ज घेता येते): सद्धावी lender ठराव मंजूर झाला असे गृहीत धरून वसुली करू शकतो --- Turquand चा दाखला द्या.
- अधिकार नसलेल्या अधिकार्याला payment (उदा., पसार होणाऱ्या accountant/cashier ला देणी फेडणे): apparent authority बाहेरचा व्यवहार देणाऱ्याला चौकशी करायला भाग पाडतो --- indoor management त्याचे रक्षण करत नाही.
- मांडणी: constructive notice चा नियम → indoor management चा अपवाद → तीन मर्यादांच्या कसोटीवर तथ्ये तपासा → तोटा कोण सोसणार ते ठरवा.

CSQ 10.1 · PYQ 2018-Nov [6] (c) · Case Scenario · 3M · Pg 627 6× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 10.2 · PYQ 2022-May [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 628

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 10.3 · PYQ 2022-Nov [1] (b) {C} · Case Scenario · 4M · Pg 629 asked

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 10.4 · RTP 2023-Jun [19] · Case Scenario · --- · Pg 630 2× विचारला

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 10.5 · PYQ 2026-Sep [1] (b) {C} · Case Scenario · 7M · Pg 631

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

प्रकरण 7

Negotiable Instruments कायदा (The Negotiable Instruments Act, 1881)

The Negotiable Instruments Act, 1881

9 विषय · 57 वर्गीकृत प्रश्न · महत्त्व: B

ICAI कौशल्य प्रोफाइल Level I 5-20% · Level II 80-95% — हे प्रकरण आहे सिद्धांत-प्रधान

Level I — स्मरण आणि आकलन

40.8%

228 पैकी 93 गुण

Level II — उपयोजन आणि विश्लेषण

59.2%

228 पैकी 135 गुण

विषय 1: Negotiable Instruments चा अर्थ (Meaning of Negotiable Instruments)

P2-C7-U7-T01 · Topic 1: Meaning of Negotiable Instruments

आधी वाचा Negotiable Instruments Act, 1881 च्या प्रकरणातील 'Meaning of Negotiable Instruments' वाचा --- Sec. 13 (promissory note, bill of exchange, order किंवा bearer ला देय cheque) आणि negotiable instruments ची आठ आवश्यक वैशिष्ट्ये.

नोंदी

वैधानिक व्याख्या नाही: 'negotiable instrument' ची व्याख्या कायदा करत नाही; Sec 13 फक्त तीन प्रकार देते — promissory note, bill of exchange आणि cheque, जे order ला किंवा bearer ला देय असतात; Hundis, Treasury Bills, Bearer Debentures, Railway Receipts, Delivery Orders, Bills of Lading हे व्यापारी प्रथा/रूढीने किंवा इतर कायदांनी negotiable ठरतात.

संकल्पना: नुसत्या delivery ने किंवा indorsement व delivery ने मुक्तपणे हस्तांतरित होणारे instrument (दस्तऐवज); त्यातील मालकी हक्क मोबदला देणाऱ्या bona fide transferee कडे जातो.

Payable to order [Sec 13]: तसे देय असल्याचे लिहिले असेल, किंवा हस्तांतरणास मनाई करणाऱ्या शब्दांविना विशिष्ट व्यक्तीला देय असेल तेव्हा; **payable to bearer:** तसे देय असल्याचे लिहिले असेल, किंवा त्यावरील एकमेव/शेवटचे indorsement हे indorsement in blank असेल तेव्हा.

आठ वैशिष्ट्ये: (1) लेखीच असावे; (2) सही केलेले; (3) मुक्तपणे हस्तांतरणीय; (4) holder चे title दोषमुक्त; (5) पूर्ण फेड होईपर्यंत कितीही वेळा हस्तांतरणीय; (6) फक्त पैसे देण्याचे बिनशर्त promise/order; (7) देय रक्कम, देण्याची वेळ आणि payee यांची निश्चितता; (8) delivery आवश्यक — नुसते drawing केल्याने जबाबदारी येत नाही.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- कायदा 'negotiable instrument' ची व्याख्या करत नाही; Sec. 13 फक्त तीन प्रकार सांगते --- promissory note, bill of exchange आणि cheque, जे order ला किंवा bearer ला देय असतात; hundis, treasury bills, bearer debentures इत्यादी प्रथा/रूढीने negotiable ठरतात.
- 8 वैशिष्ट्ये समजावून सांगा: लेखी; सही केलेले; मुक्तपणे हस्तांतरणीय; holder चे title दोषमुक्त; कितीही वेळा हस्तांतरणीय; फक्त पैसे देण्याचे बिनशर्त promise/order; रक्कम, वेळ व payee यांची निश्चितता; delivery आवश्यक.
- Payable to order = तसे देय असल्याचे लिहिलेले, किंवा हस्तांतरणास मनाई करणाऱ्या शब्दांविना विशिष्ट व्यक्तीला देय; payable to bearer = तसे देय असल्याचे लिहिलेले, किंवा एकमेव/शेवटचे indorsement हे blank मध्ये.

TQ 1.1 · MTP 2025-May S2 [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 638 3x विचारला LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

विषय 2: Promissory Note

P2-C7-U7-T02 · Topic 2: Promissory Note

आधी वाचा 'Promissory Note' अभ्यासा --- Sec. 4 ची definition, पक्ष (maker आणि payee) आणि आवश्यक वैशिष्ट्ये (a) ते (h), तसेच bearer ला देय notes वर RBI Act, 1934 च्या Sec. 31 खालील बंदी.

नोंदी

Sec 4 (SM): "A 'promissory note' is an instrument in writing (not being a bank-note or a currency-note) containing an unconditional undertaking signed by the maker, to pay a certain sum of money only to, or to the order of, a certain person, or to the bearer of the instrument." **पक्ष:** maker (कर्जदार, सही करावीच लागते) आणि payee.

आवश्यक बाबी (a)-(h): लेखी (तोंडी promise पुरेसे नाही); स्पष्ट promise — "Mr B, I.O.U ₹1,000" ही केवळ पोचपावती, invalid; निश्चित आणि बिनशर्त — "₹500 seven days after my marriage with C" invalid, पण "₹500 on D's death" valid (घडणे निश्चित असलेली घटना); maker ने सही केलेले; फक्त पैसे (₹500 अधिक माझा काळा घोडा — invalid); निश्चित रक्कम ("₹500 and all other sums due" invalid, तर ₹500 सह 12% p.a. व्याज काढता येण्याजोगे असल्याने valid); maker आणि payee निश्चित, ठरावीक व वेगवेगळ्या व्यक्ती; Indian Stamp Act नुसार योग्य stamp आणि तो stamp रीतसर रद्द केलेला.

Sec 31, RBI Act 1934: promissory note हे bearer ला देय करता येत नाही — फक्त Reserve Bank किंवा Central Government च 'payable to bearer' अशी note काढू शकते; म्हणून payee चे नाव नसलेले "I promise to pay a sum of ₹10,000 after three months" हे bearer instrument असून बेकायदेशीर व unenforceable आहे.

उत्तराची मांडणी: Sec 4 उद्धृत करा, शब्दरचनेवर प्रत्येक आवश्यक बाब तपासा, आणि कोणती बाब कमी पडते ते सांगून valid/invalid असा निष्कर्ष काढा (conditional promise, payee अनिश्चित, पैसे अधिक goods, रक्कम अनिश्चित).

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 4 पाठ करा: लेखी instrument (bank-note किंवा currency-note नव्हे) ज्यात maker ने सही केलेले बिनशर्त undertaking असते — ठरावीक व्यक्तीला, तिच्या order ला किंवा bearer ला ठरावीक रक्कमच देण्याचे.
- आवश्यक बाबी: लेखी; स्पष्ट promise (केवळ पोचपावती/IOU पुरेसे नाही); निश्चित व बिनशर्त; maker ने सही केलेले; फक्त पैसे; निश्चित रक्कम; निश्चित व वेगवेगळे maker आणि payee; योग्य stamp लावलेले.
- Sec. 31, RBI Act, 1934 नुसार फक्त RBI/Central Government च bearer ला देय promissory note काढू शकते.

TQ 2.2 • PYQ 2026-Jan [4] (b) • Descriptive • 7M • Pg 640

LEVEL I
स्मरण (Remembering)**मध्यम****उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 1 प्रश्न

- आवश्यक बाबींवर validity तपासा: payee चे नाव नसलेले 'I promise to pay ₹10,000 after three months' --- invalid (payee अनिश्चित); conditional promises (लग्नावर देय) invalid, पण निश्चित घटनेशी जोडलेली promises (D च्या मृत्युवर) valid.
- Payment ची वेळ न सांगितलेले instrument हे demand वर देय मानतात --- ते तरीही valid note असते.
- उत्तराची मांडणी: Sec. 4 उद्धृत करा → शब्दरचनेवर प्रत्येक आवश्यक बाब तपासा → कोणती नेमकी बाब कमी पडते ते सांगून valid/invalid निष्कर्ष काढा (उदा., payee ची अनिश्चितता, पैसे अधिक goods देण्याचे promise, अनिश्चित रक्कम).

TQ 2.1 • MTP 2024-Jul [6] (a) (ii) • Descriptive • 3M • Pg 640

LEVEL II
उपयोजन (Application)**सोपा****विषय 3: Bills of Exchange**

P2-C7-U7-T03 • Topic 3: Bills of Exchange

आधी वाचा 'Bills of Exchange' अभ्यासा --- Sec. 5 ची definition, तीन पक्ष (drawer, drawee/acceptor, payee), आवश्यक वैशिष्ट्ये, आणि promissory note व bill of exchange यांतील फरकाचा तक्ता.

नोंदी

Sec 5 (SM): व्याख्या — “A 'bill of exchange' is an instrument in writing containing an unconditional order, signed by the maker, directing a certain person to pay a certain sum of money only to, or to the order of, a certain person or to the bearer of the instrument.”

तीन पक्ष: drawer (bill चा maker); drawee (ज्याच्यावर bill काढले तो — acceptance नंतर तो acceptor होतो आणि त्याची जबाबदारी प्राथमिक व बिनशर्त असते); payee; हे तिघे वेगवेगळे असलेच पाहिजेत असे नाही — एकच व्यक्ती दोन भूमिका बजावू शकते, पण कोणत्याही परिस्थितीत दोन स्वतंत्र व्यक्ती असाव्याच लागतात.

आवश्यक बाबी: लेखी; पैसे देण्याचा स्पष्ट order; निश्चित आणि बिनशर्त; drawer ने सही केलेले; drawer, drawee व payee निश्चित; रक्कम निश्चित; फक्त पैसे; stamp लावलेले; Sec 31 RBI Act नुसार bill हे demand वर bearer ला देय करता येत नाही — “On demand pay to bearer ₹500” invalid, पण “On demand pay to A or order” valid.

P/N विरुद्ध BOE फरक: note हे 2-party promise असून त्याला acceptance लागत नाही; bill हा 3-party order असून त्याला acceptance लागते —

Promissory Note	Bill of Exchange
पैसे देण्याचे promise असते	payment करण्याचा आदेश असतो
2 पक्ष: maker आणि payee	3 पक्ष: drawer, drawee आणि payee
acceptance ची गरज नाही — देणे असलेलाच सही करतो	drawee कडून acceptance लागते
कधीच bearer ला payable करता येत नाही	bearer ला payable चालते, पण bearer on demand कधीच नाही

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा • 2 प्रश्न

- Sec. 5: लेखी instrument ज्यात maker ने सही केलेला बिनशर्त ORDER असतो — ठरावीक व्यक्तीला, तिच्या order ला किंवा bearer ला ठरावीक रक्कमच देण्याचा निर्देश ठरावीक व्यक्तीला देणारे.
- P/N विरुद्ध BOE: promise विरुद्ध order; 2 पक्ष (maker, payee) विरुद्ध 3 (drawer, drawee, payee); note ला acceptance लागत नाही, bill ला drawee चे acceptance लागते; note कधीच bearer ला देय होऊ शकत नाही, bill होऊ शकते (पण ON DEMAND bearer ला देय कधीच नाही --- Sec. 31 RBI Act).
- Acceptor ची जबाबदारी प्राथमिक व बिनशर्त असते; drawer ची दुय्यम/सशर्त असते.

TQ 3.1 • PYQ 2025-May [4] (b) (ii) • Distinguish Between • 4M • Pg 641

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 3.2 • MTP 2026-Apr S1 [4] (b) • Descriptive • 7M • Pg 643

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 5 प्रश्न

- काल्पनिक नाव आणि एकच व्यक्ती असलेली प्रकरणे: drawer, drawee व payee या तीन वेगवेगळ्या व्यक्ती असाव्याच लागत नाहीत, पण किमान दोन स्वतंत्र व्यक्ती असाव्याच लागतात --- त्यानुसार bill ची validity तपासा.
- Forged indorsement ची प्रकरणे (चोरलेला order cheque/bill): forgery ने title मिळत नाही आणि ती निरर्थक ठरते --- पुढील indorsees ना कोणतेही हक्क मिळत नाहीत; याउलट blank indorsement मुळे instrument bearer ला देय होते आणि नुसत्या delivery ने हस्तांतरणीय होते.
- 'after sight' देय bills ची मुदत acceptance साठीच्या presentment पासून सुरू होते --- maturity काढण्याचा आणि उशिरा presentment च्या परिणामाचा सराव करा (Sec. 61: वाजवी मुदतीत सादर करा, अन्यथा पक्ष discharge होतात).

CSQ 3.5 • PYQ 2025-Sep [6] (a) (i) • Case Scenario • 3M • Pg 646

LEVEL II
उपयोजन (Application)

सोपा

CSQ 3.1 • PYQ 2019-Nov [1] (d) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 644	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.2 • PYQ 2019-Nov [2] (d) • Case Scenario • 3M • Pg 644	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.3 • PYQ 2021-Jan [1] (d) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 645	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 3.4 • PYQ 2021-Dec [1] (d) {C} • Case Scenario • 3M • Pg 646	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विषय 4: Cheque

P2-C7-U7-T04 • Topic 4: Cheque

आधी वाचा 'Cheque [Section 6]' अभ्यासा --- विशिष्ट banker वर drawn आणि demand वर देय असणारे bill of exchange म्हणून cheque, त्यात electronic cheques व truncated cheques यांसह, आणि पक्ष (drawer, drawee bank, payee).

नोंदी

Sec 6 (SM): व्याख्या — “A 'cheque' is a bill of exchange drawn on a specified banker and not expressed to be payable otherwise than on demand and it includes the electronic image of a truncated cheque and a cheque in the electronic form.”

आवश्यक बाबी: bill of exchange च्या सर्व आवश्यक बाबी + विशिष्ट banker वर drawn + demand वर देय (holder जेव्हा सादर करेल तेव्हा); त्याला stamp किंवा acceptance लागत नाही; सर्व cheques ही bills असतात पण सर्व bills ही cheques नसतात; “banker” मध्ये banker म्हणून काम करणारी कोणतीही व्यक्ती आणि कोणतीही post office savings bank येते [Sec 3].

पक्ष: drawer — maker/कर्जदार, जबाबदारी प्राथमिक व सशर्त; drawee — पैसे देणारी ठरावीक bank नेहमीच; payee — ज्याच्या नावे काढले ती व्यक्ती (स्वतः drawer किंवा तिसरा पक्षही असू शकतो); “drawee in case of need” — गरज पडल्यास ज्याच्याकडे जायचे अशी bill/indorsement मध्ये नावाने दिलेली अतिरिक्त व्यक्ती.

Electronic स्वरूपे: cheque in electronic form — computer resource वापरून काढलेले आणि secure system मध्ये digital signature (biometric सह/विना) किंवा electronic signature ने सही केलेले (IT Act, 2000 मधील अर्थ लागू); truncated cheque — electronic image तयार होताच clearing house किंवा bank ने clearing cycle दरम्यान truncate केलेले, ज्यामुळे cheque ची पुढील प्रत्यक्ष हालचाल थांबते.

स्मरण (Remembering) पाठ करा • 1 प्रश्न

- Sec. 6 पाठ करा: cheque म्हणजे विशिष्ट banker वर काढलेले bill of exchange, जे demand खेरीज अन्य प्रकारे देय असल्याचे लिहिलेले नसते, आणि त्यात truncated cheque ची electronic image व electronic form मधील cheque यांचा समावेश होतो.

- आवश्यक बाबी: bill of exchange च्या सर्व आवश्यक बाबी + विशिष्ट banker वर drawn + demand वर देय; cheque ला stamp किंवा acceptance लागत नाही; drawer ची जबाबदारी प्राथमिक व सशर्त असते; 'banker' मध्ये post office savings bank येते [Sec. 3].
- 'cheque in electronic form' (secure system मधील digital/electronic signature) आणि 'truncated cheque' (clearing दरम्यान प्रत्यक्ष हालचालीऐवजी electronic image) यांच्या व्याख्या.

TQ 4.1 • MTP 2024-Aug [4] (b) • Descriptive • 7M • Pg 647

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 5 प्रश्न

- Gift cheque ची प्रकरणे: घेणारा holder असतो पण holder in due course नसतो (consideration नाही); gift cheque च्या dishonour साठी त्याला drawer वर दावा करता येत नाही, कारण कायद्याने वसूल करता येणारे debt नसते.
- हरवलेले bearer/blank-indorsed cheques: ते सापडणारा माणूस सद्भावनेने मोबदला देऊन घेणाऱ्याला चांगले title देऊ शकतो, आणि payment in due course मुळे पैसे देणाऱ्या banker ला discharge मिळतो --- तोटा खऱ्या मालकाला सोसावा लागतो.
- Minor ची प्रकरणे: minor cheque draw/indorse करू शकतो आणि त्याने स्वतः खेरीज सर्व पक्ष बांधले जातात --- indorsee ला आधीच्या/इतर पक्षांविरुद्ध वसुली करता येते, minor विरुद्ध नाही.

CSQ 4.1 • PYQ 2018-May [2] (c) • Case Scenario • 4M • Pg 648

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.2 • PYQ 2018-Nov [2] (c) • Case Scenario • 4M • Pg 649

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.3 • PYQ 2018-Nov [2] (d) • Case Scenario • 4M • Pg 650

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.4 • PYQ 2020-Nov [5] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 650

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

CSQ 4.5 • PYQ 2022-May [2] (d) • Case Scenario • 3M • Pg 651

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम

विषय 5: Negotiable Instruments चे वर्गीकरण (Classification of Negotiable Instruments)

P2-C7-U7-T05 • Topic 5: Classification of Negotiable Instruments

आधी वाचा 'Classification of Negotiable Instruments' अभ्यासा --- bearer/order instruments [Sec. 13], inland/foreign instruments [Secs. 11, 12, 134], आणि inchoate [Sec. 20] व ambiguous [Sec. 17] instruments.

नोंदी

Bearer विरुद्ध order [Sec 13]: bearer — payee चे नाव कोरे, किंवा "or bearer" सह दिलेले, किंवा शेवटचे

indorsement in blank; नुसत्या delivery ने negotiate होते; order — व्यक्तीला देय, व्यक्तीला किंवा तिच्या order ला देय, किंवा व्यक्तीच्या order ला देय, किंवा शेवटचे indorsement in full; indorsement व delivery ने negotiate होते.

Inland [Sec 11]: भारतात काढलेले किंवा तयार केलेले आणि (भारतात देय किंवा भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीवर काढलेले) — Mumbai मध्ये Mathura च्या व्यापाऱ्यावर काढलेले bill हे London मध्ये देय म्हणून accept झाले तरी inland च; Agra मध्ये काढून Delhi मध्ये देय असलेले bill drawee New York चा व्यापारी असला तरी inland च; परदेशात indorse केले तरी inland instrument inland च राहते; **Foreign [Sec 12]:** inland नसलेले कोणतेही instrument.

Sec 134 (foreign instruments): maker/drawer ची जबाबदारी त्याने instrument जिथे तयार केले त्या ठिकाणच्या कायद्याने ठरते; acceptor व indorser ची जबाबदारी ते जिथे देय आहे त्या ठिकाणच्या कायद्याने — Berkley मध्ये (15%) काढलेले व Washington मध्ये देय म्हणून accept झालेले (6%) bill: acceptor 6% देतो, drawer 15%.

Inchoate [Sec 20]: सही व stamp केलेले पण पूर्णतः/अंशतः कोरे — stamp ने व्यापलेल्या कोणत्याही रकमेसाठी ते पूर्ण करण्याचा prima facie अधिकार सही करणारा holder ला देतो; हा नियम estoppel वर आधारित आहे; holder ला सही करणाऱ्याने ठरवलेली रक्कमच वसूल करता येते, तर holder in due course ला stamp च्या मर्यादित कोणतीही रक्कम; पण delivery नाही तर जबाबदारी नाही — drawer कडून चोरलेले व ₹20,000 साठी भरलेले blank acceptance हे holder in due course समोरही सही करणाऱ्याला बांधत नाही.

Ambiguous [Sec 17]: promissory note किंवा bill of exchange यांपैकी काहीही मानता येईल असे instrument — holder त्याच्या मर्जीने त्यास दोहोपैकी काहीही मानू शकतो, आणि एकदा पर्याय वापरला की instrument पुढे तसेच मानले जाते (त्याला बदल करता येत नाही).

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 2 प्रश्न

- Bearer: payee कोरा, किंवा 'or bearer', किंवा शेवटचे indorsement in blank --- नुसत्या delivery ने negotiate; order: व्यक्तीला/तिच्या order ला देय, किंवा शेवटचे indorsement in full --- indorsement अधिक delivery.
- Inland [Sec. 11]: भारतात काढलेले/तयार केलेले आणि (भारतात देय किंवा भारतात राहणाऱ्या व्यक्तीवर काढलेले); foreign [Sec. 12]: inland नसलेले कोणतेही instrument.
- Inchoate [Sec. 20]: सही व stamp केलेले पण पूर्णतः/अंशतः कोरे; ambiguous [Sec. 17]: P/N किंवा BOE यांपैकी काहीही मानता येणारे --- holder एकदाच निवड करतो आणि तीच त्याला बंधनकारक.

TQ 5.3 · RTP 2026-Jan [23] · Descriptive · --- · Pg 654

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

सोपा

TQ 5.2 · PYQ 2025-Sep [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 653

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Inchoate instruments estoppel वर आधारित असतात: holder ला सही करणाऱ्याने ठरवलेली रक्कमच वसूल करता येते; holder in due course ला stamp ने व्यापलेली कोणतीही रक्कम --- पण delivery शिवाय जबाबदारी नाही.

- परदेशात indorse केले तरी inland instrument inland च राहते; Sec. 134 नुसार foreign instrument च्या drawer ची जबाबदारी ते तयार केलेल्या ठिकाणच्या कायद्याने आणि acceptor/indorser ची payment च्या ठिकाणच्या कायद्याने ठरते.

TQ 5.1 · MTP 2025-Jan [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 652	2× विचारला	LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम
TQ 5.4 · PYQ 2026-Sep [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 655		LEVEL I आकलन (Understanding)	मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 2 प्रश्न

- तीन गोष्टींवरून वर्गीकरण करा --- कुठे काढले, कुठे देय, drawee चे राहण्याचे ठिकाण: भारतात राहणाऱ्यावर भारतात काढलेले instrument परदेशात देय असले तरी inland; भारतात काढलेले व भारतात देय असलेले instrument drawee परदेशात राहत असला तरी inland.
- कोरा सही केलेला cheque: Sec. 20 --- जास्त रक्कम भरणाऱ्या holder ला ठरवलेल्या रकमेपलीकडे वसुली करता येत नाही; holder in due course ला करता येते (stamp च्या मर्यादित).

CSQ 5.1 · PYQ 2024-Sep [6] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 656	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 5.2 · RTP 2026-Jan [22] · Case Scenario · --- · Pg 657	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- अनेक instruments ची validity विचारणारे प्रश्न: आधी प्रत्येकाची Sec. 4/5/6 च्या आवश्यक बाबींवर (बिनशर्त? निश्चित रक्कम? निश्चित payee?) तपासणी करा, मग वर्गीकरण करा --- दोन्ही टप्पे वेगळे ठेवा.
- 'Payable to bearer on demand' हा सापळा: cheques साठी valid, bills/notes साठी invalid (Sec. 31, RBI Act).

CSQ 5.3 · PYQ 2026-May [6] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 657	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
--	---------------------------------	------

विषय 6: Negotiable Instruments चे Negotiation म्हणजे हस्तांतरण (Negotiation (Transfer) of Negotiable Instruments)

P2-C7-U7-T06 · Topic 6: Negotiation (Transfer) of Negotiable Instruments

आधी वाचा 'Negotiation (Transfer) of Negotiable Instruments' अभ्यासा --- Sec. 14 (negotiation), Sec. 46 (delivery, actual आणि constructive), Sec. 47 (bearer instruments च्या delivery ने negotiation), Sec. 48 (order instruments साठी indorsement अधिक delivery) आणि Sec. 57 (legal representative न पोहोचवलेले indorsement पूर्ण करू शकत नाही).

नोंदी

Sec 14: negotiation म्हणजे instrument एखाद्या व्यक्तीला अशा रीतीने हस्तांतरित करणे की ती व्यक्ती त्याची

holder होईल (transfer of ownership); प्रकार: bearer instruments — नुसत्या delivery ने [Sec 47]; order instruments — holder च्या indorsement व delivery ने [Sec 48]; दोन्ही Sec 58 च्या (बेकायदेशीरपणे मिळवलेली instruments) अधीन.

Delivery [Sec 46]: bearer आणि order अशा दोन्ही instruments साठी, तयार करताना/काढताना व negotiation वेळी आवश्यक; मालकी हक्क देण्याच्या हेतूने ती स्वेच्छेने व्हावी लागते; ती actual (प्रत्यक्ष हातबदल) किंवा constructive (indorsee च्या agent/clerk/नोकराला delivery, किंवा indorsement नंतर indorser ने indorsee चा agent म्हणून ते ठेवणे) असू शकते; delivery होईपर्यंत contract अपूर्ण व मागे घेण्याजोगा राहतो — कापलेल्या note चा अर्धा भाग पाठवणे ही पूर्ण note ची constructive delivery नाही.

Conditional delivery: सशर्त किंवा विशिष्ट हेतूसाठी दिलेले instrument indorse केलेले असले तरी transferee ला मालकी हक्क देत नाही, मात्र ते holder in due course ला negotiate झाले असेल तर गोष्ट वेगळी; लगतच्या पक्षांमध्ये सशर्त/विशिष्ट हेतूची delivery सिद्ध करता येते.

Delivery शिवाय indorsement [Sec 57]: indorsement नंतर delivery झाल्यावरच हक्क जातात — Y ने X चा cheque Z ला indorse केला पण तो स्वतःच्या drawer मध्येच ठेवला; Y च्या मृत्यूनंतर तो सापडलेला Z हा holder ठरत नाही; मृत indorser चा legal representative नुसत्या delivery ने negotiation पूर्ण करू शकत नाही (तो मृताचा agent नसतो); याउलट indorsee च्या agent ला केलेली delivery ही चांगली delivery ठरते — जिथे note त्याच्या agent ला दिली गेली तिथे Arjun ला वसुली करता आली.

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 14: negotiation म्हणजे instrument असे हस्तांतरित करणे की transferee त्याचा holder होईल; bearer --- delivery ने [Sec. 47]; order --- indorsement व delivery ने [Sec. 48].
- Sec. 46: bearer आणि order अशा दोन्ही instruments साठी delivery आवश्यक असते; ती स्वेच्छेने, मालकी हक्क देण्याच्या हेतूने व्हावी लागते, आणि ती actual किंवा constructive (indorsee च्या agent ला delivery, किंवा indorser ने indorsee चा agent म्हणून ते ठेवणे) असू शकते; delivery होईपर्यंत contract अपूर्ण व मागे घेण्याजोगा असतो.
- सशर्त/विशिष्ट हेतूची delivery ही holder in due course खेरीज कोणालाही मालकी हक्क देत नाही.

TQ 6.1 · PYQ 2025-May [4] (b) (I) · Descriptive · 3M · Pg 659

LEVEL I
आकलन (Understanding)

सोपा

TQ 6.2 · PYQ 2026-May [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 660

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 3 प्रश्न

- Delivery शिवाय indorsement: instrument नुसते सापडलेला indorsee (उदा., मृत indorser च्या drawer मध्ये) holder ठरत नाही; Sec. 57 नुसार मृताने indorse केलेले पण न पोहोचवलेले instrument नुसत्या delivery ने legal representative ला negotiation पूर्ण करता येत नाही.
- मांडणी: bearer की order? → वापरलेला प्रकार → delivery स्वेच्छेने? → transferee holder झाला का व त्याला दावा करता येतो का हा निष्कर्ष.

CSQ 6.2 · MTP 2024-Aug [6] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 663	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 6.3 · PYQ 2024-Sep [6] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 664	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 6.4 · PYQ 2025-Jan [6] (a) (i) · Case Scenario · 4M · Pg 665 2x विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- Maturity नंतर हस्तांतरित झालेले accommodation bill: transferee holder in due course होऊ शकत नाही आणि दोषांसह ते घेतो --- प्रत्येक पक्षाची जबाबदारी टप्प्याटप्प्याने काढा.
- भरलेल्या कोऱ्या cheque वरील 'Not negotiable' crossing: transferee ला त्याच्या transferor पेक्षा चांगले title मिळत नाही --- कोणाला काय वसूल होते हे ठरवण्यासाठी याला Sec. 20 (अधिकाराबाहेर भरलेली रक्कम) जोडा.
- आधी गुंता सोडवा: consideration आहे का? maturity पूर्वी की नंतर transfer? delivery पूर्ण? --- मग holder विरुद्ध holder-in-due-course चे हक्क लावा.

CSQ 6.1 · PYQ 2020-Nov [3] (d) · Case Scenario · 3M · Pg 662	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	मध्यम
--	---------------------------------	-------

विषय 7: खात्यात पुरेसा निधी नसल्याने Cheques चा Dishonour (Dishonour of Cheques for Insufficiency of Funds in the Accounts (Section 138 to 142))

P2-C7-U7-T07 · Topic 7: Dishonour of Cheques for Insufficiency of Funds in the Accounts (Section 138 to 142)

आधी वाचा 'Dishonour of Cheques for Insufficiency of Funds in the Accounts [Sections 138 to 142]' अभ्यासा --- Sec. 138 च्या offence चे घटक आणि अटी, Sec. 139 चे presumption, Sec. 140, तसेच 'Rules of Compensation' (Sec. 117) आणि noting/protest.

नोंदी

Sec 138 चा offence: कायद्याने वसूल करता येणारे debt किंवा इतर liability पूर्णतः वा अंशतः discharge करण्यासाठी drawer च्या खात्यावर काढलेला cheque, bank मधील निधी अपुरा असल्याने किंवा ठरलेल्या मर्यादेबाहेर असल्याने न वटता परत येणे — शिक्षा: 2 वर्षांपर्यंत कैद, किंवा cheque रकमेच्या दुप्पट दंड, किंवा दोन्ही; भेट वा देणगी म्हणून, security म्हणून, केवळ नैतिक बंधनासाठी किंवा बेकायदेशीर consideration साठी दिलेले cheques या section बाहेर राहतात.

तीन पूर्वअटी: (a) cheque काढल्याच्या तारखेपासून 3 महिन्यांत किंवा त्याच्या validity कालावधीत, यांपैकी जे आधी असेल त्यात सादर करणे; (b) परत आल्याची माहिती मिळाल्यापासून 30 दिवसांत payee/holder in due course ने drawer ला लेखी notice देऊन पैसे मागणे; (c) notice मिळाल्यापासून 15 दिवसांत drawer ने पैसे न देणे — 45 दिवस (30 + 15) संपल्यावरच तक्रार.

Sec 139: holder ला cheque हा debt/liability च्या discharge साठी मिळाला असे खंडनीय presumption — पुराव्याचा भार आरोपी drawer वर जातो; **Sec 140:** cheque dishonour होईल असे मानण्याचे कारण drawer ला

नव्हते हा बचाव होत नाही.

Stop payment/post-dated: bank ला दिलेल्या stop-payment सूचनांनंतरही, निधी कितीही असो, Sec 138 लागतोच (Bholenath case — cheque दिल्यावर Sec 139 चे presumption येतेच); post-dated cheque हा त्यावरील तारखेला काढलेला मानतात आणि 3 महिने त्याच तारखेपासून मोजतात.

Sec 117 compensation: holder ला देय रक्कम आणि presenting, noting व protesting साठी योग्यरीत्या झालेला खर्च मिळतो; ज्याच्यावर जबाबदारी आहे तो दुसऱ्या ठिकाणी राहत असेल — current rate of exchange ने रक्कम; पैसे देणाऱ्या indorser ला ती रक्कम payment पासून tender/realisation पर्यंत 18% p.a. व्याजासह व सर्व खर्चासह वसूल करता येते; हक्कदार पक्ष जबाबदार पक्षावर sight ला/demand वर देय bill काढू शकतो, सोबत dishonour झालेले instrument व protest (असल्यास) जोडून.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 138: 2 वर्षांपर्यंत कैद, किंवा cheque रकमेच्या दुप्पट दंड, किंवा दोन्ही; अटी --- cheque च्या तारखेपासून 3 महिन्यांत (किंवा validity, जे आधी असेल त्यात) presentment, return memo पासून 30 दिवसांत demand notice, notice पासून 15 दिवसांत drawer ने पैसे न देणे.
- Noting म्हणजे Notary Public ने dishonour ची केलेली नोंद (वस्तुस्थिती, तारीख, कारण, शुल्क); protest म्हणजे औपचारिक notarial certificate; protest for better security म्हणजे maturity आधीच acceptor दिवाळखोर/त्याची पत ढासळलेली.
- Sec. 117: देय रक्कम + presenting, noting व protesting चा खर्च; पैसे देणाऱ्या indorser ला 18% p.a. व्याजासह वसुली.

TQ 7.3 · PYQ 2025-Jan [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 669 2× विचारला

LEVEL I
स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 1 प्रश्न

- Cheque ने कायद्याने वसूल करता येणारे debt किंवा liability discharge झाले पाहिजे --- भेट, देणगी, security म्हणून, नैतिक बंधनासाठी किंवा बेकायदेशीर consideration साठी दिलेले cheques Sec. 138 च्या बाहेर राहतात.
- Sec. 139: cheque हा debt च्या discharge साठी होता असे खंडनीय presumption --- भार drawer वर जातो; Sec. 140: 'तो bounce होईल असे मानण्याचे कारण नव्हते' हा बचाव होत नाही.
- Non-acceptance मुळे dishonour: drawee नकार देतो/qualified acceptance देतो, सापडत नाही, किंवा अक्षम असतो.

TQ 7.2 · PYQ 2024-Sep [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 667

LEVEL I
आकलन (Understanding)

मध्यम

उपयोजन (Application) तरतूद तथ्यांवर लागू करा · 6 प्रश्न

- Stop-payment असूनही Sec. 138 लागतोच (Sec. 139 चे presumption येतेच); post-dated cheque हा त्यावरील तारखेला 'drawn' असतो --- त्याच तारखेपासून 3 महिने मोजा.
- Gift/donation cheques: कायद्याने वसूल करता येणारे debt नसते, म्हणून dishonour हा offence ठरत नाही.

- कालमयदिची गणिते: validity मध्ये presentment, 30 दिवसांची notice, 15 दिवसांची payment ची मुदत तपासा; 15 दिवस संपल्यावरच cause of action निर्माण होते.

TQ 7.1 · PYQ 2018-May [2] (d) · Descriptive · 4M · Pg 666	3× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.1 · MTP 2024-May [6] (a) (ii) · Case Scenario · 3M · Pg 670		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.2 · PYQ 2024-Jun [6] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 671	4× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.3 · RTP 2024-Jun [22] · Case Scenario · --- · Pg 672		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.4 · RTP 2024-Sep [22] · Case Scenario · --- · Pg 672	2× विचारला	LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम
CSQ 7.6 · PYQ 2026-Jan [6] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 675		LEVEL II उपयोजन (Application)	मध्यम

विश्लेषण (Analysis) बहु-मुद्दा परिस्थिती सोडवा · 1 प्रश्न

- Time-barred debt: कायद्याने वसूल करता येत नाही → सर्व मुदती पाळल्या तरी Sec. 138 लागू होत नाही --- आधी enforceability तपासा, मग प्रक्रियेच्या अटी.
- consideration (accommodation/gift), validity आणि notice ची मुदत एकत्र येणारे बहुमुद्दी प्रश्न: निष्कर्ष काढण्याआधी मूळ घटक (debt + निधीची कमतरता) आणि तीन प्रक्रियात्मक अटी वेगळ्या करा.

CSQ 7.5 · PYQ 2025-May [6] (a) · Case Scenario · 7M · Pg 673	LEVEL II विश्लेषण (Analysis)	कठीण
--	---------------------------------	------

विषय 8: Instruments चे Presentment (Presentment of Instruments)

P2-C7-U7-T08 · Topic 8: Presentment of Instruments

आधी वाचा 'Presentment of Instruments' अभ्यासा --- acceptance साठी presentment [Sec. 61], sight साठी note [Sec. 62], drawee चे 48 तास [Sec. 63], payment साठी presentment [Secs. 64 to 75A] आणि presentment कधी आवश्यक नसते ते [Sec. 76].

नोंदी

Sec 61 (acceptance — after sight देय bill): काढल्यानंतर वाजवी मुदतीत, कामकाजाच्या दिवशी व कामकाजाच्या वेळेत drawee कडे सादर करा; कसूर झाल्यास कसूर करणाऱ्याला कोणताही पक्ष जबाबदार नसतो; वाजवी शोध घेऊनही drawee सापडला नाही — bill dishonour; ठरावीक ठिकाणी drawee कडे सादर करायचे म्हटले असेल तर तिथेच सादर करा; परवानगी असेल तिथे registered post पुरेसे; **Sec 63:** acceptance चा विचार करण्यासाठी holder ने drawee ला 48 तास (सार्वजनिक सुट्ट्या वगळून) द्यावे लागतात.

Sec 62 (sight साठी note): sight नंतर ठरावीक कालावधीने देय असलेले promissory note हे वाजवी मुदतीत,

कामकाजाच्या दिवशी व कामकाजाच्या वेळेत maker कडे sight साठी सादर करावे लागते; कसूर झाल्यास कसूर करणाऱ्याला कोणताही पक्ष जबाबदार नसतो.

Payment [Secs 64-75A]: Sec 64 — maker (P/N), acceptor (BOE) किंवा drawee (cheque) कडे सादर करा, अन्यथा इतर पक्ष त्या holder ला जबाबदार नसतात; अपवाद — ठरावीक ठिकाणी देय नसलेल्या demand note साठी maker ला जबाबदार धरण्यास presentment लागत नाही; Sec 65 — नेहमीच्या कामकाजाच्या वेळेत (banker: banking hours); Sec 66 — after-date/after-sight instruments maturity ला सादर; Sec 67 — instalment notes प्रत्येक instalment तारखेनंतरच्या 3rd दिवशी; Secs 68-70 — ठरावीक ठिकाणी, नसेल तर व्यवसायाचे ठिकाण/नेहमीचे राहण्याचे ठिकाण; Sec 71 — ठिकाण माहीत नसेल: जिथे सापडेल तिथे; Sec 74 — demand instruments वाजवी मुदतीत; Sec 75A — holder च्या नियंत्रणाबाहेरील परिस्थितीमुळे विलंब झाल्यास तो क्षम्य, कारण संपताच वाजवी मुदतीत सादर करा.

Sec 76 (presentment अनावश्यक — due date ला instrument dishonour): (1) maker/drawee/acceptor जाणूनबुजून presentment रोखतो; (2) instrument त्याच्या व्यवसायाच्या ठिकाणी देय असून तो कामकाजाच्या दिवशी कामकाजाच्या वेळेत ते ठिकाण बंद ठेवतो; (3) ठरावीक ठिकाणी कामकाजाच्या वेळेत कोणीही हजर नसते; (4) ठरावीक ठिकाणी देय नाही आणि रीतसर शोध घेऊनही तो सापडत नाही; (5) presentment नसले तरी पैसे देण्याचे पक्षाने वचन दिले आहे; (6) maturity नंतर, presentment झाले नाही हे माहीत असूनही पक्ष अंशतः payment करतो, देण्याचे वचन देतो किंवा कसुरीला माफी देतो; (7) drawer विरुद्ध, presentment न झाल्याने त्याचे नुकसान होऊ शकत नसेल तर.

स्मरण (Remembering) पाठ करा · 1 प्रश्न

- Sec. 76 (presentment अनावश्यक): presentment जाणूनबुजून रोखले; कामकाजाच्या दिवशी व्यवसायाचे ठिकाण बंद; ठरावीक ठिकाणी कोणीही हजर नाही; रीतसर शोध घेऊनही पक्ष सापडत नाही; presentment नसतानाही पैसे देण्याचे वचन; maturity नंतर part-payment/promise/माफी; drawer चे नुकसान झाले नाही.
- Sec. 63: acceptance चा विचार करण्यासाठी drawee ला 48 तास मिळतात (सार्वजनिक सुट्ट्या वगळून); Sec. 66: after date/sight देय instruments maturity ला सादर; Sec. 67: instalment notes --- प्रत्येक instalment तारखेनंतरचा 3rd दिवस.
- Sec. 62: sight नंतर ठरावीक कालावधीने देय असलेले note वाजवी मुदतीत, कामकाजाच्या दिवशी व कामकाजाच्या वेळेत SIGHT साठी सादर करावे लागते; कसूर झाल्यास त्या holder पुरते पक्ष discharge होतात.

TQ 8.1 · PYQ 2024-Jun [4] (b) · Descriptive · 7M · Pg 676 6x विचारला

LEVEL I

स्मरण (Remembering)

मध्यम

आकलन (Understanding) कारणांसह समजावून सांगा · 2 प्रश्न

- Sec. 64: instruments ही payment साठी maker/acceptor/drawee कडे सादर करावी लागतात; कसूर झाल्यास इतर पक्ष त्या holder ला जबाबदार नसतात; अपवाद --- ठरावीक ठिकाणी देय नसलेल्या demand note साठी maker ला जबाबदार धरण्यास presentment लागत नाही.
- Sec. 61 (acceptance --- after sight देय bills): वाजवी मुदतीत, कामकाजाच्या वेळेत, कामकाजाच्या दिवशी सादर करा; वाजवी शोध घेऊनही drawee सापडला नाही = dishonour; holder च्या नियंत्रणाबाहेरील विलंब Sec. 75A खाली क्षम्य.

TQ 8.2 • MTP 2025-Apr S1 [4] (b) • Descriptive • 7M • Pg 677

LEVEL I
आकलन (Understanding)**मध्यम**

TQ 8.3 • MTP 2025-Aug S1 [4] (b) • Descriptive • 7M • Pg 678

LEVEL I
आकलन (Understanding)**मध्यम****उपयोजन (Application)** तरतूद तथ्यांवर लागू करा • 4 प्रश्न

- ठरावीक ठिकाण नसलेले demand note: presentment न झाल्याने maker discharge होत नाही (Sec. 64 चा अपवाद).
- मुदतीआधीचे presentment (due date पूर्वी) invalid --- drawee योग्यरीत्या नकार देऊ शकतो; maturity ला पुन्हा सादर करा (Sec. 66); उशिरा presentment मुळे indorsers discharge होऊ शकतात, maker/acceptor नाही.
- Acceptance साठी पाठवलेले bill: मौन हे dishonour मानण्यापूर्वी 48 तास द्या; उत्तर असे मांडा — तरतूद → तारखा/तथ्ये → कोण discharge होतो.

CSQ 8.1 • RTP 2024-Jun [23] • Case Scenario • --- • Pg 679 **2x विचारला****LEVEL II**
उपयोजन (Application)**मध्यम**

CSQ 8.2 • MTP 2024-Aug [6] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 680

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम**CSQ 8.3 • PYQ 2025-Jan [6] (a) (ii) • Case Scenario • 3M • Pg 680 **2x विचारला****LEVEL II**
उपयोजन (Application)**मध्यम**

CSQ 8.4 • PYQ 2025-Sep [6] (a) (ii) • Case Scenario • 4M • Pg 681

LEVEL II
उपयोजन (Application)**मध्यम**

विषय 9: Compensation चे नियम (Rules of Compensation)

P2-C7-U7-T09 • Topic 9: Rules of Compensation

संकल्पना आधार — अजून एकही परीक्षा प्रश्न नाही • पूर्ण तयारीसाठी आवश्यक

आधी वाचा Chapter 7 मधील §9 वाचा: Section 117 आणि promissory note, bill of exchange किंवा cheque च्या dishonour वर compensation ठरवणारे पाच नियम.

नोंदी

Section 117 — holder: holder ला **amount due upon the instrument** मिळण्याचा हक्क असतो, त्यासोबत ते **presenting, noting and protesting** करताना योग्यरीत्या झालेला खर्चही मिळतो.

वेगवेगळी ठिकाणे: ज्याच्यावर जबाबदारी आहे तो instrument जिथे देय होते त्याहून वेगळ्या ठिकाणी राहत असेल, तर holder ला ती रक्कम त्या दोन ठिकाणांमधील **current rate of exchange** ने मिळण्याचा हक्क असतो; endorser आणि जबाबदार व्यक्ती वेगवेगळ्या ठिकाणी राहत असतील तेव्हाही हाच नियम लागू होतो.

पैसे देणारा endorser: जबाबदार असूनही ज्या endorser ने देय रक्कम भरली आहे, त्याला ती रक्कम payment च्या तारखेपासून tender किंवा realisation पर्यंत **with interest at 18% per annum** मिळण्याचा हक्क असतो, सोबत

dishonour व payment मुळे झालेला सर्व खर्चही.

पुन्हा bill काढणे: compensation चा हक्क असलेला पक्ष जबाबदार पक्षावर, देय रक्कम अधिक योग्यरीत्या झालेला खर्च यासाठी, sight ला किंवा demand वर देय असे **draw a bill** करू शकतो; त्या bill सोबत dishonour झालेले instrument व protest (असल्यास) जोडावे लागते, आणि तेच bill dishonour झाले तर ते dishonour करणारा पक्ष मूळ bill प्रमाणेच compensation देण्यास जबाबदार असतो.

उपयोजन (Application) प्रश्न सोडवा • 1 प्रश्न

CSQ 9.1 • PYQ 2026-Sep [6] (a) • Case Scenario • 7M • Pg 682

LEVEL II
उपयोजन (Application)

मध्यम